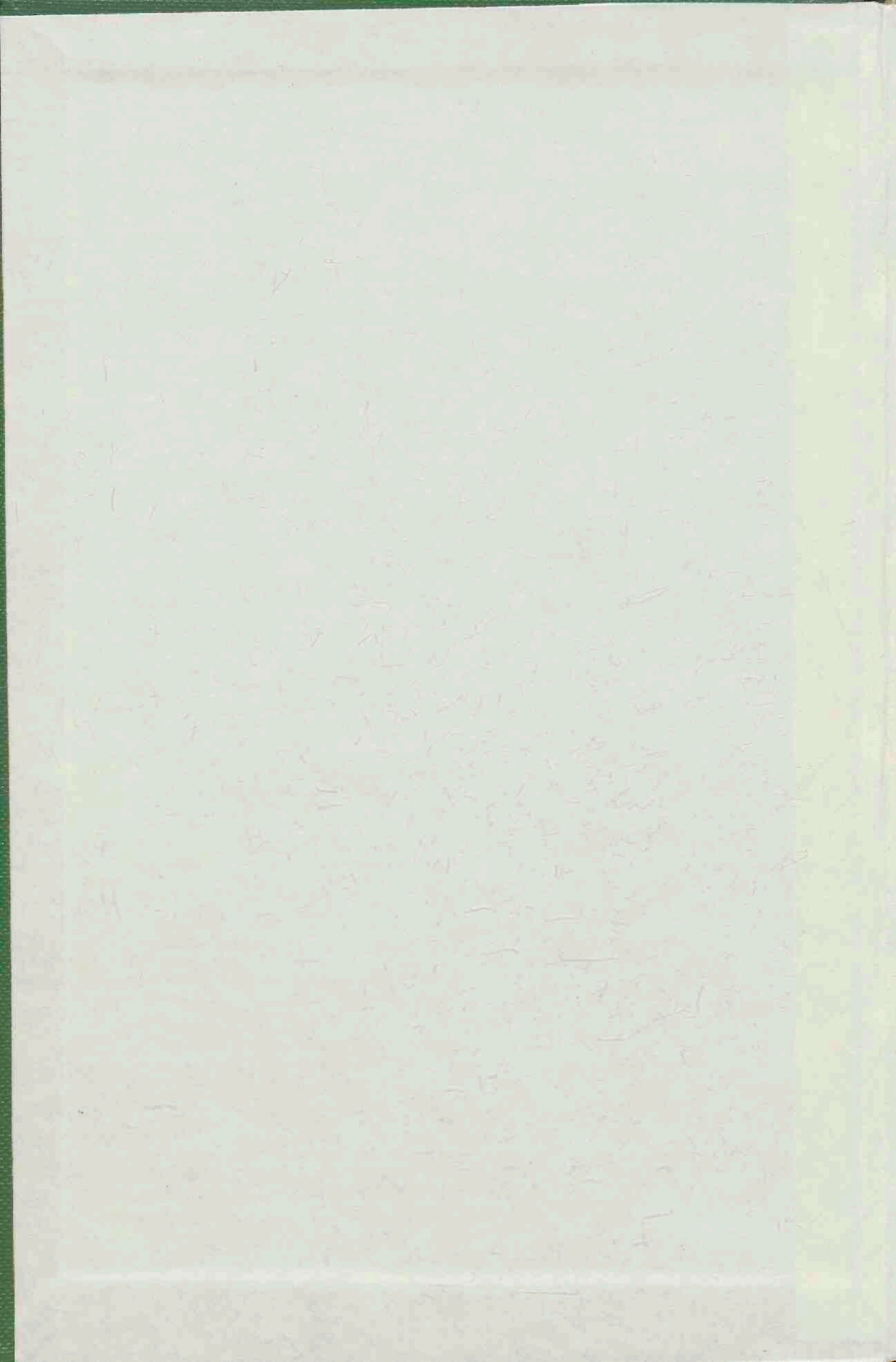

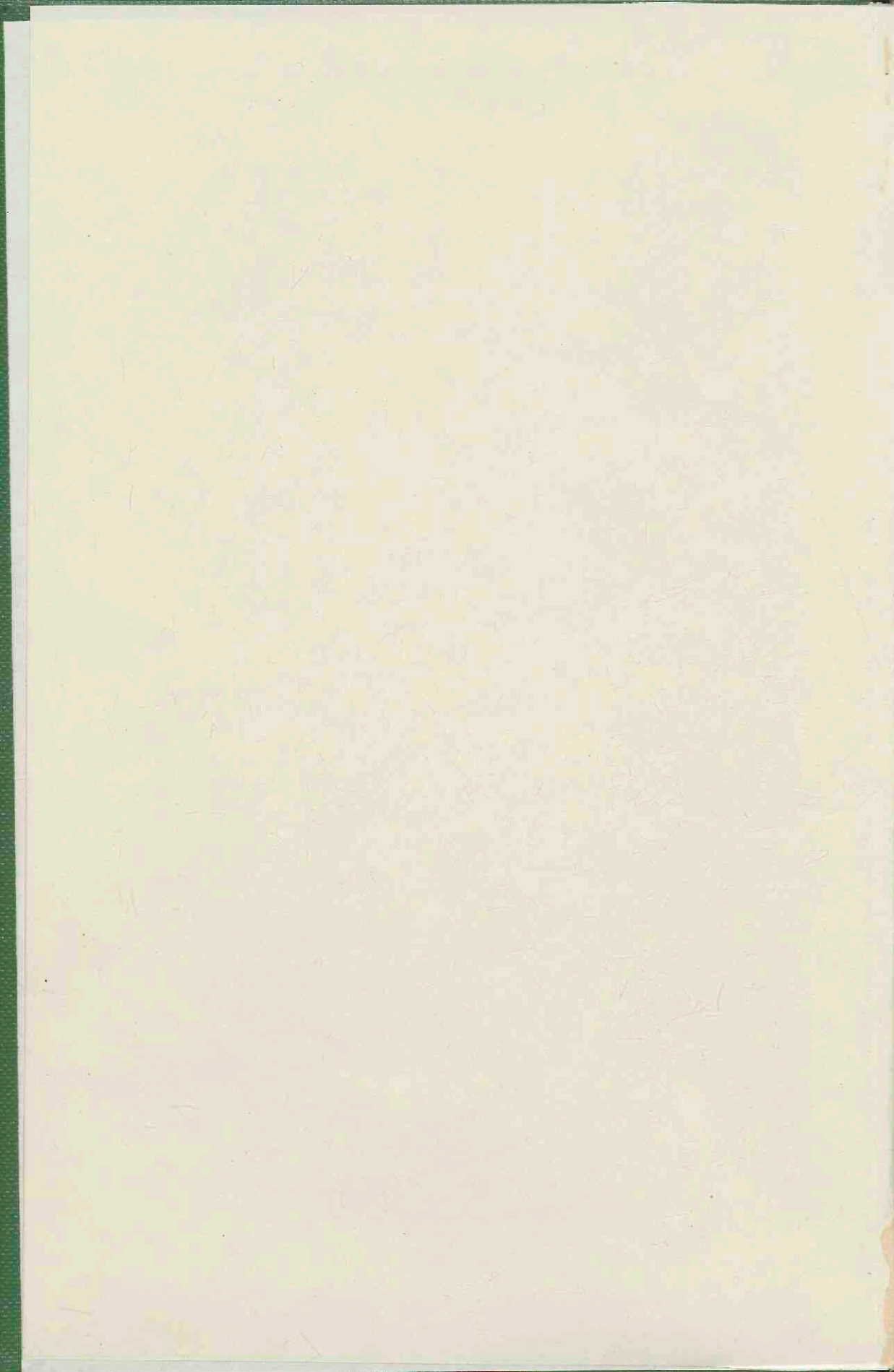

De doopspraktijk der gereformeerde kerken in Nederland: 1568-1816

<https://hdl.handle.net/1874/255935>

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

DE DOOPSPRAKTIJK DER
GEREFORMEERDE KERKEN
IN NEDERLAND. — 1568-1816.

J. J. DE RAADT, HARMELEN.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0386 2723

Diss. Utrecht 1908

DE DOOPS PRAKTIJK

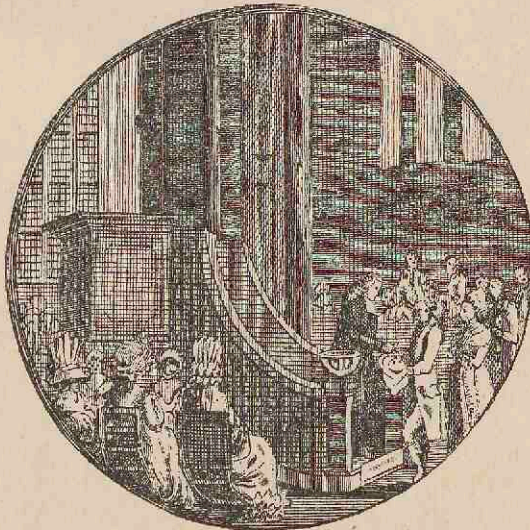
DER

GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND.

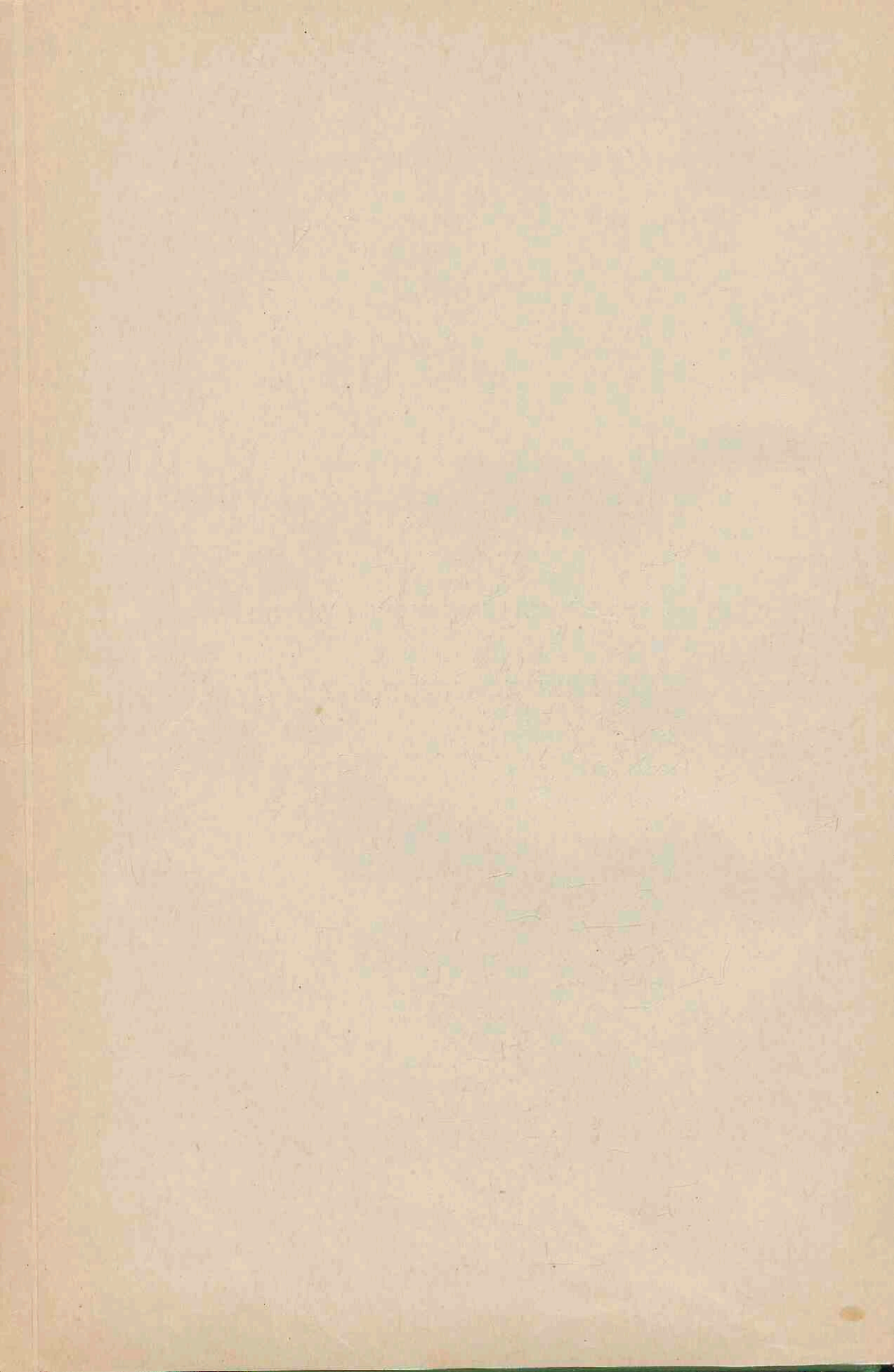
1568—1816.

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD
VAN DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID AAN DE RIJKS-
UNIVERSITEIT TE UTRECHT, NA MACHTIGING VAN DEN
RECTOR-MAGNIFICUS DR. W. H. JULIUS, HOOGLEERAAR
IN DE FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE, VOL-
GENS BESLUIT VAN DEN SENAAAT DER UNIVERSITEIT
TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER
GODGELEERDHEID TE VERDEDIGEN OP DINSDAG
7 JULI 1908, DES NAMIDDAGS TE 3 UUR, DOOR

H. J. OLTHUIS,

AAN DE NAGEDACHTENIS MIJNER OUDERS
EN
AAN MIJNE ECHTGENOOTE.

VOORWOORD.

Het is mij een onwaardeerbaar voorrecht, mijn proefschrift voltooid te zien, en eene behoefte, daarbij een woord van dank te richten tot allen, die bij het schrijven der volgende bladzijden mij gesteund hebben. Tevens wordt mij de schoone gelegenheid geboden, inzonderheid mijne erkentelijkheid te betuigen aan hen, die mij bij mijne studie in 't algemeen geleid hebben.

U, Hooggeleerde Heeren Professoren VAN VEEN, VALETON en VISSCHER, die de faculteit der Godgeleerdheid vormt aan Utrechts Universiteit, komt allereerst een woord van dank toe voor Uw onderwijs of de groote welwillendheid, die Gij mij steeds betoond hebt. Meer in het bijzonder acht ik het mij een aangenaam plicht openlijk mijn dank te betuigen aan U, Hooggeachte Promotor, Hooggeleerde VAN VEEN, daar Gij het waart, die mijne aandacht op het behandelde onderwerp vestigdet en door woord en daad mij onvermoed ter zijde stondt.

Met eerbied blijf ik mijne Hoogleeraren LAMERS en BALJON, reeds door den dood weggenomen, gedenken.

Ook U, Hoogleeraren van wege de Nederlandsche Hervormde Kerk, Hooggeleerde CANNEGIETER en VAN LEEUWEN! komt mijn dank toe.

Buiten den kring der Academie zijn mannen, wier namen hier evenmin mogen ontbreken. Onder hen gedenk ik, wat de opleiding tot de Evangeliebediening betreft, U, Zeer Waarde Ds. J. VAN DIJK MZN. te Doetinchem. En wat de samenstelling van dit proefschrift aangaat, de bereidvaardigheid telkens ondervonden, zal ik niet licht vergeten. Uit de velen, die ik zou willen noemen, gedenk ik aan U, DR. G. A. HUISEBOS, DR. A. W. BRONSVELD en DR. L. A. VAN LANGERAAD, die mij den weg gewezen of gebaad hebt tot de Archieven der Vaderlandsche Kerkgeschiedenis.

U aangaande, DR. W. MARTIN, D. F. SCHEURLEER en A. O. VAN KERKWIJK te 's Gravenhage en U, vriendelijke heer G. VAN RIJN te Rotterdam, de uren in Uwe verzamelingen doorgebracht zullen steeds bij mij in aangename herinnering blijven. Aanvaardt mijn welgemeenden dank.

Eveneens familieleden en vrienden, brenge U dit werk mijn hartelijken groet. Broeders in de heilige bediening, stelle God U en mij door den ons toebetrouwden arbeid tot rijken zegen voor Zijne gedoopte gemeente!

PASTORIE HARMELEN, 20 Juni 1908.

INHOUD.

INLEIDING	1—IV.
HOOFDSTUK I. Het sacrament van den heiligen doop.	1
De sacramenten in het algemeen.	1
Het sacrament van den heiligen doop.	10
HOOFDSTUK II. De bedienaar van den doop.	25
HOOFDSTUK III. De doopeling.	55
De kinderen.	58
Opvoeding der gedoopte kinderen.	96
De bejaarden.	103
HOOFDSTUK IV. Tijd en plaats der doopsbediening.	112
Tijd.	114
Plaats.	119
HOOFDSTUK V. De formulieren.	
I. Het formulier voor den kinderdoop.	130
De tekst van het formulier.	131
Gebruik van het formulier.	154
Bezwaren tegen het stipt lezen van het formulier.	158
II. Het formulier voor den doop der bejaarden.	184
De tekst van het formulier.	184
Gebruik van het formulier.	189
HOOFDSTUK VI. De doopplechtigheid.	191
Ouders en getuigen.	191
De doopsbediening.	206
Doopboeken.	213
HOOFDSTUK VII. Volksgebruiken in verband met den doop.	220
Doopmaal.	220
Pillegift.	227

BESLUIT.	236
BIJLAGE I. Formulier van de Pfaltz 1563.	239
BIJLAGE II. Formulier voor den kinderdoop 1566.	245
BIJLAGE III. Verkort formulier der nationale synode van Dordrecht 1578.	251
BIJLAGE IV. De doopvragen.	257
BIJLAGE V. Formulier voor den doop der bejaarden.	260
BIJLAGE VI. Project v. d. doop v. onechte kinderen te Utrecht 1719	269
REGISTER. Personen.	271
Plaatsnamen.	275
Zaken.	277
STELLINGEN.	279
Verbeteringen.	283

PLATEN.

Vignet op het titelblad: Doopsbediening 18 ^{de} eeuw.	
Doopsbediening naar eene ets van B. PIQUART 1732, tegenover blz.	206
Doop van Willem V door Ds. PIELAT, naar eene ets van S. FOKKE, tegenover blz.	212
„Het doopgezelschap” door JAN STEEN.	222
Dooppenning.	230
Dooptegel.	231
Geboortelepels.	233

INLEIDING.

In het godsdienstige leven neemt de heilige doop eene voorname plaats in. Zoowel voor de gemeente, die getuige van de doopplechtigheid is, als voor het huisgezin, waarvan een lid gedoopt wordt, en voor den doopeling zelf, is de doop van groote beteekenis. Meer nog dan het tegenwoordige geslacht, waren onze vaderen, vooral in de zestiende en zeventiende eeuw, overtuigd van het gewicht des doops en hielden dit sacrament in hooge eere. De bediening, hoe vaak zij ook plaats vond, moest eene gebeurtenis zijn, waarbij *alle* leden der kerk zich geïnteresseerd gevoelden. Zien wij b.v. den Heidelbergschen Catechismus, bij uitstek het leerboek van oud én jong, dan trekt het dadelijk onze aandacht, welk eene breede bespreking aan den heiligen doop gewijd is. Wel een bewijs, dat de opstellers van den Catechismus, een bijzonder gewicht aan den doop gehecht hebben. URSINUS en OLEVIANUS stipten sommige punten der leer (b.v. der uitverkiezing), waarover in lateren tijd door de Gereformeerde theologen breed werd gehandeld, slechts even aan; maar de leer van den doop bespraken zij zeer uitvoerig. Dit deden zij echter niet wegens den strijd tegen de Wederdoopers, die den kinderdoop verwierpen. Dit blijkt hieruit, dat de Catechismus slechts ééne vraag dienaangaande stelt. Neen, URSINUS en OLEVIANUS en met hen de leidslieden onzer oude Gereformeerde kerk, begrepen welk eene groote waarde aan den doop moet gehecht worden. Verstond de gemeente de hooge beteekenis van dit sacrament én voor zichzelf én voor haar kroost, dan kon

zij bloeien. Eerst daarna kon men over verschillende leerstukken zijne gedachten laten gaan, wanneer men wist, leden der kerk van Christus te zijn.

Doch hier heeft men later te weinig mede gerekend. Na 1750 was de verslapping allerwegen merkbaar. Men begon den heiligen doop als iets geheel afzonderlijks te beschouwen. 't Scheen, alsof hij voor velen slechts van kracht was zoolang de plechtigheid duurde, en dan in hoofdzaak voor de ouders, die hun kind ten doop brachten. Uit de prediking van die dagen blijkt niet, dat de leden der gemeente op de hooge waarde van den doop met aandrang gewezen werden. En uit het onderwijs valt evenmin af te leiden, dat de predikanten de jeugd met ernst wezen op het voorrecht, gelegen in het ontvangen van den doop, maar ook op de verantwoordelijkheid daarmee samengaande. Bij de behandeling der Catechismusvragen wees de prediker slechts als in 't voorbijgaan op de beteekenis van het genadeverbond en het gevolg daarvan was, dat men langzamerhand eene geheel ongereformeerde, onschriftuurlijke opvatting van den doop kreeg. Men lette meer op de gemoedsgesteldheid der ouders en aanwezige familieleden dan op hetgeen door den doop als sacramenteele handeling geschiedt.

Het zien van die teedere kleinen, die in de vergadering der gemeente voor de eerste maal werden binnengebracht, van die moeders, die weder met hare echtgenooten naar 't huis Gods mochten opgaan, stemde dankbaar. Menig hart werd getroffen bij het afleggen der doopbelofte door vader en moeder, bij de toespraak van den predikant, bij het vers door de gemeente toegezongen aan de ouders met hunne kinderen. De doopbeurt, door andere gemeenteleden bij voorkeur gemeden, werd voor familieleden en vrienden eene aandoenlijke plechtigheid.

Werd (zoo meende men in het begin der negentiende eeuw) de doop minder vaak bediend, dan zou deze plechtigheid een nog dieperen indruk maken.

Zoo kwam de Haagsche synode van 1817 tot het zenden van hare bekende circulaire, waarin zij tot alle gemeenten het vriendelijk verzoek richtte, de bediening des doops niet te dikwijls te herhalen, de gelegenheden er voor te verminderen en haar in de weekbeurten geheel af te schaffen. „Voorts” luidde het oordeel der synode „zou het ongetwijfeld den indruk des doops vergrooten, wanneer niet alleen de vader, maar ook de moeder met het kind ten doop kwam en daartoe hare herstelling gerustelijk afwachtte.”¹⁾ Immers, het kind zou, al kwam het ongedoopt te sterven, om die reden niet verloren gaan en de moeder had minstens zoo-veel recht om bij den doop van het kind tegenwoordig te zijn als de vader. Wegens de nauwe betrekkingen, waarin zij tot het kind stond en de opvoeding, die vooral voor hare rekening zou komen, mocht zij niet langer bij den doop ontbreken.

Tengevolge van deze doopbeschouwing kwamen prediker en gemeente met verschillende uitdrukkingen in het doopformulier in conflict. De ouders gevoelden zich bezwaard de tweede vraag te beantwoorden, de predikant liet het dankgebed weg, daar het hem eene onmogelijkheid was dit van harte te bidden. Dat ons formulier in zijn geheel en juist de dankzegging volkomen overeenstemde met hetgeen beide onze Belijdenis en Catechismus leeren, zag men niet in. Veel minder kon men gelooven, dat CALVIJN en alle goed Gereformeerde theologen uit den bloeitijd onzer kerk geheel op dezelfde wijze over den doop geoordeeld hadden.

Gelukkig is hierop gedurende de laatste twintig jaren de aandacht gevestigd. Het woord van J. A. WORMSER in 1853 geschreven: „Leer dan der natie haren doop verstaan en waardeeren, — en Kerk en Staat zijn gered!” heeft

¹⁾ Handelingen der synode 1817, dato 11 Juli.

weerklink gevonden in het hart van menigen volksleider.¹⁾ Daarbij hadden de theologen de schoone taak, gesteund, door hetgeen de historie der Gereformeerde kerken hier te lande ons leert, te wijzen op de aloude opvatting van den doop. Heel wat strijd is hierdoor ontstaan en veel misverstand openbaar geworden, dat niet kan weggenomen worden dan door eene nauwkeurige kennis der feiten. Eenige jaren geleden werd reeds openlijk uitgesproken, hoe wenschelijk het ware, „dat er kwam een geschiedenis van alles wat in onze vaderlandsche kerk inzake den doop te vertellen valt”. „Er is hier een veld”, aldus toch luidde de uitspraak, „dat nog bijna geheel en al onbearbeid ligt, enkele bijzonderheden zijn medegedeeld, maar een samenhangend geheel is nog niet geleverd.”²⁾

In de volgende bladzijden zullen wij trachten aan dezen wensch te voldoen en te voorzien in de gevoelde behoefte, door eene beschrijving te geven van de doopspraktijk der Gereformeerde kerken in Nederland. Als punt van uitgang kiezen wij daartoe het tijdstip waarop deze praktijk voor 't eerst de goedkeuring eener kerkelijke vergadering verwierf, n.l. 1568 op het convent te Wezel. De terminus ad quem zal 1816 zijn, het jaar, waarin eene nieuwe organisatie van overheidswege aan de kerken werd opgelegd, die ten gevolge had, dat op sommige punten met de vroegere doopspraktijk werd gebroken.

¹⁾ J. A. WORMSER, *De kinderdoop, beschouwd met betrekking tot het bijzondere, kerkelijke en maatschappelijke leven*; 3e druk, Amst. 1885, blz. 14. (De eerste druk van dit geschrift zag het licht te Amst. in 1853).

²⁾ Dr. L. A. VAN LANGERAAD in het *Theol. Tijdschrift*, Leiden 1901, blz. 501.

HOOFDSTUK I.

HET SACRAMENT VAN DEN HEILIGEN DOOP.

De sacramenten in het algemeen.

De behoefte aan sacramenten openbaart zich in alle godsdiensten. De mensch zoekt te aanschouwen ook hetgeen hij niet zien kan. Hij tracht zich eene voorstelling te maken van het onzichtbare ¹⁾. Deze algemeen menschelijke eigenschap vinden wij bij de polytheïsten en monotheïsten, onder Israël tijdens de oude bedeeling en in de Christelijke kerk des nieuwen verbonds. Met deze begeerte, het onzichtbare in zichtbaren vorm te willen zien en voorstellen, heeft God rekening gehouden. Hij gaf teekenen, die tegelijk met den indruk, dien zij op 's menschen uiterlijke zinnen maken, iets anders, wat het lichamelijk oog niet ziet, voor den geest brengen.

Wanneer b.v. de bladeren gaan uitspruiten dan zeggen wij, dat de lente in aantocht is en de Farizeën en Sadduceën ²⁾ zeiden, als de hemel des avonds rood was, dat men mooi weer verwachten kon.

Deze natuurlijke teekenen spreken uit zichzelf zonder enige verdere verklaring te behoeven. Hiervan moeten onderscheiden worden die zaken, die door God tot teekenen gemaakt, *ingesteld* zijn. Ten einde een duidelijken indruk

¹⁾ CALVIJN, *Institutie* IV, 14, 3 en 6. cf. HORATIUS, *Epistularum* lib. I, 178—180.

²⁾ cf. Matth. 16 : 2 en 3.

van het onzichtbare te geven, vestigde Hij de aandacht op verschillende zaken in de natuur en *stelde* ze tot teekenen. Zulk een teeken is de regenboog. Die regenboog spreekt van de belofte Gods aan Noach, om de aarde nooit weder door een zondvloed te verdelgen.¹⁾

De teekenen door God ingesteld, opdat de mensch de dingen der onzienlijke wereld beter zou vast houden, zijn vele in getal. Zij zijn van drieërlei aard. Ter herinnering aan het verleden liet God somtijds gedenkteekenen plaatsen (b.v. de steenen bij de Jordaan, Jos. 4 : 6). Tot meerdere gewisheid voor het heden gaf Hij bewijsteekenen (b.v. den sabbath als teeken zijner trouw, Ezech 20 : 12). En door voortekenen gunde Hij een blik in de toekomst (b.v. Jes. 7 : 11, 14 Immanuël). Ook gaf Hij teekenen, die op verleden, heden en toekomst te zamen betrekking hadden (b.v. besnijdenis en Pascha).²⁾

De van God ingestelde teekenen nu kunnen òf alleen als teeken, òf ook als zegel gelden. Een bloot teeken „nudum signum” beeldt alleen af; een zegel echter bevestigt tevens door af te beelden de beloften Gods. In Gen. 17 : 11 wordt b.v. de besnijdenis tot een teeken gesteld van het verbond tusschen God en Abraham, terwijl in Rom. 4 : 11 van de besnijdenis gezegd wordt: „En hij (Abraham) heeft het teeken der besnijdenis ontvangen tot een zegel der rechtvaardigheid des geloofs”. Evenals een koninklijk zegel aan een brief bijzondere kracht geeft,³⁾ kan van de zegelen, die door God ingesteld zijn, met de Nederlandsche Geloofsbelijdenis gezegd worden: „Wij gelooven, dat onze

¹⁾ Gen. 9 : 12 en 17: „En God zeide: Dit is het teeken des verbonds dat Ik geef, dat Ik opgericht heb”.

²⁾ *Synopsis purioris theologiae, disputationibus quinquaginta duabus comprehensa ac conscripta per J. Polyandrum, A. Rivetum, A. Walaeum, A. Thysium.* Lugd. Bat. 1625. (Ed. sexta 1881 Dr. H. BAVINCK), disp. XLIII de sacram. in genere, thesis XVII.

³⁾ 1 Kon. 21 : 8.

teken
x
zegel

goede God, acht hebbende op onze *zondigheid en zwakheid*, ons heeft verordend de sacramenten om aan ons zijne beloften te *verzegelen*." ¹⁾ Zij zijn „waarteekenen en zegelen”, die God bij het woord des Evangelies gevoegd heeft, opdat hetgeen Hij in dat woord spreekt met grooter vertrouwen zal worden aangenomen, m.a.w. dat wij des te meer de beloften in dat woord vervat, zullen gelooven. Zoo kan ook met den Catechismus gezegd worden, dat God door het gebruik der sacramenten het geloof versterkt. ²⁾ Het getuigenis der Heilige Schrift, wordt bij het gebruik der sacramenten voor ons persoonlijk van kracht, zoodat wij ons door den band des geloofs nauwer aan God verbonden zullen gevoelen.

Om de zegelen, die het verbond Gods bekrachtigen, aan te duiden, gebruiken wij het woord sacrament. ³⁾ Veel is tegen deze benaming ingebracht en omdat zij niet schriftuurlijk is en omdat zij oorspronkelijk geheel iets anders aanduidt dan hetgeen wij onder sacrament verstaan. Doch wanneer wij bedenken, dat andere woorden als voorzienigheid en drieëenheid evenmin in de H. Schrift voorkomen en dat de

¹⁾ *Ned. Geloofsbelijdenis* (Uitg. A. KUYPER Amst. 1903) art. XXXIII. cf. Catech. antw. 66.

²⁾ *Catech. antw.* 65.

³⁾ Sacramentum was 1°. eene zekere *som gelds*, die door twee pleitende of weddende partijen in eene heilige plaats werd gelegd. Degene, die zijn pleit of weddenschap won kreeg zijn geld terug. Degene, die verloor, moest het op de bewaarplaats laten. VARRON, *de lingua Latina* lib. IV; CICERO, *de officiis* lib. I. 2°. de vrijwillige *belofte*, waarmede de soldaten der Romeinsche republiek zich tot trouw en gehoorzaamheid aan hunnen veldheer verbonden. G. J. VOSSIUS, *De sacramentorum vi, et efficacia* (vide *Opera* Tom. VI Amst. 1701, p. 248.) Later geschiedde dit door een *eed*. Latijnsche theologen vertaalden het Grieksche *μυστηριον* door sacramentum, zoodat dit langzamerhand de beteekenis kreeg van *heilige handeling, die eene verborgene betekenis had*.

allereerste beteekenis van het woord sacrament gebleven is, n.l. *sacrare*, heiligen, dan zal het uit het kerkelijk spraakgebruik niet gebannen behoeven te worden.

Het sacrament is eene goddelijke instelling, waardoor in zichtbare teekenen de weldaden van Gods verbond worden afgebeeld, uitgedeeld en ontvangen. Vandaar dat het sacrament de waarde heeft van eene tweede goddelijke belofte, waardoor de eerste belofte, die in het verbond zelf ligt opgesloten, afzonderlijk aan ons persoonlijk wordt bevestigd. Het gebruik der sacramenten versterkt derhalve de verbondsbetrekking. God van Zijne zijde verzekert, door het geven van Zijn teeken en zegel, Zijne beloften aan ons en wij wederkeerig beloven gehoorzaamheid aan God door Zijn teeken en zegel aan te nemen.¹⁾

In het sacrament moeten wij onderscheiden hetgeen zichtbaar, stoffelijk en hetgeen onzichtbaar, geestelijk is. De zichtbare zaak is het teeken, dat afbeeldt en de onzichtbare zaak, hetgeen afgebeeld wordt. Nu draagt gewoonlijk de zichtbare zaak den naam van sacrament; daarmede wordt echter niet gezegd, dat in of bij de sacramenteele teekenen de geestelijke zaak gevoegd is, die zij afbeelden. Dan zouden zij afbeelding van de zaak en tevens de afgebeelde zaak zelve zijn. De teekenen bezitten geene kracht uit zichzelf; evenmin door eene instorting op verborgene wijze, gelijk de Roomsche kerk leert volgens de „*canones et decreta sacrosancti oecumenici concilii Tridentini*”²⁾ en

¹⁾ Gen. 17 : 11 : „tusschen mij en tusschen u”. cf. PETRUS VAN MASTRICHT, *Theoretico-Practica Theologia*, Traj. ad Rh. 1724, Tom. I, lib. VII, cap. 3 § 6.

²⁾ *Trid.* Sessio VII, canon 7 : „Si quis dixerit, non dari gratiam per hujusmodi sacramenta *semper et omnibus*, quantum est ex parte Dei, etiamsi rite ea suscipiant, sed aliquando et aliquibus, anathema sit”.

Vergelijk bovendien G. AMESIUS, *Bellarminus enervatus* Amst. 1628, Tom. 3, lib. I, cap. 5 : „Quaeritur an Sacramenta sint verae et propriae causae instrumentales justificationis; sive hoc faciant physicè, sive

hetgeen BELLARMINUS dienaangaande zegt. ¹⁾ Daarbij moet echter wel in 't oog gehouden worden, dat door middel van de teekenen den geloovigen werkelijk iets door God gegeven wordt, n.l. de verzegeling en bevestiging van de zaligmakende genade in Christus wat Socinianen en Anabaptisten ontkennen. Volgens de eersten stellen de sacramenten alleen iets van 's menschen zijde voor aan God, namelijk de belijdenis des geloofs en de dankzegging voor de aangeboden genade in Christus. ³⁾ Volgens de laatsten zijn de sacramenten slechts teekenen, geene zegelen van de genade Gods. ⁴⁾

De teekenen beelden af en worden ontvangen.

Zij zijn in den engen zin van het woord alleen sacrament tijdens het gebruik. Buiten de sacramentele handeling — noch daar vóór, noch daar na — zijn zij feitelijk geen sacrament. Het is dus eene dwaasheid en zonde tevens het water van den doop of het brood des avondmaals als eene goddelijke zaak te aanbidden. Geen schepsel kan de

moraliter; sive per qualitatem inhaerentem, sive per solam Dei motionem, et an *solu actio illa externa* quae Sacramentum dicitur et vocatur *opus operatum*, activè, proximè, vel immediatè, et instrumentaliter efficiat gratiam justificationis, ex vi ipsius actionis Sacramentalis, a Deo ad hoc institutae, non ex merito agentis, vel suscipientis, hoc affirmant omnes Catholici”.

Canon 8: „Si quis dixerit, per ipsa novae legis sacramentis *ex opere operato* non conferri gratiam, sed solam fidem divinae promissionis ad gratiam consequendam sufficere, anathema sit” *Catechismus Romanus* Antv. 1574 II, 1, 17: „Meminisse semper debent, sacramenta diuinam quidem virtutem, quae illis *inest*, nunquam amittere”.

¹⁾ BELLARMINUS, *De Sacram.* II, 1: „sacramenta causae instrumentales justificationis *per qualitatem inhaerentem*”.

²⁾ *Synopsis pur. theol.* Lug. Bat. 1625. *De Sacram.* Thesis XXIV.

³⁾ VOLKELIUS, *Handelende van de ware Religie*, Racouw 1649. Boek IV, hoofdstuk XXII.

⁴⁾ MENNO SIMONS *adv. Gellium Fabrum* pag. 135; *Protocol Leovard.* Act. 82.

afgebeelde zaak schenken of eenige kracht in die teekenen storten, waardoor zij geschikt zouden worden gemaakt om het geloof in ons te versterken. Vandaar ook, dat niemand behalve God dergelijke teekenen kan instellen.

De geestelijke zaak, die door de sacramenten des nieuwen verbonds wordt afgebeeld, is het nieuwe verbond zelf, d. w. z. Christus ¹⁾ met al zijne weldaden, die in Hem aan de geloovigen worden geschonken. ²⁾ En nu moge het eene sacrament meer uitdrukkelijk op deze wijze het verbond afbeelden en het andere weder op andere wijze, hierin komen zij toch overeen, dat zij het genadeverbond aan de geloovigen verzegelen; en die eigenschap bezitten zij niet alleen op het oogenblik dat zij bediend worden, maar tot aan het einde onzes levens.

Het eigenlijke sacrament is de samenvoeging van het teeken en de afgebeelde zaken. Deze samenvoeging is niet concreet, ook niet zinnebeeldig maar eene geestelijke relatie, waardoor de afgebeelde zaken werkelijk aan hen worden medegedeeld, die de teekenen, op de rechte wijze gebruiken. Maar dan ook aan hen alleen. Want niet allen, die de teekenen ontvangen, verkrijgen de geestelijke, afgebeelde zaken. „De goddelooze ontvangt wel het sacrament tot zijne verdoemenis, maar hij ontvangt niet de waarheid des sacraments; gelijk als Judas en Simon de toovenaar beiden wel het sacrament ontvingen, maar niet Christus, die door datzelve beteekend wordt, welke den geloovigen alleen medegedeeld wordt.” ³⁾ Hieruit moeten wij ook de wijze van spreken over de sacramenten verklaren in sommige teksten, die

¹⁾ Gal. 3 : 27; Rom. 6 : 3.

²⁾ 1 Cor, 1 : 30.

³⁾ *Ned. Geloofsbel.* art. XXXV. cf. 2 Cor. 2 : 16: „Dezen wel een reuke des doods ten doode, maar genen een reuke des levens ten leven”.

door velen verkeerd begrepen is. Zoo wordt in Matth. 26 : 26 het lichaam van Christus brood genoemd, d. i. de afgebeelde zaak in de plaats van het teeken. En op een zelfde wijze heet de doop in Tit. 3 : 5 bad der wedergeboorte. De doop heeft de wedergeboorte niet tengevolge, maar beeldt haar af. Terwijl de bedoeling van Hand. 22 : 16 ook duidelijk is. Aan den uiterlijken doop wordt de vergeving der zonden niet toegeschreven. Van afwassching der zonden door water is hier geen sprake. ¹⁾

Er bestaat dus eene betrekking tusschen het teeken en, de afgebeelde zaak, en al vormt deze het sacrament niet toch is zij de grondslag daarvan. Dit blijkt uit de instellingswoorden, waarin *bevolen* wordt de teekenen tot het heilige doel te gebruiken en *beloofd*, dat wij ze niet te vergeefs zullen ontvangen. ²⁾ Die kracht wordt vooral bemerkt, juist wanneer men haar mist, want terwijl voor den eenen mensch het gebruik der teekenen zonder uitwerking is, laat het voor den anderen een grooten zegen na.

Het doel der sacramenten is in de allereerste plaats het verbond te verzegelen, niet alleen van Gods, maar ook van 's menschen zijde. De sacramenten werden ingesteld, opdat zij aan de geloovigen de beloften Gods verzegelen en het geloof versterken zouden, daar zij evenals het woord middelen zijn, waardoor God werkt en de harten der geloovigen beweegt. Eerst in de tweede plaats moeten zij dienen om de gemeenschap met God af te beelden, die de geloovigen in Christus zijn deelachtig geworden. Verder symboliseeren zij de gemeenschap der geloovigen onderling,

¹⁾ P. v. MASTRICHT, *Theor.-Pract. Theol.* Traj. ad. Rh. 1724, Tom. I, lib. VII, cap. 3 § 8. Dergelijke wijze van spreken vinden we herhaaldelijk ook voor andere zaken. Gen. 41 : 26, 27; Dan. 4 : 20—22; Matth. 13 : 37—39; Openb. 17 : 9, 12.

²⁾ *Ned. Geloofsbel.* art. XXXIII: „Zoo zijn dan de teekenen niet ijdel, noch ledig, om ons te bedriegen”.

daar dezen zich in Christus door den band der liefde met de andere geloovigen verbonden weten. En daaruit vloeit weder voort, dat de geloovigen, hun geloof belijdende, zich van de ongeloovigen onderscheiden.¹⁾ Mochten leden der kerk door een ergerlijk leven blijken geven van hun ongelooft, dan is het noodzakelijk tucht te oefenen, opdat zij van de sacramenten geweerd en deze door hen niet ontheiligd worden. Door vermaning en bestraffing (censuur) moet men de ergernis uit de gemeente Gods wegnemen of voorkomen. In het alleruiterste geval moet men zelfs naar Matth. 18 : 17 den zondaar, die geen berouw toont, maar zich verhardt, excommuniceren.²⁾

De sacramenten zijn van voorbijgaande of blijvende beteekenis. Die van het oude testament, n.l. besnijdenis en Pascha, waren slecht *tijdelijk*. Zij namen bij de komst van Christus een einde. Door de besnijdenis werd de vergeving der zonden afgebeeld en den geloovige verzegeld. Door het Pascha de geestelijke voeding, die hij met het oog op den beloofden Christus mocht smaken.

De doortocht door de Roode Zee, de wolkkolom en de vuurkolom, het manna, het water uit den rotssteen en de koperen slang werden door sommigen, als wijzende op de behoudenis door den komenden Christus, eveneens sacramenten genoemd, doch ten onrechte. Zij mogen niet op één lijn met de sacramenten gesteld worden.³⁾

Van *blijvende* beteekenis zijn de sacramenten van het

¹⁾ D. FRANCISCUS JUNIUS († 1602), *Opuscula theol. selecta*, (ed. A. Kuyper Amst. 1882) *Theses theologicae*, L: *De sacramentis in genere*. Thesis 6 et 21. *Synopsis pur. theol.* Lugd. Bat. 1625, *De Sacram.* Thesis XXX.

²⁾ *Formulier van den Ban, of der afsnijding van de Gemeente van Christus.*

³⁾ FRANCISCUS JUNIUS († 1602), *Theses theol.*, *de sacram.* noemt deze teekenen in Thesis 39 sacramenten, terwijl hij in Thesis 44 van de offeranden zegt: *Quoad veterum sacrificia, confitemur illa nostris*

nieuwe testament, die zullen duren tot het einde der wereld. Ze zijn twee in getal, doop en avondmaal, en worden in de geheele Christelijke kerk gevonden.

Vergelijken wij nu de sacramenten van oud en nieuw verbond met elkander, dan zien wij, dat die van het oude verbond den Christus, die komen *zou* predikten, terwijl die van het nieuwe ons den Christus toonen, die gekomen *is*. In wezen zijn ze één. De geloovigen ontvingen onder het oude verbond dezelfde genade. Zij aten dezelfde spijs, hadden denzelfden Geest, hoopten op hetzelfde leven en baden tot denzelfden Vader. Het verschil lag dus in den vorm.

Het onderscheid tusschen de Gereformeerde leer en die der Roomsche kerk blijkt reeds uit het getal der sacramenten. Om te spreken met de woorden der Nederlandsche Geloofsbelijdenis: „Wij zijn tevreden met het getal der sacramenten, die Christus, onze Meester, ons heeft verordend, welke niet meer dan twee zijn; te weten, het sacrament des doops en dat des heiligen avondmaals van Jezus Christus.” ¹⁾

sacramentis longè inferiora esse; imò nomen quidem nostris competere, cum in sacrificiis nostra Deo offerimus, in sacramentis Deus nobis confert”. Naar onze meening handelden de latere theologen als v. MASTRICHT, *Theor.-Pract. Theologia* Traj. ad Rh. 1724, Lib. VII, cap. 3 § 12, verkeerd door te spreken van den Boom des levens en den Boom der kennis in het paradijs als van sacramenten. De beweegreden voor de instelling der sacramenten „om onze grovigheid en zwakheid” ligt in de zonde.

Vgl. 1 Cor. 10 : 2, 3, 4; Joh. 6 : 32, 33; Joh. 3 : 14, 12 : 32 met hetgeen AMESIUS zegt *Theologiae medulla*, Amst. 1648, lib. I, cap. XXXVIII § 30. AMESIUS ging in § 10 zelfs zóó ver dat hij den bouw van de ark van Noach en hare bewaring in den zondvloed een „sacramentum extraordinarium” noemde. Dit zou dan een sacrament voor menschen en dieren geweest zijn!

¹⁾ De Roomsche kerk verklaart daartegenover: „Wie beweert, dat de sacramenten des nieuwen testaments niet alle door Jezus Christus,

Het sacrament van den heiligen doop.

De gegeven beschrijving doet ons duidelijk zien, dat, zullen de sacramenten beantwoorden aan de doeleinden, waartoe zij ingesteld zijn, wij ze op de rechte wijze moeten gebruiken. Verzuim staat gelijk met ongehoorzaamheid aan het bevel des Heeren en verachting der goddelijke gaven. Op ons rust, uit kracht der goddelijke instelling, de *verplichting*, de sacramenten te bedienen.

Toch zijn zij niet zóó absoluut noodzakelijk tot de zaligheid, dat het ontbreken er van oorzaak van iemands verdoemenis zou zijn. Ook mogen zij niet door onwettige dienaren en evenmin buiten de vergadering der gemeente bediend worden, zooals bijv. bij de Roomschen, die den doop door vrouwen toelaten uit vrees voor het ongedoopt sterven van zieke kinderen.

Het eerste sacrament des nieuwen verbonds is de doop. Reeds Johannes de Dooper bediende hem en was, evenals in geheel zijn optreden, ook daarin de wegbereider van Christus. Zijn doop had echter niet de kracht van het gewone sacrament des nieuwen verbonds, gelijk duidelijk is in het doopbevel aan de apostelen Matth. 19, dat betrekking heeft op alle volkeren, terwijl Johannes' doop voor het volk der Joden bestemd was. Wat het wezen aanging was hij wel dezelfde als de door Christus ingestelde, daar Johannes bij zijne vermaning tot bekeering en zijne belofte van vergeving der zonden naar Christus heenwees. Toch bestaat er onderscheid tusschen deze twee in zooverre de

onzen Heer, ingezet zijn of dat er meer of minder dan zeven zijn, namelijk Doop, Vormsel, Avondmaal, Biecht, laatste Oliesel, Priesterwijding en Huwelijk, of ook, dat één van deze niet werkelijk en eigenlijk een sacrament is, die zij vervloekt'. *Tridentinum sessio VII canon 1.* — BELLARMINUS *de Sacram.* lib. II, c. 30 et seqq.

doop van Johannes den Messias voorspelde en die van Christus diens komst onderstelt. Ook verzegelde de doop van Johannes niet zoo vele genadegaven als die van Christus. Hand. 19 : 3, 4. ¹⁾)

Gelijk God onder het oude verbond de intrede in Zijn rijk door de besnijdenis afbeeldde en verzegelde, heeft Hij onder de nieuwe bedeeeling den doop gegeven, opdat zij die Christus belijden, daardoor in het rijk van Christus worden ingeleid. De bedoeling Gods is, ons af te beelden, dat wij allen van nature buiten Zijn koninkrijk zijn. „Dat wij met onze kinderen in zonden ontvangen en geboren, en daarom kinderen des toorns zijn, zoodat wij in het rijk van God niet mogen komen, tenzij wij van nieuws geboren worden”. ²⁾)

De doop is het sacrament der inlijving of wedergeboorte. Immers, hoewel hij het verbond der genade in zijn geheel verzegelt aan de ware geloovigen — en van hen mogen wij alleen spreken — beeldt hij toch voor den enkelen mensch afzonderlijk zijne persoonlijke inlijving in Christus af. ³⁾) Daar nu uit onze eerste inlijving door het geloof in Christus, onmiddellijk onze rechtvaardiging en aanneming tot kinderen volgt, is daardoor de doop, als sacrament van die inlijving eene symbolische voorstelling der aanneming tot kinderen. Door den doop toch worden wij aan den Drieëenige opgedragen en bij het uitspreken

¹⁾) *Synopsis pur. theol.* Lugd. Bat. 1625, Disp. XLIV, De sacr. Bapt. Theses VIII—XI. P. VAN MASTRICHT, *Theor.-Pract. Theol.* Traj. ad. Rh. 1724, Lib. VII, cap. IV, § XI, § XVII. H. WITSIUS, *De oeconomia foederum Dei cum hominibus libri IV* ed. 3a Traj. ad. Rh. 1694, lib. IV, cap. XVI § X, § XI.

²⁾) *Doopformulier*; Tit. 3 : 5.

³⁾) Rom. 6 : 3: „Wij zijn in Christus Jezus gedoopt”; vs. 5: „Wij zijn eene plant met Hem”. 1 Cor. 12 : 13: „Wij zijn tot één lichaam gedoopt”.

der namen van Vader, Zoon en Heiligen Geest in nauwe gemeenschap met het goddelijke Wezen gebracht. ¹⁾

Zonder nu te beweren, gelijk de Roomsche en Luthersche kerk doet, dat de doop de vroegere zonden uitdelgt ²⁾, belijden de Gereformeerden, dat het bloed van Christus en niet het „uiterlijke water”, de vuiligheid der ziel afwascht door den Heiligen Geest, „haar besprengende en zuiverende van hare zonden, en ons wederbarende uit kinderen des toorns tot kinderen Gods.” ³⁾ Hoe nu deze verborgen werking des H. Geestes plaats vindt, kon men niet zeggen. (Joh. 3 : 8.) Vandaar ook het uiteenloopen der meeningen aangaande het tijdstip der wedergeboorte, vóór, in of na den doop. ⁴⁾

De Gereformeerde opvatting over 't algemeen was: „Het uitverkoren kind *bezit* bij zijne geboorte, als „weder in

¹⁾ *Ned. Geloofsbel.* art. XXXIV: Wij gelooven en belijden, dat Jezus Christus . . . afgedaan hebbende de besnijding, die met bloed geschiedde, in de plaats daarvan heeft verordend het sacrament des doops (dat het bloed van Christus afbeeldt) door hetwelk wij in de Kerke Gods ontvangen en van alle andere volken en vreemde religieën afgezonderd worden, om geheellijk Hem toegeëigend te zijn, Zijn merk en veldteeken dragende; en het dient ons tot een getuigenis, dat Hij in eeuwigheid onze God zijn zal, ons zijnde een genadig Vader”.

²⁾ *Catech. Rom.* II, 2, 31: „de vi baptismi — hoc primum tradere oportet, peccatum, siue a primis parentibus origine contractum, siue a nobis ipsis commissum; quamvis etiam adeo nefarium sit, vt ne cogitari quidem posse videatur, admirabili hujus sacramenti virtute remitti et condonari”.

Catech. minor IV, 6: „Operatur remissionem peccatorum, liberata morte et donat aeternam beatitudinem omnibus et singulis, qui credunt hoc, quod verba et promissionis divinae pollicentur”.

³⁾ *Ned. Geloofsbel.* art. XXXIV. — Vr. en antw. 60 van het *Kort begrip der Christelijke religie* leert ten onrechte, geheel in strijd met antw. 78 van den Catechismus, dat het water in den doop wordt veranderd in het bloed van Christus.

⁴⁾ H. WITSIUS, *De effiçacia et utilitate Baptismi, in electis foederatorum parentum infantibus*, Amst. 1700 § XVII (vide *Miscellanea sacra* Tom. II exercit XIX).

Christus tot genade aangenomen" ¹⁾, als lid der gemeente, gekocht door het bloed des Lams, dus vóór den doop, het allereerste beginsel der wedergeboorte. De verborgen werking des H. Geestes *versterkt* in den doop dat beginsel en doet het, misschien na vele jaren, zichtbaar worden in de bekeering."

Duidelijk komt dit uit in de „*Corte ondersoekinghe des Gheloofs*” van 1566. Op de vraag: „Wat troost hebt ghy wt uwen Doop?” volgt het antwoord: „Dat ick door het Bloet Christi so sekerlyck afghewassen ben, van mijne sonden: als het lichaem inden Doop met water besprengt wert. Voort dat ick altijd vergiffenisse der sonden verwerken sal, so dickmael als ick dat inden Gheest, van mijnen Hemelschen Vader, door Christum in het Gheloove sal begheren.” En op dezelfde wijze vinden wij deze gedachte uitgedrukt in den *Kleynen Catechismus* eveneens van 't jaar 1566, die op de vraag: „Wat is de doope?” antwoordt: „Het is een heylliche insettinghe Christi, waerna syne Gemeynte ghedoopt werdt mit water in den name des Vaders ende des Soons, ende des heylige Geestes, dat sy in der gheschenckter quytshel-dinge der sonden verseggelt, ende oock hueres dienstes vermaent werde.” ²⁾

Op deze wijze moet ook de benaming van den doop als bad der wedergeboorte verstaan worden en artikel XV der Nederlandsche Geloofsbelijdenis, als dit van de erfzonde zegt: „Zij is ook zelfs door den doop niet ganschelijk te niet gedaan”. Artikel XV is in de eerste plaats een protest tegen de beschouwing der Roomsche kerk, als zou door de uitwendige toediening des doops de erfzonde geheel in

¹⁾ 1ste Vraag doopformulier.

²⁾ *De kleyne Catechismus, Kinder of berichtleere der Duytscher Ghemeynte to London. Ghemaect door Marten Micron.* Vgl. Antw. 73 *Heid. Catechismus* en den aanhef van de dankzegging na den doop.

ons zijn uitgeroeid.¹⁾ Volgens de belijdenis der Gereformeerde kerk wordt dus door den doop niet de erfzonde geheel uitgeroeid.

Maar evenmin is de voorstelling overeenkomstig de waarheid, dat de doop *ganschelijk geen* afbreuk aan de zonde doet. Neen, door den heiligen doop wordt de erfzonde *ten deele* te niet gedaan.

Hoe wij dit verstaan moeten zegt ons de Geloofsbelijdenis: „Zoo wordt de erfzonde ook zelfs door den doop niet geheel te niet gedaan, noch uitgeroeid, aangezien de zonde daaruit als opwellend water altijd weer opspringt, gelijk uit eene onzalige fontein.” Van absoluut te niet doen der erfzonde dus geen sprake. In hoeverre hij daarop *wel* werkt, volgt: „Hoewel zij nochtans den kinderen Gods tot verdoemenis niet toegerekend, maar door zijne genade en barmhartigheid vergeven wordt.” Vóór den doop staat de doopeling in gemeenschap met Adam, daar hij in zonden ontvangen en geboren is, en heeft deel aan diens schuld. In den doop wordt hij gebracht onder het Hoofd Christus. De gemeenschap aan de erschuld is daardoor geëindigd, de gemeenschap der gerechtigheid van Christus zijn deel geworden. Voor den geloovige — en van dezen spreken wij tot heden alleen — bestaat na zijn' doop geene erfschuld meer. Zij is verzoend, vergeven. „Zij wordt den kinderen Gods niet meer tot verdoemenisse toegerekend.”²⁾

¹⁾ *Conc. Tridentinum* Sess. XIV; *Catech. Rom.* II, 2, 50.

²⁾ J. J. VAN TOORENENBERGEN, *De symbolische schriften der Ned. Herv. kerk*, Utrecht 1869 blz. 27: „Het zijn zeer onhandige verdedigers van onze kerkleer, die in plaats van deze woorden zouden willen lezen: „ganschelijk niet te niet gedaan.” Verg. MARESIUS, *Confess. Exegesis* p. 230. Onze belijdenis leert hier wat Augustinus leerde (*De nuptiis* l. I., c. 25): „*Tollitur non ut non sit, sed ut in peccatum non imputetur.*” vgl. Dr. A. KUYPER *E voto Dordraceno* Amst. 1905, Dl. II, blz. 553, 554. en J. H. SCHOLTEN, *Leer der Herv. kerk*, Leiden 1870, Dl. I, blz. 3.

De vergeving der zonde sluit in zich de dooding er van, opdat ze niet langer leve en heersche.

De heiligheid van Christus, wien wij ingelijfd worden, vloeit over in alle geloovigen, zoodat de doop het zegel is der heiliging. Tit. 3 : 5, *Hij heeft ons zalig gemaakt door het bad der wedergeboorte en de vernieuwing des Heiligen Geestes.* Rom. 6 : 4. *Wij zijn met hem begraven door den doop in den dood, opdat, gelijkerwijs Christus uit de dooden opgewekt is tot heerlijkheid des vaders, alzoo ook wij in nieuwigheid des levens wandelen zouden.*

En aangezien van de ware heiliging de verheerlijking niet gescheiden kan worden, is de doop tevens zegel van de eeuwige heerlijkheid: Tit. 3 : 7, *Opdat wij erfgenamen zouden worden naar de hope des eeuwigen levens.* Rom. 6 : 8. *Indien wij nu met Christus gestorven zijn, zoo gelooven wij, dat wij ook met hem zullen leven.*¹⁾

Doch wat is de doop dan voor degenen, die niet tot geloof en bekeering komen? Het is toch niet voldoende als kind gedoopt te zijn. Hierop luidt het antwoord: „de doop is in gevalle van ongeloovig voortleven voor den gedoopte slechts ten oordeel”. „De goddelooze ontvangt wel het sacrament tot zijne verdoemenis, maar hij ontvangt niet de waarheid des sacraments; gelijk als Judas en Simon de

¹⁾ G. AMESIUS, *Theologiae medulla*, lib. I, cap. XL §§ 7—9. S. OOMIUS, *De practycke der Twee Heylige Sacramenten des N. T.* Gron. 1683 blz. 50, 51. H. WITSIUS, *De efficacia et utilitate Baptismi* Amst. 1700 §§ XVII—XX. HERM. VENEMA, *Dissertationum sacrarum libri III*, Lugd. Bat. 1771, lib. II, cap. 14, §§ 9, 10, 12, 13. CAMP. VITRINGA, *Doctrina christianae religionis*, Lugd. Bat. 1779, pars VII, p. 64, 65: α *Immersio in aquam* notat communionem, et unionem cum Christo ut Capite; et Ecclesia, ut Ejus corpore. β *Mora sub aqua* figurat sepulturam corporis peccati. γ *Emergio ex aqua* designat resurrectionem ad vitam novam, liberationem e calamitatibus, resurrectionem die ultimo ad vitam aeternam”.

toovenaar" (Art. XXXV *Ned. Geloofsbel.*). In mijn ganschen levenswandel moet ik toonen, dat ik het door den doop afgebeelde in mijn hart draag „anders wil my de Doope niet ter saligheyt, mer meer ter verdoemenisse syn, ghelyck als den ondanckbaren Joeden de Besnydinge gheweest is", (*De kleyne Catechismus* door M. Micron).

De doop is noodig omdat God hem geboden heeft en de Gereformeerden verwerpen de necessitas, maar erkennen de utilitas baptismi; hij is ingesteld tot verzegeling der genoemde weldaden. De Socinianen handelen verkeerd, wanneer zij den doop wel voor hen die uit Joden- of Heidendom tot het Christendom overgaan, als noodzakelijk beschouwen, doch hem voor degenen, die uit christenouders geboren zijn, overbodig achten.¹⁾ Maar evenzeer is de Roomsche en Luthersche leer af te keuren, als zou de doop absoluut noodzakelijk zijn tot de zaligheid. Het ontbreken van dit sacrament zou dan oorzaak zijn, zoo al niet van het komen in het eeuwige verderf, dan toch van het verstoken blijven van de zaligheid.²⁾

Daar de weldaden van het genadeverbond verzegeld worden als een aanvang nemende in den doop, moet de doop slechts éénmaal bediend worden. „Zoo wiens voornemen is in het eeuwige leven te komen, die moet maar eens gedoopt worden met den eenigen doop, zonder dien immermeer te herhalen; want wij kunnen ook niet tweemaal

¹⁾ *Catech. Racov.* maj. cap. 4, quaest. 1. SOCINUS, *Praefatio disputationis de Baptismo aquae*, Rac. 1613, p. 709.

²⁾ *Tridentinum*, sess. VII, de bapt. can. 5: „Si quis dixerit, baptismum liberum esse, hoc est non necessarium ad salutem, anathema sit". *Catech. Rom.* II, 2, 25, 28. — *Conf. Augustana*, art. IX, de bapt.: „De baptismo docent, quod sit necessarius ad salutem, quodque per baptismum offeratur gratia Dei, et quod pueri sint baptizandi, qui per baptismum oblati Deo recipiantur in gratiam Dei."

geboren worden." „Hierom verwerpen wij de dwaling der Wederdooperen, die niet tevreden zijn met een eenig doopsel, dat zij eens ontvangen hebben" (art. XXXIV *Ned. Geloofsbelijdenis*).¹⁾

Terwijl de Roomschen²⁾ en Lutherschen³⁾, den doop als

¹⁾ Hierbij moeten wij wel bedenken, dat de Doopsgezinden volgens het getuigenis van Menno Simons en andere, latere schrijvers *op hanne wijze* ook tegenstanders van den her-doop waren. MENNO SIMONIS *Opera* blz. 232: „Dit alle niet helpende, moeten wy noch evenwel syne Weder-Dooperen heeten, niet aenmerkende, dat wy in onse kindsche Jaeren, niet alleen sonder Geest, Geloove, Woordt of Godlyck Bevel, maer ook sonder alle vernufft en verstand (soo men aen de jonge kinderen sien mag) met eenen openbaren Antichristischen Doop van sodanige gedoopt syn. Oock moeten wy der Geleerden Weder-doopers heeten, om dat wy op den geloove doopen, gelyk Christus den synen dat bevolen heeft." *Protocol Embdensis* Art. 8 Act. 77 fol. 165 b. H. SCHYNN, *Historia christianorum qui Mennonitae appellantur*, Amst. 1723 cap. 1 pag. 2, 10. K. VAN HUYZEN, *Historische Verhandeling van de Opkomst en Voortganck der Doopsgezinde Christenen*, blz. 29: „Wij erkennen een Doop, en die eenmaal op de belydenis des geloofs, in den naam des drieëenigen Godts geschiet zynde, evenveel onder welke gezintheyt der christenen, by ons nimmermeer herhaalt en wort."

²⁾ De Roomsche kerk verbiedt her-doop, omdat de doop een character indelebilis in de ziel drukt. *Tridentinum*, sess. VII, can 9: „Si quis dixerit, in tribus sacramentis, baptismo scilicet, confirmatione et ordine, non imprimi characterum in anima, hoc est signum quoddam spirituale et indelebile, unde ea iterari non possunt, anathema sit." *Catech. Rom.* II, 1, 18, 19: „Est character veluti insigne quoddam animae impressum, quod deleri nunquam potest, cique perpetuo inhaeret"; — 2, 41: „ex characteris vi, et natura ab Ecclesia definitum est, baptismi sacramentum nulla ratione iterandum esse." Wanneer het twijfelachtig is, of iemand reeds gedoopt is, geschiedt de doop voorwaardelijk met de woorden (*Catech. Rom.* II, 2, 42): „Si baptizatus es, te iterum non baptizo; si vero nondum baptizatus es, ego te baptizo in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti".

³⁾ *Catech. Maior*, pars IV § 78: „Verum ut iterum aqua perfundimur, non est necesse. Nam etsi centies in aquam mergeremur, non tamen nisi unus baptismus est".

geldig erkennen, zoo hij slechts overeenkomstig de inzetting heeft plaats gehad, verwerpen de Gereformeerden hem, wanneer hij door ongeloofigen bediend is, die of alle of de fundamenteele waarheden, met name de drieëenheid, loochenen.¹⁾ Overigens erkennen zij den doop door anders denkenden, mits hij door een wettig geroepen dienaar bediend zij.²⁾

Allen, die tot het genadeverbond behooren, hebben recht op den doop, omdat hij de eerste verzegeling is van dat verbond. De geloovigen en hunne kinderen mochten gedoopt worden, daar dit verbond, waartoe thans de geloovigen behooren, hetzelfde is als het verbond met Abraham gesloten, dat zich bijzonder tot de kinderen uitstreckte. Rom. 4 : 11, Gal. 3 : 7, 8, 9. Dit verbond toch, wanneer het thans aan de geloovigen wordt bediend, geeft hun grootere vertroosting dan vroeger, vóór de komst van Christus, mogelijk was. Wanneer het nu alleen op hen betrekking had en niet op hunne kinderen, dan zou de genade Gods en hare vertroosting na de verschijning van Christus minder zijn dan zij daar vóór was. De doop is in de plaats der besnijdenis gekomen (Col. 2 : 11, 12), en komt den kinderen der geloovigen evenzeer toe als de besnijdenis. En daar bij de wedergeboorte, waarvan de doop het zegel is, de mensch volkomen passief ontvangt en van aannemen zijnerzijds geen sprake kan wezen, zijn de kinderen even geschikt voor dit sacrament als de volwassenen.

De Anabaptisten, die den kinderdoop verwierpen, leerden, dat de doop niet bediend mag worden dan na gebleken geloof en afgelegde belijdenis. Zoolang van wedergeboorte, die naar hunne meening blijkt uit een godvruchtigen

¹⁾ Zie over dezen alouden strijd tusschen CYPRIANUS, bisschop van Carthago en STEPHANUS, bisschop van Rome, G. VAN GOOR J.LZN., *De strijd over den ketterdoop*, Utrecht 1872.

²⁾ *Ned. Geloofsbel.* art. XXX.

wandel, geen teekenen worden gezien, mag men den doop, het bad der wedergeboorte, niet ontvangen. „De Doop”, zegt DIERICK PHILIPS „is een teeken ende getuychenisse des warachtigen boetveerdigen gheloofs”, „een bewysinge des warachtigen berous, en een teecken des gheloofs in Jesum Christum.”¹⁾ Volgens MENNO SIMONS is de doop der kinderen „niet uyt den bevel Christi”, „niets dan eene ceremonie Antichristi, een openbaer laster, een tooversche sonde, een gegoten kalf, ja grouwel ende afgoderije.”²⁾ De kleyne kinderen zyn onvernunftigh ende onleerlyk, daerom en kan haer geen Doope toegediend worden, oft wy moeten des Heeren ordeninge verkeeren.” „In den Nieuwen Testamente en zyn den onmondigen kinderen geen Ceremoniën bevolen, maer het handelt beyde in Leere ende Sacramenten metten genen, die ooren hebben om te hooren, ende herten om te verstaen.”³⁾ Evenzoo besluit D. PHILIPS wegens de onbekwaamheid der kinderen om hun geloof te belijden en de onmogelijkheid, dat zij wedergeboren zouden zijn, tot de verwerping van den kinderdoop.⁴⁾

Hiertegen voerden de Gereformeerden aan, dat men zich gemakkelijk in de oprechtheid van belijdenis bij een zondig mensch kan vergissen, zoodat het veiliger is op de belofte Gods, het genadeverbond te steunen. En wat de bewering aangaande het niet wedergeboren zijn der kinderen betrof, God verzekert door den doop „dat wij”, dus ook onze kinderen, „zoo waarachting van onze zonden geestelijk gewasschen zyn, als wij uitwendig met water gewasschen worden.” En „de Heilige Geest, die het geloof werkt” wordt aan de jonge kinderen, niet minder dan den vol-

¹⁾ D. PHILIPS, *Van der Doope*, Fol. 12, 16, 20. (*Enchiridion oft Handboecxken van de Christelycke leere* 1578).

²⁾ M. SIMONS, *Van der Doope*, bl. 32a; 893a.

³⁾ M. SIMONS, *Van der Doope*, bl. 12.

⁴⁾ D. PHILIPS, *Van der Doope*, Fol. 18.

wassenen toegezegd" (*Catech.* antw. 73 en 74). Christus heeft bevolen te doopen „die de zijnen" d. w. z., die zijn eigendom zijn, (art. XXXIV). De kinderen zijn Hem dierbaar, over hen ontfermt Hij zich, zij behooren Hem toe. Het bezit van den Heiligen Geest wordt dus in de pasgeboren kinderen der geloovigen ondersteld, omdat zij „lidmaten van Christus' gemeente" zijn. ¹⁾ De kerk kan en mag over den verborgen raad Gods geen uitspraak doen en heeft bij den doop de kinderen des verbonds *alle* als uitverkoren te beschouwen. De kinderen der geloovigen zijn „in Christus geheiligd" (doopformulier), zij zijn heilig, „niet van nature, maar uit kracht van het genadeverbond, in hetwelk zij met hunne ouderen begrepen zijn" (*Dordsche leerregels*).

God werkt met Zijnen H. Geest ook in de jonge kinderen. Zij bezitten het geloof actu secundo niet. Zij kunnen hun geloof gelijk de volwassenen niet toonen. Maar dat behoeft ook niet, daar zij het geloof actu primo bezitten. Zij hebben den geest des geloofs (spiritus fidei), den wortel er van (radix fidei), of de wedergeboorte in aanvang (regeneratio initialis). Zoo leerden CALVIJN, PETRUS MARTYR, GOMARUS, de Leidsche hoogleeraren, die de *Synopsis purioris theologiae* samenstelden. Zoo was de opvatting van VOETIUS, WITSIUS, VAN MASTRICHT, à MARCK en DE MOOR. Ook à BRAKEL en VAN DEN HONERT, hoewel verkeerd onder den invloed der eeuw, waarin men de oorspronkelijke Gereformeerde beschouwing niet meer begreep, waren van meening, dat God, in pasgeboren kinderen door eene ons onbekende en onnaspeurlijke werking des H. Geestes, Zijn genadewerk kan inbrengen. ²⁾

¹⁾ Vgl. *De kleyne Catechismus*: „Want de kinderkens syn de sonderlingste lidmate der Gemeinte Christi, die hem toe behooren: ende hebben derhalven den heylighen Gheest."

²⁾ CALVIJN, *Institutie*, Boek IV, hoofdst. XVI § 5; PETRUS MARTYR, *Loci communes*, Tiguri 1580, class. IV cap. VIII § 14; JUNIUS, († 1602,)

Deze leer der onderstelde wedergeboorte, voortgevloeid uit den strijd met de Anabaptisten, was echter de grondslag niet, waarop in de allereerste plaats de doopbeschouwing der vaders rustte. Hoewel men gaarne het recht van de meening des tegenstanders erkende, dat niemand tot het koninkrijk Gods kan ingaan tenzij hij wederom geboren worde, nochtans werd ook de mogelijkheid bepleit, dat kinderen den H. Geest kunnen bezitten, evenals Johannes de Dooper en Jeremia, zonder tot de jaren des ondersheids te zijn gekomen. ¹⁾ Maar dit was slechts uitvloeisel, consequente gevolgtrekking van de leer des verbonds en die leer stond voorop. ²⁾

Luisteren wij naar hetgeen onze Geloofsbelijdenis en de Catechismus leeren, dan blijkt dit terstond. Het bestaan van het verbond wordt geponeerd, en daarna, in de tweede plaats, wordt gewezen op het werk der genade ook voor de kinderen.

In Art. XXXIV der Nederlandsche Geloofsbelijdenis lezen wij: 1° „wij gelooven, dat men de kinderkens der geloovigen

De paedobaptismo, thesis 7; GOMARUS, *Opera omnia*, Amst. 1644, lib. III, fo. 130; *Synopsis purioris theologiae*, Lugd. Bat. 1625, Disp. XLIV, De sacram. Bapt. thesis 47; VOETSIUS, *Disp. theol.*, Tom. I—V, Ultraj. 1648—1669, Tom. II, pag. 410, 412; WITSIUS, *De efficacia Baptismi in infantibus*, Amst. 1700 §§ XXXI, XXXII; v. MASTRICHT, *Theor. pract. theol.*, Traj. ad. Rh. 1724, lib. VII cap. IV § 21; à MARCK, *Compendium theologiae*, Amst. 1722, cap. XXII § 12; DE MOOR, *Commentarius perp. in Joh. Marckii compendium*, Lugd. Bat. 1761 § 4, p. 318; à BRAKEL, *Redelyke Godtsdienst*, 1ste druk, Rotterdam 1700, 18e druk Rotterdam 1767, cap. XXXIX § XXVIb; VAN DEN HONERT, *De gratia particulari*, pag. 459. Verder van den nieuweren tijd G. KRAMER, *Het verband van doop en wedergeboorte*, Breukelen 1897; Dr. A. KUYPER, *E voto Dordraceno*, Amst. 1905, deel III, blz. 47—60.

¹⁾ CALVIJN, *Institutie* IV, 16, 17. Vgl. Joh. 3 : 3, 5; Luc. 1 : 15; Jerem. 1 : 5.

²⁾ Vgl. T. BOS, *Negen dogmatische onderwerpen*. (Overgedrukt uit *De vrije Kerk* 1897) Leiden z. j., tweede druk, blz. 146—149. G. OORTHUIJS, *Het gebed vóór den doop* (*Troffel en zwaard*, jaarg. 1907 blz. 361—374.)

behoort te doopen en met het merkteeken des verbonds te verzegelen, gelijk de kinderkens in Israël besneden werden, op dezelfde beloften, die onzen kinderen gedaan zijn." 2° „En voorwaar, Christus heeft zijn bloed niet minder vergoten om de kinderkens der geloovigen te wasschen, dan Hij gedaan heeft om de volwassenen. En daarom behooren zij het teeken te ontvangen en het sacrament van hetgene dat Christus voor hen gedaan heeft”

Vraag en antwoord 74 van den Heidelbergschen Catechismus luiden: „Zal men ook de jonge kinderen doopen? Ja het; 1° want mitsdien zij alzooewel als de volwassenen in het verbond Gods en zijne gemeente begrepen zijn, en dat hun 2° door Christus' bloed de verlossing van de zonden en de Heilige Geest, die het geloof werkt, niet minder dan de volwassenen toegezegd wordt, zoo moeten zij ook door den doop, als door het teeken des verbonds, der Christelijke Kerk ingelijfd en van de kinderen der ongeloovigen onderscheiden worden.”

Op dezelfde wijze wordt in het doopformulier, de *Synopsis* en de aangehaalde schrijvers het recht van den kinderdoop bepleit op grond van de belofte Gods in Genesis 17 : 7: „Ik zal mijn verbond oprichten tusschen Mij en tusschen u, en tusschen uw zaad na u in hunne geslachten, tot een eeuwig verbond, om u te zijn tot eenen God, en uw zaad na u.”

Toelating tot den doop moet geweigerd worden aan de kinderen dergenen, die tot het verbond niet behooren, zooals kinderen van Heidenen, Mohamedanen, Joden en dergelijken. Daarentegen moeten van het gebruik van dit sacrament niet uitgesloten worden, zij die uit Christelijke familie en gedoopte ouders geboren zijn, al leiden hunne ouders een ergerlijk leven of al zijn zij onzuiver in de leer. Onder het nieuwe verbond zal de zoon de ongerechtigheid zijns vaders niet dragen. God blijft de God hunner kinderen, zooals Hij in Ezechiël 16 en 23 getuigt, waar Hij de kinderen der goddelooze Israëlieten *Zijne*

kinderen noemt, die zij Gode gebaard hadden, ofschoon zij ze den Moloch offerden. Vandaar dat Hij beval, dat de kinderen der Israëlieten, van wie velen in hunne goddeloosheid waren gestorven, op dezelfde wijze zouden besneden worden even zoo goed als die der vromen.¹⁾

De doop moet bediend worden „alleen met rein water”, hetzij door onderdompeling of besprenging. De ceremoniën, die door de Roomsche kerk aan den doop zijn toegevoegd, als: duivelbanning of exorcisme, het geven van gewijd zout in den mond van den doopeling, het teeken des kruises, bestrijking van neus en ooren met speeksel enz., kunnen achterwege blijven.²⁾ Niets toch kan duidelijker de geestelijke afwassing, die door het bloed van Christus geschiedt afbeelden, dan de besprenging met *rein* water.

De leer des doops is derhalve samen te vatten als volgt: I. De sacramenten hebben, wat de goddelijke genade betreft, niet de minste kracht uit zichzelf. Wat den volwassenen aangaat, zij krijgen door het gebruik der sacramenten geene genade, indien dat gebruik niet gepaard gaat met een oprecht geloof en eene ware bekeering. Nochtans moet hieruit niet afgeleid worden, dat in het rechte gebruik der sacramenten eenige verdienste schuilt. Zij, die de sacramenten op de rechte wijze gebruiken, hebben daardoor toch geen aanspraak of recht op genade. II. De sacramenten zijn niet enkel teekenen, maar ook zegelen der genade. Daar God ze instelde is hun kracht groot, om de weldaden der goddelijke genade af te beelden en te verzegelen. III. God heeft het

¹⁾ Jos. 5 : 4 en 6.

²⁾ *Tridentinum*, sess. VII, de sacram. can. 13: „si quis dixerit, receptos et approbatos ecclesiae catholicae ritus, in solemnibus sacramentorum administratione adhiberi consuetos, aut contemni, aut sine peccato a ministris pro libito omitti aut in novos alios per quemcunque ecclesiarum pastorem mutari posse, anathema sit.” *Catech. Rom.* II, 2, 46—60. DANIEL, *Codex Liturgicus Universae Ecclesiae in epitomen redactus* IV vol. I, pag. 183.

gebruik der sacramenten verordend tot versterking en vermeerdering des geloofs. De genade is echter aan geen enkel sacrament, zóó verbonden, dat God haar verlcenct aan een ieder, die het sacrament gebruikt, wie hij ook zij. IV. De kinderdoop is op het Woord Gods gegrond en wel in 't bijzonder op het genadeverbond, waarin God niet alleen de geloovigen, maar ook hun zaad heeft opgenomen. V. Het nut van den kinderdoop is groot, afgezien of de kinderen, aan wie dit sacrament werd toegediend, al dan niet vroegtijdig komen te sterven. De doop is een zeker bewijs der genadige gezindheid Gods jegens hen. VI. Daarom moeten de ouders zoo spoedig mogelijk hunne kinderen laten doopen.

HOOFDSTUK II.

DE BEDIENAAR VAN DEN DOOP.

Volgens de belijdenis der kerk zijn hare dienaren de bedienaren van den doop. Bij de opkomst der Christelijke kerk traden de discipelen van Christus en de apostelen als zoodanig op; thans bedienen de wettig geroepen en aangestelde predikers des Woords dit sacrament in den naam van Christus.

De Nederlandsche Geloofsbelijdenis spreekt in artikel XXX zich uit als volgt: „Wij gelooven, dat deze ware Kerk” (waarvan artikel XXIX handelde) „geregeerd moet worden naar de geestelijke politie, die ons onze Heere heeft geleerd in Zijn Woord; namelijk dat er dienaars of herders moeten zijn, om Gods Woord te prediken en de sacramenten te bedienen”. Deze „dienaars” geven het sacrament (art. XXXIV). Dienovereenkomstig verklaarden de saamgekomenen op het convent van Wezel in 1568: „Daar de sacramenten met de bediening des Woords door een onlosmakelijken band zijn verbonden, zoo betwijfelt niemand, dat zij tot het ambt der dienaren behooren. Wij oordeelen daarom, dat de doop door niemand anders dan door den dienaar des Woords op de rechte wijze kan meegedeeld worden”.¹⁾ Evenzoo wordt in de Dordsche kerkenordering van 1574 en in die van 1619 herhaaldelijk gesproken van de

¹⁾ Hoofdstuk VI — Van de Sacramenten § 1. *Kerkelijk Handboekje* uitgegeven door P. BIESTERVELD en Dr. H. H. KUYPER, Kampen 1905, blz. 24.

„Dienaers” of „Kerckendienaers” aan wie de bediening van den doop is opgedragen, „in den openbaren versamelinghen der kercke bijde vercondinghe des goddelicken woordts.”¹⁾

Bedienaar van den doop is alleen de dienaar der kerk, de prediker des Woords, zooals de voorbeelden in het nieuwe testament duidelijk aantonen, alsmede het bevel van Christus aan zijne apostelen, Matth. 28 : 19: „Gaat henen, onderwijst alle volken, dezelve doopende enz.” Want evenals de zegels der vorsten, aan hunne oorkonden niet bevestigd worden, dan door hen, die bij openbare machtiging daartoe zijn aangesteld, zoo kan ook niemand de openlijk verkondigde leer van het evangelie Gods wettig met de zegelen, de sacramenten, bevestigen, dan hij, die door eene bijzondere roeping hiertoe geroepen en aangesteld is.²⁾

Deze regel moest vooral gehandhaafd worden tegenover de Socinianen en Wederdoopers, als verachters van het leeraarsambt en den doop, dien zij slechts voor een teeken der christelijke belijdenis hielden; maar ook tegenover de Roomschen en Lutherschen, die, volgens hun leer van eene absolute of zeer groote noodzakelijkheid des doops, de bediening van den doop, „in geval van nood” aan diakenen, gewone leden der kerk, vrouwen, ja zelfs aan ketters, ongedoopten, Heidenen en Joden toestonden.³⁾ Het was noodzakelijk geroepene tot den heiligen dienst des Woords en der sacramenten te zijn. Zoo was het zelfs aan professoren in de theologie niet geoorloofd den doop te bedienen wan-

¹⁾ Artt. 57—67 van 1574; artt. 56—60 van 1619.

²⁾ *Synopsis purioris theologiae* Lugd. Bat. 1625, Disp. XLIV De Sacr. Baptismi, thesis XII. vgl. I Cor. 4 : 1, II Cor. 5 : 20. G. VOETIUS, *Politica Ecclesiastica*, Amst. 1663, pars I, lib. II, tract. II, p. 631.

³⁾ JOH. à MARCK, *Het Merch der Christene Got-geleertheit*, 4e dr. Rott. 1741, Hoofdst. XXX § XIII. Dr. A. TROELSTRA, *Stof en methode der Catechese in Nederland vóór de reformatie* Gron. 1903 blz. 272.

neer zij niet tot den dienst des Woords beroepen waren.¹⁾

Doopte iemand niettemin, zonder tot het predikambt geroepen te zijn, dan maakte hij aanspraak op een eere-ambt, dat hem niet toekwam. Terecht zeide Amesius: „Jus ministerii pendet ex vocatione.” Volgens Hebr. 5 : 4 neemt niemand uit zichzelf die eer aan „maar die van God geroepen wordt, gelijkerwijs Aäron.” Door de roeping wordt iemand opgedragen het ambt der bediening te bekleeden.²⁾ Voetius paste op hen, die, hoewel niet tot de prediking geroepen, toch de sacramenten bedienden, het woord van Jeremia toe: „Ik heb die profeten niet gezonden, nochtans hebben zij geloopt”.³⁾

OOMIUS in zijn „tractaet van den Heyligen Doop” beroept zich op Matth. 19 : 6 : „Hetgeen dan God te zamen gevoegd heeft, scheid de mensch niet”. „Hierom”, gaat OOMIUS voort, „seght den Apostel van de Dienaeren, 1 Cor. 4, 1. *Alsoo houde ons een yeder mensche, als Dienaers Christi, ende Uytdeelders der verborgentheden Godts*; Onder welke oock de Sacramenten moeten getelt worden. 't Geen Paulus seght van de Predickinge des Evangeliums, Rom. 10 : 15. *Hoe sullen sy predicken, indien sy niet gesonden en worden?* Dat moet oock gehouden worden van dese verborgentheden. Die het doen sonder Roepinge, nemen haer die eere aen, die haer niet toe en komt, Hebr. 5 vs. 4 ; En loopen, schoon'se niet gesonden syn”, Jerem. 23 vs. 21. Joh. 3 vs. 26.⁴⁾

WILHELMUS à BRAKEL, de „hoedanigheyt dergener, die den Doop bedienen mogen”, noemende, oordeelde: „Zij moeten mannen zyn ende wettigh gesonden om te leeren ende te doopen”. Dit bleek volgens zijne meening 1° „uyt de algemeene practyke van Christus' tyden af. 2° Christus

1) *Acta nat. syn. Dordrecht 1578* Cap. III art. V.

2) G. AMESIUS, *Theologiae medulla*, lib. I, Cap. XXXIII, 12, 13.

3) G. VOETIUS, *Pol. Eccl.* pars I, lib. II, tract. II p. 631.

4) SIMON OOMIUS, *De practyke der Twee Heylige Sacramenten des Nieuwen Testaments*, Gron. 1683, blz. 31.

heeft leeren ende doopen t'samengevoeght, en de Apostelen, en in haer alle Leeraren, syn gesonden om te doopen". Niemand mocht doopen „als die van Christus bevel heeft ontfangen, en alsoo is een Dienaer van Christus, ende een uytdeeler der verborgentheden Godts".¹⁾

BERNHARDUS SMYTEGELT beantwoordde de vraag: „Wie mag den Doop bedienen?" op deze wijze: „Ik zeg hetgeen de Heere Jezus gezegd heeft, die, welke Hij henzond omte leeren, Mt. 28 : 19. Dat karakter heeft Hij aan zijne dienaers gegeven, en aan niemand anders, als aan degenen die gezonden predikanten zijn. Al was 't een koning, die mag niet doopen."²⁾

De niet-geroepen of ongeordende bedienaren van den doop kan men in drie groepen verdeelen, n.l. 1° zij, die nooit eenige roeping gehad hebben; 2° die haar nog niet ontvangen hadden en 3°, die haar niet meer bezitten. Tot de eerste groep behoorden private personen, zooals een vroedvrouw, vader, voorlezer, schoolmeester, ziekenbezoeker of catechiseermeester; tot de tweede een student, candidaat, proponent of hulp-prediker; tot de laatste een geëxcommuniceerd predikant.

Aan ieder privaat persoon was het verboden te doopen, ook al was hij lidmaat der Gereformeerde kerk. Naar aanleiding van een dergelijk geval te Heusden, in de classis Gorinchem, kwam op de synode van Zuid-Holland te Gouda in 1589 ter sprake, of het geoorloofd was, dat „een privaet lidmaet der kercken, in absentie van den dienaer versocht synde van eenige uut de magistract ende ouderlingen" een kind doopte.³⁾ De synode verwees naar het tweede en

¹⁾ WILH. à BRAKEL, *Redelyke Godtsdienst*, 1e druk 1700. 18e druk Rott. 1767, Dl. I, cap. XXXIX § V en § VI.

²⁾ BERN. SMYTEGELT, *Verklaring over den Heidelb. Catechismus*, naar de uitgave van 1747, blz. 377, 378.

³⁾ Dr. J. REITSMA en Dr. S. D. v. VEEN, *Acta der provinciale en particuliere Synoden, gehouden in de Noordelijke Nederlanden 1572—1620*, Gron. 1892—1899, II, 357; SMETIUS, *Synodale ordonnantiën ende resolutien* 1e druk, Nijm. 1699, blz. 104.

derde punt der Haagsche kerkenorde van 1586, die dit verbodt. In deze kerkenorde wordt gesproken over de diensten. Zij zijn vierderlei n.l.: „Der Dienaren des Woordts, der Doctoren, Ouderlinghen, ende Diaconen. *Het sal niemant, al-hoe-wel hy een Doctor, Ouderlinck ofte Diaken is, geoorloft zijn den dienst des Woordts ende der Sacramenten te betreden, sonder Wettelijck daer toe beroepen te zijn:* Ende wanneer yemant daer teghen doet, ende meermael vermaent zijnde, niet afstaet, soo sal de Classe oordeelen, ofmen hem voor eenen scheurmaecker verclaren, ofte op eenighe ander wijze straffen sal.”¹⁾

In 1586 werd geen onderscheid gemaakt tusschen een gewoon lidmaat en een ouderling. Beiden werd het doopen onvoorwaardelijk verboden. Hieruit is 't merkbaar, dat reeds meerdere orde in de kerken heerschte. In de Kruyskerken toch kwam in de allereerste jaren der Hervorming de doop door een ouderling telkens voor. Hoewel niet aanbevolen of goedgecurd, werd zulk een doop op plaatsen waar geen predikant was, geduld.²⁾ Op de nationale Dordtsche synode van 1578 werd geoordeeld: „Soo het geschiedde dat een Ouderlinck van een Kercke ofte een deel der seluer daertoe versocht synde den Doop bediende soo en salmen wel dien Doop niet verhalen om dieswille dat hy eenighe forme van beroepinghe heeft, Ende is nochtans niet te prysen noch na te volghen”.³⁾ De autoritas ecclesiae ontbrak niet geheel. Maar deze autoritas gold slechts voor

¹⁾ RUTGERS, *Acta van de Nederlandsche synoden der zestiende eeuw*, 's-Gravenh. 1889, 487. P. BIESTERVELD en Dr. H. H. KUYPER, *Kerkelijk handboekje*, Kampen 1905, blz. 191. Wij cursiveeren.

²⁾ Colloquium der Nederlandsche gemeenten in Engeland te Londen 1578. *Werken der Marnix-Vereeniging* Serie II, dl. I, blz. 53. J. SMETIUS, *Synodale ordonnantien, ende resolutien tot nut, dienst en gerief der Kerken, onder de Chr. Synodus van 't Hertogdom Gelre en Graafschap Zutphen gehoorende*, 1ste druk, Nijm. 1699, blz. 105, 2de dr. 1736, blz. 119.

³⁾ F. L. RUTGERS, *Acta* 270, art. 29.

ééne gemeente en niet voor de gansche Christelijke kerk.

Op gelijke lijn met genoemde private personen, stonden zij, die als vader, vroedvrouw, koster, voorlezer, schoolmeester, ziekenbezoeker of catechiseermeeester zich verstouten mochten het sacrament des doops te bedienen. En die doop door dergelijke ongeordende personen vond in vacante gemeenten nog al eens plaats. Vooral wanneer iemand zich opwierp als predikant en eene „gemeente” stichtte zonder daartoe geroepen te zijn.¹⁾

Na de meer algemeene vestiging van predikanten verminderde dit misbruik. De meeste der ons bekende gevallen van doop door een schoolmeester of koster, kwamen in Gelderland voor.²⁾ „Siecketroosters” werden zelfs door de classis van Amsterdam „geautoriseert” om te doopen, waartegen echter de synoden van Edam 1643 en Alkmaar 1644 in verzet kwamen en verklaarden, dat men dien doop van „geener weerde” zou rekenen. Wegens het groote gebrek aan predikanten in de overzeesche bezittingen, werd daar behalve aan de genoemde krakenbezoekers ook aan ouderlingen verlof gegeven te doopen. Zelfs ambtenaren, zoogenaamde „kooplieden”, doopten op afgelegene plaatsen, omdat uren in den omtrek geen dienaar te vinden was.³⁾

Een vermeldenswaardige doop door een vader vond op 19 December 1717 te St. Jans-steen (Zeeuwsch-Vlaanderen) plaats. De predikant PETRUS TRATSAERT was „door de koorts” verhinderd te preeken. Een kind van PIETER WILLEMSZE,

¹⁾ Vgl. REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 91 art. 39 in verband met IV, 93 art. 48.

²⁾ O. a. te Hien en Dodewaard 1593, Driel 1607, Nerijnen, Opijnen, Waardenburg, Est, Zennewijnen en Zuilichem 1618; te Capel, Lopikerkapel (Utrecht) 1619. REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 39; 157, 308. VI, 311, 433. CHR. DE KRUYFF, *Utrechtsch synodaal Handboekje*, Utr. 1803.

³⁾ *Acta syn. N.-Holl.* 1643 art. 57; 1644 art. 42. cf. RUTGERS, *Acta* 270, quaest. 29. C. A. L. VAN TROOSTENBURGH BRUYN, *De Herv. kerk in Ned. Oost-Indië*, Arnhem 1884, blz. 100, 104.

diaken, tevens gerichtsbode van de heerlijkheid St. Jans-steen, zou gedoopt worden. Bij afwezigheid van den predikant werd op bevel van Mr. WILLEM JOACHIM VAN DER HEYDEN, praetense heer van St. Jans-steen, driemaal de klok „getrokken”, en na het lezen van „eenige Capittelen en het zingen van een vers uit de Psalmen”, las de schoolmeester het formulier van den doop. Daarna doopte de vader het kind, ten aanschouwe van „veele Papisten, die daar present waaren!” Tot straf voor „deeze enorme en ongehoorde zaak” en tot wering van dergelijke onordelijkheden werd aan den Commandeur van Hulst gelast Mr. WILLEM JOACHIM VAN DER HEYDEN, den schoolmeester en den vader van het kind te doen arresteeren en aan den Raad van Vlaanderen, resideerende te Middelburg, te doen overleveren. Tevens werd de Fiscaal van den Raad van Vlaanderen aangeschreven, „teegen deze Persoonen sonder eenige conniventie, weegens de voorsz. stoute prophanatie van den Godsdienst en van de Heilige Sacramenten, tot condigne straffe te procedeeren.”¹⁾

Elders, waar men de wereldlijke macht niet te hulp riep en de kerk zelf hare straf oplegde, werden de vader of moeder, die hun kind doopten, een jaar en zes weken onder censuur gesteld!²⁾

Eindelijk noemen wij den Ga-doop, den nooddoop bij uitnemendheid, die vóór de hervorming en ook daarna „in casu necessitatis” veelvuldig plaats had, daar de Roomsche³⁾ kerk en evenzoo de Luthersche⁴⁾ dezen, wanneer er periculum

¹⁾ N. WILTENS, *Kerkelyk Placaatboek*, 's Gravenhage 1792, Dl. III, fol. 329—331.

²⁾ *Acta class.*, Edam 1745, 18 April § 4 en 6 Juni § 3.

³⁾ *Cat. Rom.* Doch sine solemnibus caeremoniis II, 2, 18 en 19.

⁴⁾ *Art. Smalc.* p. 329. SCHOLTEN, *Leer der Herv. Kerk*, Leiden 1870, Dl. II, blz. 340 n. 4. HASE, *Evangelische Dogmatik*, Leipzig 1850. § 210 noten m. en o. § 443.

in mora was, gaarne toestond aan iedere vrouw, hetzij geloovige of ongeloovige.¹⁾ Deze nooddoop werd ook wel Geedoop genoemd, volgens VOETIUS eene samentrekking van het Duitsche *g a c h t* of *j a c h t a u f*. „Hij was een *baptismus festinatus*”.²⁾ Prof. VERDAM ziet in „ga” van Ga-doop, een anderen vorm van „gauw”, „snel”; vandaar bijv. het woord „geehonger” voor plotseling overvallenden honger.³⁾ In elk geval is „ga-doop” een haastelijk toegediende doop en een „ga-gedoopte” iemand, die zulk een doop heeft ontvangen.⁴⁾

Voor de hand lag, dat de ga-doop het meest door vroedvrouwen bediend werd. De „vroetwyfs” of „wyse moederen” betoonden zich ook zeer ijverig. C. GREVINCHOVIUS, predikant te Rotterdam † 1606, sprak in deze bewoordingen zijne ergernis uit: „hedendaechs en weten dicwils de Vroevrouwens niet wat sy doen ende vervorderen, met haer doopen, gebruyckende daer toe ijdele Ceremonien ende agheloovighe Ghebeden, of doen het om te behagen den superstitieusen Menschen des Pausdoms, ende om hun eyghen bate willen, datse een stuc geldts moghen ghewinnen, of sy doen het wt een haet, ende weerwille teghen den Kercken-dienaren ende Religie, daerom dat gheenzins ooc ter noot, den Vrouwen behoort toe ghelaten te worden te doopen. Ende (wy) segghen daerom ooc voorder, dat wy aende saligheydt onser kinderen gheenzins en hebben te twijfelen al isset dat sy stervende ter noot vanden Doope werden

¹⁾ Zie de Gereformeerde opvatting VOETIUS, *Pol. Eccl.* I, p. 631. CALVIJN, *Institutio* IV, XV, 20. SCHOLTEN, *Leer der Herv. Kerk*, Dl. II, blz. 340, 342, n. z.

²⁾ VOETIUS, *Idem* I, p. 633.

³⁾ *Tijdschr. v. Ned. taal en letterk.* 1886, blz. 294—297.

⁴⁾ J. G. R. ACQUOY, *Hand. en mededeel. v. d. Maatsch. der Ned. Letterk.*, Leiden 1888, blz. 65.

wtghesloten,....want Godt zoo-wel onser kinderen, als onsen Godt is ooc voor den Doope".¹⁾

De doop der vroedvrouwen kwam menigmaal op de kerkelijke vergaderingen ter sprake.²⁾ Reeds in 1573 werd te Enkhuizen gezegd, „het gaetdoopen der kynderen van den vroedvrouwen geenssins een rechte doope en is ende daeromme voer den dienaeren geen zwaricheyt en is alsulcke gedoopte kynderen rechtelyck te doopen.”³⁾ Op gelijke wijze behandelde de synode van Dordrecht in 1574 de vraag van den Briel: „Ofmen een kindt, van eener vrouwe ghedoopt, in der Kercke doopen sal.” Zij antwoordde: „Ja, Ouermidts dat vrouwendoop gheen Doop en is.”⁴⁾

In 1602 zag men zich in Overijsel genoodzaakt de hulp der overheid in te roepen, opdat „sulckes die Vrovrouwen in die platte landen ernstlick sal verboden und die sulckes doen gestraeft mogen worden.”⁵⁾ In 1692 spoorde de synode van Groningen opnieuw aan „te vigileeren tegen den doop der vrouwen”. En dat ondanks de hooge boeten op de overtreding gesteld. De Staten van Holland bijv. bepaalden bij het plakkaat van 10 Maart 1594, dat de boete op

¹⁾ CASP. GREVINCHOVIUS, *Grondelyc bericht Vanden Doope ende Weder-doope*, Rotterdam 1599, cap. XXVI, bl. 39.

²⁾ Dordrecht 1574, RUTGERS, *Acta* 159, 199; Enkhuizen 1573, REITSMA en v. VEEN, *Acta* I, 17; Dordrecht 1574, II, 145; Arnhem 1593, IV, 38; Harderwijk 1595, IV, 49; Harlingen 1596, VI, 86; Deventer 1602 V, 259; Delft 1618 III, 323. — *Acta syn. Gron.* 1687, art. 1. *Acta syn. Transiss.* 1626, art. 22. *Acta syn. Nd. Holl.* 1655, art. 52. *Acta class. Nijmegen*, Aug. 1607 § 23.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* I, 17. — *Acta syn. Nd. Holl.* 1646, art. 53.

⁴⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* II, 145.

⁵⁾ *Bijdragen tot de gesch. v. Overijsel*, Zwolle 1888, Dl. IX, blz. 277. SMETIUS, *Syn. ordonnantiën*, blz. 104. *Compendium d. kerkel. wetten van Vriesland*, Leeuw. 1771, blz. 151.

„vrouwendoop” de som van honderd gulden zou bedragen. ¹⁾

Een eigenaardig voorbeeld van vrouwendoop in de 18de eeuw bieden ons de aantekeningen omtrent de vergadering van predikanten en ouderlingen der Gereformeerde gemeente te Edam, gehouden 1 Januari 1736. Zij deelen het volgende mede:

„2° is geoppert een geval van *een kind dat in de geboorte gedoopt is door eene paapse vrouw*, de soon van gereformeerde ouders, beide lidmaat: de vader, door den predikant van de wijk aangesproken, ontschuldigt zig, omdat hij als buyten zig zelven was wegens den nood van zijn vrouw: is besloten *a* den man uijt naam des kerkeraadts te reprocheren, vindende zijn excuus eenigen ingang; *b* de paapse vrouw bij den Heer Officier aan te dienen; *c* ook de vroetvrouw aan te spreken en te vermanen zulk een doen, als 't weder mogt voorkomen, te verhinderen; zijnde tot het eerste gecommitteerd Collega KRUIJTHOF, en tot het laatste Collega GEISWEIT als predikanten van de wijk.”

In de vergadering van 15 Januari d. a. v. werd door de genoemde predikanten van hun wedervaren rapport gedaan. Daaromtrent staat dit opgeteckend:

„Eerst rapporteert collega KRUIJTHOF, dat hij man en vrouw, vader en moeder van 't kind, ernstig heeft gecorrigeert, dat de vader bekende, als te voren, dat het kind gedoopt was, en dat hij, gelijk hij schuldig erkende te zijn, het niet belet had, omdat hij, gelijk hij het uitdrukte, te veel verbouwereert was, maar *dat hij 't doopen*, gelijk hij nu zegt, *niet had gezien*, noch toegestemd in die zaak; ook zijn er vrouwen genoemd, die de kraamvrouw geassisteerd hebben: vervolgens was zijn Eerw. bij den Heer Officier geweest, die de zaak had aangenomen. Collega GEISWEIT rapporteert, dat hij de vroetvrouw heeft aangesproken, *die ontkende het doopen gezien te hebben, zeggende dat ze met gesloten*

¹⁾ *Groot Placaet-boeck*, 's Gravenhage 1658, vol. I, fo. 234.

oogen gewoon was haar werk te doen, hoewel ze de paapse vrouw wel had hooren zeggen: In den Naam des Vaders, des Zoons en des H. Geestes.

Hierop is weder Commissie gemaakt aan den Heer Officier, om op een beleefde wijs te vernemen, hoe ver met de zaak gevordert is, en te verzoeken in deze zaak te procederen zoover als in regten bestaan kan; zijnde daartoe gecommiteert de voorzittende heeren KRUIJTHOF, C. DOBBER en P. TEERHUIJS, Predikant, Ouderling en Diaken."

In de vergadering van 29 Januari d. a. v. rapporteerde collega KRUIJTHOF, mede uit naam zijner medegecommiteerden: „dat de Commissie volbragt was, dat de Heer Officier zeide, dat de paapse vrouw was aan de hand gekomen, en uit hetgeen ZEdl. daar bijvoegde, had men geene andere rede, als te besluijten, dat dezelve door een geldboete was gestraft." ZEerw. werd bedankt; de kerkeraad berustte er in en hield de zaak voor afgedaan. ¹⁾

Minder eenstemmig was het oordeel over degenen, die hoewel *nog niet* tot den dienst des Woords geroepen, den doop bedienden. Was het verschil van inzicht betreffende de proponenten niet groot, volkomen eenparigheid heerschte dienaangaande niet. Op de nationale synode van 's Gravenhage werd te dezen opzichte besloten, dat proponenten, die „wettelijk gheexamineert ende bequaem ghekent inde Vniversiteit ofte classe" waren, mochten de gemeente „openbaerlijck van den Predick-stoel" voorgaan. Doch daar werd aan toegevoegd: „ende en sullen nochtans haer niet vervorderen die Sacramenten te bedienen, totter tijt toe sy volcomelijcken beroepen ende bevestight zijn". ²⁾

Dat de hand hieraan gehouden is, blijkt uit hetgeen op de synode van Zeeland in 1610 en op die van Noord-Holland in 1625 behandeld werd. In Zuid-Holland werd

¹⁾ *Kerkel. Courant*, 15 Nov. 1907.

²⁾ RUTGERS, *Acta*, blz. 492.

den proponenten niet alleen het doopen, maar ook het lezen van het formulier op den preekstoel verboden.¹⁾ In Gelderland werd een proponent, wanneer hij waagde de sacramenten te bedienen „voor eenen tijdt van allen kerckendienst geremoveert”; in Groningen gecensureerd voor een jaar en zes weken.²⁾

Aangaande deze „studenten”, onder wie de proponenten mede begrepen waren, handelde de nationale synode van 1618/19 opnieuw. Sommige leden waren van meening, dat het niet geoorloofd was het prediken in 't openbaar en het doopen toe te staan aan hen, „die in geen ordre waeren”. De meesten oordeelden het prediken geoorloofd, maar in elk geval „datse niet moghten doopen”.³⁾

Deze regel gold echter niet overal. De candidaten in Friesland mochten den doop bedienen vóór hunne bevestiging in eene bepaalde gemeente. WILHELMUS à BRAKEL, die tot dezen behoorde, zegt dienaangaande: „In eene welgestelde Kerke, welke oorspronkelyk de roeping toe komt, kan men bequamelyk onderscheyden: De *Sendinge* tot het Herders-ampt; de *Beroeping* van ende tot eene particuliere Kerke, ende de *Bevestiging* in deselve.

Na gedane Examen geschiedt de *Sendinge*, namentlyk haer wordt in den Name van Christus macht gegeven te prediken, de Sacramenten te bedienen, de Censure te oeffenen, ende alles te doen, wat tot het Herder-ampt vereyscht wordt.

Dit en geschiedt niet in die plaetsen, alwaer men preparatoire examens heeft, dien Proponenten wordt nergens macht toe gegeven, selfs ook niet om het Woordt Godts als een gesante van Christus te prediken; want het prediken als een Gesante ende Sacramenten

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* V, 107; III, 163.

²⁾ *Acta class. Nijmegen*, 1601 §§ 40, 41. *Acta syn. Gron.* 1639 art. 1 1694 art. 93.

³⁾ G. BRANDT, *Historie der Reformatie*, Amst. 1671—1704. Dl. III, fo. 69. H. H. KUYPER, *De Post-Acta*, blz. 417.

te bedienen kunnen niet gescheyden worden, de Heere Jesus voeght Prediken ende Doopen in deselfde Personen te samen. Matth. XXVIII : 19." ¹⁾ „Dese sendinge”, vervolgt hij, „geeft macht als een Gesante van Christus het Euangelium te verkondigen, ende de Sacramenten te bedienen, ook eer men in eene particuliere Gemeente beroepen is.” „’t Is mij tot blydschap ende in vele gelegenheden tot vrymoedigheid, dat ik eene generale sendinge hebbe, sonder bepalinge tot eene plaets, gelijk alle Friesche Candidaten ontfangen.”

BRAKEL gevoelde zich dankbaar, dat hij op deze wijze „in de rolle ende ordere der Dienaren Christi” aangenomen was. Daardoor mocht hij als candidaat niet alleen het Evangelie prediken, maar ook „de eerwaardige Sacramenten des Nieuwen Testaments eerbiedigh bedienen.” ²⁾

Eindelijk spreken we over degenen, die den doop bedienden, hoewel zij hunne roeping verloren hadden, n.l. de geëxcommuniceerden, de afgezette predikanten. ³⁾

Op de Geldersche synode van 1600 te Arnhem vroeg men: „Off eenen, die van dienst affgesatt is, geoorlofft sij kinderen te doopen?” waarop kort en duidelijk ten antwoord gegeven werd: „Neen, dewijle Christus bevoelen heeft te doopen,

¹⁾ Wij spatieeren.

²⁾ *Redelycke Godtsdienst* dl. I Cap. XXVII § XIV.

³⁾ De vraag is wel eens gedaan: „Mag men een kind bij een ongodvruchtig dienaar ten doop brengen?” Zoolang de dienaren nog in den H. dienst waren oordeelden de Gereformeerde theologen was oprechte vreeze Gods wel vereischt „tot haare eigene saaligheid, en tot eene weerdige bedieninge van haar Ambt, en tot stichtinge der Gemeente”, maar niet „tot de waarheit en volkoomenheit van het Bontzeegel”. J. à MARCK, *Het Merch*, Hoofdst. XXX § XIV. Zie ook LUC. TRELCAIUS *Opuscula theol. omn.* Lugd. Bat. 1614, p. 159. VOETIUS, *Pol. Eccl.* P. I p. 637, 640, qu. 5 et 11. P. VAN MASTRICHT, *Theologia Theoretico-Practica*, Traj. ad Rh. 1724. Tom. 1, Lib. 2, Cap. 14 § 11, p. 820.

die Hij bevoelen heeft te predijcken".¹⁾ Op de Noord-Hollandsche synode van 1607 te Amsterdam kwam een dergelijk gravamen van Enkhuizen ter sprake naar aanleiding der afzetting van CORNELIUS WIGGERUS. De kwestie werd „opgeschort" tot de eerstvolgende nationale synode, omdat deze, naar men meende, spoedig zou samenkomen. Dan zou men vragen, „off den doop, die door eenen afgesnedenen wort gedaen, voor eenen doop gehouden sal worden".²⁾ En dit is geschied. In de 162ste zitting der nationale synode van Dordrecht op den 16^{den} Mei 1619, werd gesproken over de geldigheid van den doop door afgezette predikanten. Men oordeelde, dat de doop dan als geldig beschouwd moest worden, wanneer „de forme ende substantiele dinghen" bij de doopsbediening behouden waren gebleven en de dienaar „enighe ordinaire beroepinghe van enighe vergaderinge" had.³⁾ Velen achtten het 't allerveiligste, den doop uit te stellen, tot dat het kind dien bij een wettig aangesteld predikant kon ontvangen. Dan behoefde later geen twijfel aan de geldigheid op te komen.⁴⁾

Tot dusverre handelden wij over den doop der kinderen van Gereformeerde ouders door Gereformeerde bedienaars. Doch hoe oordeelden de vaders over den doop hunner kinderen door andersdenkenden, b.v. sectarissen, Roomschen, Lutherschen enz.?⁵⁾ Meermalen gebeurde het, dat leden der Gereformeerde kerk woonden te midden van eene Roomsche

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 93.

²⁾ Idem, *Acta* I, 415. — Zie Post Acta Nat. Syn. Dordrecht 1618—1619 sess. 162 § 2. Vgl. J. J. VAN TOORENENBERGEN, *Het niet erkennen van een toegedienden Doop* Culemborg 1889.

³⁾ BIESTERVELD—KUYPER, *Kerkelijk Handboekje* blz. 261, 262.

⁴⁾ REITSMA en v. VEEN *Acta* III, 389, 448.

⁵⁾ Dit laatste vond ten tijde der vervolging van de Engelsche en Nederlandsche vluchtelingen plaats toen zij in 1555 te midden der Lutherschen in Duitschland woonden. HENR. ALTING, *Problematum Theologicorum* Par. 2. Probl. 15.

bevolking, of dat zij niet anders dan in eene Luthersche gemeente hun kind konden laten doopen, omdat uren in 't rond geen Gereformeerd predikant gevonden werd. Wat dan te doen?

WALAEUS zeide dienaangaande: „Ab Haereticis, qui fundamenta Christianismi negant nullum baptisma in ulla necessitate est petendum, quales sunt qui substantiam Baptismi impugnant, et formam institutionis omittunt aut mutant, quia nullum Baptisma verum inter eos esse potest, qui nullo modo ad Ecclesiam pertinent”. 1) Zij, die naar inhoud en vorm van de oorspronkelijke wijze van doopsbediening waren afgeweken, mochten derhalve geen kinderen der Gereformeerden doopen.

Zoo scheen het hem, evenals VOETIUS en à MARCK, niet gewenscht een kind in de Roomsche kerk ten doop te brengen. De doop der Lutherschen zou geoorloofd zijn, indien de bedienaar het exorcisme en andere ceremoniën wilde achterwege laten. 2) De doop door Remonstranten achtte VOETIUS (l. c. quaest. 10) eveneens bedenkelijk, daar zij „van kwaad tot erger” waren vervallen. In alle dergelijke gevallen was het, volgens het eenparig oordeel der Gereformeerde theologen, gewenscht den doop tot beter tijd en gelegenheid uit te stellen. Stierf intusschen een kind ongedoopt, zoo behoefden de ouders niet ongerust te zijn. Niet het gemis, maar de verachting van den doop maakt den mensch voor de weldaad van het verbond onwaardig.

De doop werd aan de kinderen van Gereformeerde ouders door predikanten der Gereformeerde kerk bediend. Hierop werd, althans in theorie, geene uitzondering gemaakt. Volgens

1) ANT. WALAEUS, *Opera* Lugd. Bat. 1647, 1648. Tom. I, p. 484.

2) VOETIUS, *Pol. Eccl.* I, p. 635, 639, qu. 3 et 9. à MARCK, *Het Merch*, Hoofdstuk XXX, § 14.

deze opvatting behoefde en mocht geen enkele ouder zijn kind door een niet-Gereformeerde laten doopen. De handhaving van dit beginsel heeft evenwel in de praktijk tal van moeilijkheden opgeleverd, waarover jaren aaneen op de synoden werd geklaagd en gediscussieerd.

Spoedig na hare vestiging wonnen de Gereformeerde kerken in deze gewesten in macht. De gebeurtenissen van de jaren 1566 (hagepreeken), 1568 (aanvang van den tachtigjarigen oorlog) en 1573 (vertrek van Alva), hadden een zeer overwegenden invloed op den gang van 's lands zaken. Reeds in 1573 bevalen de Staten van Holland en Zeeland, dat in hunne gewesten de Roomsche godsdienst moest „surcheeren ende ophouden” en de andere gewesten volgden binnen enkele jaren. Gelderland en Utrecht in 1578, Friesland in 1580 en ten laatste Groningen na de reductie in 1594. De Gereformeerden hadden derhalve niet alleen volkomen vrijheid van godsdienst; neen, hun kerk was de heerschende geworden, de kerk van den Staat. De Roomsche religie was verboden, evenals die van Anabaptisten of andere „sectarissen”. 1) Trachtten b.v. de Roomschen hun godsdienst weer in te voeren, dan ageerden de Staten met hunne plakaten hiertegen, 4 Maart 1581, 2) 21 Jan. 1587, 3) 9 Maart 1589. 4)

De Katholieken stonden, vooral na het verraad van Rennenberg en de afzwering van Filips I (1581), in de reuk

1) J. REITSMA *Geschiedenis van de Hervormingen de Hervormde Kerk*, Gron. 1893 blzz. 115, 122, 123, 126 en 131. REITSMA en v. VEEN, *Acta VI*, 38.

Op de synoden van Harlingen 1610, Franeker 1644, Sneek 1656 werd herhaaldelijk herinnerd, dat de bisschoppen (oudsten) der Menisten niet van de eene naar de andere plaats mochten gaan om te doopen. S. BLAUPOT TEN CATE, *Gesch. d. Doopsgez. in Friesl.* Leeuw, 1839, bladz. 138.

2) *Hollandts Placcaet-Boeck* Amst. 1645, Dl. I, fol. 62.

3) *Groot Gelders Placcaet-Boeck* Nijm. 1704, Dl. II, fol. 29.

4) *Hollandts Placcaet-Boeck* Dl. I, fol. 144.

van Spaanschgezindheid. Geen geloofshaat, maar politieke overwegingen hadden tengevolge, dat de Staten handelend moesten optreden, vooral tegen de Jezuiten. Nooit was de toestand zóó ongunstig voor de Roomschegezinden, als de plakkaten zouden doen vermoeden. Maar de veiligheid des lands gebod strenge maatregelen te nemen.¹⁾

Daarmede was echter de Roomsche kerk niet overwonnen en verdrongen. De geestelijken zetten in stilte hunnen dienst voort en velen, die slechts in naam leden der Gereformeerde kerk waren, gevoelden zich met hen één. Zij waren en bleven in hun hart tot de Roomsche kerk behooren. Wanneer de gelegenheid schoon was, gingen zij ter mis, lieten hun huwelijk op Roomsche wijze sluiten en vooral hunne kinderen door een priester doopen.

Ook werkte tot dit laatste bij velen mede een superstitieuse opvatting van de waarde van den doop. Op het St. Catharinaconvent te Utrecht in 1606 werden alle predikanten in de provincie Utrecht naar den toestand hunner gemeenten ondervraagd. Onder meer verklaarde de predikant van Woudenberg, dat de kinderen meestal bij den paap gedoopt werden, „wt d'opinie dat sij seggen, dat de kinders bij de Gereformeerde gedoopt, sterven”.²⁾ Men achtte dus, ook al was men overigens Gereformeerd, den doop door een Roomsche geestelijke beter dan door een predikant.

De predikanten klaagden allerwege, „dat die kinder heimlich van den papen gedoopt werden”, en het was geene zeldzaamheid, dat ouders hunne kinderen voor alle zekerheid

¹⁾ Dr. W.P.C. KNUTTTEL, *De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek*, 's-Gravenhage 1892, '94, Dl. I, blz. 14, 25, 27, 31. Dl. II, blz. 116, 122, 188, 204, 265. Na het sluiten van het twaalfjarig bestand traden de Katholieken meer in 't openbaar op. In de 18de eeuw hadden zij vrijheid van godsdienst. Alleen de recognitieregelden werden pas in 1787 afgeschaft.

²⁾ REITSMA en V. VEEN *Acta* VI, 310.

twee malen — in de kerk en door den paap — lieten doopen. ¹⁾ Reeds in 1574 werd deze zaak op de provinciale synode van Zuid-Holland ter sprake gebracht. Men besloot al het mogelijke te doen om dezen papendoop tegen te gaan. Het meest practische scheen bij voorkomende gevallen bij de overheid der plaats, waar zulk een doop bediend was, een aanklacht in te dienen, en indien deze weigerde tot vervolging over te gaan, zich bij den Prins te vervoegen.²⁾ Bij plakkaat van 9 Maart 1589 werden b.v. in Holland „de Pauslycke Superstitien” verboden „op peene van verbeurte van twee hondert guldens”, ten laste van hem, in wiens huis de dienst had plaats gehad, en verbanning voor hen, die deze Superstitien zouden hebben uitgevoerd. De Staten van Gelderland dreigden bij plakkaat van 21 Januari 1587 evenzoo met arbitrale straf tegen alle „papistische ceremoniën”, omdat alleen de Gereformeerde en geen andere godsdienst mocht worden uitgeoefend, „bevelende demna allen onderdanen oere kinder nergens anders dan allein in den Reformierden kerken doopen tho latten.” ³⁾ In 1593 werd op de synode te Arnhem de wenschelijkheid besproken van een nieuw verbod aan alle andersdenkenden, om „giene exercitia des kerckendienst heimelick ofte opentlick te gebruecken, daermede inbegrepen dat sie niemant den heiligen doop ofte aventmaell andienen”. ⁴⁾

Doch de Roomschen, de leden evenmin als de geestelijken, lieten zich door niemand en niets terugschrikken. Dit staat vast, een groot aantal kinderen werd in 't geheim hetzij door een geestelijke, eene vroedvrouw of een ander persoon

¹⁾ Syn. v. Elburg 1579, Harderwijk 1580, Harlingen 1596, Kampen 1596, 1607, 1620, Gouda 1620. REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 2,12; VI, 86; V, 236, 275, 374; III, 445.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* II, 145.

³⁾ *Groot Gelders Placaet-Boeck 's-Gravenh.* 1658, Dl. II, fol. 29.

⁴⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 38, 12.

gedoopt. Vooral ten platte lande was daardoor het aantal der gedoopten in de Gereformeerde kerk onrustbarend klein. Zelfs nog in den jare 1606 werd te Utrecht de klacht der predikanten uit de provincie vernomen: „wij hebben nog geene doopelingen gehad”.¹⁾

Verschillende omstandigheden werkten hiertoe samen. De voornaamste oorzaak was de reeds genoemde geheime sympathie voor de moederkerk. Daarbij kwam de vrees voor het ongedoopt sterven der kinderen. De leer der absolute noodzakelijkheid van den doop tot zaligheid bleef nawerken. Soms kwam het voor, dat ouders aan een predikant om den doop verzochten op een ongewonen tijd. Had hij den moed te weigeren, dan volgden weldra dreigementen. In geval de kinderen kwamen te sterven, zouden de leeraren de straffe Gods ontvangen.

„Vriendelijke” doopvaders uit de buurtschappen rondom Oudewater beloofden in 1607 hun predikant, indien hij hun kinderen „buytentijts”, d. i. buiten de godsdienstoefening, niet wilde doopen, naar Montfoort te zullen gaan om hun kinderen „by een pape” te laten doopen.²⁾

Menig pastoor, hoewel „afgesteld”, en alzoo buiten het kerkelijk ambt, bleef wonen in de gemeente, waar hij vóór zijne afzetting werkzaam was.³⁾ Of hij vestigde zich elders te midden van tegenstanders der Reformatie.⁴⁾ Zoo woonde

1) *Remonstrantie aan de Staten van Utrecht*, 25 Aug. 1606, REITSMA en v. VEEN, *Acta* VI, 306 vgl. 320.

2) REITSMA en v. VEEN, *Acta* III 271, 25.

3) REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 80, 169. Willem de Wees „gedeportiert pastor tot Putten” op de Veluwe, 1599, 1608. — VI, 301, Cothen 1606. — *Acta syn. Transsiss.* 1633 art. 18, „De Paep op Emmeloort”.

4) REITSMA en v. VEEN, *Acta* VIII 62, Anloo 1603. — 97, Rhoden 1608. — VI 321, Utrecht, Montfoort, Amersfoort, Baarn 1606. — *Acta der class. v. Neder-Veluwe* 1625 art. 32. Op de Kellerei te Putten.

te Wilnis „seeker blindt paepe”, die allerwege gehaald werd om te doopen, en ook wel aan kinderen, die men bij hem bracht, in zijn huis den doop bediende.¹⁾ De kinderen werden gedoopt, alsof er geen verbod bestond. Doch de grootste afbreuk aan den doop in de Gereformeerde kerk deden de „vagabundeerende” priesters en de „incruypende” Jezuiten. Zij reisden stad en land af om de mis te bedienen, huwelijken te sluiten, en den doop te bedienen. Van uit Deventer en Amersfoort gingen zij naar Gelderland. Uit Amsterdam, Kuilenburg, Vianen en andere plaatsen trokken zij Utrecht rond. In de Groninger Ommelanden moest ernstig tegen den doop der papen „gevigileerd” worden.²⁾

De Roomschen spanden alle krachten in om hun kerk voor den ondergang te bewaren. En een van de zekerste middelen was, de kinderen door den doop aan haar te verbinden. De Gereformeerde kerk harerzijds deed al het mogelijke om zich als staatskerk te handhaven en riep daartoe de hulp der overheid in. De gedeputeerden der synode van Utrecht klaagden bij de H.H. Staten in hun Remonstrantie over de papen of mispriesters, die „het arm volk” in de „afgodische blindheyt” hielden.³⁾ Verschillende synoden zagen zich genoodzaakt telkens opnieuw bij de overheid aan te dringen, dat de kinderen door niemand anders dan door Gereformeerde predikanten gedoopt werden.⁴⁾ Ook

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* VI, 307, 309, 321. — vgl. IV, 160, 167. *Acta syn. Transiss.* 1625 art. 21; 1626 art. 50; 1627 art. 60; 1628 art. 41; 1629 art. 55; 1630 art. 23.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 125, Arnhem 1604. — VI 321, Utrecht 1606. — *Acta der class. v. Neder-Veluwe* 1631, art. 11. — *Acta syn. Gron.* 1687 art. 1; 1690 art. 53; 1692 art. 44.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* VI, 321.

⁴⁾ Zuid-Holland in 1600, REITSMA en v. VEEN, *Acta* III 150. Gelderland van 1592 tot 1608. *Acta* IV, 33, 38, 49, 80, 160 en 167. — Overijssel in 1596, 1620. *Acta* V 236, 437. — Friesland in 1596, *Acta* VI, 86. — Drenthe in 1603, 1608, *Acta* VIII 62, 97.

was iedere kerkeraad verplicht aangifte bij den magistraat te doen wanneer overtreding geconstateerd was, opdat de schuldige met geldboeten gestraft kon worden. Maar! de plakkaaten geraakten na enkele jaren „in vergetenheyt bijnae”, zoodat gedeputeerden der synoden belast werden aan te dringen, dat ze zouden „verniewt ende int werck ghestelt” worden.¹⁾ In theorie stond de zaak zeer eenvoudig, de praktijk leverde echter onoverkomelijke bezwaren op. „Sulx”, n.l. het toedienen van den doop op Roomsche wijze, „behoort”, zoo zeide men op de synode van Gouda in 1620, „door de respective magistraten ende officieren geremedieert te werden, stellende ter executie de placcaten van den lande, daertegens geemaneert”.²⁾ De uitvoering bleef achterwege, hier wegens Roomsche sympathieën der magistraten zelf of der officieren, die zich ook niet zelden lieten omkopen om de oogen te sluiten voor overtredingen, elders uit vrees voor het volk.³⁾ Daarenboven viel het moeilijk den doop te constateeren. Wegens de zware boeten heetten de kinderen, hoewel op Roomsche wijze in 't geheim gedoopt, toch ongedoopt. De vrees voor ongedoopt sterven was algemeen; niettemin meldden zich later velen voor de inzegening van hun huwelijk aan als „ongedoopten”. Met vrij groote zekerheid mag worden aangenomen, dat velen, wellicht de meesten dier „ongedoopten”, in 't geheim den Roomschen doop ontvangen hadden.⁴⁾

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* III 150, Zuid-Holland 1600; vgl. IV 33, 38, 49, 80, 160 en 167 voor Gelderland; V 236, 275, 374 voor Overijssel; VI 86 voor Friesland; VIII 62, 97 voor Drenthe.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* III, 445. cf. VI, 323.

³⁾ Dr. W. P. C. KNUTTTEL, *De toestand der Nederlandsche Katholicken ten tijde der Republiek*, 's-Gravenh. 1892, Dl. I, blz. 10 en 156.

⁴⁾ In de allereerste jaren der Hervorming lieten velen hunne kinderen niet meer in de Roomsche kerk doopen, en wegens gebrek aan Gereformeerde bedienaren bleven deze kinderen ongedoopt. Ook lieten, vooral in Friesland, de Anabaptistisch gezinden, hunne kinderen ongedoopt. Doch ook later bleef het getal der „ongedoopten” groot,

Een duidelijk bewijs voor deze geheime verknochtheid aan de Roomsche kerk leverde de voorkomende herdoop, waarom zoogenaamde Gereformeerden verzochten. Op de synode van Hoorn in 1608 werd geklaagd over „de grote licentie der Papisten ende voornamentlyck der Jesuyten met te herdopen”.¹⁾ Evenzoo werd op de synode te Gouda in 1620 gevraagd: „hoe ordre te stellen sy tegen sulcke, die haer kinderen beide in de Gereformeerde kerck ende van de papen laten dopen”.²⁾

Ongetwijfeld kwamen dergelijke gevallen veelvuldig voor. Oordeelende naar de gestrengheid, waarmede de Staten van Holland, bij plakkaat van 1 Juli 1594, en die van Gelderland, bij plakkaat van 28 Februari 1634 dit euvel trachtten tegen te gaan, was de herdoop aan de orde van den dag. Bij het eerstgenoemde plakkaat toch werd bepaald, dat degenen, die „onder 't pretext van te wesen vande Roomsche Religie, zich by eenigh Priester, Paep, ofte Monick” lieten her-trouwen of her-dooopen, verbeuren zouden „hondert Ponden van XL Grooten 't Pondt”,³⁾ bovendien „arbitralijck worden gestraft”, en allen, die daarbij geweest waren, „vijftich gelijcke Ponden”⁴⁾ en de priester, paap of monnik, die den doop

hoofdzakelijk tengevolge van het doopen „by den paep”. *Groot Plakkaat en Charterboek van Friesland*, Plakkaat van 8 Mei 1565, Deel III, fol. 646; van 27 Juni 1569 Dl. III, fol. 769; van 7 September 1573, Dl. II, fol. 950. Dr. J. S. VAN VEEN, *Bijdrage t. d. gesch. d. Herv. i. h. Overkwartier van Gelderland 1543—1568*, z. j. blz. 19 (Anabaptisme, Montfort 1550); blz. 83 (de nieuwe leer, Venlo 1567). C. HILLERIS LAMBERS, *De kerkherv. op de Veluwe 1523—1578*, Barneveld 1890, blz. 198, (de nieuwe leer, Elburg 1568). REITSMA en V. VEEN, *Acta* II, 195, Rotterd. 1581; VI, 68, 13, Leeuwarden 1592; Idem 320, Utrecht 1606 („hartneckig” papisme, anabaptisme en verachting der sacramenten).

¹⁾ REITSMA en V. VEEN, *Acta* I, 436.

²⁾ Idem, III, 445.

³⁾ Andere lezing: „hondert guldens.”

⁴⁾ Andere lezing: „vijftich guldens.”

bediend of het huwelijk ingezegend had, zou vervallen „in gelijcke penen, breuken ende correctien”.¹⁾

Toch werd op de nationale synode te Middelburg in 1581 de doop door geordende priesters als wettig erkend. De 49ste particuliere vraag luidde: „Waervoor men den Doop vande vagabunde Priesteren houden sal?” en hierop werd geantwoord: „Dewyle soodanighe Pastoren ende Capellanen, hoewel zij in haren plaetsen niet zijn, alsnoch beroepinghe hebben vander Roomsche Kercke ende niet gheheel voor priuate personen gehouden connen worden, soo sal de Doop van hen bedient soo verre ghelden dat hij niet weder verhaelt behoeft te worden. Maer de Doop van Monijcken, ende oock vande gene, die sy int Paeusdom Diakenen ofte Sub-diakenen noemen, gheschiet, sonder authorisatie daer toe te hebben, is van nul ende onweerdit te houden”.²⁾

Daar tegenover was BRAKEL van meening: „Indien yemant gedoopt wordt in eene vergaderinge die kettersch is in de leere, en wier Leeracrs vervolgens geene wettige sendinge hebben: die gedoopte, komende tot het geloove, moet gedoopt worden, 't welk niet is herdoopen; want het eerste was geen doop”.³⁾

Meestal gold als regel, dat kinderen uit gemengde huwelijken, uit huwelijken van Gereformeerden met Roomschen, in de Gereformeerde kerk gedoopt en in hare leer opgevoed werden. Maar de Roomschen waren hiermede niet tevreden en vele kinderen werden, hoewel dit niet mocht, Roomsch

¹⁾ *Hollandts Placcaet-Boeck der Staten v. Holl. ende West-Vrielandt*, Amst. 1645, Dl. I, fol. 179. — *Groot Placcaet-boek*, 's-Gravenhage 1658, Vol. I, fol. 234. — *Groot Gelders Placcaet-boeck*, Nijm. 1701, Dl. II, fol. 270. vgl. Dr. W. P. C. KNUTTTEL, *De toestand der Nederlandsche Katholicken ten tijde der Republiek*, 's-Gravenh. 1894, Dl. II, blz. 106.

²⁾ RUTGERS, *Acta* 444.

³⁾ *Red. Godtsd.* I, cap. XXXIX, IX. Vgl. VOETIUS, *Pol. Eccl.* I, p. 635, 3.

gedoopt. Dit nam bijzonder in de provincie Utrecht toe, ¹⁾ zoodat de Staten 21 Juni 1725 een plakkaat uitvaardigden van den volgenden inhoud:

„De Staten van den Lande van Utrecht, in ervaringe zijnde gekomen, dat eenighe Roomsgesinde, of Papisten in dese Provincie sig niet ontsien kinderen te doopen, daar van vader, of moeder, zyn van de Gereformeerde Religie, hebben tot voorkoming van dien, midsgaders de schadelijcke gevolgen, die daar uyt ontsaen, goedgevonden te interdiceren ende verbieden, gelyk geinterdiceert ende verboden word by desen alle Roomsgesinden of Papisten, sig in dese Provincie onthoudende, om eenige kinderen te doopen, waar van vader of moeder zyn van de Gereformeerde Religie, op poene van t'elken reys te verbeuren, voor yder kind, een boete van een hondert en vijftig guldens, te betalen twee derdeparten by den geenen, die den Doop zal hebben verricht, ende een derdepart by de vader of moeder van het kind, die aanleydinge daar toe sal hebben gegeven; te appliceren een derdepart van de boete voor den aanbrenger, een derdepart voor den armen der plaatse, daar de ouders van het gedoopte kind wonen en een derdepart voor den Officier die de calange sal doen, boven arbitrale correctie, na bevindinge van saecken". ²⁾

Evenzoo trachtten de Remonstranten door den doop kinderen uit gemengde huwelijken voor hunne gezindheid te winnen. Op de synode van 1741 te Breda werd zelfs vermeld, dat vele classen, vooral die van Schieland, zich bekommerden over het aanwassen van de dwalingen, „wyl Arminiaansche Leeraars zich verstoutten, kinderen aan de

¹⁾ *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 2 Oct. 1716: „Of men niet by de magistraet behoorde uyt te werken, datse de Paepen verbooden onse kinderen te doopen”.

²⁾ J. V. D. WATER, *Groot Utrechts Placaatboek*, Utr. 1729. Dl. I, fol. 757.

huizen te gaan doopen, daar een der beide ouders Gereformeerd was." ¹⁾

In Holland bleef deze zaak onbeslist. De Staten, die nimmer eene afdoende uitspraak deden, verklaarden in 1755 en 1769 en voor de laatste maal in 1792, dat „de deliberatie over eene materie van zoo veel delicatessse en consequentie nog niet tot die maturiteit was gebracht, dat daaromtrent eene finale Resolutie kon worden genomen". ²⁾

Het getal der gedoopten buiten de Gereformeerde kerk bleef, ondanks de klachten der synoden en de maatregelen der overheid, vrij aanzienlijk. Maar ook was het getal dergenen, die, tot de jaren des onderscheids gekomen, gaarne tot de Gereformeerden overgingen, vooral in de 17e en 18e eeuw in 't oog vallend. ³⁾ De vraag lag dan voor de hand, hoe men handelen moest wanneer de doop reeds door een niet-Gereformeerde bediend was. Zou men bij den overgang het sacrament op Gereformeerde wijze bedienen of den doop der andersdenkenden als wettigen doop erkennen? Onder de punten, die ter overweging werden gegeven op de algemeene synode te Emden 1 October 1571, kwam dienaangaande reeds eene vraag voor, waarop het antwoord is achterwege gebleven, n.l. punt 14: „Item oft eenige ghereformeerde Christenen niet gherust en waeren in haerlieders conscientie, omdat sy onder het pausdom op de papistische wijze ghedoopt zijn gheweest, oft sy hen dan met ghoeder conscientien wederom soudren moghen laeten doopen inder ghereformeerde christelijker kercke?" ⁴⁾

De nationale synode van Middelburg in 1581 verschafte

¹⁾ KIST en ROYAARDS *Archief*, Dl. VII, blzz. 232, 244, 306.

²⁾ *Groot Placaet-boek*, Dl. IX, fol. 247.

³⁾ Volgens YPEY en DERMOUT, *Gesch. d. Ned. Herv. Kerk*, Dl. II, blz. 416; Dl. III, blz. 55.

⁴⁾ *Werken d. Marnix-Vereenig.*, Serie III, d V, blz. 13.

meer licht in dezen. „Waervoor men den Doop”, aldus luidde de 49e particuliere vraag, „vande vagabunde Priesteren houden sal?” en de 50e: „Waervoor de Doop der Weder-Doperen te houden is, die gheschiedt is aen de gene die in haere Ionckheijt niet ghedoopt sijnde, in haeren ouderdom ghedoopt sijn, op der Weder-Dooperen gheloue, Of de selue, als sij hun tot den rechten gheloue begheeren te begheuen, met 't sacrament des Doops opghenomen moeten worden?”¹⁾ Aangaande de 49e vraag oordeelde de Synode: „Dewyle soodanighe Pastoren ende Capellanen, hoewel zij in haren plaetsen niet zijn, alsnoch beroepinghe hebben vander Roomsche Kercke ende niet gheheel voor priuate personen ghehouden connen worden, soo sal de Doop van hen bedient soo verre ghelden dat hij niet weder verhaelt behoeft te worden.”²⁾ Naar aanleiding van vraag 50 werd alleen gezegd: „Datmen vernemen moet wat forme de Weder-Doperen ghebruijcken in haeren doop, ende of de selue al eenderleij is.”³⁾

Deze antwoorden waren echter niet afdoende. Na verloop van bijna dertig jaren, in 1618, was men met de uitspraak van Middelburg maar half tevreden, en het oude gravamen kwam op de nationale synode van Dordrecht weer ter tafel. Men wenschte „naerder verclaringe” aangaande beide punten. Tegelijkertijd kwamen twee andere gravamina⁴⁾ ter sprake, n.l.: Hoe te oordeelen over den doop dergenen, „die de H. Dryvuldicheyt met ons niet en bekennen ende Christum houden noch voor waarachtig Godt noch voor waarachtig Mensche”, en: Waarvoor den doop te houden „dergeener, die van geëxcommuniceerde Predicanten souden moghen gedoopt werden offte syn”.

¹⁾ RUTGERS, *Acta*, blz. 421. BIESTERVELD — KUYPER, *Kerkelijk Handboekje*, blz. 182.

²⁾ Vgl. part. vraag 49.

³⁾ RUTGERS, *Acta* blz. 444, 445.

⁴⁾ Van Noord-Holland.

Het eerste gravamen werd waarschijnlijk ingezonden, omdat men twijfelde aan de roeping der vagabundeerende priesters. Kende de Roomsche kerk hun nog eenige roeping toe? Aan het tweede lag de vraag ten grondslag: „Behooren degenen, die de hoofdwaarheden der Schrift loochenen, nog tot de Christelijke kerk?” Het was toch eene bekende zaak, dat vele Wederdoopers, en anderen met hen, de „h. Drievuldicheijt gantsch vercreupelden ende als voor dric bloote naemen hielden”.¹⁾ En het derde, gesteld wegens de moeilijkheden met CORNELIUS WIGGERTS, den predikant van Hoorn, die in 1607 was afgezet,²⁾ had nu in 1619 met het oog op de Remonstranten een dubbel groote beteekenis. Ruim twee honderd predikanten, van wie de meesten in Zuid-Holland, verloren hun ambt en bleven den doop bedienen.³⁾ Reeds terstond na hunne afzetting werd op de Zuid-Hollandsche synode te Leiden de vraag gedaan: „Wat te houden sij van den doop der Remonstrantsche predikanten na haer deportement bedient?” Het antwoord hierop luidde: „dat deselve in veele omstandigheden berispelijck is, ende dat men bij alle gelegentheden de toehoorders vermanen sal, dat sy hare kinderen bij de Remonstranten niet en laten doopen, opdat hierdoor geene dispuijten over de oprechtheijt desselvigen doops den conscientie verweckt worden.” Mochten zich gevallen voordoen, dat de doop door zulk een afgezet predikant reeds bediend was, dan moesten „allen kerckendienaren haer onthouden van eenige bij den Remonstranten gedoopt synde wederomme te doopen”.⁴⁾

Gedurende de na-zittingen der generale synode van 1618/19, werden deze verschillende zaken nauwkeurig be-

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* VI, 135.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* I, 415 Amsterdam 1607, Hoorn 1608.

³⁾ REITSMA, *Gesch. d. Herv. en d. Herv. Kerk*, Gron. 1893, blz. 231.

⁴⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* III, 389, 458. KIST en ROYAARDS, *Archief*, Dl. VII, blz. 80, 126, 166.

sproken. In hare 162^e sessie besloot deze hooge vergadering aangaande de drie genoemde categoriën, Mispriesters, Wederdoopers en afgezette predikanten, het volgende: „Men zal, den doop der Papen, die in dese landen omswerven, ende der Mennonisten niet onbedachtelick itereeren; maar naerstelick onderstaen off zy de forme ende substantiele dinghen des doops onderhouden; het welke bevonden zynde by haer te geschieden, en zal den doop geensints moghen getereert worden. Ende insgelyckx zal men oordeelen vanden doop die bedient is door een geexcommuniqueert dienaer, zoo hy enighe ordinaire beroepinghe van enighe vergaderinge heeft: Op welke alle dinghen de kercken neerstelick zullen ondersoeck doen ende letten.”

Stond dus vast, dat „de forme” en „de substantiele dingen des Doops” behouden waren, n.l. het doopen met water in den naam des drieënigen Gods, zoo mocht de doop niet herhaald worden. ¹⁾

De godgeleerde faculteit te Groningen gaf in 1658 op eene dergelijke vraag betreffende de geldigheid van den doop door Wederdoopers aan de synode van Bolsward het volgende ten antwoord: „Men moet hier omzigtig en ter deeg letten, of de Doop, welken zulk een voor dezen bij de Wederdoopers ontvangen heeft, kan verdragen worden, dan of zulk een Doop geheel te werpen en voor niets te rekenen zij. Indien het eerste dan moet hij niet herdoopt worden; maar indien het laatste waar is, dan moet hij gedoopt worden, zonder dat men dit eene herhaling van den Doop kan noemen.” Verder zeide de faculteit: „Indien hij gedoopt is onder de zoodanigen, welke althans de H. Drieëenheid of de Godheid en menschheid van Christus, zijne voldoening

¹⁾ G. BRANDT, *Hist. d. Reformatie*, Amst. 1671—1704, DI. III, fol. 635. SMETIUS, *Syn. ordonnantien*, blz. 105. Dr. H. H. KUYPER, *De Post-Acta*, blz. 124, 134, 148, 162, 434 en 468. cf. *Compendium d. Kerkel. wett. v. Vriesl.*, Leeuw. 1771, blzz. 150, 151, art. 19 en 20.

en weldaden niet ontkennen of bestrijden, en derhalve tot dusverre wezenlijke bestanddeelen bewaren en eenige schaduw van roeping hebben, zoo schijnt zijn Doop verdragen te moeten worden en mag niet worden herhaald." Mennisten, die reeds den doop van hunne Bisschoppen hadden ontvangen, moest men, volgens het besluit van de synode te Appingadam in 1666, bij hun overgang tot de Gereformeerden niet doopen, daar bij hen de essentialia des doops werden gevonden. ¹⁾

Men ging niet spoedig tot den doop van een reeds gedoopte over. Hoewel de Socinianen leerden, dat de doop slechts eene tijdelijke instelling en de kinderdoop eene niets beteckende handeling is, vond b.v. de synode van Groningen in 1685 geene vrijmoedigheid den doop, door een Sociniaansch Ukowallist bediend, te vernieuwen door dien in naam der H. Drieëenheid. ²⁾ Evenmin had men vroeger in 1666 een gedoopte bij Popkes gezindheid, (genaamd Waterlanders) wederom gedoopt. ³⁾ Zelfs werd in Friesland de afzonderlijke bepaling in de kerkelijke wetten opgenomen: „Een Perzoon bij de Mennonieten gedoopt, en zich begeevende tot de Gereformeerde Gemeente zal men volgens oud gebruik der Kerken niet herdoopen". ⁴⁾

¹⁾ BLAUPOT TEN CATE, *Gesch. d. Doopsgez. in Friesl.* Leeuw. 1839, blzz. 139, 140.

²⁾ SOCINUS, *Bibl. Fr. Pol.* I, p. 712, 734, 753. *Cat. Rac.* p. 410, 411, 393. SCHOLTEN, *Leer d. Herv. Kerk*, Dl. II, blz. 266. — SMYTEGELT zou dit afgekeurd hebben, omdat de doop, die niet geschiedt in den naam van den drieëenigen God niet wettig is; want zoodanig een Doop geschiedt niet naar den instelling van Christus. *Verkl. van den Catechismus*, blz. 388.

³⁾ *Acta syn. Gron.* 1685, art. 1; 1666, art. 45. Voor eene uitvoerige beschrijving van UKO WALLIS en zijne volgelingen, sedert 1637 te Noordbroek in Groningen opgetreden, zie BLAUPOT TEN CATE, *Gesch. d. Doopsgez. in Friesl.*, Leeuw. 1839, blz. 160—163; S. HOEKSTRA BZN., *Beginselen en leer d. oude Doopsgez.* Amst. 1863, blz. 192.

⁴⁾ *Compendium d. kerkel. wetten v. Friesl.* Leeuw. 1771, blz. 150.

Vroegen personen, die niet wisten of zij gedoopt waren en dit ook na nauwkeurig onderzoek niet te weten konden komen, om den doop, dan werd hiertegen geen bezwaar gemaakt en hun verzoek toegestaan.¹⁾ Maar de schuchterheid betreffende het opnieuw doopen ontaardde ook wel eens tot eene overdreven angstvalligheid.²⁾ Volgens het gevoelen van BRAKEL behoefde niet de minste twijfel te rijzen aangaande het geoorloofde van zulk een doop. „Of yemant wel tweemaal gedoopt magh worden?” „Het en behoort”, zoo geeft hij ten antwoord, „ordinair niet te geschieden, en daer en is geene noodtsake van herhalinge; dewyle het een Sacrament van wedergeboorte, ende inlyvinge in de Kerke is, 't welke inderdaedt maer eens geschiedt; en ook is 'er geen exempel van.” Maar „Indien yemant, in syne jonkheyt gedoopt zynde, niet wiste, ende niet te weten konde komen, dat hy gedoopt was, en nochtans seer begerigh was gedoopt te worden; wat swarigheyt was daer in, dat hij wederom gedoopt wierde? De anghst spruyt uyt een Paepschen grondt van de kracht des Doops; doch, 't is tegen de practyke der Apostelen, ende der Kerke.”³⁾

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* VI, 204. Een voorbeeld van zeer nauwkeurig onderzoek, of misschien de doop in de „jonckheit” beëdiend was, levert een brief van VALERIUS TOPHUSANUS in 1577 uit Rotterdam gezonden aan de predikanten te Embden. *Werken d. Marnix-vereeniging*, Serie III, deel II, (1ste stuk) blz. 24-26.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* I 209, sub 48.

³⁾ *Red. Godtsd.*, D. I Cap. XXXIX, V. Vgl. Hand. 19:4, 5.

HOOFDSTUK III.

DE DOOPELING.

Een van de voornaamste vragen der doopspraktijk in de Gereformeerde kerken was die naar het recht op den doop. Aan wie kwam de doop toe? Zoo vindt men in de acta der eerste vergadering van de classis Dordrecht 4 Augustus en volgende dagen van het jaar 1573, 5^e concessus, art. 4:

„Op de vrage, of men alle kinderen doopen sal int gemeen, die tot den doop gebracht worden sonder eenige conditie? Is van de broederen alsoo geantwoord, dat het meestedeel der stemmen daertoe uijtdroeg, datmen se doopen soude: doch dat men de vragen inden Catechismus vervatet, met aller ernst voorhoude, ter tijt toe dat ofte bij een synodus generael, ofte door een ander middel hierin voorsien sy.”

Wie moesten, wie mochten gedoopt worden? Naar Gereformeerde opvatting waren de „onderwerpen”, die den doop ontvangen of de „voorwerpen”, aan wie dit sacrament bediend moet worden, geen levenlooze zaken, doch alleen menschen, bepaaldelijk de leden van het genadeverbond, de „geloovigen”.¹⁾ Mocht ook gestreden worden over de ruimere of engere beteekenis van dit woord, algemeen was men van gevoelen, dat den „ongeloovigen” de doop niet toekwam. Onderscheid van leeftijd leverde geen bezwaar op; kinderen zoowel als volwassenen, de geloovigen en hun zaad moesten gedoopt worden. Onze vaderen waren voor-

¹⁾ *Synopsis pur. theol.* Lugd. Bat. 1625, De sacr. baptismi §§ XLII—XLVII.

standers van eene ruime doopspraktijk. Ze weigerden den doop niet spoedig, maar: „Doop alles wat in het doophuis binnengebracht wordt”, was nimmer regel in onze Gereformeerde kerken.¹⁾ Men maakte steeds tot een punt van ernstige overweging: 1° of de doopeling tot de „geloovigen” behoorde en 2° of waarborg gegeven werd voor een levenswandel, die in overeenstemming was met de heiligheid van het genadeverbond. Alleen op het einde der 18de eeuw toonde vooral Appellius zich een sterk voorstander ervan alle kinderen te doopen, en ook hij sprak zich voorzichtig uit: „Men moet alle kinderen, die tot het huisgezin der gemeente behoren, dopen”.²⁾

Terwijl de Roomsche kerk ook aan levenlooze voorwerpen, zooals klokken enz. den doop bedient,³⁾ gingen de Gereformeerde kerken van de onderstelling uit, dat alleen menschen mochten gedoopt worden, daarbij de clause makende, dat dezen „geloovigen” moeten zijn. Volgens de opvatting van onze geloofsbelijdenis Art. XXVII is de kerk, eene „heilige vergadering van ware Christ-geloovigen, die al hunne zaligheid verwachten in Jezus Christus, gewasschen zijnde door

¹⁾ Dr. P. J. KROMSIGT, *De Kinderdoop en het Genadeverbond in verband met de Volkskerk*, (Theol. Studiën, Utr. 1899, blz. 247—249). Dr. H. H. KUYPER, *Hamabdil, Van de heiligheid van het genadeverbond* Amst. (1907) blz. 33 v.v.

²⁾ *De Hervormde leer verklaard, bewezen en verdedigt* blz. 414; *Brief aan N.N.* blzz. 95—98.

³⁾ S. MARESIUS, *Breve systema un. theol.* ed. sec. Gron. 1649, p. 511. VOETIUS, *Pol. Eccl.* I, p. 645. J. MARCKII, *Compendium theologiae*, Cap. XXX § 16. cf. *Het merck*, Hoofddeel XXX § 16. Mr. P. A. VAN DEN BERG. *Schetsen en Studien over klokken en torens*: „De klokkendoop geschiedt door den bisschop door besprenging met zout water en zalving met gewijde oliën. Het gewone doopformulier wordt daarbij uitgesproken, de klok ontvangt een naam, terwijl gezongen wordt het kerklied „Miserere” en Psalm 28”. — De gewoonte schepen te doopen bleef bestaan tot den huidigen dag, ook bij de Protestanten.

zijn bloed, geheiligd en verzegeld door den H. Geest". Wel erkent zij, dat in de kerk in hare uitwendige gedaante altijd onder de goeden de hypocrieten vermengd zijn (Art. XXIX), maar zij voegt er terstond aan toe, dat deze geveinsden „intusschen van de kerk niet zijn, hoewel zij naar het lichaam in haar zijn". Evenzoo wijst zij op het feit, dat ook in hen, die waarlijk „van de kerk" zijn, nog „grootte zwakheid" wordt gevonden, doch zij hebben door het geloof in Christus vergeving hunner zonden. Zij zijn „geloovigen", zij hebben deel aan het verbond der genade. Hieronder worden de ongelooovigen, als Joden, Heidenen, Mohammedanen en degenen, die vijanden van allen godsdienst zijn, niet begrepen. Zij hebben, zoolang zij geen deel aan het Christelijk geloof hebben, ook geen deel aan het genadeverbond, evenmin hunne kinderen (Antw. 74 *Catech.*)

De dienaren der kerk zijn evenwel geen hartenkenners. Zij kunnen de geloovigen van de ongelooovigen, de ware geloovigen van de schijn-geloovigen niet onderscheiden. Van Gods zijde bezien, zijn alleen de uitverkorenen geloovigen. Maar voor de kerk, die met de zichtbare openbaring van het verbond der genade te doen heeft, staat de zaak geheel anders. Zoolang haar uit een onchristelijken wandel het tegenovergestelde niet gebleken is, moet zij het goede hopen, en naar „het oordeel der liefde" hare leden als geloovigen, ware geloovigen, erkennen. Wel moet de prediker, omdat hij weet, dat niet allen Israël zijn, die uit Israël zijn, dat niet al het goud, dat in Sion blinkt, echt is, maar dat er ook nagemaakt goud wordt gevonden, het verschil tusschen de ware en valsche bondgenooten, tusschen de echte geloovigen en de schijngestalten op Christus' erve in het licht stellen. Hij moet bij ieder lid der gemeente erop aandringen zichzelf ernstig te onderzoeken, „of hij waarlijk in het geloof staat". Ook moeten de goddeloozen onder de tucht gesteld en, zoo zij zich niet bekeeren van de dwaling huns wegs, afgesneden worden.

Paulus en de andere apostelen geven in dezen het voorbeeld. Wanneer Paulus aan de gemeente te Rome schrijft, noemt hij *allen*, die lid dier gemeente zijn: „geliefden Gods en geroepen heiligen” Rom. 1 : 7. Aan de gemeente te Corinthe schrijft hij als „den geheiligden in Christus Jezus, den geroepenen heiligen” (I Cor. 1 : 2). De brief aan de Efeziërs is gericht aan „de heiligen, die te Efeze zijn, en geloovigen in Christus Jezus” (Ef. 1 : 1), terwijl de brief aan de Filippensen geschreven werd: „al den heiligen in Christus Jezus, die te Filippi zijn” (Filipp. 1 : 1).¹⁾

Maar aan de andere zijde is aan de kerk de maatstaf niet in de hand gegeven om te beoordeelen, wie waarlijk een geloovige is en wie niet. „De verborgen dingen zijn voor den Heere onzen God.” De kerk heeft te oordeelen naar belijdenis en wandel harer leden. Zoolang de levenswandel niet in strijd is met de eenmaal afgelegde belijdenis des geloofs, heeft zij hen te erkennen als geloovigen, gerechtvaardigden en geheiligden.

De kerk kan zich in haar oordeel vergissen; daarom doet zij haar uitspraak „naar het oordeel der liefde” overeenkomstig 1 Cor. 13 : 4—7.²⁾

De kinderen.

Aan de formulieren van doop en avondmaal en de daarbij behorende gebeden ligt de verbondsgedachte ten grondslag. Uit dit gezichtspunt moet ook de doopspraktijk beschouwd worden. Immers de doop is volgens het

¹⁾ Dr. H. H. KUYPER, *Hamabdil*, Amst. (1907) blz. 153.

²⁾ *Synopsis pur. theol.* De sacr. bapt. XXIX: „secundum caritatis iudicium”. H. WITSIUS, *Exercit. de Efficacia Baptismi in infantibus* (*Misc. sacr.*, Ultr. 1700 Tom. 2 pag. 617 § 6): „ex solo caritatis iudicio”.

formulier „een zegel en ongetwijfeld getuigenis, dat wij een eeuwig verbond der genade met God hebben”. Tot dit verbond der genade behooren de ouders, die belijdenis van hun geloof hebben gedaan, en ook hunne kinderen. Evenals in Israël, is het zaad der geloovigen, ook in het verbond begrepen. Daarom behoort men „de kinderkens der geloovigen” te doopen en „met het merkteeken des verbonds te verzegelen, gelijk de kinderkens in Israël besneden werden, op dezelfde beloften, die onzen kinderen gedaan zijn.” ¹⁾

Daar de doop teeken en zegel van het genadeverbond is, waarbij God de zaligmakende genade en het eeuwige leven aan zijn bondgenooten toezegt, is het duidelijk, dat zij, die geen recht op de bondsgoederen hebben, dit evenmin hebben op het bondszegel. ²⁾ Niettemin werden er voorstanders gevonden van den doop voor alle kinderen zonder onderscheid, derhalve ook van die der ongeloovigen. In de kerkorde, op last van de Staten van Holland en Zeeland in 1576 ontworpen, lezen wij b.v. art. 22: „soo menigmael er kinderen gepresenteerd worden, zal de doop niemandt geweigerd worden.” De kerk mocht niet vragen, van welke ouders die kinderen waren, of wie als getuigen voor eene christelijke opvoeding waarborg gaven artt. 2, 3 en 24. De Staten waren voorstanders van een ander beginsel dan dat der kerk. Zij wenschten, dat in een land, waar „eene mengeling van religie” bestond, aan niemand

¹⁾ Art. XXXIV; Cf. Col. 2: 11, 12. Hand. 16: 15, 33; 18: 8; 1 Cor. 1: 16; Hand. 10: 48; 11: 14.

²⁾ FRANSC. GOMARUS, *Opera theol. omn.* Amst. 1644, I p. 193: „Baptizandi foederati Deo, soli, omnes.” — „vos et liberi vestri baptizandi.” — „Postquam igitur per fidem facti sunt Deo foederati; baptismum susceperunt foederis et promissionis divinae sigillum, etc. similiter, liberi ex iis nati facti sunt foederati Deo ut Gen. 17: 7” cf. III p. 130.

de doop geweigerd werd.¹⁾ Maar deze bepalingen stuitten op heftigen tegenstand, zoodat de kerkorde niet is ingevoerd.

De ouders moeten belijden, dat zij instemmen met het geloof der kerk, opdat deze verzekerd zij, dat het sacrament aan het „zaad der geloovigen” geschonken wordt. De doop is het zegel van het verbond en komt alzoo niet aan alle kinderen zonder onderscheid, maar alleen den kinderen der geloovigen toe.²⁾

De algemeen geldende regel was alzoo: „Men doope de kinderen der lidmaten en erkenne ze als kinderen der geloovigen, tenzij ten duidelijkste gebleken is, dat de ouders van den doopeling uit het verbond Gods zijn uitgevallen.” Zelfs dan gold nog: „Het kind zal de ongerechtigheid zijner ouders niet dragen.” Daarom werd het gedoopt op het geloof der voorouders.

Evenals de Roomsche kerk waren de Gereformeerden voorstanders van den kinderdoop. Doch daar zij niet de absolute noodzakelijkheid van den doop tot zaligheid leerden, bestond er minder aandrang tot een spoedigen doop, b.v. op den dag der geboorte zelf, of op den daaropvolgenden dag. Toch werden de kinderen spoedig na de geboorte gedoopt; meestal in de eerstvolgende godsdienstoefening. Het in 1574 in art. 58 der Dordtsche kerkenordening bepaalde, werd in de latere kerkenordeningen overgenomen en bleef

¹⁾ C. HOOYER, *Oude kerkordeningen*, Z.-Bommel 1865, blz. 119, 120. De kerk sprak gaarne van „kinderen der Christenen”. *Nat. syn. v. Dordrecht 1578*, Cap. IV § VII. „kinderen der gedoopte Christenen”, *Kerkenordening van 1581*. De Staten gaven de voorkeur aan: „de kynderen”: *Kerkel. wetten op last der Staten van Holland ontworpen in 1583*. „De kinderen”: *Kercken-ordeninghe gemaect by eenige Politijcken ende Ecclesiastijcken in den Haghe Ao. 1591*.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta III*, 445. Syn. Gouda 1620 art. 71, 9e punt: „is goetgevonden, dat men geen kinderen en sal doopen, ten sy saeken men verseekert sy dattet syn kinderen des verbonds.”

tot het midden der 18de eeuw trouw gehandhaafd. „Het verbondt Godts”, aldus sprak de synode zich uit „sal inden kinderen *soo haest als men den Doop Christelicken becomen can*, met den Doope verseghelt worden, ten sij saecke datter eenighe sware oorsaecke sij, om den Doop eenen tijdt langh wt te stellen, van welke de Consistorie oordeelen sal. Maar die affectie der ouderen, die den Doop harer kinderen begheeren wt te stellen ter tijdt toe dat de moeders selue haer kinderen presenteeren, ofte op die gheuaders langhe wachten, en achten de broeders gheen wettelicke oorsaecke te sijn, om den Doop wt te stellen.”¹⁾

Onnoodig uitstel werd gerekend veronachtzaming van het sacrament des doops te zijn. Tusschen geboorte en doopdag lag slechts bij hooge uitzondering een termijn van meer dan vijf of zes dagen. Dit blijkt wanneer men de oude doopboeken of een geslachtsregister opslaat, gelijk dit oudtijds in de bijbels werd aangelegd.

Moeilijk zou echter eene spoedige doopsbediening kunnen plaats hebben op de kleinere dorpen, waar men bij den aanvang der Hervorming nog geen eigen predikant kon verkrijgen. Godsdienstoefeningen konden daar op geregelde tijden nog niet gehouden worden. En daar men den doop niet mocht bedienen, zooals we later zullen zien, dan „alleen in den openbaren versamelinghen der Kercke bijde vercondinghe des goddelicken woordts”, zouden vele kinderen geruimen tijdt ongedoopt blijven.²⁾ Doch ook hierin werd voorzien door in de week doopdiensten te houden. „In den plaetsen, daer selden predicatien gheschieden ende nochtans kinderen te doopen sijn, sal eenen tijdt gheordonneert worden, dat men de kinder in de kercke ten doop

¹⁾ Vgl. Kerkenordening Middelburg 1581 art. XXXIX; 's Gravenhage 1586 art. L; Dordrecht 1618/19 art. LVI en die van Drenthe 1638 (bij Hooyer blz. 478). Zie ook de acta nat. syn. Dordrecht 1578, RUTGERS, *Acta* blz. 249 sub. 7.

²⁾ Kerkenordening van Dordrecht 1574 art. LVIII.

brenghē, ende men sal een teijcken met der clocke gheven, tvolck te samen roepen ende een corte predick voor den doope doen".¹⁾

Blijkbaar werd tegen dergelijke bepalingen nog al eens gezondigd. Sommige predikanten bezweken voor den vriendelijken aandrang of ook wel voor de bedreiging der doopvaders en doopten zonder eene preek te houden. Zelfs in 1638 was het in Zeeland nog noodzakelijk dit euvel te bestrijden, daar de acta der synoden vermelden: „Over het doopen van de kinderen ten platten lande buijten de bestemde daege, in de weke, sonder voorgaende predicatien, is geresolveert dattet selve niet en sal toe gelaten worden volgens de Synode van Ter Tholen 1602, art. 36 en 48, ten ware in cas van groote nootsakelijcheijt”.²⁾

De doop stond niet op zichzelf, maar kwam als een zegel bij het woord. Vandaar de samenroeping der gemeente en de prediking de woords, zoodat gewoonlijk de eerste kerkdag na de geboorte van een kind de doopdag was.

Het valt niet te ontkennen, dat de Roomsche zuurdeesem nog doorwerkte in de „bijgeloovigheid”, waarmede sommige ouders om een spoedigen doop vroegen. Zij waren bevreesd, dat hun kind, ongedoopt stervende, niet zalig werd. Zag de kerk gaarne, dat de doop als zegel des verbonds in waarde werd gehouden, tegen zulk ijveren moest zij waken. Daartegen richtte zich art. 58 der kerkenordening van 1574. Menigmaal lieten ouders een dienaar roepen om — naar Roomsche wijze — kranke kinderen, voor wier leven men vreesde, in huis te doopen. Smetius in zijne *Ordonnantien*³⁾ vermeldt, dat kranke kinderen „niet buyten de gemeyne Vergaderinge” mogen gedoopt worden,

¹⁾ Kerkenordening van Dordrecht 1574 art. LIX en die van 1618—1619, art. LVI. — REITSMA en VAN VEEN, *Acta* II, 150 sub 59.

²⁾ *Acta syn. Zeel.* Tolen 8—21 April 1638 cap. 4, art. 4.

³⁾ Blz. 107.

„en sulcks om superstitie te vermyden”.¹⁾ Deze kwestie kwam ook ter sprake op de groote nationale synode van Dordrecht in de 163^e sessie op 17 Mei 1619. De synode gaf op de haar gestelde vraag ten antwoord: „Men sal den doop aen siecke kinderen ofte krancke buyten vergaderinge der kercke niet bedienen dan in zeer groten noot, ende dat met voorweten ende in tegenwoordicheyt des kerckenraets”.²⁾ Deze zelfde synode was volgens art. 17 van Hoofdstuk I der *Dordtsche leerregels* overtuigd, dat de ouders zich niet moesten ongerust maken over het lot hunner kinderen, zoo deze ongedoopt kwamen te sterven.³⁾ Doch zij stond tevens voor de mogelijkheid, dat de ouders bij weigering naar den Roomschen priester liepen. Dan ware het middel erger dan de kwaal.

¹⁾ Vlissingen 1581, REITSMA en VAN VEËN. *Acta* V. 10; Kampen 1584, V, 193.

²⁾ Zie ook BRANDT, *Hist. d. Reformatie* Amst. 1671—1704, Dl. III blz. 637. — WILH. à BRAKEL *Red. Godtsd.* Dl. I cap. XXXIX § XXI: „Daer en is sulk eene kracht niet in den doop, als sij (n.l. de Papisten) verciere. 2. Dan soude yemant sonder sync eygen' schuldt door de slofheyt of wreedtheyt van een ander verdoemt kunnen worden, tegen Ezech. XVIII : 20 enz.”

³⁾ W. à BRAKEL, *Red. Godtsd.* Dl. I, cap. XXXIX § XXV: „Alle kinderen der Bondtgenooten, 't zy bekeerde ofte onbekeerde, 't zy voor ofte na het ontfangen des Doops, in hare jonkheyt stervende, moeten gehouden worden saligh te zyn, uyt kracht van het verbondt Godts, in 't welke sy geboren zyn, en alsoo te zyn kinderen des verbondts: zyn de ouders onbekeert ende trouweloos in het verbondt, dat is op haer eygene rekeninge, de Sone sal niet dragen de misdaedt des Vaders.” — JOH. à MARCK, *De Heiliginge van de kinderen*, Leiden 1729, blz. 10 en 11: „Men kan God „niet betwisten syne vrye Oppermacht, door welke hy in den gemeenen hoop van sondige en verdorvene menschen niet aller maar eeniger alleen sich ontfirme, en andere in het rechtveerdige verderf laate verlooren gaan, soo wel onder de Vroegstervende Kinderen, die alle mede Verdorven en Sondig zyn van haar selven, als onder de Volwassenen, van de welke doch ook geene sich selven eenigsins van sich selven of door eigene krachten ten goede onderscheidt van andere.”

Een duidelijk voorbeeld, hoe bevreesde ouders den doop vroegen, geeft het doopboek te Nigtevecht in eene aantekening van het jaar 1669 :

„Den 6^{en} Augusti, op eenen Vrijdag namiddagh nadat op 't luiden der klokke eene vergaderinge was 't zamen gekomen, is gedoopt het kind van ABRAHAM WILLEMSZ. VAN WILDENBURG vermits het kint seer swack was en de ouders, ongerust zijnde, den tijd van den ordinaris godsdienst niet konden afwagten.”

Hier had alles een vreedzaam beloop. Elders werden bij nacht en ontij, somtijds met dreigementen, de predikanten genoodzaakt te doopen. G. MEYER en J. R. KELDERMAN later bekend geworden in de Utrechtsche doopkwestie, maakten nog in 1720 gewag van het voortlevend bijgeloof. In hun: *De onderwerpen van den Heiligen Doop* blz. 351 zeggen zij: „De ingebeelde vrees, dat 't kind misschien ongedoopt sterven sal, en daarom onsalig sijn, doet Hun ter Kerke vliegen en voor 't kind den Doop ylinks eijssen”. Op ditzelfde euvel wees B. KEPPEL, predikant te Monnikendam, in zijn in 1744 te Utrecht uitgegeven werkje: *De waarheit vervolgt en het recht des Kerke verraade* blz. 11. Men ijde, zoodra het kindje geboren was, „met zooveelen spoed, naar den Doop, door onweeder en stormwinden”, inzonderheid wanneer het ziek was, opdat het niet ongedoopt sterven en „schaade aan de siele” lijden zou. ¹⁾

Naast dezen overdreven ijver openbaarde zich aldra het verschijnsel van nalatigheid in het vragen om den doop.

In art. LVII van dezelfde, zoeven genoemde synode van 1574 wordt gewag gemaakt van ouders, die den doop uitstelden ter wille van de moeder, opdat deze zelf het kind zou „presenteeren” d. i. ten doop heffen. Evenzoo was het

¹⁾ Zie verder in hoofdstuk IV de bespreking van „tijd en plaats” der doopsbediening.

wachten op de „ghevaders” of het niet gereed zijn voor de doopmalen oorzaak van uitstel. De een wachtte, ten einde alles in het werk te stellen voor een recht schitterend doopfeest, terwijl de ander uit achteloosheid of misschien wel misplaatste zuinigheid wachtte tot de geboorte van een tweede kind. ¹⁾

Te Dordrecht werd in 1574 gevraagd, „wat men doen sal metten ghenen die hare Kinderen somtijts 3 ofte 4 weecken houden sonder doop, wachtende nae geuaders ofte tot dat het de moeder selfs mochte ten doop presenteeren”. In Gelderland stond het al zeer ongunstig, te oordeelen naar het te Arnhem in 1598 en te Zutphen in 1620 behandelde. Daar lieten velen, in 't bijzonder op het platte land, hun kinderen ongedoopt, „niet alleene eenige weecken ende maenden maer oock 1, 2, 3 jaeren, tot merckelicke verachtlinge des h. doops”. ²⁾ Somtijds leefden zulke ouders „unechtlick”, d. w. z. zonder gehuwd te zijn, samen, of waren ongodsdienstig, maar dit verzuimen van den doop kwam ook voor bij hen, die „ter predikatie” gingen of zelfs aan de viering van het heilig avondmaal deelnamen! Gelderland gaf een goed voorbeeld in het ijveren tegen het uitstel van den doop zonder geldige redenen. Wel scheen het sommigen gewenscht bij plakkaat van de E. heeren des Hofs van Gelderland een zekeren tijd te laten voorschrijven, binnen welken een ieder verplicht zou zijn zijne kinderen „tot den h. doop te presenteeren.” ³⁾ Ook wilde men, dat de magistraten aan de vroedvrouwen het bevel zouden

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* II, 136, Dordrecht 1574; IV, 346 sub XXX, Zutphen 1620. — Nat. Haagsche Syn. 1586. 12e Instructie RUTGERS, *Acta* 545.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 69 sub 15, Arnhem 1598; 303 sub 15, Arnhem 1618.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 346 sub 30, Zutphen 1620; Vgl. VII, 38 sub 29, Eenrum 1601.

geven, den dienaren, der kerk van tijd tot tijd mede te deelen, welke kinderen geboren waren. ¹⁾ Doch het beste werd geoordeeld, dat de predikanten „haeijr devoijr in alder neersticheyt” bij de ouders deden, door hen zoowel „op den predickstoel” als privatim te wijzen op de noodzakelijkheid van het sacrament des doops en den nalatigen ernstig hun verzuim onder het oog te brengen. ²⁾ In de Groninger Ommelanden, waar ook velen hunne kinderen ongedoopt lieten, stond men evenzoo tegenover dit „moetwillich verschloffen”. De prediker moest vermanen en bestraffen, maar kon niet anders dan Gode „den successum befehlen.” Eindelijk ging men over tot het opleggen van een boete aan de onwilligen. Maar wat baatte het? Zij lieten zich beboeten en na betaling van deze geldstraf lieten de rechters hen ongemoeid. ³⁾

Het is dus alleszins begrijpelijk, dat een gravamen betreffende het „delay ofte uitstel vant doopen” op de nationale synode van 1618/19 door Zuid-Holland werd ingediend. ⁴⁾ Zij bepaalde niets nieuws en bleef bij het op de vorige synoden verordende, dat de kinderen gedoopt moesten worden „soo haest als men die bedieninghe des selven hebben kan”. ⁵⁾ De synode van Overijssel wilde in 1622 van ridderschap en steden nog een plakkaat verzoeken, waarbij het uitstellen van den doop langer dan veertien dagen verboden werd, maar zij zag later van dit voornemen af. ⁶⁾ De meeste ouders kwamen vrijwillig zonder eenig dwangmiddel, opdat

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 123 sub 14, Arnhem 1604. Vgl. III, 136 sub 44, 's Gravenhage 1599; 323 sub 31, Delft 1618; 346 sub 30, Zutphen 1620.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* VII, 266, Gron. 1615; V 297 sub 22, Zwolle 1615; VIII, 73 sub 17, Beilen 1604.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* VII, 344, sub 3, Gron. 1618.

⁴⁾ H. H. KUYPER, *De Post-Acta* blz. 432.

⁵⁾ Kerkenordening v. d. nat. syn. v. Dordrecht 1618/19 art. LVI.

⁶⁾ *Acta Transsiss*, 1622, art. 27; 1624, art. 28.

hun kind gedoopt wierde. Wel begon bij de meer deffigen allengskens in gebruik te komen, het kind eerst zes weken na de geboorte ten doop te heffen. Dan had de herstelde moeder hare „begankenis”, den eersten kerkgang gedaan en kon met de ghevaders en vele genoodigden bij de plechtigheid tegenwoordig wezen.¹⁾ Ook werd op het platte land, waar ongunstige weersgesteldheid en slecht begaanbare wegen, vooral in najaar en winter hindernissen waren voor een spoedigen doop, meermalen eene uitzondering gemaakt.

Opmerkenswaardig is het uitstel van den doop, niet uit nalatigheid, maar uit beginsel, zooals wij dat verdedigd vinden door de Labadisten. Zij wenschten evenals de Mennonieten, eene kerk uitsluitend van wedergeborenen. Daartoe wilden zij de onzuivere elementen weren en zagen het meest afdoende middel in het uitstel van den doop tot den tijd, waarin zich geloof en bekcering openbaarden. „Men magse” (n.l. de kinderen der geloovigen), leerde Yvon, „met eene goede conscientie doopen, soo haest het blijken sal dat God haer sijne vreeze der liefde medegedeeld heeft. Alleenlick staet te overwegen, of het niet beter is te wachten, tot dat eenige merckteekenen hier van blijken, eer datmen haer dit heylig zegel geeft, als sich te haesten met haar hetselve te geven, sonder dat men reden heeft te geloove dat het haer in waarheyd tockomt”. Immers het opschrift van het doopformulier wijst er op en 1 Cor. 7 toont aan, dat men met de kinderen der geloovigen niet gelijkstellen mag „de kinderen van godlose, wereltlingen, ongeloovige, onwetende, en der gener die wel belijden datse God kennen, maar Hem verloochenen met hare werken en derhalve erger dan ongeloovigen zijn”. Yvon stelde dus voor „een behoorlijke tijd wachten, om eenigsins te zien of de gene die men doopt, van het getal zijn dergener die God aengenomen, en in sijn heylig

¹⁾ G. D. J. SCHOTEL, *Het Oud-Hollandsch huisgezin*, 1e dr., Haarlem 1868, blz. 40; 2e uitg., Leiden z. j. blz. 44.

Verbond ingeleydt heeft". Maar een Wederdooper heeten wilde hij niet. „Men soude groot ongelijk hebben soo men ons in desen wilde bij d'Anabaptisten of Wederdoopers voegen". Men moet de jonge kinderen tijdens eene godsdienstoefening „Gode voorstellen, sijnen naem ouer haer aenroepen, en bidden om de genade Jesu Christi voor hare zielen". „Soo 't blijkt" (op lateren leeftijd al zijn ze nog kinderen) „dat sij die genade ontfangen hebben, niemant kan een Dienaer Christi beletten haer het zegel daer van te geven".

Op deze wijze meende hij tot eene geheiligde gemeente van wedergeborenen te komen. „Het gros der ledematen sullen ware Geloovigen en Heylige zijn, hoewel eenige hypocrieten, of liever Tijt-geloovige, voor een tijt daer onder kunnen vermengt zijn, totdat zij openbaer worden en blijken te sijn die sij in de gront zijn." ¹⁾ Yvon vergat dat het voor den mensch niet mogelijk is, het kaf van het koren, de niet-wedergeborenen van de wedergeborenen te scheiden. Vele hypocrieten zullen nooit openbaar worden. De volmaakte gemeente der heiligen is op aarde niet te wachten.

De vurige KOELMAN, gewezen predikant van Sluis, kwam tegen deze doopspraktijk der Labadisten in verzet. Hij verdedigde voornamelijk twee punten: de noodzakelijkheid en de wettigheid van den kinderdoop en deed ten slotte een beroep op de historie. Wilde Christus niet geheel Jeruzalem d. i. geheel Israël, onder Zijne vleugelen vergaderen en zouden daarbij dan de kleine kuikentjes niet gerekend worden, die het meest behoefte hebben aan schut en weer? ²⁾

¹⁾ PETRUS YVON, *Leere van den H. Doop*, Amst. 1684, blz. 43, 44, 47, 89, 90, 121.

²⁾ J. KOELMAN, *Der Labadisten dwaling wederlegt*, 1ste dr., 1682, 2e dr., Leeuw. 1770, cap. XII, XIV en XIX. (J. KOELMAN geb. 1632, werd afgezet in 1674.)

In de toelating tot den doop komt meermalen aan den dag, welk een liefdevol hart onze vaderen hadden, zonder aan de ernstige opvatting van dit sacrament te kort te doen. Op de nationale synode van Dordrecht van 1578 werd de vraag gesteld: „Ofmen allerley mensschen Kinderen, als van hoereerders, Afghesnedenen, Papisten en de anderen dierghelycken sonder onderscheyt doopen sal?”¹⁾ De vergadering gaf een toestemmend antwoord. Zij was overtuigd, dat dergelijke kinderen niet „buyten het verbont” waren. Had de doop „op behoirlicker wijze” plaats, zoodat zulke ouders betering des levens beloofden en geloovige getuigen voor de christelijke opvoeding van het kind instonden, dan was er geen bezwaar tegen de bediening.

Een telkens in verschillenden vorm terugkeerende vraag betrof de kinderen, buiten het huwelijk verwekt. Nu eens werd de doop verzocht voor het kind van een ongehuwde moeder, dan weer van ouders, die in ontucht hadden geleefd en nog leefden.²⁾ Voor het doopen van dergelijke kinderen, „in onegt geboren,” bestonden geen vaste regels; het werd aan de „volkomen vrijheid, wijsheijd en voorsigtigheid” van kerkeraad en predikanten overgelaten te handelen naar de omstandigheden vereischten. Uit een gravamen in 1713 op de Zuid-Hollandsche synode van Schiedam door de classis Zuyd-Hollandiae (d. i. de classis Dordrecht) ingediend, zien wij, dat er minstens vier verschillende beschouwingen dienaangaande bestonden.³⁾

1°. Sommigen doopten de onegte kinderen op volkomen gelijke wijze als de andere, „zonder ijets anders daar toe te vereijsschen.”

¹⁾ Particuliere vraag 27.

²⁾ Dr. L. KNAPPERT, *De Geref. Kerk in haren strijd om het wettige huwelijk* (Ned. Arch. 's Gravenh. 1903, Dl. III, blz. 391).

³⁾ *Acta syn. Zd. Holl.*, 1713 art. 42.

2°. Anderen achtten het noodig, dat de kerkeraad of een predikant vooraf toestemming gaf.

3°. Weer anderen stelden den doop uit, totdat de moeder door een predikant „aangesproken, over hare misdaad bestraft en tot boetveerdigheid vermaant” was, en zij „belijdenisse van haar zonden, betuyginge van berou, en belofte van een kuisch en eerlijk leven in 't toekomende” gedaan had.

4°. Men stelde den doop uit, totdat de moeder persoonlijk het kind kon „praesenteren.” Sommigen namen genoegen met deze „enkele praesentatie.” Anderen voegden daar bij „een openbare bestraffinge van de moeder, voor de gantsche gemeijnte”, en vorderden van haar „belydenisse van haar misdaad met betuyginge van berouw en belofte van beterschap.” ¹⁾

Zooals te begrijpen is had menige moeder bezwaar tegen de openbare bestraffing en weigerde ter kerk te komen. Doch in dat geval wist men een middel, dat wel niet bijzonder in overeenstemming met de heiligheid des doops was, maar probatum zal gebleken zijn n.l. zulk eene vrouw werd door twee soldaten naar de kerk gebracht. ²⁾

Was de ongehuwde moeder lidmate, dan werd zij „onder een wettig kerkelijk censuur gelegd”, door haar het gebruik van het h. avondmaal te ontzeggen, totdat zij duidelijke

¹⁾ *Acta class. Edam* 28 Mei 1736 § 17. Een lidmate „van het tweede onegte Kindt in de kraam gekomen zijnde” moest bij den doop „sterk” bestraft worden. De kerkeraad zou den magistraat verzoeken haar „een Dreigement te doen” zoo zij zich weder op deze wijze misdroeg.

²⁾ Art. 58 (laatste zin) der „*Kercken Ordre der Landschap Drenthe; Gearresteert en Geapprobeert op de ordinaris Landsdag gehouden binnen Assen den 14 Martij 1730*” luidt: „En ingeval de moeder mogte weigeren in de Kerke te komen, en deze belijdenisse en belofte te doen, zal de Schulto loci door twe Landschaps Soldaten dat vrouwspersoon met geweld na de Kerke laten leiden.”

blijken van berouw zou gegeven hebben.¹⁾ In sommige classes was het bovendien gebruikelijk na de drie vragen van het formulier, aan de ongehuwde moeder als vierde vraag te stellen, of zij niet betuigde voor God en de gemeente, „dat haar die begaane ligtvaardigheid en goddeloosheid van herten leed” was en of zij beloofde en voornemens was zich „in het toekomende voor zulk eene ligtvaardigheid en zonde te wagten”.²⁾

De opvoeding van zulk een onecht kind werd toevertrouwd aan een of meer lidmaten, familieleden, die als getuigen stonden.³⁾ Ook werd het wel onder opzicht van den kerkeraad gesteld. En was de moeder arm of behoorde zij tot de bedeeden, dan werd, zoo men geen anderen krijgen kon, een lid van het college, dat zulk een kind zou moeten onderhouden, als getuige aangewezen.⁴⁾

Een merkwaardig geval deed zich in de classis Delft voor in den jare 1663. Gevraagd werd of een kind, „van een Jood verwekt in onegt bij een Christen dogter”, gedoopt mocht worden. De classis gaf ten antwoord, dat men 1° de moeder vermanen zou; 2° letten moest op de moeder en de getuigen of ze gedoopt waren, wie hunne voorouders geweest waren, en of zij de christelijke opvoeding van het kind beloofden; 3° dat de magistraat van Rotterdam, waar de Jood woonde, van deze zaak in kennis moest gesteld worden.⁵⁾ Aangaande den Jood bestond geen twijfel. Hij was buiten het verbond. Zoo nu bleek, dat de moeder in het verbond was en waarborg voor eene christelijke opvoeding werd

¹⁾ *Acta syn. Utrecht*, 1758 § 9; *Acta classis Delft*, 2 April 1792 art. 12, No. 3. — *Handelingen v. d. kerkeraad te Zegveld*, 19 Dec. 1773.

²⁾ *Acta classis Utrecht*, 10 en 11 Aug. 1722, art. 10; *Idem classis Rhenen en Wijk*; *Idem Kercken Boeck van Harmelen* 1675—1775.

³⁾ *Acta v. d. kerkeraad te Waverveen*, 3 Febr. 1771.

⁴⁾ *Acta syn. Utrecht*, 1758 § 9, en sess. 2 initio.

⁵⁾ *Acta classis Delft en Delfland*. Delft 9 Juli 1663.

gegeven, mocht het kind den doop ontvangen. Een soortgelijk geval werd op de synode van Brielle in 1737 behandeld. De kwestie was, of men een onecht kind van eene ongehuwde moeder, die zelf ook onecht en bovendien eene ongedoopte was, mocht doopen. Dit kind had men namelijk, hoewel te Delfshaven thuis behoorende, op een „valsche en bedriegelijke wijze” te Rotterdam laten doopen. De synode besloot over het geoorloofde of ongeoorloofde van zulk een kind te doopen later te handelen. De bedriegelijke wijze waarop de doop verkregen was, achtte zij „een vuijl werk en een falsiteyt omtrent soo heilig bondzegel ten uitersten onbetamelijk.” Het moest aan den officier van de plaats worden aangegeven, opdat het naar verdienste gestraft en tot een afschrikwekkend voorbeeld van anderen gesteld zou worden. Aangaande het eerste ad referendum genomen punt verklaarde de Haagsche synode van 1738, dat zulk een doop onwettig was, tenzij er twee lidmaten als getuigen over stonden. ¹⁾

Hoe vast overtuigd men was van de waarheid der verbondsgedachte: „De goddeloosheid der ouders doet het verbond Gods niet te niet”, blijkt wel uit de wijze, waarop men den doop toestond aan kinderen, wier moeders feitelijk niet anders dan een hoerenleven leidden. Te Oudewater was het gebruikelijk, dat eene ongehuwde moeder zelve in eene kerkeradsvergadering verscheen om den doop voor haar onechte kind te vragen, die dan „onder liefderijke correctie” werd toegestaan. Zoo verscheen eene moeder met het verzoek, haar zesde onechte kind te doopen. De kerkeraad kon geen woorden vinden om zijne ergernis uit te spreken. Zulk een vrouw was onverbeterlijk. Men zond haar weg zonder bestraffing, met diepe verachting. Maar het kind van deze moeder werd — het

¹⁾ *Acta syn. Zd. Holl.*, 1737, art. 43; 1738, art. 42.

was toch een kind des verbonds — als de andere kinderen der gemeente, gedoopt. ¹⁾)

Sommigen wilden, dat de moeder den naam van den vader zou openbaar maken of gingen zelfs zóó ver te eischen, dat het onechte kind gedoopt werd met den voor-naam en naam van dengene, die als de vader genoemd werd! Doch dergelijke ingrijpende voorstellen vonden slechts hier en daar bijval. ²⁾)

Een eigenaardig licht valt op de vroegere toestanden, wanneer we den doop onderzoeken van kinderen der in concubinaat levenden. Velen lieten zich wel „van den predickstoel afroepen”, maar na de drie „opgeboden” ³⁾) in de kerk vernam men van eene huwelijksbevestiging niet meer. Mochten de kinderen van zulke samenlevenden gedoopt worden, of moesten ze ongedoopt blijven? De kerk grondde haar uitspraak op het oordeel der liefde. Misschien konden de ouders bij de bediening van den h. doop nog in het hart getroffen en voor den dienst des Heeren gewonnen worden. ⁴⁾) En moesten de kinderen, die toch kinderen van Christenouders waren, de dupen worden van de overtreding hunner ouders? Alzoo — deze kinderen mochten, ja moesten gedoopt. Maar de ouders zou men in de kerk „opentlick straffen ende ernstlick vermaenen”. ⁵⁾)

Eene vergelijking der doop- en trouwboeken van de gemeente Putten op de Veluwe geeft een duidelijk beeld hiervan. WOUTER HERMENS en GERRITIEN GERMENS hadden hunne drie oproepingen in November A^o 1609 en deden hun

¹⁾ J. W. MARGADANT, *Blikken in het kerkel. en gemeentel. leven onzer vaderen* Rotterdam 1904 blz. 198.

²⁾ B. v. te Angeren, zie doopboek aldaar; vgl. verder *Acta classis Utrecht*, Oct. 1761 § 22.

³⁾ *De Wezelsche artikelen van 1568*, Hoofdst. VII, art. 1.

⁴⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* VII, 172 sub 5, Appingadam 1610.

⁵⁾ Syn. Doesburg 1583. REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 29, sub 19.

„kerckganck”, d.w.z. zij werden in het huwelijk bevestigd, den 24sten Juni 1618. Ruim acht en een half jaar hadden zij, hoewel niet gehuwd, samengewoond. In dien tusschen-tijd werden, ondanks dezen abnormalen toestand, op 8 November 1612 twee kinderen tegelijk gedoopt.

Opmerkelijk is het, dat slechts enkele weken na de voltrekking van dit zoo ongewone huwelijk, n.l. 17 Juli 1618, op de provinciale synode te Arnhem over het genoemde misbruik gehandeld werd.¹⁾ Allerhande kinderen werden in de provincie Gelderland ten doop gebracht zoodat de vraag gewettigd was of men hem niet moest weigeren aan ouders, die „in onecht leefden ende daerin continueerden.” Eerst zouden zij, zoo besloot de synode, te voren boete moeten doen om „alsoo vuyjth dat onsuijvere leven te geraecken” en den doop niet te onteeren. De kerkenordening van Drenthe A^o. 1638 wilde eveneens, dat zulke ouders openlijk schuldbelijdenis over hun zondig leven aflegden en betering beoefenden. Zij voegde er echter aan toe: „Edoch soo die Ouderen naer gedaene vermaeninge even obstinaet blijven, sullen die kinderen even wel gedoopt werden”.²⁾

Toonden de ouders berouw, dan werd' op den dag, waarop hun kind gedoopt zou worden, eerst het huwelijk bevestigd. Uit eene vergelijking van het doop met het trouwboek te Putten blijkt b.v., dat op den 5^{den} Maart 1642 in het huwelijk werden bevestigd WOLTER VAN TWILLER, en JOFFER ELISABETH VAN ARLER, dochter van HENDRICK VAN

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 303, XII. — G. PERKINSIUS, *Tract. de Sac. Bapt. Opera*, Genev. 1618 en 1624, Tom. I, col. 847; wijst er op, dat de ouders christenen zijn, de getuigen, voor het kind antwoorden en de goddeloosheid der ouders geen beletsel is voor de zaligheid van het kind. A. ESSENIUS, *Disp. theol. de Foed. et Test. divv.*, Ultraj. 1677 p. 432, legt vooral den nadruk op het noodzakelijk berouw der ouders.

²⁾ HOOYER, *Oude kerkordeningen*, blz. 478.

ARLER, den gewezen Scholt van Putten. Op dienzelfden datum werd van bruidegom en bruid eene dochter gedoopt.

Kinderen uit gedwongen huwelijken, „voor haeren tyt gebooren uyt ontuchtigheyt”, werden gedoopt in het bijzijn van vader en moeder. Met den doop werd gewacht totdat de moeder „bequaem” was om het kind „selfs ten doop te brengen” en met den vader tegelijk de bestraffing aan te hooren, die tot hen „inde volle gemeente” gericht zou worden. ¹⁾

Tot dusverre spraken wij over ouders van wie naar het oordeel der liefde, het beste nog te hopen viel. Velen evenwel leidden een goddeloos leven, waren slechts in naam lidmaten der kerk, en betoonden op allerlei wijze hunne verharding. Al hunne plichten van het kerkelijk leven verwaarloosden zij, maar werd hun een kind geboren — dan waren zij trouw op hun post. Het moest gedoopt worden „uit gewoonte of bijgeloovigheid”. Deze ouders toonden door hun leven geene waarachtige geloovigen te zijn; doch zeide Paulus niet Rom. 11:16b: „Indien de wortel heilig is, zoo zijn ook de takken heilig”. Onder dien wortel moesten niet alleen de ouders zelve, maar in 't algemeen de voorouders verstaan worden. Op grond van het geloof der voorouders mocht dus de doop aan het kind worden bediend. Het verbond strekt zich tot in het duizendste geslacht en men moet door behoorlijke middelen tot de kerk wederom aannemen hetgeen daarvan vervreemd is geweest. ²⁾

Vermoedelijk moesten zulke ouders wegens hunne onverschilligheid een proeftijd doormaken, en daarna pas werd hun kind gedoopt. ³⁾ Een bewijs voor deze onder-

¹⁾ *Acta v. d. kerkeraad te Dreischor, 7 April 1681.*

²⁾ Embden 1571, *Copie des Artijckels van Geneven.*

³⁾ KOELMAN wilde hen ernstig aanspreken, opdat ze berouw zouden toonen eer hun kind gedoopt werd. *De Pointen*, blz. 200, p. 351.

stelling geven de acta van den kerkeraad te Appingadam. Op 26 December 1757 stelde Ds. BLOM aldaar voor, aan een dronkaard, die nooit ter kerk kwam, den doop van zijn kind niet toe te staan, tenzij na een proeftijd van eenige weken. Spoedig daarna werd het kind gedoopt, zoodat, al was het voor korten tijd wellicht, deze vader beterschap heeft getoond. ¹⁾ Was zulk een vader een verstokt goddelooze en de moeder eene onbesproken lidmate, dan mocht de doop bediend worden terwille van de moeder en het kind. Men beriep zich op het feit, dat voorheen den kinderen van goddelooze Israëlieten de besnijdenis niet geweigerd werd; evenmin mochten alzoo kinderen, van wie één der ouders gedoopt of tot het h. avondmaal toegelaten was, van het sacrament des nieuwen verbonds geweerd worden. ²⁾

In het alleruiterste geval zou zelfs tegen den wil van den vader, de moeder het kind mogen laten doopen. ³⁾ Dachten beide ouders hun kind ongedoopt te laten, dan waren de Gereformeerden geen voorstanders van den doop, die als 't ware met list of geweld bediend zou moeten worden. ⁴⁾

Meermalen werd de kerkelijke tucht toegepast op lidmaten, die ergerlijk leefden. Aanvankelijk, wanneer liefderijk vermaan niet baatte, werden zij onder censuur gesteld en voor korter of langer tijd mochten zij niet ten avondmaal gaan. Verhardden zij zich in hunne goddeloosheid, zoo werd op hen de ban toegepast. De gecensureerden ondergingen eene straf, maar bleven leden der kerk. De doop van hunne kinderen was dus alleszins te rechtvaardigen. Maar mochten de kinderen der geëxcommuniceerden gedoopt worden? Zij

¹⁾ Dr. G. A. WUMKES, *De Gereformeerde Kerk in de Ommelanden tusschen Eems en Lauwers, 1595—1796*. Gron. 1904, blz. 126.

²⁾ VOETIUS, *Pol. Eccl.* I, p. 662, Jes. 1, Jer. 1:7, Ezech. 2:4, 9, Hos. 4, Micha 2:7, 2 Tim. 2:13 en Rom. 3:3.

³⁾ RUTGERS, *Acta* 97, Embden 1571.

⁴⁾ VOETIUS, *Pol. Eccl.* I, p. 666.

toch waren „afgesnedenen” van de gemeente. Reeds op de eerste Zuid-Hollandsche synode te Dordrecht in 1574 werd deze vraag gedaan en in 1578 op de nationale herhaald. Stonden de kinderen, tijdens de excommunicatie verwekt, in of buiten het verbond? ¹⁾ Hunne ouders, rekende men, hadden niet geheel en al opgehouden Christenen te zijn. De mogelijkheid der wederopneming in de gemeente was niet uitgesloten. Naar het oordeel der liefde werden de kinderen beschouwd als niet buiten het verbond te staan. Den getuigen, als tredende in de plaats der ontrouwe ouders, werd de verplichting, die op hen ruste, met dubbelen ernst onder 't oog gebracht. ²⁾

VOETIUS maakte onderscheid tusschen degenen, die wegens de zeden en hen, die wegens afval van het geloof waren geëxcommuniceerd. Volgens zijne overtuiging behooren degenen, die het geloof in de triniteit, Christus als den middelaar enz. smaden en openlijk atheïst zijn, niet tot het verbond. ³⁾ Volgens W. à BRAKEL mochten „geene kinderen van beyde de ouders geëxcommuniceerde, na de excommunicatien geteelt”, gedoopt worden „dewyle die voor Heydenen moeten gehouden worden. Matth. 18 : 17.” Kinderen van gecensureerden daarentegen wel, omdat de Schrift zegt „want de Sone sal niet dragen de misdaedt van den Vader.” ⁴⁾ P. VAN MASTRICHT schijnt dezelfde gedachte gehad te hebben, want hij wilde zulk

¹⁾ Prov. syn. Dordt 1574, vr. 9, RUTGERS, *Acta* 159; Nat. syn. Dordt 1578 p. vr. 27, RUTGERS blz. 270.

²⁾ Nat. syn. Middelb. 1581, vr. 86, RUTGERS blz. 424, 448; *Synopsis pur. theol.*, Lugd. Bat. 1625, disp. XLIV § L; S. MARESIUS, *Systema theol.*, Ed. secunda Gron. 1649 p. 512. MARCKIUS, *Compendium theol. christ.*, Amst. 1722 p. 594: „Ad foederatorum vero Infantes putamus jure referri eos, qui nati ab Excommunicatis.”

³⁾ *Pol. Eccl.* I p. 666.

⁴⁾ *Redelyke Godtsdienst*, Dl. I, cap. XXXIX § XXIII.

een kind niet doopen, wanneer niet één der ouders als bondeling bekend stond. ¹⁾

In eene bijna gelijke verhouding stonden die ouders tot de kerk en daarmee tot den doop, die hoewel gedoopt, geen belijdende lidmaten waren. Het „beste ende alderseeckerste” was, geen andere kinderen tot den doop toe te laten dan hen, wier ouders lidmaten der kerk waren. Doch Gods verbond strekt zich uit „tot in het duizendste geslacht”. Vroegen dergelijke ouders den doop voor hunne kinderen, dan werd aan peters en meters ernstig hun plicht voorgehouden. Want het was „effen soo veele Als ofte die Vaeders der voorseider kinderen haer vaederlich Recht ende Actie te buyten gegaen ende overgegeven hadden in handen van den voorss. Peteren ende Meteren”. ²⁾ De zonde der nalatigheid van het niet afleggen der geloofsbelijdenis was niet goed te keuren of te verontschuldigen. De vaders mochten op de vragen van het formulier niet antwoorden. Nochtans de doop aan hunne kinderen weigeren deed de kerk niet.

Kinderen van andere gezindten doopte men in de Gereformeerde kerken hier te lande zonder eenig bezwaar. Het verbond strekt zich uit tot alle christenen, zoodat Rooms-Katholieken, Lutherschen of Mennisten gerekend werden in het verbond begrepen te zijn. ³⁾ In den eersten tijd, dat de Gereformeerde kerk staatskerk was, ging zij zelfs zóó ver, den doop der andersdenkenden in de Gereformeerde kerk

¹⁾ *Theol. Theoretico-Practica*, Traj. ad. Rh. 1724, Tom. I, lib. 8, cap. 4 § 13: „Non baptizandi liberi haereticorum, et excommunicatorum, nisi alter ex parentibus sit foederatus 1 Cor. 7, 14.”

²⁾ *Copie des Artijckels van Geneuen*, voorkomende in het aanhangsel van de acta der Embdensche synode 1571. BIESTERVELD — KUYPER, *Kerkelijk Handboekje* blz. 50. J. DIRK WIELENGA: *Mogen „Doopleden” hun kinderen ten Doop heffen?* Referaat Kampen 1905, blz. 9 en 10.

³⁾ Dr. P. J. KROMSIGT, *De Doopspraktijk in de oude Gereformeerde Kerk*, Leiden 1905. blz. 12.

te „gelasten”. Naast haar was er officieel geen andere kerk. Daar moest de doop bediend worden, want niemand mocht dit sacrament uitreiken dan de Gereformeerde leeraren. Een sterk sprekend voorbeeld vinden wij in eene ordonnantie, den 30sten December 1667 in de stad Groningen uitgevaardigd, later bekend als het „Stadsplakkaat tegen de Pausgezinden”. De bedoeling was haar ook ten platten lande in te voeren. In art. 5 kwam het volgende bevel voor: „Dat alle Pausgesinde haere kinderen, die na desen gebooren worden in onze publycke kercken sullen moeten prescnteren, ende den heyligen doop laeten ontfangen bij poena van 150 Car. gl. voor ieder kind, dat aldaer den h. doop niet sal hebben ontfangen, sullen oock de naemen der kinderen, mitsgaders de namen van de vaeder ende moeder des kindts op een cedulle geschreven, door diegeene, die de kinderen ten h. doop brengen, an de Coster overleveren om geregistreert te worden”.

De Roomschen leverden hiertegen een request in bij de Ed. Mog. Heeren Burgemeesteren en Raad der Stad. De gezamenlijke predikanten der gemeente, negen in getal, gaven op 8 Mei 1668 hun „advijts” in hoofdzaak hierop neerkomende, dat het den Roomschen te doen was om het bezigen der ceremoniën, 't gebruik van kerkelijke ornamenten en priesterlijke gewaden. Dat zij geen bezwaar konden hebben tegen den doop door Gereformeerden, daar hun eigen kardinaal BELLARMINUS zeide: „In Ecclesia Catholicâ non rebaptisantur baptisati a Genevensibus”. Dat bovendien de Magistraet de bevoegdheid bezat het burgerrecht te ontzeggen „aen alle sodanige, welcker namen in het Kerckelike Prothocol of Doopboeck niet gevonden werden”.¹⁾

¹⁾ Mr. W. B. S. BOELES, *Adviezen betreffende het doopen van kinderen der Roomschezinden in de Gereformeerde kerken te Groningen.* (Arch. voor Ned. kerkgesch., 's Gravenh. 1885, Dl. I, blzz. 400—409). *Acta syn. Gron.*, 1668 art. 61; 1669 art. 65; 1687 art. 1; 1688 art. 61; 1689 art. 60, enz.

Ofschoon de synode der stad Groningen en de Ommelanden wenschte, dat deze ordonnantie „goeden voortganck” zou hebben, valt het te betwijfelen, of dit plakkaat in al zijne scherpte uitgevoerd is. De synode van 1687 en daaropvolgende jaren verklaarden tenminste, dat Paapsche ouders tot dezen doop niet behoefden „gedrongen” te worden.¹⁾ Ook werden de Roomsche ouders, die hun kind ten doop presenteerden, niet gedwongen de vragen van het formulier te beantwoorden. Op gelijke wijze had men sedert de Middelburgsche nationale synode van 1581 gehandeld, door toe te staan, dat in de tweede doopvraag het woord „alhier” werd weggelaten. De Roomsche doopouders werden derhalve niet gedwongen instemming te betuigen met de leer, die in de Gereformeerde kerken geleerd werd.²⁾

Toch weigerden sommige Roomschen „voor den predickstoel te verschijnen” en verschenen zij al, de vragen, vooral de laatste twee, verklaarden zij niet te kunnen beantwoorden, Den kerkendienaren werd daarom op de synode van 1638 te Tholen voorgeschreven, dat men te voren de ouders aangaande den inhoud der vragen zou onderrichten.³⁾

Evenzoo waren de maatregelen tegen de Katholieken in Gelderland vrij streng. Wel ving b.v. het plakkaat van 24 Juli 1651 aan met deze vredelievende woorden: „Alhoewel in dese Landen ydereen syne conscientie sonder eenigen dwanck in 't prive vry ende seker leven mach”, maar het plakkaat zelf levert een bewijs van de eigenaardige opvatting van gewetensvrijheid in de zeventiende eeuw. In art. 11 b.v. heette het: „Dat oock die kynderen van de Roomsghesinden binnen 's jaers sullen moeten worden ghedoopt,

¹⁾ *Acta syn. Gron.* 1693 art. 49,

²⁾ *Acta. d. Nat. Middelb. Synode van 1581*, vr. 21, RUTGERS, blz. 407. J. W. F. GOBIUS DU SART, *De Gesch. v. d. Liturg. geschr.*, Utrecht 1886, blz. 144, 145,

³⁾ *Acta syn. Zeel.* 1638, cap. 2 art. 2.

ende sulx niet geschiedende, dat d'olderen daer over sullen worden geboetet, alsoff die kynderen by de papisten ghedoopt waren." En art. 16 verbood aan de landheeren om hunne landerijen te verpachten onder voorwaarde, dat de pachters ter mis gaan en hunne kinderen door een priester zouden laten doopen. In de volgende edities van dit plakkaat n.l. van 12 October 1652 en van 24 Maart 1681 werd het 11de artikel weggelaten. ¹⁾

Gelijk van de meeste plakaten kan ook van dergelijke bepalingen betreffende den doop der Roomsche kinderen in de Gereformeerde kerk verklaard worden, dat zij weinig baatten. Door de plaatselijke overheid om te koopen werden zij na verloop van eenigen tijd krachteloos gemaakt. De Katholieken betaalden de recognitiegelden, en oogluikend werd hun de uitoefening van hun godsdienst toegestaan. Te Steenwijk b.v. moest in 1727 de geestelijke tien dukaten in de armbus op het raadhuis storten, omdat de Roomschen van de vroedschap vergunning hadden gekregen hunne kinderen door een priester te laten doopen. Bovendien zagen de stedelijke overheden uit vriendschap met de Katholieken of uit eigen belang veel door de vingers. ²⁾

Veilig mogen we besluiten, dat in het begin der achttiende eeuw geen Roomsche kinderen meer in de Gereformeerde kerken gedoopt werden. Allerwege werden Roomsche kerken gebouwd en de Roomsche godsdienst werd geduld. Ja zelfs zagen de synoden zich gedrongen, maat-

¹⁾ De Roomsche religie werd verboden bij de plakaten van 4 Maart 1581 en 5 Maart 1589 in Holland (*Holl. Plac. boek* I fol. 62) en bij dat van 21 Jan. 1587 in Gelderland, *Groot Geld. Plakkaatboek* II 323—329, 335—341. Vgl. REITSMA en v. VEEN, *Acta* II 145, VI 38; KNUTTTEL, *De toestand der Ned. Katholieken*, 's Gravenh. 1892, I, bl. 322.

²⁾ *Bijdr. tot de gesch. v. Overijssel* II, 274. W. J. F. NUYENS, *Gesch. der Ned. beroerten in de 16e eeuw*. Amst. 1869, Dl. IV, I, blz. 192. KNUTTTEL, *De toestand der Ned. Katholieken*, 's Gravenh. 1894, Dl. II, blz. 154, 302—308.

regelen te nemen „den aanwas van het Pausdom.” O.a. begonnen de priesters zelfs Gereformeerde kinderen te doopen.¹⁾ Die uit gemengde huwelijken moesten aanvankelijk alle in de Gereformeerde kerk gedoopt worden. De Roomsche- of andersgezinden wisten dit vóór het aangaan van het huwelijk. Zij moesten (b.v. in Utrecht) vóór het aanteekenen der geboden de belofte afleggen, de Gereformeerde partij geen „molesty” te zullen aandoen, m. a. w. deze niet lastig te vallen, door te noodzaken tot een anderen doop dan in de Gereformeerde kerk.²⁾ Kwamen zij evenwel bij de geboorte van een kind voor zoo'n feit te staan, dan werden velen hun belofte ontrouw. Den predikanten werd in zulke gevallen groote voorzichtigheid aanbevolen, opdat zij met „sagte middelen” de onwilligen zouden trachten te overreden. In het uiterste geval mochten zij de hulp der overheid inroepen.³⁾

Evenals voor zoovele andere, schijnen de magistraten voor laatstgenoemde bepaling doof geweest te zijn. De synode van Friesland o.a. moest in 1671 den Edel-Mogenden H.H. Staten verzoeken om uitvoering der Resolutiën.⁴⁾ De Staten van Utrecht droegen zorg dat b.v. een Gereformeerde moeder den doop van haar kind in de Roomsche kerk niet behoefde toe te staan. Die van Holland daarentegen wenschten in deze zoo „delicate” zaak geen beslissing te nemen; zij lieten aan de ouders de vrijheid. Dezen moesten zelf maar uitmaken, hoe zij ten opzichte van den

¹⁾ De Nd. en Zd. Hollandsche synoden zonden in 1726 een remonstrantie aan de Staten van Holland, betreffende den grooten aanwas van 't Pausdom. Vgl. KNUTTEL II, blz. 155.

²⁾ *Acta syn. Transiss.* 1691. — *Utrecht Resolutie v. H. E. M. dato 1 Aug. 1738.* Syn. Utr. 1738 § 8, 1645 § 24. DE KRUYFF, *Synode handboekje*, blz. 58, 92 en 110.

³⁾ *Acta syn. Transiss.*, 1677 art. 12; 1731 art. 10. *Acta syn. Gron.* 1679 art. 28. *Acta syn. Zd. Holl.* 1705 art. 27.

⁴⁾ *Acta syn. Fris.*, Bolsward art. 42 grav. 1 v. d. classis Bolsward.

doop hunner kinderen zouden handelen. 1) 't Gevolg van het zich terughouden der overheid was, dat in dergelijke huisgezinnen — hoewel alle kinderen Gereformeerd moesten gedoopt worden, naar het heette — een deel Roomsche gedoopt werd. In Groningen ging in 't begin der 17de eeuw de magistraat zelfs tot dwangmiddelen over, om de Mennisten te noodzaken hunne kinderen te laten doopen. 2) Of dit lang geduurd heeft blijkt niet, maar hoogstwaarschijnlijk werd hierin spoedig verandering gebracht.

Op de synoden van Nijmegen in 1606 en van Brielle in 1623 werd deze doop besproken. Van dwang vinden we daar geen spoor, wel van twijfel of genoemde doop wel geoorloofd was. Hij werd den Mennisten toegestaan, niet opgedrongen. Vooral uit de acta der Brielsche synode wordt dit duidelijk. 3) Op de vraag der afgevaardigden van Rotterdam:

3°. Off een kindt van Mennonisten ouders geboren, waarvan de vader nu ten gehoor comt in onse kercke, ende niet absolutelijck affslaet off toestaet dat men sijn kindt soude doopen, ende de stieffmoeder des kindts sijnde van onse religie, 't selve kindt versoect gedoopt te moghen werden. Off hetselve mach gedoopt werden?" ontving deze, ten antwoord: „Dewyle de vader niet geheel en weijgert, ende nu begint ten gehoor in onse kercke te comen. Ende volgens dien soo vrembt van 't verbond Gods, ende de ware religie hem niet en houdt, datmen hetselve kindt behoort te doopen, mits dat de stieffmoeder beloue haer beste te sullen doen,

1) KNUTTTEL blzz. 185—187. Resolutiën v. d. Staten van Holland 24 Jan. 1755, 4 Oct. 1769, 15 Juni 1792. Zie *Groot Placaatboek*, Dl. IX, fol. 247.

2) REITSMA en v. VEEN, *Acta* VII, 203, Appingadam 1612.

3) REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 146, Nijmegen 1606. — *Acta syn. Zd.-Holland*, Brielle 1623 art. 50.

om tselve kindt in de ware religie op te trecken".¹⁾

Een geheele bijzondere groep van doopelingen vormden de kinderen der zoogenaamde heidens. De bevolking van het platte land leed, vooral in de 17de eeuw, veel overlast van vagebonden of rondtrekkende Zigeuners. In de acta der synoden komen zij voor met het vaste epitheton van „ongeloovig en diefachtig”.²⁾ Als ketellappers, paarden-dokters, enz. trokken zij het land door en vielen den boeren op allerlei wijze lastig. De synode van Utrecht besloot tegen dit gespuis de hulp van H. E. Mogenden te verzoeken.³⁾ Op de synode van Appingadam wenschte men heeren burge-meesteren te verzoeken, voor delinquenten uit de Ommelanden de werkhuisen der stad Groningen open te stellen.⁴⁾ In Noord-Holland werd hun soms in de kerken een onderkomen verleend, zoodat deze „tot exercitie van de ware religie gedestineerd zijnde, tot peerdestallen, soldaten en vagabundenlogisen misbruikt werden, tendeerende tot kleinachting van Godes heilig woord.”⁵⁾ Onder hen bevonden zich vele christenen, ja zelfs landgenooten, die hunne kinderen, om telkens opnieuw het pillegeld te ontvangen, op verschillende plaatsen twee, driemaal lieten doopen.⁶⁾

Een staaltje van de brutaliteit dezer heidens in het vragen om den doop voor hunne kinderen leveren de acta van den kerkeraad te Katwijk aan den Rijn, dato 30 Mei 1700. Een groote troep hield in een schuur en in daaromheen geplaatste tenten verblijf. Onder de predikatie van Ds.

¹⁾ *Acta syn. Brielle* 1623, art. 50 sub 3.

²⁾ Appingadam 1598, REITSMA en v. VEEN, *Acta* VII, 27, Dokkum 1611, *Acta* VI, 202.

³⁾ Syn. 1626, sess. 6 § 1, DE KRUYFF blz. 57.

⁴⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* VII, 389.

⁵⁾ Edam 1586, *Acta* I, 134; Dr. L. KNAPPERT, *Oudvaderlandsch volksleven, Tijdspiegel* 1901, blz. 279, 280.

⁶⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 106, Harderwijk 1612. Zie ook Mr. J. DIRKS, *Geschiedk. onderzoek aangaande het verblijf der heidens*.

ADRIANUS PARS op Zondag 23 Mei kwamen eensklaps eenige van deze heidens de kerk binnen om een kind ten doop te brengen. De predikant liet door den voorzanger zeggen, dat hij zulke kinderen niet doopte. Den volgenden Zondag kwamen zij met hetzelfde verzoek aan de pastorie. De predikant waarschuwde hen geene opschudding als den vorigen Zondag in de kerk te maken. Na de predikatie stond hij hun in de kerkekamer te woord. Hij sprak er zijne verbazing over uit, hoe zij zoo „stout dorsten te wesen”, ondanks het plakkaat der Staten van Holland van den 26 Januari 1695 op deze wijze den doop te vragen. Genoemd plakkaat toch hield in: Wie voor de eerste maal gevat werd, zou in 't openbaar gegeeseld, de tweede maal gegeeseld en gebrandmerkt en de derde maal met den dood gestraft worden. De vader en grootvader van het kind werden nauwkeurig naar afkomst, levensomstandigheden en belijdenis ondervraagd. Hun antwoorden waren „bespottelijk, onwetend, dom en slordig”, zoodat hun gelast werd „zich weg te pakken en een ander leven te leiden”.¹⁾

Konden dergelijke landloopers behoorlijk bewijs van hun eigen doop geven, dan werden ook hunne kinderen gedoopt. Daartoe moesten zij hun geloof belijden, en de beloften afleggen, afstand van hun goddeloos leven te zullen doen en hunne kinderen Christelijk op te voeden.²⁾ Geene getuigen mochten over den doop van zulke kinderen staan dan leden hunner compagnie, waarschijnlijk opdat er eenige

¹⁾ G. D. J. SCHOTEL, *Een Zigeunerkind-ten Doop aangeboden*, (Arch. v. Ned. kerkgesch., Dl. II, blz. 391). Zie over de weigering van den doop van kinderen der „omloopende Heidenen”: *Acta syn. Gron.* 1622, sess. 6 ad 6. — 1627 sess. 7 art. 5. — 1640 sess. 5 art. 6. — Idem *Acta classis Edam*, 27 Juli 1626 § 5: „Mogen niet gedoopt worden kinders van Heidense Landtlopers, dewyl het een soort van Volk is dat zig als Heidenen gedraagt, en gene profesie van het Christendom doet.”

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 206, Harderwijk 1612; *Acta synodalia*, Alkm. 1626, art. 31; Utrecht 1626, DE KRUYFF 57; Francker 1665 art. 33; Deventer 1685, art. 38.

zekerheid zou bestaan, dat de medereizende gevaders werkelijk toezicht op de christelijke opvoeding konden houden. ¹⁾

Een doopkwestie van bijna gelijkkluidenden naam, doch van gansch anderen aard, deed zich in Oost-Indië voor. Daar stond men voor de vraag, hoe de doop te bedienen aan kinderen der heidenen. De Oost-Indische Compagnie was 20 Maart 1602 tot stand gekomen. Zij rekende van het eerste begin af met de belangen van den godsdienst en onderhandelde daartoe veel met den Amsterdamschen kerkeraad over de Indische zaken. Reeds tusschen 1603 en 1610 kwam de kwestie te berde van den doop der „bastaarden”, d.w.z. der kinderen, geboren uit Europeanen en inlandsche, heidensche vrouwen. De bedienaren van het Evangelie stonden voor de keuze, of deze kinderen te doopen — en daardoor het onwettige leven hunner ouders te sanctioneeren, — of hen niet te doopen — en oorzaak te zijn van volkomen vervreemding van den Christelijken godsdienst. De kerkeraad van Amsterdam deed uitspraak in dien zin, dat de doop bediend mocht worden, mits één der ouders „geloovig” was, maar dat bij een dergelijken doop steeds op het verkeerde van zulk samenleven moest worden gewezen. ²⁾

Eveneens werd aan de synode van Noord-Holland door Ds. HULSEBOS, den eersten predikant van Jacatra, in een schrijven van 15 November 1618 gevraagd, hoe men handelen zou met kinderen der heidenen, wanneer christenen hen aangenomen hadden met het doel, ze in de Christelijke leer te onderwijzen. Ds. ROLANDUS, afgevaardigde van Noord-

¹⁾ SMETIUS, *Syn. Ordonnatiën* blz. 106; *Acta syn. Nd.-Holl.* 1626 § 31.

²⁾ Hoe ver zich dit begrip „geloovig” uitstreckte blijkt uit de toestemming, die de syn. v. Alkmaar in 1626 gaf voor den doop van twee kinderen in Guinea „gebooren van swarte moeders”, die geheel heidensch waren en van blanke vaders, die christenen heetten. De eene vader was „voor het minst superstitieus”, de ander „irreligieus en gansch dissoluut van leven”. Bovendien waren de kinderen in hoererij geboren.

Holland ter nationale synode te Dordrecht, diende daarom een desbetreffend gravamen bij die Synode in van dezen inhoud: „Of men de kinderen der Heidenen in Oost-Indië zal mogen doopen die overgegaan zijn in de familie der Christenen en, die een Christen hebben, die belooft dezelve in de Christelijke religie op te voeden.”¹⁾

Daar de schepen, die naar Indië zouden varen, gereed lagen om bij den eersten gunstigen wind onder zeil te gaan, werd een spoedig antwoord verzocht, zoodat dit gravamen reeds in de 17^e en 19^e zitting op 1 en 5 December in behandeling kwam.²⁾ De Engelsche theologen in de synode waren van meening, dat zulke kinderen, wanneer zij rechtvaardig door gift of koop verkregen en den ouders niet door list of geweld ontnomen waren, behoorden gedoopt te worden. Abraham besneed al zijne huisgenooten en onder hen bevonden zich personen, wier ouders heidenen waren. De Zwitsers en de Zuid-Hollandsche afgevaardigden verklaarden zich hier tegen, omdat de kinderen wegens hun leeftijd nog geene belijdenis des geloofs konden afleggen. Daar de doop een zegel des verbonds is, en alzoo slechts den kinderen der geloovigen toekomt, oordeelden zij, dat kinderen der heidenen niet gedoopt mochten worden, tenzij zij in de Christelijke leer onderwezen waren en belijdenis des geloofs hadden afgelegd. Met meerderheid van stemmen werd besloten, dat ze, eer zij tot de jaren des verstands waren gekomen, in geen geval zouden gedoopt worden.³⁾

¹⁾ Dr. C. W. TH. v. BOETZELAER v. DUBBELDAM, *De Geref. kerken in Nederland en de zending in Oost-Indië*, Utr. 1906, blz. 36.

²⁾ HOOYER, *Oude Kerkordeningen*, blz. 412, 431.

³⁾ *Acta van de nationale synode van Dordrecht 1618/19*. Uitgave van Canin Dordrecht 1621 blz. 60, 61. Men vergelijkte Voetius *Pol. Eccl.* P. I. p. 657—660. Rutgers, *Kerkverband* blz. 190, 20 Dec. 1610; J. R. CALLENBACH, *Justus Heurnius*, blz. 39. v. BOETZELAER, blz. 37. Vgl. over den doop der kinderen van heidensche slavinnen, Hottentotten enz. C. SPOELSTRA, *Bouwstoffen v. d. Gesch. d. Ned. Ger. kerken in Zuid-Afrika*, Amst. 1906, Dl. I, blz. 28, 29, 35.

In overeenstemming met hetgeen ter nationale synode besloten was luidt ook art. 22 van de „Kercken ordeninge gestelt voor de Kercken in Oost-Indien” Batavia 1624,¹⁾ waaraan werd toegevoegd als „goet gevonden”, dat men kleine kinderen, door heidensche ouders zelf of door Christenen, die ze adopteerden, ten doop gebracht met oplegging der handen „naert exempel des Heeren Christi (Matth. 19.)” in Gods genadige bewaring zou opdragen. Omdat men deze heidensche kinderen niet mocht doopen, beschouwde men de oplegging der handen, gepaard met zegenbeden en de beloften der pleegouders voor eene Christelijke opvoeding, als eene voorloopige toebrenging tot de gemeente. Er bestond zelfs een afzonderlijk formulier voor.²⁾

Dit „zegenen” werd in het vaderland sterk afgekeurd als strijdig met het te Dordrecht bepaalde. Later betuigde ook de kerkeraad van Batavia, dat het „een confusie in ’t Christendom brengen zoude, het onervarene volck achtende, dat dusdanige kinderen daarmede genoeg van de heydenen afgezonderd waeren, ende, als deze tot haer jaeren gecomen waeren, voorgeven dat ze behoorlijk gechristent waeren, waer mede het genieten des H. Doops van hen naegelaten zoude worden”.

¹⁾ CALLENBACH t. a. p. blz. 311. *Acta syn Nd.-Holl.* Hoorn, art. 35. Edam, art. 23: „De kercke van Brasiliën, geoordeelt hebbende dat de kinderen der Brasiliaenen en Negers die Christum belyden en den doop ontfangen behooren gedoopt te worden, maer de kinderen der ongedoopte en nog niet bekeerde Brasilianen en Negers den H. Doop niet toekomt en begeerende daer op het advijs des Synodi is verstaen dat haar oordeel conform is de ordre Synodi Nationalis”. Een dergelijk quaeritur kwam in van Batavia op de synode van Haarlem 1651 art. 22 en die van Alkmaar 1656 art. 49.

²⁾ C. A. L. v. TROOSTENBURG DE BRUYN, *De Hervormde kerk in Ned. Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie (1602—1795)*, Arnhem 1884, blzz. 101—103.

Gingen de ouders tot het Christelijk geloof over dan had men geen bezwaar tegelijkertijd hun kinderen het sacrament van den h. doop te laten ontvangen. Soms echter, als op Ceylon, scheen het geraden vóór men er toe overging den doop aan kinderen van inlanders te bedienen, de ouders opnieuw in hunne kennis aangaande de grondwaarheden des geloofs te onderzoeken. Liet deze te wenschen over, dan werd de doop tot een volgend bezoek uitgesteld en den schoolmeester opgedragen, de ouders inmiddels verder te onderwijzen. Op gelijke wijze handelde men ten aanzien van de volwassenen. Degenen, wier kennis en geloof onvoldoende bleek, werden tot den doop niet toegelaten. Zij moesten bij eene volgende dienstreis opnieuw onderzocht worden en blijken geven van gemaakte vorderingen.

ARNOLDUS JAPIN, van 1680—1685 predikant van Colombo, aarzelde menigmaal om den doop aan kinderen zijner inlandsche gemeente Matura op Ceylon te bedienen „opdat het heilige den honden niet mocht gegeven worden”. Hoe groot de onkunde bij de inlanders was, wordt duidelijk uit een zijner brieven van 1680. Daarin schreef hij o. a. : „Tijdens mijn laatste bezoek waren er eenige vrouwen, die hare kinderen wenschten te laten doopen. Eéne van haar, met een kind op den arm, scheen gedurende den dienst zoo onoplettend, dat ik haar vroeg, of zij wel begreep, op welke plaats zij zich bevond, en met eenen God te doen had, die hoewel in den hemel wonende, alles wist wat er voorviel. Waarop zij antwoordde, niet te weten, wie deze God was, en waar hij woonde”.

Aangaande den doop van vondelingen zijn ons bijna geen bepaalde kerkelijke voorschriften bekend. Ook heerschte tusschen de meeningen der theologen geen volkomen eenparigheid. De grondgedachte der geheele doopspraktijk werd hierbij zooveel mogelijk vastgehouden: „Men doope die kinderen, waarvan men naar den aard der liefde ge-

looft, dat zij kinderen des verbonds zijn.”¹⁾ In dien geest handelde b. v. de Geldersche synode van 1627 toen zij besloot, dat men ook zou doopen een kind, „waarvan de Vader gansch onbekent en de Moeder nog niet seekerlyck ge-openbaart is”, wanneer het maar door behoorlijke getuigen ten doop gebracht werd.²⁾

Sommigen waren van meening, dat zulke „te vinden” gelegde kinderen, daar ze wel van Joden of Heidenen konden wezen, niet behoorden gedoopt te worden. BRAKEL spoort tot voorzichtigheid aan. De kinderen, die men doopt, zegt hij, moeten „geene vondelingen zyn in een landt, in het welke de ware Kerke niet en is ofte, in een landt, al waer de ware Kerke wel is, maer daer by vervult met Joden, Turken, Heydenen, Socinianen ende andere Ketteren, dewyle het soo wel kinderen van die, als van Bondtgenoten konden zyn”. Anderen oordeelden het voldoende wanneer twee lidmaten van onbesproken gedrag als getuigen en opvoeders wilden optreden, waartegen BRAKEL terecht aanvoerde: „de aenneminge en maekt niet, datse in het verbondt geboren zyn”.³⁾

Toch ging hij te ver. Volgens zijne beperkende bepaling zou nergens een vondeling gedoopt mogen worden, want waar ter wereld is de „ware Kerke” niet in gezelschap van andersdenkenden of „ketteren”. MARESIUS en ESSENIUS oordeelden, wanneer een kind wegens armoede of zondig levensgedrag der ouders te vondeling was gelegd en men derhalve geen zekerheid aangaande de ouders had, men

¹⁾ G. AMESIUS, *De conscientia*, Amst. 1630 pag. 174, de baptismo V: „Exposititii, quorum parentes sunt ignoti, si inter Christianos nat; fuerint, ex charitate habendi sunt pro filiis Christianorum, si non sit justa causa contrarium praesumendi.”

²⁾ JOH. SMETIUS, *Synod. Ordonn. ende Resol.*, 2e druk, Nijmegen 1736, blz. 120.

³⁾ *Redelyke Godtsdienst*, Dl. I, cap. XXXIX § XXIII; S. VAN EMBDRE, *Verhandeling over den Kinderdoop*, Utr. 1783, blz. 21.

aannemen moest, dat zij van Christenen afstamden. Evenzoo sprak à Marck: „Ad foederatorum vero infantes putamus jure referri eos, qui ex ἀσποργία vel inopia parentum inter Christianos sunt expositi Excludimus vero a baptismo expositos inter infideles”.¹⁾

Als getuigen en verzorgers met publieke autoriteit bekleed, traden de aalmoezenierskamer of het gemeentebestuur („die van den Geregte”), de kerkeraad of eenige leden der gemeente op.²⁾

Uit de verschillende tot nu toe behandelde gevallen is gebleken, hoe ruim de kerk het begrip „kinderen der geloovigen” opvatte; hoe ver dientengevolge de doopspraktijk zich uitstrekte. Het „oordeel der liefde” ging zelfs zóó ver, dat, waar alle redenen waren om den ouders den naam van geloovigen te ontzeggen, de kinderen toch gedoopt werden op het geloof der voorouders. Verschillende dienaars der kerk gevoelden zich bezwaard zulke ouders die door een slecht gedrag betoonden vijanden van God en Zijn dienst te zijn, als geloovigen te erkennen. Het viel hun moeilijk, ja 't werd hun onmogelijk den doop, voor de kinderen der geloovigen bestemd, te bedienen aan kinderen, van wie zij het recht op den doop sterk betwijfelden en voor wier christelijke opvoeding niet de minste

¹⁾ S. MARESIUS, *Syst. theol.*, Ed. sec. 1649, p. 512, Locus 18 § LII; ESSENIUS, *Disp. theol.* p. 432, MARKCIUS l. c.

²⁾ 7 Febr. 1676 en 8 Jan. 1691 gaf de kerkeraad van Utrecht toestemming tot den doop van een vondeling, omdat het kind door de Ambachtskamer was aangenomen; 15 Aug. 1699 „op verzoek van de Aelmoessenierskamer”. — *Acta classis Utrecht*, Maart 1715 § 24: „die van den Geregte” droegen zorg voor de opvoeding in de „Christelijke Gereformeerde Religie”. MARESIUS l. c.: „sic Reipublicae erit aut Ecclesiae eum adoptare.” — *Acta class. Edam*, 10 Nov. 1704 § 10: „Aangaande een Hoerekindt, de Pect een Lidtmaat zynde, en Vader en Moeder onbekend, moet ieder Kerke naar bevinding van zaken, met voorzigtigheid te werk gaan.”

waarborg werd gegeven. Zoo was het begrijpelijk, dat predikanten, die zich bezwaard gevoelden, in verzet kwamen tegen de praktijk der kerk. Een der eersten, die openlijk zijn gevoelen uitsprak, was JODOCUS VAN LODENSTEIJN, sedert 1653 predikant te Utrecht en aldaar gestorven in 1677. Hij wenschte, dat tenminste één der ouders een geloovige, een belijdend lidmaat zou zijn. Gaarne erkende hij, dat menschen in hun „feilbaar oordeel” de leden der onzichtbare kerk niet kunnen kennen. Maar, zooals men placht te doen, kinderen van allerlei onkundigen, gecensureerden of ontuchtigen te doopen scheen hem ongeoorloofd. „Onze leer daarvan is”, zoo zeide hij in de *Beschouwinge van Zion* ¹⁾, „dat men niet alle kinderen doopen mag, maar alleen de *heilige*, dat is: de kinderen die heilig of geheiligd zijn *door het geloof* van een van beiden (n.l. de ouders), als de H. Geest spreekt 1 Cor. VII: 14. Ingevolge van dien zeggen wij, het moeten kinderen van *Christenouders* zijn; het moeten kinderen der *geloovigen* zijn; daardoor nu verstaan wij niet zulker die waarachtige ledematen des Heeren Christus zijn, maar zulker, die wij door ons oordeel der waarschijnlijkheid daarvoor houden.” Streng keurde LODENSTEIJN het af den doop zonder onderscheid toe te staan, of men de ouders kende of niet, of zij „kennis der waarheid” bezaten of die misten. ²⁾ Bij herhaling wendde hij zich met een verzoek om inlichting tot den kerkeraad van Utrecht. Nog een der laatste door hem gedane vragen luidde: „Wat te doen aengaende het doopen van een kint welckers ouders geheel onwetende syn van het Christendom, sodat sy niet weten van de h. Drieëenicheijt, wie de Saelichmaker is etc., en hoe dickwils het haer voorgeseyt wort het selfde niet kunnen naseggen” enz. De kerkeraad besloot den doop

¹⁾ Dl. II, blz. 104 en 123.

²⁾ *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 21 Oct. 1672.

van zulk een kind eenigen tijd uit te stellen en intusschen de ouders tevens „inde gronden des Christendoms” te onderwijzen, zoodat aan de bezwaren van LODENSTEIJN werd tegemoet gekomen. ¹⁾

Anders ging het te Bleiswijk, waar omstreeks denzelfden tijd de predikant ADRIANUS DE HERDER zich bezwaard gevoelde wegens het bedienen van den doop. Hij zag vele ouders met hunne kinderen tot den doop komen, van wie hij getuigen moest, dat zij „enkel natuurlicke Menschen” waren, die „geene kennisse van de Leere der Waarheid in ’t gemein, noch van de Leere des Doops in ’t bijzonder hadden: zommige ook wel openbare Godloozen, enkel levende na de maniere van de Booze Werelt, niets Christelijks in haar vertoonende.” De ouders voedden hunne kinderen voor de wereld op en niet voor God. In dezen verdorven toestand moest verbetering gebracht worden. Tot zuivering der gemeente was het noodzakelijk, dat men geene kinderen doopte, wier ouders beiden natuurlijke, onwedergeboren menschen waren. ²⁾

DE HERDER deelde zijn besluit aan den Kerkeraad mede en weigerde den doop voor een kind van dergelijke ouders. Bij de classis aangeklaagd, verplichtte deze hem te doopen, ook wien hij niet wilde, maar hierbij legde hij zich niet neer. Hij verdedigde zijn standpunt door te beweren, dat de belofte der geestelijke zegeningen slechts voor de kinderen van *naast-geloovigen* gold. ³⁾ FRANCISCUS RIDDERUS zijn grootste tegenstander, wierp deze stelling gemakkelijk omver met de opmerking, dat volgens dien regel de *naast-onge-*

¹⁾ *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht* 23, 30 Juni 1673; 9 Mei, 9 Nov. 1674; 23 Aug. 1675.

²⁾ *Historia Apologetica*, blz. 9 v.

³⁾ Onder „*naast-geloovige ouders*” verstond DE HERDER de naaste, eigen ouders van den doopeling en niet zijne *voorouders*, zij moesten wedergeboren zijn.

loovige ouders de zaligheid hunner kinderen onmogelijk konden maken. Onze zaligheid zou dan niet aan het verbond en de genade Gods, maar aan de geestelijke gesteldheid onzers ouders hangen.¹⁾ Ten slotte, toen hij zich bleef verzetten, ontsloeg men hem uit zijnen dienst.

Na de afzetting van DE HERDER vernam men geruimen tijd niet van openlijk ingebrachte bezwaren tegen het doopen der kinderen van ongodvruchtige of goddelooze ouders, totdat in 1720 met vernieuwden ijver voor de zuivere bediening van het sacrament gestreden werd. In dat jaar toch gaf de later zoo bekend geworden Utrechtsche predikant J. R. KELDERMAN een geschrift in het licht van GERHARD MEYER, in leven predikant te Beerta, getiteld: *De onderwerpen van den heiligen doop nader bepaald; ofte een ernstig antwoord op de grote vraag of alle de Jonge Kinderen, die tot het ontvangen van den H. Doop, in de Gereformeerde Kerk werden aangeboden en aangenomen, daar toe gerechtigd zijn en, of deselve, van de Leeraars, met een goed geweten kunnen gedoopt werden?* In dit werkje verstond MEYER onder kinderen der geloovigen, kinderen van hen, die „met 't ware Geloov van God begenadigd” zijn. Daarom verzette hij zich tegen „'t agteloos wangebruyck van den H. Doop als 't eerste Bond-teken des N. T.”, omdat het in zijn oog even noodzakelijk was dit tegen te gaan, als een „slordigen” avondmaalganger te waarschuwen en van den heiligen disch te weren.²⁾ Zijn strijd ging tegen den doop der kinderen van overspelers, hoereerders en dergenen, die een ergerlijk leven leidden; kortom van hen, die volgens het formulier des avondmaals geen deel in het rijk van Christus hebben.³⁾ Men moest wel bedenken, dat het gebruik der heilige bonds-

¹⁾ *Doop en zaligheid voor kinderen der Christenen*, blz. 48, 134. Vgl. ook zijn: *Schriftuurlijk bewijs*. Rotterdam 1673.

²⁾ Blz. 2 en 3.

³⁾ Blz. 149.

teekenen des nieuwen testaments, doop en avondmaal, een „uytmuntend voorregt” was, alleen aan „ware Christgelovigen” vergund tot verkwikking, troost en geloofsversterking.¹⁾ De h. verbonds-zegelen zijn „een handvest en vergund-regt alleen van Zions geestlyke Borgeren, 't geen aan ontaarde Vremdelingen geensins moet geeygend werden”.²⁾ De doop mag niet bediend worden aan kinderen van alle „Mondchristenen”.³⁾ De burgers van de stad Gods zijn verplicht hun burgerrechten te handhaven. Maar „de Borgers van Babel en van de Godlooze Weereld” hebben hierop geen recht. De voorrechten in de zegelen der trouwe burgeren Zions mag men niet schenken aan een „Babels oft snode Werelds-Borger”.

Volgens de opvatting van MEYER mochten niet gedoopt worden: Kinderen

1° van ouders die ongedoopt en onwetend waren;

2° van gedoopte ouders, doch die van God, godsdienst en doop geen kennis toonden;

3° van ouders, die wel eenige letterkennis bezaten, maar door hunne daden betoonden verachters van God en Zijn verbond te zijn;

4°. van bittere Papisten.⁴⁾

Op bijna gelijke wijze oordeelde BERNHARDUS KEPPEL, predikant te Monnikendam, die om zijne bezwaren tegen den doop van allerlei kinderen, in 1743 door den magistraat dier stad bedankt werd.⁵⁾ Hij keurde den doop af voor

¹⁾ Blz. 355. ²⁾ Blz. 356. ³⁾ Blz. 368.

⁴⁾ Blzz. 256—258; Zie ook: *Bezwaarredenen, om welke het stipt leezen van de eerste vraage in het formulier van den kinderdoop den bedienaren van het H. Evangelie door geen synodale besluysten behoorde te worden opgedrongen*, Harlingen 1729.

⁵⁾ B. KEPPEL, geb. te Utrecht, 12 Nov. 1685. Als proponent beroepen te Vleuten, 20 Maart 1712. Afscheid aldaar 23 Maart 1727. Intrede te Monnikendam als derde predikant, 30 Maart. Te Vleuten

kinderen van onwetenden, van hen, die geen lidmaten waren, van ergerlijk levenden en van gecensureerde lidmaten, zich beroepende op de classes, waarin als regel gold: „Geen kinderen doopen dan van stichtelijke Leedematen”. De kinderen van „ongeloovigen” moesten geweerd worden, totdat zij, tot de jaren van onderscheid gekomen, naar hunne openlijke belijdenis en christelijken wandel geoordeeld konden worden „leevendige Lidmaaten van Christus Kerk-gemeente” te zijn en als „werkelyk geheiligden in Christus” recht te hebben op den heiligen doop als een zegel van hun genadestaat. ¹⁾

Opvoeding der gedoopte kinderen.

De opvoeding der gedoopte kinderen werd als een der voornaamste verplichtingen gerekend, die op de schouders der ouders rustten. Doch ook de kerk had het hare in dezen te doen. Zij kon den ouders hare hulp verleenen bij deze zoo zware taak en was verplicht, de ontrouwe leden der gemeente er op te wijzen, niet alleen welke treffende beloften van Gods zijde aan de gedoopte kinderen gedaan waren, maar ook tot welk eene opvoeding zij als ouders of getuigen geroepen werden. Reeds op de eerste Noord-Hollandsche synode te Edam, gehouden in 1572, nam het artikel van den kinderdoop eene voorname plaats in. Den ouders zelven werd de zorg der opvoeding opgelegd, om welke reden zij (n.l. de vaders) van stonden aan

arbeidde hij met lust en trouw. Evenzoo te Monnikendam. In 1743 werd hij door de regering bedankt, doch bleef volgens uitspraak der synode van 1747 te Haarlem „niet alleen een lidt van de E. Classis te Edam; maar ook in de waardigheid als predikant te Monnikendam”. Hij stierf te Utrecht, 21 Mei 1756.

¹⁾ B. KEPPEL, *De waarheit vervolgt en verdrukt en het recht der Kerke verraden en verkragt*, Utr. 1744, blzz. 45-48; 55, 56; 88; 91, 92; 101.

bij den doop als getuigen tegenwoordig behoorden te zijn. Vandaar de vermaning in het doopformulier en de belofte der ouders en die der getuigen, de kinderen in de Gereformeerde leer te zullen „onderwijzen”, of hen „te doen en te helpen onderwijzen”.¹⁾ Dit kon evenwel niet verhinderen, dat vele gedoopte kinderen in allerlei goddeloosheid opgrociden. De onachtzaamheid van ouders of getuigen was mede hiervan de oorzaak, zoodat de kerk eene gewichtige roeping had. De gewilligen moest zij steunen, den onwilligen door liefderijk vermaan of ernstige bestraffing hun plicht indachtig maken. Door catechetisch onderwijs had zij de kinderen overeenkomstig den ontvangen doop op te voeden.²⁾

Vele, doch niet alle predikanten begrepen de beteekenis van eene godvruchtige opvoeding en maakten ernst met het „waarnemen” van of opzicht houden over de gedoopte kinderen. Ernstig beraadslaagde men welke de beste wijze was om de in hun jeugd gedoopten tot het onderwijs in de heilige Schrift en langzamerhand tot het gebruik des avondmaals te brengen. Men oordeelde, dat dit doel het zekerste bereikt zou worden door „met alle neersticheijt te catechiseeren” en door, zoowel bij de doopsbediening als in particuliere gesprekken, ouders of getuigen aan hunne verplichtingen te herinneren.³⁾ Mochten de opvoeders of de kinderen naar dergelijke vermaning niet luisteren, dan diende men hun onder 't oog te brengen, dat zij op deze wijze hun doop „ende meteenen het bloet Christi”

¹⁾ P. v. MASTRICHT, *Theor.-Pract. Theol.*, Traj. ad Rh. 1724, Lib. VII, cap. 4 § 19 sub 6; § 20.

²⁾ „Den kynderen, doer den heyligen doop in die kercke ontfangen, zullen van den dienaeren, zooveel in haer is, waergenomen wordden om in die leere der kercken Goids ende die goodsdienst derselfder opgevoet te worden.” Edam 1572. REITSMA en v. VEEN, *Acta I*, 2 en 3.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta I*, 209.

met voeten traden en door hunne goddeloosheid van 's Heeren kerk vervielen. ¹⁾

De nationale synode van Dordrecht in 1578, het groote belang dezer opvoeding inziende, verzuimde niet hiervoor te waken. Zij bepaalde in art 47 van hare kerkenordering: „Men sal aerbeiden dat oueral scholen opgericht worden in den welcken de kinderen niet alleen in spraken en konsten, maer oock voornemelick in den christelicken catechismo onderwesen ende totten predicatien gheleydet worden.” Die van 1618/19 bepaalde in art. 21 bovendien, dat het opzicht over de onderwijzers den kerkeraden zou zijn opgedragen. Zij hadden toe te zien, dat „goede schoolmeesters” de kinderen „inde Godsaligheyt ende inden Catechismo” onderwezen. De provinciale synode te Harderwijk van 1603 gaf den predikanten zelfs last bij hun huisbezoek de gedoopte kinderen naar de vijf hoofdstukken van den catechismus te ondervragen. De predikanten waren verplicht vóór de Zondagspredikatie deze voor te lezen en ze den kinderen op school te leeren. Ook moesten zij ze door de kinderen in de kerk laten opzeggen, opdat de ouders hierdoor des te beter mochten „aengeporret” worden. ²⁾

Al deze bepalingen konden echter niet verhinderen dat de kerkelijke tucht hoe langer hoe meer verslaptte. Zoo schreef de Utrechtsche ouderling ARN. BUCHELLIUS (BUCHELIUS) in zijne aantekeningen over kerkelijke zaken: „In de kerkeradsvergadering te Utrecht van 15 December 1626 werd Censura morum gehouden „*magis ex more quam ex religione collabante paululum omni ecclesiastica disciplina*”.

¹⁾ REITSMA en V. VEEN, *Acta V*, 166.

²⁾ REITSMA en V. VEEN, *Acta* 115. Een voorstel om aan de Staten Generaal te verzoeken, dat zij ouders, die hun kinderen hadden laten doopen zouden noodzaken tot het doen onderwijzen in den Christelijken godsdienst, vond geen bijval, daar de zaak „ecclesiastyc” was.

Wat den doop en het toezicht op de gedoopten aangaat valt hetzelfde op te merken. We laten WILLEM TEELLINCK van 1613 tot † 1629 „dienaer des heylighen Evangeliums binnen Middelburgh in Zeelant”, spreken in zijn: *Nootwendigh Vertoogh aengaende den tegenwoordigen bedroefden staet van Gods volck.*¹⁾ In cap. 3. „Van de mishandelinghe der Goddelijcker Instellinghen daer door God de Heere seer vertoornt wert”, klaagt hij: „Hoe jammerlijck gaet het met den Christelijcken Doop onder ons, hoe weijnige sijnder, die ter dege vernemen, na de ouders om haer de belofte van hare schuldighen plicht, over de Christelijcke op-brenginge harer kinderen te doen? ghelijck sulcx nochtans de ware leere, het formulier des Doops, ende verscheyden resolutien van Synoden, medebrenghen. Ende over sulcx, hoe weynighe sijnder oock onder de Gedoopte, die opwassen als *geheylichde* Christenen ende die als lidmaten der Gemeynthe worden aenghegaen? jae worden niet duysent en duysent kinderen onder ons *gedoopt*, ende de Kercke Gods inghelijft, die in haer op-wassen, noeyt en worden ghebracht tot de kennisse, ick late staen tot de betrachttinghe, van den H. Doop: ende wasse soo op tot onnutte dienstknechten, welcke dat costelijck *Talent des Doops*, als in een sweetdoeck (sonder dat aen te legghen) daer henen weg legghen. Vele ouders segghen, sy en connen niet gherust sijn, voor dat hare kinders gedoopt sijn, maer dat nu hare kinderen thien, twaelf jaren gedoopt sijn gheweest, ende doch van haren Doop geenderley grondich bescheet en hebben, daer over en sijn sy niet ongherust”.

Dit stukje uit het *Nootwendigh Vertoogh* is in vele opzichten merkwaardig. Het doet ons zien, hoe TEELLINCK voor zich, de zoogenaamde getuigen liever bij den doop niet zag optreden; hij oordeelde ze *onnoodig*. Verder leert het, dat velen den doop uitstelden; dat er bij de doop-

¹⁾ Middelburg 1627, blz. 35 en 36.

plechtigheid vaak onnoodige drukte werd gemaakt; dat in de Middelburgsche gemeente *alle* kinderen werden gedoopt; dat er weinig onderzoek naar werd ingesteld, of de ouders de beloften, bij het doopen hunner kinderen afgelegd, nakwamen, en dat de kinderen in het opwassen zich niet gedroegen als aan gedoopte d.w.z. Christen-kinderen betaamde. En TEELLINCK schreef dit in 1627!

Een punt van herhaalde bespreking op de jaarlijksche synoden was „het bestel van Gereformeerde kinderen in paapsche scholen”.

Sommige gegoede Gereformeerde ouders zonden hun kinderen naar z.g.n. „Papenscholen”, waar zij meer uitgebreid onderwijs dan dat der lagere school konden verkrijgen. Zulke scholen bestonden o.a. te Gouda, Coevorden, Bredevoort, Zalt-Bommel en Waalwijk. Hiertegen werd b.v. door de Staten van Gelderland 28 Februari 1634 een verbod uitgevaardigd, waarvan het slot aldus luidt:

„Eyndelyck verbieden Stadtholder ende Raden mede allen ingezetenen deser Landen off selfs off hare kinderen off andere personen, daerover sy eenigh gesagh hebben, ter scholen te seynden ofte te legghen in eenighe Steden, Plaetsen, Universiteyten, off Scholen onder 't gebiet van den Coninck van Spaengien, in vyanden Lande off in andere Jesuite collegien: Lastende en bevelende alle dieselve, dat sy, ofte de kinderen die sy aldaer gheleyt off doen leggen hebben, binnen een maent, na de publicatie van desen daer uyt sullen trecken off doen vertrecken, op poene van vyff-en-twintigh gulden ter maent, voor elck kindt ofte persoone daer ter schoole ghaende off lighende, te verbeuren, solange die selve contrarie dese onse bevelen bevonden sullen worden daer geweest te sijn, die selve poene te betalen bij de ouders, Mombers, Rentmeysters off onderwinders van derselve ghoederen”.

Ouders of voogden, die de hun toebetrouwde kinderen

durfden te zenden naar de scholen der „schadelijcke ende mordadige secte der Jesuiten” zouden ten eeuwigen dage onbekwaam worden verklaard tot het bekleeden van eenig ambt in den Staat en zoolang hun kinderen bij Jezuiten ter schole gingen 100 gulden per maand verbeuren. ¹⁾

De overheid was in hare strafbepalingen zeer streng. Maar evenals het bij andere bedreigingen bij groote woorden bleef, zonder in te grijpen, kunnen wij hier veilig onderstellen, dat de uitvaardiging van dergelijke bepalingen het zenden naar Roomsche scholen niet heeft doen ophouden.

De gewoonte Protestantsche kinderen bij Papen te doen, kwam ook ter sprake op de Zeeuwsche synode van 1638 te Tholen. Wij lezen in caput 9 der acta, van „verscheyden versoecken des synodi” o.a. art. 3:

„Overmits diversche ingesetene hare kinderen besteden in paepsche landen tot grote verdervinge vande selue ende nadeel van het landt, soo salmen bij de hooge overheijft aenhouden dat hare placcaten daertegen geëmaneert, mochten ter executie gestelt werden”.

Ook hier als elders dus verslapping in 't uitvoeren der eenmaal voorgeschreven strafbepalingen. Wel staat in margine van het handschrift: „Dit wert goet gevonden en sal derhalven het placcaat in desen werden gerenoveert, gepubliceert ende de respective officieren aengeschreven tselve strictelijck te executeeren, na syne forme ende inhouden”. Maar wie de terminologie der zeventiende en achttiende eeuw kent en de wijze waarop „de kerkelijken” tevreden werden gesteld, zal begrijpen dat de zaak vrij zeker op den ouden voet is voortgezet.

Een beter gevolg zullen o. i. besprekingen gehad hebben, zooals de Geldersche synode in 1706 te Nijmegen hield.

¹⁾ T. PLUIM en H. v. GORTEL, *De gesch. der Neder-Veluwe*, Wageningen 1890. Dl. III, blz. 130, 131. — Zie ook: *Groot Placuet-boek*, Dl. I, fol. 230, Plakkaat van 28 en 30 April 1629.

Deze vergadering besloot de ouders, die hunne kinderen op zulke scholen hadden, eerst daarover vriendelijk aan te spreken, maar weigerden zij deze terug te doen keeren, hen dan te censureeren. Latere synoden vermeldden tenminste de opheffing van dergelijke scholen.

De kerk had dus, zooveel in haar vermogen was, goede zorg te dragen, dat hare gedoopte kinderen in de Gereformeerde leer werden opgevoed, in de eerste plaats door opzicht over ouders en getuigen te houden en verder door te ijveren voor goed onderwijs op catechisatie en school. Doch aan den gedoopte zelf legde de doop ook eene verplichting op, met het oog op zijne latere kerkelijke positie. Nu heeft men gevraagd, welke verplichting voor den gedoopte zou kunnen voortvloeien, uit hetgeen zijne ouders zonder zijn weten gedaan hebben. Men vergat daarbij, dat men in het burgerlijke leven den stand aanvaardt waarin men geboren is. Niemand zal bezwaar maken het geld en goed, dat zijn vader bijeenbracht als erfenis te ontvangen. Hij zal zijn *recht* handhaven. En evenzoo zal men erkennen de *verplichting* om later krijgsdienst te vervullen, in het land, waarin men zonder eigen wilskeuze geboren is. Op gelijke wijze is het zeer natuurlijk te spreken van de verplichting van den gedoopte, daarin bestaande, dat hij, zoodra hij tot de jaren van onderscheid zal gekomen zijn, belijdt wat bij den doop voor hem beloofd is. „Overmits in alle verbonden twee deelen begrepen zijn”, zegt het formulier terecht, n.l. de weldaad Gods en het aanvaarden van die weldaad door den doopeling, „zoo worden wij ook weder van God door den doop vermaand en verplicht tot eene nieuwe gehoorzaamheid, n.l., dat wij dezen eenigen God, Vader, Zoon en Heiligen Geest, aanhangen betrouwen en liefhebben van ganscher harte, van ganscher ziele, van ganschen gemoede en met alle krachten, de wereld verlaten, *onze oude natuur dooden, en in een nieuw godzalig leven wandelen*”.

Het komt hierop neer, dat de gedoopte zich bekeere tot eene *nieuwe* gehoorzaamheid. Van nature is hij ongehoorzaam, maar als geheiligde in Christus, als lidmaat Zijner gemeente, als wedergeborene uit den H. Geest, zal hij door zijne bekeering moeten toonen, dat hij geen kind der wereld, maar discipel des Heeren is. Openlijk zal hij zijn *geloof* moeten *belijden*. Dienovereenkomstig zal hij zich moeten gedragen, opdat de oude natuur gedood worde en hij in een nieuw, godzalig leven wandele. Maar hoe zal hij dat beter doen, dan door zich bij de gemeente des Heeren aan te sluiten en deze gemeenschap met Jezus Christus en Zijne gemeente, aan het heilig avondmaal telkens te laten bezegelen?

Ieder gedoopte moet op volwassen leeftijd belijdenis doen en is daarom, evenals de bejaarden, die door den doop in de Christelijke gemeente ingelijfd en voor lidmaten der gemeente aangenomen worden, „*schuldich*” ook het avondmaal des Heeren te gebruiken. ¹⁾

De bejaarden.

Zagen wij uit de medegedeelde voorbeelden, welke kinderen als gerechtigd tot den doop beschouwd werden, thans hebben wij nog acht te geven op den doop der volwassenen, of, om te spreken in de taal der vaders, den doop der bejaarden. Daartoe zullen wij onderzoeken, welke de oorzaken waren, waardoor deze doop vrij dikwijls voorkwam. Tevens zien wij dan bij welke gelegenheden men zich gedrongen gevoelde dien doop te vragen en welke eischen er voor gesteld werden.

Hier te lande werkten de Reformatorische beginselen

¹⁾ Kerkenordening der nat. syn. v. Dordrecht 1618/19, art. LIX.

langzaam en in stilte door. Ook reeds vóór den aanvang van ons te beschrijven tijdperk, trok het de aandacht der overheid, dat velen — hoewel nog geen kerkgemeenschap vormende — braken met de Roomsche kerk. Het getal dergenen, die niet ter kerk gingen, zelfs met Paschen niet ter biecht of mis kwamen, of hunne kinderen niet lieten doopen, was, b.v. in Friesland, zóó groot, dat de overheid bij plakkaat dezulken met gevangenneming en verbeurdverklaring hunner goederen bedreigde.¹⁾ 't Verborgten blijven van dit verzuim was bijna niet mogelijk. De vroedvrouwen moesten onder eede beloven aan den pastoor telkens opgave der geboorten te doen, opdat deze weten kon, wie hunne kinderen niet hadden laten doopen,²⁾ zoodat het eenige redmiddel voor zulke ouders was, te vluchten en zich elders te vestigen.³⁾ Doch de kinderen dier vluchtelingen ontvingen dan, wegens het gebrek aan predikanten, den doop slechts na verloop van eenigen tijd of zij bleven ongedoopt tot zij volwassen, 18 à 20 jaar, waren.⁴⁾

Daardoor gebeurde het somtijds, dat iemand in onzekerheid verkeerde, of hij als kind wel gedoopt was. Kon hij nu, na ernstig onderzoek, geen bewijs voor zijn doop vinden,

1) *Groot Plakkaat- en Charterboek van Friesland*, Dl. III, 646. — 8 Mei 1565. Dl. II, 950. — 7 Sept. 1573.

2) *Idem* Dl. III, 769. — 27 Juni 1569.

3) Dr. J. S. VAN VEEN, *Bijdrage tot de gesch. d. Herv. in het Overkwartier v. Gelderland (1543—1568)*, blz. 83.

4) Dr. M. WOUDESTRA, *De Hollandsche Vreemdelingen-gemeente te Londen*, Gron. 1908, blz. 50, 51 verwijst naar de *Christel. Ordonnanciën*, blz. 66—68. Wie met zijn veertiende jaar niet geleerd was in den godsdienst, werd door de dienaars vermaand. Waren de ouders de schuldigen, dan werden dezen eerst vermaand. Verachting in dezen bracht straf. Waren de kinderen schuldig, dan werd de vermaning tot hen gericht. Hoorden zij niet, dan werden zij tot het heilig avondmaal niet toegelaten. Werden zij zoo achttien of twintig jaren, en hoorden zij dan nog niet, zoo werden zij afgesneden en de overheid ontving van dit droevig feit kennisgeving.

dan nam men het zekere voor het onzekere en doopte hem, zonder dat deze doop den naam van *herdoop* mocht dragen. ¹⁾

In de noordelijke gewesten schijnt nog met een anderen factor gerekend te moeten worden. Daar kwam de doop der bejaarden tot in de achttiende eeuw veelvuldig voor.²⁾ Kinderen van Mennistenouders, die den volwassen leeftijd bereikt hadden, wenschten tot de Gereformeerde kerk over te gaan. Hiertoe werkten, nevens het uitzicht op staatsbetrekkingen, andere redenen mede, zooals gemengde huwelijken, laxere levensopvatting der Gereformeerden, gemis van Doopsgezinde gemeenten in vele dorpen enz. enz.³⁾ Zij zouden weldra in hun eigen kring gedoopt moeten worden om belijdenis des geloofs af te leggen, doch wenschten liever gerekend te worden tot de kerk, waartoe de grootte meerderheid der bevolking behoorde. Wanneer was hun de gelegenheid gunstiger, dan wanneer zij in plaats van in de gemeente der Doopsgezinden, bij de Gereformeerden belijdenis des geloofs deden en zich daar lieten doopen?

Eindelijk vestigen we de aandacht op den bejaardendoop wegens den telkens voorkomenden overgang tot het Christendom, van Joden hier te lande,⁴⁾ van heidenen in de overzeesche bezittingen.

Was de doop om een of andere reden in den kinderlijken

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* I, 209, Amsterdam 1595; II 91, Edam 1619; (V 263). *Acta syn. Transiss.*, 1640 art. 41; *Z.-Holl.*, 1640 art. 50; *Gron.* 1631, art. 10. H. H. KUYPER, *De Post-Acta*, blz. 448.

²⁾ *Acta v. d. kerkeraad te Hindeloopen* 1753: 39 nieuwe leden van wie 8 moesten gedoopt worden; 1758: 23 nieuwe leden van wie 6 gedoopt werden; 1759: 18 nieuwe leden van wie 5 gedoopt werden enz.

³⁾ FRUIN, *Tien jaren*, Hoofdstuk XIV: de kerk, de godsdienst en de letterkundige beschaving in de Vereenigde Nederlanden.

⁴⁾ *Acta der synoden* te Rotterdam 1680, art. 45; Gorinchem 1681, art. 40; Breda 1686, art. 36; Schoonhoven 1690, art. 30.

leefdtijd verzuimd, dan was de wensch, mede tot het genadeverbond gerekend te mogen worden en te deelen in de voorrechten der gemeente de eerste aanleiding waarom de bejaardendoop bediend werd. Maar er waren ook bijomstandigheden, waarmede rekening werd gehouden. De doop werd b.v. gevraagd in verband met een te sluiten huwelijk, ernstige ziekte of veroordeeling tot den dood.¹⁾

Op de nationale synode van 's Gravenhage werd in 1586 de vraag behandeld, of men den echt van een gedoopt persoon met een ongedoopte mocht inzegenen. Men vond zulks niet gewenscht, daar de ongedoopte wegens zijne verwerping van den doop niet tot het verbond Gods gerekend kon worden. Op de latere synoden was men eenparig van hetzelfde oordeel: „cen dienaer des woorts Godes” behoorde „een onghedoopte persoon met een ghedoopte” niet „in den houwelycken staet” te bevestigen.²⁾ De synode van Groningen besloot in 1609 zelfs, dat alle ongedoopte personen, vóór zij in het huwelijk bevestigd werden, door de overheid (magistratus autoritate), genoodzaakt zouden worden zich te laten doopen.³⁾ De vrede werd tengevolge van dit besluit zelfs eenigen tijd in de kerk der Ommelanden verstoord, zoodat vier predikanten met hunne klachten op de vergadering der synode van 1613 te Groningen verschenen. Doch ook toen verklaarde zij: „dewyle dat decretum Godes woort conform und in andren bij nabuijrdn provin-tijen kercken maintineret ende beholden wert, dat men int geringste van denzelven niet zal afftreden noch eenige veranderinge daerin vernemen, dennoch dat men volgender-

¹⁾ Nat. syn. v. 's Gravenhage 1586 part. vr. 9, RUTGERS *Acta* 510; Appingadam 1612, REITSMA en v. VEEN *Acta* VII, 203; Idem 1620 zie blz. 381.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* I 139, 206, 233; II 375; III 9, 25 73, 150; V 55, 88.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* VII, 162.

gestalt mit zulcken ongedooften persoonen sal procederen, naemtlyck dat ze ten eersten door den pastor effelycke male met ryphen raden moegen onderwijset werden, 2. dat men den kerckenraet daerby neme, 3. dat de dope publice und voor der gemeeynte geschee." 1)

De classis Hoorn zou een dergelijke wijze van handelen blijkbaar onbillijk gevonden hebben. Zij vroeg op de synode te Amsterdam in 1595, „oft men niet even soowel de ongedoopte mach trouwen, als men doet de gebannene of geëxcommuniceerde". Hierop werd haar geantwoord, dat men ongedooften niet mocht trouwen, daar zij in een anderen „graet" stonden dan de geëxcommuniceerden. 2) Ook maakte dezelfde classis op de synode te Haarlem in 1600 de opmerking, dat men de kinderen van ongedoopte ouders wel doopte, maar de ongedooften niet trouwde, welk bezwaar men weerlegde, door te wijzen op het groote onderscheid dat er bestond tusschen de kinderen, die buiten hun schuld van den doop verstoken waren en degenen, die door eigen toedoen ongedooft bleven, het sacrament versmadende. 3) Op de Zuid-Hollandsche synode van 1606 werd besloten, expresselijk „te letten op de redenen, waerom dat men ongedoopte personen niet trouwen en sal", om hiervan aan de generale synode verslag te geven. 4) Op de Dordtsche synode van 1618/19 werden deze, door Ds. BECIUS gestelde redenen, voorgelezen, en het besluit van Zuid-Holland werd in de 162ste zitting bekrachtigd, door deze conclusie:

1) REITSMA en v. VEEN, *Acta* VII, 218.

2) REITSMA en v. VEEN, *Acta* I, 206 sub 35; V 161, art. 3; Vgl. Dr. L. KNAPPERT, *De Geref. kerk in haren strijd om het wettige huwelijk.*) *Ned. Arch. v. Kerkgesch.*, Dl. II, blz. 265, 266.) H. H. KUYPER, *De Post-Acta*, blz. 162, 163.

3) REITSMA en v. VEEN, *Acta* I 284 art. 21.

4) REITSMA en v. VEEN, *Acta* III, 244, 263, 281. Als gravamen van Zuid-Holland, Noord-Holland en Friesland kwam deze quaestie ter tafel. H. H. KUYPER, *De Post-Acta* blz. 124, 135, 148.

„De huwelijkken van dieghene die door den doop de Christelicke kercke noch niet ingelyft zyn, en behoort men met den publycken ende solemnelen segghen inde kercken gebruyckelick niet te solemniseren voor ende aeler zy haren doop ontfangen hebben.”

In strijd met de gewoonte en de bepaling der nationale synode besloot de Zeeuwsche synode van 1620 te Goes, ongedoopte personen, die, trots alle ernstig vermaan, hardnekkig bleven weigeren zich te laten doopen, toch te trouwen. De dienaar moest in dit geval bij het formulier woorden voegen: „nae de ghelegentheijt sulcker persoonen”, en in den gebede God smeeken hen te bekeeren.¹⁾ In Overijsel moesten de predikanten, volgens de resolutie in 1674 te Kampen genomen, in de openbare prediking en door persoonlijke aanspraak, zulke huwelijken met allen ernst afraden, desnoods met bedreiging van kerkelijke censuur.

Somtijds vroegen gevaarlijk krank liggenden, uit vrees van ongedoopt te zullen sterven, den doop. Daar deze echter niet absoluut noodzakelijk is, trachtte men voor zulke personen duidelijk uiteen te zetten, dat hij in elk geval geene zekerheid van de zaligheid geeft, dat de zaligheid niet van den doop afhangt. Blevেন zij desniettemin volharden bij hun verzoek, dan mocht de doop bediend worden, met voorafgaande vermaning, gevolgd door belijdenis des geloofs en belofte van zich ook tot het h. avondmaal te zullen begeven bij herkregen gezondheid.²⁾

Een ter dood veroordeeld misdadiger mocht, wanneer hij dit wenschte, in de gevangenis gedoopt worden.³⁾ Doch niet dan nadat men hem nadrukkelijk gezegd had, dat de zaligheid aan

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* V, 161 sub 3.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* III, 74. Delft 1596. — I, 376 Alkmaar 1605; I, 429 Hoorn 1608;

³⁾ „In praesentia van een of twee Praedicanten”, *Compendium der kerkel. wetten v. Vrieland*, Leeuw. 1771, blz. 149, 150.

den uitwendigen doop niet verbonden is. De nationale Dordtsche synode van 1618/19 oordeelde bovendien de toestemming van de Gedeputeerden der classis noodzakelijk.¹⁾

In beide genoemde gevallen wilde de kerk, hoewel het geloof aan de absolute noodzakelijkheid des doops verwerpende, aan de zwakheid van sommigen tegemoet komen. Anders werd het evenwel, wanneer familieleden den doop voor een krankzinnig bloedverwant verzochten. Zulk een doop werd geweigerd.²⁾ Vroeg een „simpel persoon”, een idioot, zelf om den doop, dan trachtte men hem van zijn voornemen af te brengen. Ook zijn er voorbeelden, dat men dezulken niet terstond tot het avondmaal toeliet en hen als kinderen doopte. Men sprak daarbij den wensch uit, dat ze zich zouden „beneerstigen om wat verder in de kennisse toe te nemen”, opdat ze later ook tot het avondmaal konden worden toegelaten.³⁾

Steeds was het einddoel der doopsbediening, deelneming aan de viering van het avondmaal. De toekomstige doopeling werd in de Christelijke leer onderwezen. In elk geval moest hij kennen het Onze Vader, het Geloof en de Tien geboden, doch meestal omvatte het onderwijs de hoofdzaken der geheele geloofsleer.⁴⁾ Daarna legde hij belijdenis des geloofs af.

1) REITSMA en v. VEEN, *Acta* I, 364, Edam 1604, Nat. Syn. Dordt. 1618/19, Post-Acta sess. 163 § 1; DE KRUYFF, *Syn. Handboekje* blz. 57, Utrecht 1624; *Acta Gron.* 1629 art. 3. J. ENS, *Plakkaten, Resolutiën en Gebruiken* blz. 62, Acta class. Edam 1605, 6 Juni § 12.

2) Evenzoo werd de doop van een volwassen doofstomme geweigerd, omdat hij het „Onze Vader” en het „Geloof” niet kende, J. ENS, *Plakkaten* blz. 61, class. Edam 1618, 30 Juli, § 5.

3) *Acta Nd.-Holl.* Amst. 1628 art. 41; 1646 art. 53; Zd.-Holl. Dordt 1666 art. 68; *Acta v. d. kerkeraad te Dreischor* 5 Juli 1669; 3 Jan. 1670.

4) Zoo oordeelde de Kaapsche kerkeraad, dat de doopcandidaten niet volstaan konden met het „Kort Begrip” of den „Enkele(n) Hellenbroek”, maar „aan den Eerw. Heer Praeses werd overgelaten, om dezelve, na gedane examinatie en bevinding, goed te keuren dan wel af te wijzen.” C. SPOELSTRA, *Bouwstoffen v. d. gesch. d. Ger. kerken in Zd.-Afrika*, Amst. 1907, Dl. II, blz. 332.

Vervolgens ontving hij — hetzij staande of in knielende houding — den doop en nam deel aan de viering van het avondmaal. Hij beloofde bij de beantwoording der vierde vraag van het formulier: „niet alleen in het gehoor des Woords, maar ook in het gebruik des Avondmaals” te zullen volharden; overeenkomstig artikel 59 der Dordtsche kerkenordening van 1618/19, dat luidde als volgt:

„De bejaerde worden door den Doop de Christelijke ghemeente inghelijft, ende voor Lidmaten der Gemeente aengenomen, ende zijn daerom schuldich het Avontmael des Heeren oock te ghebruycken, t' welck sy by haren Doop sullen beloven te doen.”

Ieder gedoopte, belijdend lid der gemeente en niet gecensureerd, was niet alleen *gerechtigd*, maar *verplicht* aan het avondmaal te komen.¹⁾ Bemerkte de predikant, dat iemand zijne belijdenis niet met een godvruchtig leven wenschte te bezegelen, dan mocht hij hem niet doopen.²⁾ Stoorde hij zich hieraan niet en bediende hij den doop toch, dan diende de kerkelijke straf toegepast te worden.³⁾

VOETIUS kon zich met deze zienswijze niet vereenigen. Naar zijne meening behoorden niet alle als volwassenen gedoopten tot het heilig avondmaal toegelaten te worden. Daartoe moesten jongelieden, vooral uit ongeloofige gezinnen, blijk geven, dat eene goede verwachting omtrent hunne standvastigheid in het geloof gekoesterd kon worden. Zeer wel was het mogelijk, dat zij wel instemming met de voornaamste leerstellingen betoonden, oprecht begeerig naar den doop waren, maar de vrijmoedigheid misten om

¹⁾ *Stemmen voor waarheid en vrede*, 1905 blz. 834, 837, Dr. A. W. BRONSVELD: *De leer v. h. genadeverbond en de Avondmaalspractijk*.

²⁾ ANT. WALAEUS, *Opera*, Lugd. Bat. 1647, '48 Tom. I pag. 491. „Quaeritur si quis profiteatur quidem se in Christum credere, sed impie vivat, an baptizandus? Resp. Minime.”

³⁾ REITSMA en V. VEEN, *Acta* VI 174, Bolsward 1608.

ten avondmaal te gaan. Moest men denzulken den doop weigeren? Volgens VOETIUS mocht dit in dergelijke gevallen niet. De doopeling moest evenwel beloven zich te zullen beijveren, dat de belemmeringen spoedig werden weggenomen. ¹⁾ Hiermede stemde ook in 1733 het oordeel van de theologische faculteit der Leidsche universiteit overeen, toen zij de vraag van den kerkeraad te Batavia betreffende de scheiding van doop en avondmaal beantwoordde. ²⁾ Toch was dit slechts eene tegemoetkoming aan de vreesachtigen en zwakken. Slechts *tijdelijk* mochten zij van het avondmaal wegblijven, want van eene scheiding der sacramenten wilde de kerk niet weten. De gewone regel bleef: Personen, die als volwassenen den doop ontvingen, gingen ten avondmaal. Zelfs kinderen boven 12 jaren, die naar 1 Cor. 11 zichzelf konden beproeven en belijdenis des geloofs deden, werden tot den nachmaalsdich toegelaten. Als „ledekens” van 's Heeren gemeente deelden zij in al de voorrechten der volwassenen. ³⁾ Daarentegen personen, die „onbequaem” tot het avondmaal waren, mocht men niet doopen. ⁴⁾

¹⁾ *Pol. Eccl.* I, p. 670.

²⁾ v. BOETZELAER, *De Geref. kerken in Nederland en de zending in O.-Indië*, Utr. 1906 blz. 335, 336, 341 en 342.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta VI*, 61, Dokkum 1591. *Compendium d. kerkel. wett. v. Vriesl.* blz. 154.

⁴⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta VI*, 98, Leeuwarden 1598.

HOOFDSTUK IV.

TIJD EN PLAATS DER DOOPSBEDIENING.

De Gereformeerden hechtten aan den doop niet die beteekenis van genademiddel, die de Roomsche kerk in haar leer van het opus operatum daaraan toekende. Bracht de doop de zaligmakende genade niet aan, het ontvangen van van het sacrament was niet absoluut noodzakelijk; het gemis er van niet beslist noodlottig. Daarom vreesden zij het ongedoopt sterven van een kind ook minder. Zij behoefden den doop derhalve niet terstond op den dag der geboorte of den daaropvolgenden te laten bedienen. Voor hen stond de doop niet op zichzelf, maar kwam als een zegel bij het Woord, ter bezegeling van de beloften Gods, in de H. Schrift gegeven. De doop zonder prediking van het Woord zou van zijne beteekenis beroofd wezen.

Zoo lezen wij in de *Première Liturgie des églises réformées de France de l'an 1533*,¹⁾ aangaande den tijd waarop, en de plaats waarin de doop behoorde bediend te worden:

„*Le temps nest constitue, ne lieu aussi; a ceulx qui doibuent estre baptisez, la charite et edification de l'église et congregation doibt estre reigle en cecy. Cest quen plaine congregation des fideles lon donne le baptesme: affin que*

¹⁾ *La maniere et fasson quon tient es lieux que Dieu de sa grace a visites.* Publiée d'après l'original à l'occasion du troisième jubilé seculaire de la constitution de ces églises. L'an 1859 par JEAN GUILLAUME BAUM. Pupesseur et pasteur à Strasbourg. Strasbourg 1859.

celuy qui est baptise soit receu et repute de tous pour frere et Chretien, et que tous prient pour luy de cueur il soit Chretien, comme exterieurement il est existime. Car nest conuenable que cequi se faict au nom de tous, soit faict quasi par nully comme le plus souent aduient, quil ny a que fort petit nombre en baptisant. Et ne fault estimer chose a mepriser dassister au saint baptesme. Car la... chacun est admonestre, et peult entendre a quoy est tenu celuy qui est baptise, et comment il doit viure: affin quon demande la grace a Dieu de faire et tenir ce a quoy on est oblige. Pourtant on vient presenter les enfans, ce que doibuent faire ceulx a qui plus pres touchent les enfans, et a qui nostre seigneur plus en a baille la charge. Donc quant les plus prochains en bonne affection les viennent presenter au seruiteur du peuple en la parolle, il commence en ceste maniere:

Nostre ayde soit au nom de Dieu a faict le ciel et la terre. Amen.”

De bediening van den doop is eene zaak, waarbij de geheele gemeente belang heeft, waaraan geheel de gemeente deel moet nemen. Zijn de doopeling, de ouders, getuigen en nabestaanden in de eerste plaats daarbij geïnteresseerd, de gemeente ontvangt een nieuw lid. Zij heeft dit openlijk onder de verbondelingen op te nemen en in den gebede op te dragen. Doch een ieder wordt tevens aan zijn eigen doop herinnerd en aan de verplichtingen, die deze medebrengt, en voor hem zelf, en — zoo hij kinderen heeft — tegenover zijn kroost, opdat hij het overeenkomstig dien doop opvoede.

Reeds VALERANDUS POLLANUS in zijne *Liturgia Sacra* van 1551 waarschuwde de Londensche vluchtelingengemeente den doop niet te bedienen, dan na eene godsdientoefening. De doop mocht, zoo zegt de liturgie, niet bediend worden afgescheiden van de prediking „omdat Christus tegelijkertijd doop en evangelieverkondiging aan zijne discipelen opdroeg”.

Zooveel mogelijk trachtte men de gemeente deel te laten nemen aan hetgeen bij de godsdienstoefening geschiedt. Zij moest leeren verstaan op welke wijze in den doop het heil in Christus zichtbaar wordt.¹⁾ Even duidelijk spraken de Wezelsche artikelen: „De doop nu zal bediend worden, nergens anders noch op eenige andere wijze, dan in de samenkomsten der kerk, bij de prediking en den catechismus.”²⁾ Zoo ook streefden de latere synoden naar eene doopsbediening in 't openbaar, d.w.z. in 't bijzijn der gemeente en vergezeld van evangelieprediking. „Men sal den doop niet aendienē dan *alleen* in den openbaren versamelinghen der Kercke bijde vercondinghe des goddelicken woordts.”³⁾ Maar dan ook bij *alle* godsdienstoefeningen, 't zij des Zondags of in de week, des voor- of des namiddags; ja zelfs bij het afscheid van een predikant.⁴⁾ Alleen op de vastendagen, bededagen of hooge feesten, werd de doop niet bediend,

1) CALVIJN zegt de doop is: „solemnis quaedam cooptatio in Ecclesiam”, en moet derhalve in tegenwoordigheid der gemeente geschieden. Gob. du Sart. *De Gesch. v. d. Liturg. geschriften*, Ac. proefschr. Utr. 1886, blz. 53, 26. De *Synopsis pur. theol.* wijst op de praxis der apostelen: „Baptismus praedicationi verbi fuisse conjunctum”. De sacr. Bapt. § 53.

2) „Administretur autem Baptismus . . . non alibi neque alias quam in ecclesia conuentu sub concione et catechismo.” RUTGERS, *Acta* blz. 28.

3) Kerkenordening v. Dordrecht 1574 art. 58; *Acta nat. syn. Dordrecht* 1578 cap. III art. VIII; kerkenordening v. Middelburg 1581 art. 39; van 's Gravenhage 1586 art. 50; Dordrecht 1618—1619 art. 56. Vgl. Wtenhove, *Forme des dienstes der heiliger Doipe* (1566): „Dewyle de doipe eē opēbar hādel is opēbarer inlyuige der doipligē in de gemeynthe Christi, So werdt de selue by ons anders niet, dan openbarliken in openbaren tosamenkūpsten der gemeinte angedienet.”

4) B. v. bij het afscheid van Ds. NIEBURG te Harmelen 12 Maart 1786 werd de doop bediend.

„opdat”, zoo zeide men men, „alderley desordre vermydet blijve”.¹⁾

Liefst zagen onze vaderen den doop tijdens de namiddag-godsdienstoefening, „in den Catechismus”, maar niet in de vroegbeurt, zooals in sommige groote steden, of bij de avondpreek, bediend. Merkwaardig is het argument, dat hiervoor werd aangevoerd. DR. SCHOTEL in zijn: *De openbare eeredienst der Nederl. Hervormde Kerk in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw* zegt: „Het was eene vaste gewoonte onzer vaderen, zoo het mogelijk was, geen godsdienstoefening te verzuimen. Velen gingen dagelijks op, naar het morgen- en avondgebed, meest allen des Zondags zoo niet drie, dan ten minste tweemaal ter kerke. De huismoeders hadden alles voor dien dag zoo ingericht, dat niemand behoefde te huis te blijven. Nimmer was echter de kerk zóó bezet als des namiddags; (wij spatieeren); dan ontmoette men er niet alleen, gelijk thans, de burgerij, maar ook den adel en den patriciër.”²⁾ Hij wijst op de prinsen van Oranje, die doorgaans aanwezig waren en somt, ten bewijze, dat de namiddag-godsdienstoefening allerwege hoog stond aangeschreven, de ceretitels van den Catechismus, het boek waaruit dan gepredikt werd, op. Geheel zijne voorstelling maakt den indruk, alsof de namiddagbeurt de meest geliefde, de drukst bezochte was. Hieruit zou men de gevolgtrekking maken, dat de doop dus in de namiddag-godsdienstoefening moest bediend worden, opdat toch het groote aantal kerkgangers telkens herinnerd mocht worden aan het voorrecht, in dit

¹⁾ Vgl. REITSMA en v. VEEN, *Acta* V 235, Kampen 1596. Wel werd op den tweeden dag der groote feesten gedoopt. Ook op Hemelvaartdag. *Doopboek van Oldebroek* 1790: 2e Paaschdag; 1794 Hemelvaart; 1799 2e Pinksterdag.

²⁾ *De openbare eeredienst* enz. Tweede vermeerderde uitg. Dr. H. C. ROGGE, Leiden z.j. blz. 327.

sacrament geschonken. Juist het omgekeerde is echter het geval. DR. S. D. VAN VEEN in zijn: *Zondagsrust en Zondagsheiliging in de zeventiende eeuw* toont aan, dat de middagbeurten geen burgerrecht bij de menigte kregen. Tot bevordering van „het gehor van des Catechismi predigten” werd besloten, dat de kinderen niet „des Sondags vor den middagh, maar des namiddages” gedoopt zouden worden. ¹⁾ Belangstellende familieleden, vrienden en vriendinnen wenschten ooggetuigen van de plechtige doopsbediening te zijn. Nieuwsgierigen, vooral wanneer een kind van aanzienlijke lieden gedoopt werd, al kwamen zij meer om te zien dan om te hooren, zouden hun plaats in de kerk niet gaarne ledig laten. En zoo kon de doop een middel worden tot getrouwer bezoek van de Catechismusprediking.

Toch is er nog een ander argument, dat zwaarder heeft gewogen bij het aanbevelen van den namiddag. De synoden van Zierikzee in 1618 en van Leiden in 1619, wezen op de „prophanatien van den rustdach des Heeren”, tengevolge van de doopsbediening op den voormiddag, „om het misbruyck der brasmalen dat daerop plach te volgen”. De namiddaggodsdiensstofeningen werden daardoor zóó benadeeld, dat de synode van Tholen in 1638 wegens „diversche onheylen van brasmalen ende andere ongeregeltheden” bepaalde, dat men den doop voortaan „niet anders dan na den middagh” zou bedienen. ²⁾

De doop, als zegel op het Woord, werd tusschen de preek

¹⁾ Nijkerk z.j. blz. 31. Zie ook REITSMA en V. VEEN, *Acta VIII*, 245, Assen 1619. KIST en ROYAARDS, *Archief VI*, blz. 200. In gelijken geest sprak de synode van Utrecht in 1640 en 1649 zich uit. Zij wenschte, dat de doopsbediening in den namiddag werd gehouden, „om de Namiddags-predikatiën volkryker te maaken.” DE KRUYFF *Utr. syn. handb.* blz. 58.

²⁾ REITSMA en V. VEEN, *Acta V*, 92, 102, Veere 1610; 145 Zierikzee 1618; III, 392 Leiden 1619. *Acta syn. Zeel.* 8—21 April 1638 cap. 4 art. 1.

en het laatste gebed bediend. Van de dankzegging na den doop, zooals deze in het formulier staat, ging de predikant tot het algemeene slotgebed over. ¹⁾ Ongeduldige kerkbezoekers, wien dit wel eens te lang duurde, verlieten bij den aanvang der doopsbediening de kerk, zonder 't nagebed en den zegen af te wachten. ²⁾ Daarom bedienden o.a. de predikanten te Gou'da, tegen 't einde der 16e eeuw den doop in het verlaten kerkgebouw, wanneer de zegen reeds uitgesproken was. Slechts enkele, bij den doop geïnteresseerden, bleven dan achter. De kerk, die eene bediening 1° met het Woord en 2° in tegenwoordigheid der gemeente wenschte, keurde hun gedrag ten sterkste af, en maakte aan dit misbruik een einde. ³⁾

Bij uitstek was de Zondag, de dag der openbare godsdienstoefening, aangewezen voor den doop. Doch op vele plaatsen, vooral op de kleinere dorpen, die nog geen eigen predikant hadden, kon niet elken Zondag eene godsdienstoefening gehouden worden. Mocht alleen in zulk eene godsdienstoefening de doop plaats hebben, dan zouden vele ouders lang hebben moeten wachten. Dit was in strijd met de bedoeling der kerk en den geest van den tijd. Met het oog hierop schreef de Dordtsche synode van 1574 voor, dat men op plaatsen, waar slechts zelden predikaties gehouden werden en toch kinderen te doopen waren, een zekeren tijd zou vaststellen, waarop men de kinderen in de kerk kon brengen. Een van elders gekomen predikant moest dan den doop bedienen, ook in zulk een speciaal geval zorg dragende, dat het geschiedde in tegenwoordigheid van eenige leden der gemeente, met verklaring

¹⁾ Kerkenordening van Dordt 1574, art. 60.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* II, 370 Dordt 1590; III, 85 Schoonhoven 1597.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* II, 322, 353 Schiedam 1588, Gouda 1589; VI, 300 Utrecht 1606.

van de beteekenis des doops of eene wederlegging der dwalingen van den nooddoop. ¹⁾ Hij moest „een teijcken met der clocke” doen geven, „’t volck te samen roepen, ende een corte predick van den Doope doen”. ²⁾

Op vele plaatsen werd nevens den Zondag één dag in de week voor den doop gesteld, b.v. de Woensdag of de Donderdag. ³⁾ Op andere, b.v. in Zeeland, stelde men daar twee dagen voor. ⁴⁾ Ook mocht de doop in sommige streken des lands, zooals in de classis Delf en Delfland, op alle dagen der week bediend worden, mits de predikant een dag te voren met den wensch der ouders in kennis werd gesteld. ⁵⁾ Maar waarschijnlijk is van dergelijke toegevendheid wel eens misbruik gemaakt. De Utrechtsche synode van 1621 achtte zich ten minste verplicht, aan de bepaling, dat men op alle tijden van den dag den doop mocht vragen, toe te voegen: „doch niet in den donkeren Avond, des Nachts of op andere ontijden”. ⁶⁾

Uit alles blijkt ons, dat men den doop bediende zoo spoedig mogelijk. Er konden echter omstandigheden wezen waardoor men geneigd zou zijn tot uitstel. Onbegaanbaarheid der wegen bij voorbeeld, vooral tijdens den winter, zou tot uitstel nopen. Liever vroeg men dan terstond den doop in eene naderbijgelegen zusterkerk. Was een huisgezin wegens den dood der moeder kort na de bevalling in rouw gedompeld, of waren de kinderen zwak, zij moesten dadelijk gedoopt worden. Moest de predikant eene vacaturebeurt vervullen, men reisde hem na, omdat de doop geen uitstel

¹⁾ *Acta classis Nijmegen*, April 1607 § 5.

²⁾ Kerkenordening v. d. syn. v. Dordt 1574 art. 59; *Acta nat. syn. Dordt* 1578, cap. IV § 8; Kerkenord. 's Gravenh. 1586, art. 50.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* V, 317 Deventer 1619.

⁴⁾ REITSMA en v. VEEN, V, 167 Goes 1620.

⁵⁾ *Acta classis*, 9 Sept. 1585.

⁶⁾ DE KRUYFF, *Ultr. syn. handb.* blz. 56.

lijden kon.¹⁾ Werd de predikant plotseling ongesteld, men liet hem den doop voor zijn bed, in tegenwoordigheid van den kerkeraad, bedienen²⁾ of ging naar eene naburige gemeente ten doop.³⁾ Al was het midden in de week, liever liet men zijn kind elders doopen bij afwezigheid van zijn eigen predikant, dan te wachten tot diens terugkeer.⁴⁾

Gelijk de tijd, werd ook de plaats van den doop bepaald door de gedachte: de doop is een zegel op het Woord; hij moet steeds met prediking des Evangelies gepaard gaan. Op de plaats waar aan de gemeente het Evangelie verkondigd werd, moest ook het sacrament uitgereikt worden,⁵⁾ en daar de vergadering der geloovigen, bij de opkomst der Reformatie, niet in een kerkgebouw kon gehouden worden, was men als van zelf genoodzaakt, in particuliere huizen te doopen. Zoodra er echter gelegenheid toe bestond bouwde men eene kerk, al was het maar van hout, waar men o. a. zou mogen „kinderen doopen en bruiden trouwen naar Gereformeerden ritus.”⁶⁾ Was de weelde

¹⁾ *Doopboeken Oldebroek* 1656—1670 enz. tot 1816. 26 Aug. 1804: „Wijl hier geen Predikdienst heeft kunnen zijn wegens de vacature te Hattem, is dit kind in Hattem gedoopt.”

²⁾ J. ENS, blz. 64. Cl. Edam 1694, 19 Apr. § 4; 1707, 10 Oct. § 7.

³⁾ *Doopboek Oldebroek*, 3 Febr. 1805: „Wegens een haastige ongesteldheid van den Predikant te Oosterwolde, aldaar geen Predikdienst kunnende zijn, is dit kind hier gedoopt, zullende ook in Oosterwolde worden aangeteekend.”

⁴⁾ *Doopboek Oldebroek*, 15 Maart (Woensdag) 1797: „De ouders van dit kind wonen onder Oosterwolde, dog (bij absentie van den Predikant) alhier gedoopt, zullende ook in Oosterwolde aangetekend worden, volgens attest van den Custos van Oosterwolde.”

⁵⁾ *De Wezelsche artikelen*, Hoofdst. VI § 2.

⁶⁾ Zie over de Geuzenkerk buiten de Witte poort te Leiden in 1567 opgebouwd en ook weder afgebroken L. KNAPPERT, *Gesch. v. d. Herv. binnen Leiden* enz. *Theol. Tijdschr.* 1907, blzz. 351—358.

van een houten „kerk” ook nog te groot, dan doopte men overal waar de geloovigen samenkwamen. Op den 25sten Juni 1572 werden b.v. te Dordrecht vier kinderen gedoopt onder de groote linde, die in den Kloveniersdoelen stond.¹⁾ Kinderen van soldaten werden in de legerplaats gedoopt.²⁾ Zoo werd ook aan boord der schepen de doop door den scheepspredikant bediend.³⁾

In lateren tijd was natuurlijk de kerk, met name de kerk der plaats waar men woonde, tot den doop aangewezen. Zijn kind te laten doopen in eene naburige gemeente, terwijl men zelf een predikant had, was beslist verboden; en de predikant, bij wien men om den doop verzocht, moest onvoorwaardelijk weigeren, wanneer geen bewijs kon worden overgelegd, dat de eigen predikant „consent” had gegeven.⁴⁾ Waren er werkelijk geldige redenen b.v. ziekte, absentie van den predikant, zoodat geene godsdienstoefening werd werd gehouden, onbegaanbaarheid der wegen in den winter na langdurigen regen, watervloed en dergelijke, dan gaf de kerkeraad of de predikant schriftelijk toestemming naar eene gunstiger gelegen gemeente ten doop te gaan. Na den doop gaf de koster der kerk hiervan kennis, en in het doopboek der eigen gemeente geschiedde de gewone aantekening met vermelding der oorzaken, waarom de doop elders had plaats gehad.

Onder vele van dergelijke bijgevoegde aantekeningen bevat het doopboek te Elburg een eigenaardig bewijs, hoe men er op stond, zelfs onder de treurigste omstandigheden, zoo spoedig mogelijk zijn kind te laten doopen. In het najaar van 1775 zagen vele inwoners van den

1) Dr. G. D. J. SCHOTEL, *Kerkelijk Dordrecht*, Utr. 1841, blz. 57. De Kloveniersdoelen — Het tegenwoordige Stek.

2) VOETIUS, *Pol. Eccl. Pars III*, lib. II, p. 416; Vgl. *Acta* II 402.

3) C. SPOELSTRA, *Bouwstoffen*, Amst. 1906, Dl. I, blz. 126.

4) *Acta class. Nijmegen*, 1601 § 39; 1679 § 11.

polder Oosterwolde zich genoodzaakt, wegens den hoogen watervloed op 14 en 15 November, elders een onderkomen te zoeken. In den tegenwoordigen tijd zou niemand in zulk een geval „lust gevoelen” den volgenden Zondag, op eene vreemde plaats, waar men een tijdelijk onderdak vond, ten doop te gaan. Doch alzoo „redeneerde” men in 18de eeuw niet. Het doopboek vermeldt ons op 21 November van een der gedoopten in een Nota Bene: „dit kind behoort in Oosterwolde, is hier geboren en gedoopt, dewijl de ouders herwaards zijn gevlugt wegens den hogen vloed van d. 14 & 15 dezer, waardoor hunne huizen en goederen nevens andere waren weggespoelt, waar bij in den omtrek alhier en elders ook menschen en vee verdrongen”. En een dergelijke doopsbediening volgde op den „zwaren vloed” van 20 en 21 Maart 1776.

Voor den doop van schipperskinderen gold ongeveer eenzelfde regel. In geval het schip zich op eene vreemde plaats bevond, ging de vader daar terstond met zijn kind ten doop, al kwam hij over één of twee dagen in de gemeente, waar hij tehuis behoorde, terug. ¹⁾ Zelfs was men den zeelieden bijzonder terwille wanneer zij, wegens hun „uyt ofte invaeren”, verhinderd werden, tijdens de gewone godsdienstoefeningen op den Zondag of in de week, aan wal te zijn. Zoodra zij er om verzochten werd hun dan eene buitengewone predicatie toegestaan. ²⁾

Slechts bij uitzondering was dus de doop in eene andere gemeente geoorloofd. Moeilijk werd 't dezen regel te handhaven, vooral wanneer een volwassene zich schaamde, om in de volle vergadering der gemeente zijner woonplaats gedoopt te

¹⁾ *Doopboek* te Elburg: op 8 Jan. 1764 en 7 Juni 1770 „een kind gedoopt van GERRIT VERMEER, Veerschipper van Amsteldam op Elburg en AALTJE VAN DEN HEUVEL, beide Burgers en Ledematen te Amsteldam.”

²⁾ REITSMA en V. VEEN, *Acta* VI, 460. Wel „buytentyds”, maar toch „met predicatie”!

worden en verzocht in eene andere waar men hem niet kende, den doop te mogen ontvangen. Mocht alle vermaan, „dat men sig niet en behoorde te schaamen” niet baten, dan stond de kerkeraad het toe en gaf eene attestatie betreffende den levenswandel van den doopcandidaat.¹⁾ Dit bewijs moest tevens de zekerheid geven aan den predikant, die den doop zou bedienen, dat zijn collega in de gemeente, waar de doopeling woonde, toestemming had verleend. In geval dit consent ontbrak en de predikant toch doopte, werd hij gestraft.²⁾

Het Gereformeerde beginsel „geen doop zonder prediking des Woords”, werd op de eerste synoden trouw gehandhaafd (Wezel 1568, Dordrecht 1578, Middelburg 1581, 's Gravenhage 1586). Niettemin deden zich telkens moeilijkheden voor. De Roomsche leer der absolute noodzakelijkheid van den doop werkte nog lang na. Werd een ongedoopt kind ziek, of was het zóó zwak, dat men voor het leven vreesde, dan wenschten vele ouders, dat hun kind aan huis gedoopt werd.

Men mocht het bijgeloof niet in de hand werken, maar! bij weigering van den dienaar des Woords, was de pastoor volgaarne bereid.³⁾ Hiermede moest rekening gehouden worden. Het advies te Wezel was dan ook, dat het aan

¹⁾ Nat. syn. Dordt 1578 p. vr. 28; SMETIUS, *Syn. Ordonn.*, 1e dr., Nijm. 1699 blz. 109, 110; 2e dr., Nijm. 1736, blz. 125; REITSMA en v. VEEN, *Acta* I 215; II 72; III 152; *Compendium d. kerkel. wett. van Vriesl.* blz. 150.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* VII 203.

³⁾ De Dordtsche synode van 1578 was hier tegen; de Grootte synode van 1618/19 was den zwakken ter wille Post-Acta 175e sessie. H. H. KUYPER, *De Post-Acta* blz. 255, 430, 436. cf. REITSMA en v. VEEN III, 255 Gorinchem 1606; VI 342. St. Cath. Convent, Utrecht 1612. Vgl. tevens REITSMA en v. VEEN, *Acta* III, 445 Gouda 1620, Grav. 13 sub 7; *Kerkenordening van Utrecht* 1612. V. d. H. Doop § 1. (cf. *Acta* VI 310, 326 Utrecht 1606.) Afschaft in 1629. Vgl. syn. sess. 7 § 14. DE KRUYFF, *Utr. syn. handb.*, Utr. 1803, blz. 57.

huis doopen „ter wille van enkele zwakken” en „om ergernis te vermijden” *voorloopig* mocht worden toegestaan. Maar dit moest niet plaats vinden, dan in eene vergadering van ten minste vier of vijf geloovigen en slechts zoolang, totdat daarin door eene synode zou voorzien zijn. ¹⁾

Op de provinciale synode van Zuid-Holland in 1574 en op de nationale van 1578 werd hierin dan ook voorzien. De kerkenordeningen dier beide synoden zeggen duidelijk welke de bedoeling der kerk was. Men mocht den doop alleen bedienen „in den openbaren versamelinghen der Kercke bijde vercondinghe des goddelicken woordts”. Werden, zooals op kleine dorpen, slechts nu en dan predicaties gehouden, of oordeelde men den Zondag alleen niet voldoende, dan bestond er geen bezwaar bovendien in de week een zekeren dag voor de doopsbediening te stellen. Maar in elk geval mocht zij niet „sonder predicatie geschieden”, waarmede tevens aangeduid werd, dat zij plaats moest vinden „niet zonder eene vergadering van geloovigen”. ²⁾

Hoewel de opvatting der kerk en haar groote tegenzin tegen den huisdoop bekend waren, kwamen telkens weer bezorgde ouders hun predikant verzoeken, dat hij het sacrament aan een ernstig krank of stervend kind zou bedienen. Zoo vroeg men op de synode van Groningen in 1607: „Oft die döpe ahn enige gewisse plaetze gebunden sij, dat men nu niet, sowol als die apostele gedaen, gantze huisgesinde ijn ehren huseren mag döpen?” Maar ook hier klonk de waarschuwing, toch bij de aloude bepaling te blijven, geen doop zonder prediking te bedienen en mocht men haast *genoodzaakt* worden tot doopen, dan moest „met raeth en vörsichticheit” gehandeld worden. ³⁾

¹⁾ *De Wezelsche artikelen*, Hoofdst. VI, art. 2.

²⁾ *Kerkenordening* 1574, art. 58; Idem 1578, art. 60.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* VII 129, Gron. 1607; 143 Appingadam 1608; 154 Gron. 1609; 167 Appingadam 1610. Vgl. *Compendium d. kerkel. wett. v. Vriesland*, Tit. XXXIV art. XVI.

De Geldersche synode wilde beslist van geen huisdoop weten. Men moest niet toegeven en de superstitie vermijden. ¹⁾ Evenzoo gaf die van Zeeland op de vraag „of men de kinders in den artyckel des doots in de huysen doopen mach” ten antwoord, dat men zou blijven bij het besluit der nationale Dordtsche synode van 1578. Later (in 1620), toen op nieuw over den doop der „crancke” kinderen gesproken werd, stond de synode dien doop toe, mits de kerkeraden acht gaven „dat de luijden daerdoor in superstitie niet en werden ghevoet noch ghestijeff”. ²⁾ Daarom was het de plicht der predikanten in hunne predikaties het ongemotiveerde van het vragen om den huisdoop uiteen te zetten. Gaven zij toe, zonder zich om de kerkenordering te bekommeren, dan werden zij door de classis gestraft en moesten schuld belijden. ³⁾

Later kreeg men moeite met misdadigers, die ter dood waren veroordeeld en in de gevangenis wilden gedoopt worden, evenzoo met zieken, die in stervensnood den doop aan huis begeerden. De Zuid-Hollandsche synode te Delft in 1586 door de Noord-Hollandsche om haar advies gevraagd, was van oordeel, dat men ook in deze gevallen den huisdoop zou toestaan. Men moest zulke personen trachten te overtuigen door de H. Schrift, dat de zaligheid aan den doop niet is verbonden. Indien zij desniettegenstaande bij hunne begeerte volhardden, zou men hen doopen, „doch met voorgaende kennisse des kerckenraedts ende in tegenwoordicheyt van een goet getal geloovigen, oock met voorgaende vermaninge van den heyligen doop ende claer bekentnisse des gelooffs desgenen, die ge-

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV 8, Zuffen 1580.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* V 10, Vlissingen 1581; 167 Goes 1620.

³⁾ B. v. JOHANNES HARTNACK, predikant te Wezepe, in 1606, omdat hij een kind van zijne dochter in huis had gedoopt. REITSMA en v. VEEN, *Acta* V, 272.

doopt begeert te syn, ende belofte van sich ook tot des Heeren heyligen avondtmael te begeven, syne gesondtheydt becommen hebbende." Tevens moesten de dienaren wijzen op „de groote sonde, die men begaet midts den doop in syne jonckheydt naerlatende ende alsoo den raedt Godts, als Luc. 7 geschreven staet, tegens henselven verwerpende.”¹⁾

Op de synode van Dordrecht 1618/19 werd opnieuw over den huisdoop gehandeld. De Noord-Hollandsche afgevaardigden gaven een zeer beslist advies. „De vrage van de private bediening des Doops inde huysen ende die buyten tyt van Predicatie” behoorde men te laten bij de resolutie van de drie nationale synoden. Misschien onder den invloed van Zuid-Holland en Utrecht,²⁾ nam de synode echter een toegeeflijker standpunt in en stond den huisdoop toe in gevallen van grooten nood, mits in tegenwoordigheid van den kerke-raad, als representeerende de gemeente. Het is evenwel opmerkelijk, dit besluit werd niet alleen in de kerkenorde-ning niet opgenomen, maar de synode besloot zelfs, dat het in de gedrukte acta niet vermeld mocht worden. Zij was blijkbaar bevreesd voor misbruik.³⁾

Van overtreding bemerken wij slechts weinig sporen. Men hield zich gewoonlijk aan het te Dordrecht beslotene. In de meeste gevallen van huisdoop, die wij aangeteckend vonden, volgde de dood van den doopcing haast onmid-dellijk.⁴⁾ Zelfs ten tijde van de pest, die in 1636 woedde, toen verzocht werd geïnfecteerde kinderen van pestlijders, ter voorkoming van besmetting der anderen, niet in de kerk, maar „onder den blauwen hemel” te doopen, week men van de gewone orde niet af.⁵⁾

1) REITSMA en V. VEEN, *Acta* III, 74. Bedoeld is Luc. 7:30.

2) Men zie hare kerkenordering van 1612.

3) H. H. KUYPER, *De Post-Acta*, blzz. 172—174, 302, 431, 434, 467.

4) „1 uer daernaë”; „dienselfden avont” etc.

5) Syn. Utr. 1636, art. 57.

Een merkwaardig staaltje van de getrouwheid van een predikant, die ondanks het machtsvertoon en de dreigementen van den heer van zijn dorp, den privaten doop niet wilde toestaan, vonden wij in de acta van den kerkeraad te Putten op de Veluwe.¹⁾ Zij luiden als volgt:

„1753, den 21 October heeft den Predik. aan den Kerkenraad bekend gemaakt hoe de zelve namens den HED geb. Heer VAN LYNDE(N) TOT OLDENALLER door desselfs Lyfknecht was gevraagd om het kind waarvan de HEDg. Mevróuw VAN LYNDE eerstdaags stond te bevallen, op den Huyze van Olden aller te Doopen, en dat Z. HEDgeb: daartoe ordre en permissie van de H. Edgeb: Heere Landrost hadde; warop den Praedikant hadde swarigheyt gemaakt, als een saake die met de Kerkenordering deezer Landen ten eenen male strijdig was; warop s anderen daags dat versoek op t nieuwe per Missive van den H edgeb. Heer LYNDE VAN RESSE, des voorn. Heer vader was herhaalt en met een aan den Predikant was vertoon de Ordonantie en Authorisatie van den H edgeb. Heer Landrost met een schriftelyke intimidatie van den H. geb. Heer VAN RESSE bijaldien den Predik. wijgeragtig bleef, en tegelyk Categorisch antwoord vragende;

Dewyle nu den Predikant daardoor in verlegentheyt gebragt ware en geen tyd gehad by de Heren Inspectores Classis raad te plegen, daarbenevens wel wiste dat in andere gereformeerde Landen zulks in Practijk was; ¹⁾ zoo hadde Z. E. schriftelyk geantwoord van het te zullen doen in verwagting dat Z. Ed. oover deeze zaake by de Classis niet gecalangeert wierde. Warin de E. Kerkenraad geconsenteert heeft en uyt haar midden de 3 Ouderlingen en een Diaken gecommitteert. om daardoor de gemeynthe aldaar te representeren.

Q: T: J: SMITH.”

¹⁾ Acta van den kerkeraad te Putten, 1742—1834.

²⁾ Ds. SMITH was een Duitscher, geboren te Bremen.

Spoedig daarna werd de doop op den Huize Oldenaller door Ds. SMITH bediend. Van het eigenaardige, getrouwe optreden van dezen dienaar der kerk leggen de acta ook getuigenis af. Zij luiden:

„den 30 Octob. Is de Doop plegtigheyt op den Huyze Olden aller aan het kind verrigt in tegenwoordigheyt van de gecommiteerde Ouderlingen en Diaken, nadat den Predikant voor de aldaar te samen geroepene vergadering een stigtelyke voorafspraak uyt den Ps. LXXV : 12. ten gemelden eynde gedaan hadde en den Coster daartoe het doop-Bekken laten houden om zoo veel mogelyk de Openbare Godsdienst aldaar te vertoon. Voorts hadde Z. E. met gewoone Kerklyke aanspraake begonnen en metden Zeegen geeyndigt en daarbenevens den Diaken met het Sakje laten rondgaan.

Q: T: J: SMITH.”

Uit dit geval, evenals uit de vroeger aangehaalde voorbeelden, kunnen wij de stipte handhaving van het Gereformeerde beginsel zien.¹⁾ De doop was en moest blijven, eene acte waarbij de gemeente als getuige aanwezig was, maar tevens om onderwezen te worden in de waarheden der H. Schrift betreffende dit sacrament.

Men meene echter niet dat de vaderen zich op zulk eene wijze aan de kerkorde gebonden achtten, dat zij, wanneer de omstandigheden dit eischten, nooit durfden afwijken. Een bijzonder geval van huisdoop deed zich in 1651 te Delft voor. In de acta des kerkerads van den 17^{den} Juli²⁾ vinden wij dienaangaande het volgende: „Is mede in de Vergadering bekend gemaekt, hoe dat sekere Indiaensche

¹⁾ Over de weigering van den huisdoop aan een volwassene vergelijkte men de *Werken der Marnix-vereeniging*, Serie III, Dl. V, blzz. 366—369.

²⁾ *Archief Ned. Herv. Gem. te Delft*, Afd I, La B, No. 1 fol. 97 a, medegedeeld door Dr. H. VISSCHER in *Troffel en Zwaard* 1903, blzz. 197—199.

vrouwe, geboren van de Cust van Coromandel en overgekomen als minne van een kind van d'Heer Commandeur ARNOLDUS HEUSSEN, alhier in 't Vaderland gevallen was in een seer gevacryke siekte, en nae 't oordeel der medicij(n)-meesters genoegsaem dodelijk en derhalven seer ernstig hadde laten versoecken dat zij voor haer dood, het sacrament des doopsels tot een segel van de vergiffenisse haerder sonden, mocht ontfangen. Waerop de predikanten TEGULARIUS en DOORESLEAER doe ter tijdt alleen in der stadt sijnde, hadden goedgevonden der Ouderlingen in der stadt present sijnde te doen vergaderen, en nevens haer te voorsz. Indiaensche voor haer siekbedde te bezoeken, van dewelcke sij ontfangen hebben soo Christelijke en wel onderwesen belijdenisse en met een gemerkt sodanig een vicrige lust en begeerte tot dit sacrament, dat sij ende de bijwesende ouderlingen hadden geoordeelt, dat sulck een extraordinair geval onder het ordinair gebruik van onse kercken Ordening niet en konde begrepen worden, en bijzonderlijk dat een heidensche buiten 't verbond geboren anders moet aengemerkt werden als kinderen der Christenen, die van moeders lichaem volgens het verbont Gods heilig sijn: ende dat dienvolgens de versegelinge van Gods genadenbond in dese presente nood, daer de gelegenheit niet toeliet om hetselve in een openbaringe Vergadering' te doen, op het siekbedde aen dese dochter Abrahams niet en behoorde geweigert te worden. Nae welcke resolutie volgens het formulier der bejaerde personen en nae vuirige aenroepinge van den name Gods, de doop aen de voorsz. vrouwe bedient en sij met haren name KATHARINE genocmt is. Alsoo geschiet op den XI Julij lestleden."

Deze Indiaansche werd derhalve ten huize van haren meester gedoopt, in de vaste verwachting, dat zij spoedig sterven zou. Doch hetgeen bijna onmogelijk scheen gebeurde. Zij werd van haar krankbed opgericht en was een maand later volkomen hersteld. Toen vermaande de kerkeraad haar,

omdat zij gedoopt was, ook tot het heilig avondmaal te komen. Dit had het gewenschte gevolg. Weldra kon in de acta worden opgeteekend: „En heeft sij daer op met ons gecommuniceert op 3 September 1651.”

Ook hier, in zake den huisdoop, bespeuren wij weder de ruimheid van opvatting bij de Gereformeerden. Eenerzijds weken zij niet af van hun beginsel, maar handhaafden het, zonder aanzien des persoons. Anderzijds achtten zij zich niet slaafs gebonden aan de letter van kerkenordening of synodaal besluit.

HOOFDSTUK V.

DE FORMULIEREN.

I. Het formulier voor den kinderdoop.

Hoe goed ook de doopsbediening denkbaar is zonder eenige toevoeging, als het stellen van vragen of het verklaren van de beteekenis des sacraments, toch was het in de Christelijke kerk van de eerste eeuwen reeds gewoonte, eene toespraak vooraf te laten gaan. In de hooge Christelijke oudheid legde de doopeling eene zeer eenvoudige belijdenis af van zijn geloof in Jezus Christus, den Zoon Gods (Hand. 8 : 37). Later breidde dit zich uit tot het opzeggen der apostolische geloofsbelijdenis, het beantwoorden van vragen, en de zoogenaamde duivelbanning, die door de Roomsche kerk is behouden. Naast andere ceremoniën stelt zij vragen vóór den doop, die de doopheffers, zoo de doopeling een kind is, beantwoorden.

Deze vragen zijn drie in getal:

Vr. Geloof gij in God, den almachtigen Vader, den Schepper van hemel en aarde? Antw. Ik geloof.

Vr. Geloof gij in Jezus Christus, Zijnen eeniggeboren Zoon, die geboren en gestorven is. Antw. Ik geloof.

Vr. Geloof gij in den H. Geest, de heilige algemeene kerk, de gemeenschap der heiligen, de vergeving der zonden, de opstanding des vleesches, het eeuwige leven? Antw. Ik geloof.

Daarna, onmiddellijk vóór den doop:

Vr. Wilt gij gedoopt worden? Antw. Ik wil.

Het gebruik van deze vragen en het toespreken dergenen, die ten doop kwamen, werd door de kerken der Reformatie uit de Roomsche kerk behouden, doch natuurlijk op eene geheel andere wijze ingericht. Gewoon als zij waren de gemeente te laten deelen in de handelingen harer dienaren, gaven zij eene uiteenzetting van de leer des doops, met beroep op de H. Schrift. Eerst deed een ieder dat op zijn eigene wijze, maar langzamerhand werd men het eens omtrent den vorm, dien men, bij het voorlichten der gemeente aangaande den doop, gebruiken zou. Zoo ontstonden in de verschillende kerken de formulieren.

Ook wat de vragen betreft is het opmerkelijk, hoe, bij alle overeenkomst met de Roomsche manier van vragen stellen, dadelijk het Protestantsch beginsel te voorschijn trad. Bij al de kerken der Reformatie, wat haar ook onderscheide, heerscht dezelfde geest. Zij alle spreken de doopheffers niet toe als staande in de plaats van het kind, maar laten hun de vragen voor eigen rekening beantwoorden, omdat zij moeten zorgen voor het kind.

Namen de pas uitgetreden en veel van de moederkerk over, om het daarna te wijzigen, de opkomende Hervormde kerkgenootschappen gingen eveneens bij elkaar ter schole. Op deze wijze ontstond ook de Nederlandsche liturgie. Alleen hieruit is te verklaren, hoe eene kerk als de onze, terstond bij haar opkomen hier te lande, eene gansche verzameling van geschriften kon hebben tot regeling van haren eeredienst.

De tekst van het formulier.¹⁾

Waren aanvankelijk de belijders der Gereformeerde religie

¹⁾ Nevens de hiervolgende beknopte wordingsgeschiedenis van het formulier voor den kinderdoop vergelijkte men: J. ENS, *Kort historisch*

verstrooid, in het midden der zestiende eeuw werden zij voor 't eerst tot eene geregelde gemeente samengebracht, niet binnen de grenzen der geüniceerde gewesten, maar in het buitenland. Wegens geloofsvervolging en om handelsbelangen vestigden zich een aantal Nederlanders, meest Vlamingen, Zeeuwen en Walen, te Londen. Onder begunstiging van koning EDUARD VI mochten zij sedert 24 Juli 1550 in 't openbaar samenkomen. Deze vluchtelingengemeente telde in haar bloeitijd zelfs vier à vijf duizend leden.¹⁾ Wegens het verschil van taal bestond zij uit twee afdeelingen, eene Fransche en eene Hollandsche. Als leeraar dier gemeente werd, in 1551, door EDUARD VI aangesteld VALERANDUS POLLANUS, een edelman, met een deel zijner gemeente uit Straatsburg in 1549 te Londen gekomen. Zijne liturgie, die voor een groot deel vertaling was van die van CALVIJN van 1539, werd in 1551 met koninklijk privilegie te Londen uitgegeven onder den titel van *Liturgia sacra*.²⁾ In datzelfde jaar 1551 kwam de Londensche gemeente tot een vasten regel voor haar openbaren eeredienst. De gezamenlijke predikanten vervaardigden, naar het voorbeeld van CALVIJN's liturgie en de *Liturgia sacra*, eene nieuwe, die in druk gegeven werd, terwijl men in 1553 aan A LASCO opdroeg voor haar eene apologie te schrijven tegenover de lasteringen, zoowel van

berigt van de Publieke Schriften, Utrecht 1733; IS. LÉ LONG, *Kort hist. verhaal v. d. eersten oorsprong der Ned. Ger. kerken onder 't kruys; beneffens alle derselver leer- en dienst-boeken*, Amst. 1751; J. A. M. MENSINGA, *Verhandeling over de liturg. schriften der Ned. Herv. Kerk*, 's Gravenhage 1851; Dr. J. W. F. GOBIUS DU SART, *De geschiedenis van de liturg. geschriften der Ned. Herv. Kerk opnieuw onderzocht*, Utr. 1886.

¹⁾ Dr. M. WOUDESTRA, *De Hollandsche Vreemdelingen-gemeente te Londen*, Gron. 1908, blzz. 10—22.

²⁾ De volledige titel luidt: „*Liturgia sacra, seu ritus ministerii in ecclesia peregrinorum profugorum per Euangelium Christi Argentinae*. Adjecta est ad fidem, brevis Apologia pro hac Liturgia, Per VALERANDUM POLLANUM Flandrum. Cum Priuilegio ad imprimendum solum, 1551.”

Protestantsche als Roomsche zijde. Doch wegens den dood van EDUARD VI, en de vervolging door MARIA, moest A LASCO in datzelfde jaar vluchten, zoodat de apologie toen niet gereed kwam. Intusschen vervaardigde UTENHOVE eene vertaling der Londensche liturgie en MICRON gaf deze vertaling, eenigszins gewijzigd, in 1554 uit, onder den titel van *Christlicke ordinancien*.¹⁾ A LASCO bleef voortwerken op zijne zwerftochten en was in 1555 gereed met zijn te Londen begonnen geschrift. Met recht kon hij toen zeggen: „meus hic libellus”. Het droeg den titel: „*Forma ac ratio*”²⁾ en werd in 1555 te Frankfort uitgegeven.

Zoo ontstonden binnen weinige jaren de drie boeken betreffende den openbaren eeredienst, die voor de liturgie der vaderlandsche Gereformeerde kerk van overwegend groote beteekenis geworden zijn. Zij toonen op verschillende punten overeenkomst, zijn nauw aan elkander verwant en staan toch weder elk op zichzelf.

Zooals wij weten, moest de Londensche gemeente vluchten. Een gedeelte ging in 1553 onder V. POLLANUS naar Frankfort en vond daar met A LASCO en andere vluchtelingen vereenigd, eene veilige schuilplaats. Weldra werd zelfs de Wittevrouwenkerk, die men hun in 1554 had afgestaan voor de drie gemeenten (de Engelsche, Duitsche [Nederlandsche] en Fransche) te klein.³⁾ Doch ook hier bleef de verdrukking niet uit. De Wittevrouwenkerk werd hun in 1562 weder ontnomen, zoodat zij naar het klooster Frankenthal, niet ver van Worms, de wijk moesten nemen. Beschermd door

¹⁾ De volledige titel luidt: „*Christlicke ordinancien der Nederlantschen ghemeynten Christi die van den Christlyken prince Con. Edewaert den VI in het jaer 1550 te Londen inghestelt was.*”

²⁾ De volledige titel luidt: „*Forma ac ratio tota Ecclesiastici Ministerii, in peregrinorum, potissimum vero Germanorum Ecclesia: instituta Londini in Anglia, per Pientissimum Principem Angliae etc. Regem EDVARDVM, ejus nominis sextü: Anno post Christum natum 1550.*”

³⁾ GOB. DU SART, *a. w.* blz. 86.

FREDERIK III, den keurvorst van de Paltz, en onder de bekwame leiding van PETRUS DATHENUS, zijn hofprediker, kwam de Nederlandsche gemeente tot nieuwen bloei. ¹⁾

Volgens den wensch van den keurvorst verscheen in het voorjaar van 1563 de *Heidelbergsche Catechismus*, van URSINUS en OLEVIANUS, tot de samenstelling waarvan zij die van CALVYN en A LASCO konden raadplegen. In het najaar kwamen de formulieren, die de godsdienstige ceremoniën betroffen, gereed, waartoe de opsteller, OLEVIANUS, de liturgiën van CALVYN en A LASCO gebruikte. DATHENUS, zorgdragende voor zijne Nederlandsche gemeente, ging terstond tot de vertaling van den Heidelbergschen Catechismus in het Hollandsch over en mocht in 1566 de voldoening smaken, tegelijk met deze vertaling, zijne berijming der Psalmen uit te geven. Bovendien voegde hij eene vertaling, die tevens eene omwerking was van de Paltzische formulieren, daar aan toe.

Op deze wijze wordt het duidelijk, hoe terstond bij de vestiging der Gereformeerde kerk in ons vaderland, de liturgie „van DATHEEN”²⁾ ingang kon vinden, terwijl de zooveel oudere van MICRON,²⁾ verdrongen werd. Bij de hagepreeken werden in 1566 de Psalmen van DATHEEN gretig door het volk ontvangen. Tegelijk hiermede deed „zijne” liturgie haar intocht in deze gewesten. Spoedig daarop, in 1568, werd het convent van Wezel gehouden en DATHEEN werd tot praeses verkozen. Wat lag toen meer voor de hand dan dat, met DATHEEN’S psalmberijming en Catechismus, die het convent uitdrukkelijk aanbeval,³⁾ ook de liturgie als de eenig geldige werd aangenomen. Aangaande den doop besloot het convent begrijpelijkerwijze, dat hij bediend zou

¹⁾ Vgl. F. J. LOS, *Gesch. d. Ned. Geloofsbelijdenis (Troffel en Zwaard*, Leiden 1905, blz. 145).

²⁾ „*De Christlike ordinancien*”, van 1554.

³⁾ RUTGERS, *Acta*, blz. 20, 21.

moeten worden „met het *gebruikelijke* formulier”, en dat was het formulier „van DATHEEN”.¹⁾

Daar DATHEEN'S naam onafscheidelijk aan de uitgave der liturgie verbonden was, meende men gedurende meer dan twee honderd jaren, dat hij, de uitgever, tevens de samensteller er van was, evenals van de psalmberijming en de vertaling van den Catechismus. ENS,²⁾ MENSINGA³⁾ en GOBIUS DU SART⁴⁾ spreken dan ook van DATHEEN als den samensteller der liturgie. Het staat voor hen vast, DATHEEN heeft ze vervaardigd. Zoo schrijft dan ook niemand minder dan Prof. DOEDES: „Ieder weet, dat onze Nederlandsch Hervormde Liturgie, achter onzen hollandschen Heidelberg-schen Catechismus te vinden, het werk is van PETRUS DATHENUS, althans in hare oorspronkelijke gedaante, en dat hij bij hare vervaardiging onder anderen gebruik heeft gemaakt van de Paltzische Kerkorde of Liturgie”.⁵⁾ Ook Dr. B. WIELENGA in: *Ons Doopsformulier*⁶⁾, Dr. H. H. BARGER in *Ons Kerkboek*⁷⁾ en Dr. M. WOULDSTRA in zijn proefschrift: *De Hollandsche Vreemdelingen-gemeente te Londen*⁸⁾ noemen DATHEEN den samensteller van de liturgie.

Deze algemeen verbreide meening is echter niet overeenkomstig de waarheid. Men heeft zich steeds vergist door af te gaan op hetgeen het titelblad en de voorrede van de eerste uitgaven van DATHEENS Psalmen bevatte. In deze voorrede zegt DATHENUS o.a.: „Op dat oock die Christelicke leser een volkommen handtboccxken hebben mochte, hebbe ick

¹⁾ BIESTERVELD-KUYPER, *Kerkelijk Handboekje*, blz. 24.

²⁾ 2e dl., hoofdst. 3 § 10.

³⁾ blz. 143.

⁴⁾ blz. 105, 141.

⁵⁾ *De Heidelb. Catechismus in zijne eerste levensjaren*, Utr. 1867 blz. 121.

⁶⁾ Kampen 1906, blz. 16.

⁷⁾ 2e dr. Rotterdam 1907, blz. 190.

⁸⁾ Gron. 1908 § 3, blz. 114 en stelling V, blz. 152.

den Christelicken Catechismum en̄ de voornaemsten deel der kercken ordeninghe, ende der ghebeden, so die by ons ghebruyckt sijn, tot den Psalmen laeten drucken, alles tot beteringhe der kercken Christi".

X Niet DATHEEN, maar GASPAR VAN DER HEYDEN is de samensteller der liturgie. Dit blijkt volkomen duidelijk uit een brief door VAN DER HEYDEN 17 Juni 1581 gezonden aan ARNOLDUS CORNELII, praeses der nationale synode van Middelburg. Hierin schrijft hij aangaande zijn samenwerken met DATHEEN: „gelyck ick ook tsyner begeerten, anno 65, de kerckenordeninge eerst gestelt hebbe, om met synen Psalmen gedruet te wesen". Hij noemt hier 1565 als het jaar waarin hij „de kerckenordeninge gestelt heeft", wat begrijpelijk is als we bedenken, dat zij in 1566 door DATHEEN voor 't eerst in 't licht is gegeven. ¹⁾

X Onder dit „stellen" hebben we evenwel niet opstellen, zelfstandig vervaardigen, maar samenstellen, compileeren, tevens vertalen te verstaan. Hetgeen hem geschikt voorkwam, vertaalde hij woordelijk uit de Paltzische liturgie. Scheen een andere vorm wenschelijk, zoo stelde hij iets nieuws op, daarbij waarschijnlijk A LASCO'S *Forma ac ratio* en MICRON'S *Christlike ordonnancien* raadplegende. Doch meer dan raadplegen was het in zulke gevallen meestal niet.

Betreffende de afkomst van het doopformulier van 1566 bestaat geen twijfel. Het is eene vertaling van het Paltzische, dat door OLEVIANUS opgesteld is. ²⁾ VAN DER HEYDEN deed evenwel meer dan vertalen. Vooral het didactische gedeelte mag zelfstandig werk genoemd worden, ook al toont het eenige overeenkomst met het werk door CALVYN,

¹⁾ Dr. M. F. VAN LENNEP, *G. van der Heyden 1530—1586*, Amst. 1884, blz. 171, 246.

²⁾ MENSINGA (blz. 101) spreekt van vervaardigers v. h. formulier, n.l. de Paltzische theologen; GOB. DU SART (blz. 105) van vervaardiger, n.l. OLEVIANUS.

A LASCO en MICRON geleverd. Het ritueele gedeelte, d. i. van de opwekking tot het gebed vóór den doop, tot de dankzegging daarna, is evenwel eene omwerking van hetgeen uit andere liturgiën is overgenomen. De gebeden zijn vertaald en in de plaats van de ééne Paltzische doopvraag, stelde VAN DER HEYDEN drie nieuwe vragen op, die ons aan A LASCO's en MICRON's formulier herinneren. ¹⁾ De *denkbeelden* in deze vragen vervat, bood ook de Paltzische liturgie, in hare aanspraak tot de ouders en de getuigen, na het slotgebed. De *vorm*, waarin wij ze thans hebben, is van VAN DER HEYDEN's hand.

Hoewel de Gereformeerde kerk hier te lande steeds het formulier van VAN DER HEYDEN heeft behouden, achtte zij zich niet aan de letter gebonden, zij hield rekening met hetgeen de historie haar in den loop der tijden leerde. Gedurende het tijdperk harer vestiging van 1568 tot 1619, van de eerste bijeenkomst der mannen, die strede voor de handhaving der Gereformeerde beginselen in de Nederlanden, tot de laatste groote nationale synode, werd telkens de liturgie, waarvan het doopformulier zulk een voornaam deel uitmaakte, besproken. Vooral was van beteekenis de herziening van dit formulier, waartoe de provinciale synode van Zuid-Holland in 1574 besloot. Dat van HEYDANUS bleek bij de voorlezing te veel tijd in beslag te nemen, zoodat men op verkorting aandrong. Vele predikanten lieten bij de voorlezing sommige gedeelten weg. ²⁾ Zelfs

¹⁾ Zie bijlage IV.

²⁾ Oorspronkelijk was het formulier, toen OLEVIANUS dit aan de Paltzische godgeleerden ter „emendeering” zond, nog langer, maar zijne collega's bekorten het. „Misschien”, schreef hij op 25 Oct. 1563 aan BULLINGER, „misschien vindt gij het nog wel lang genoeg. Maar door de sacramentskwestie komen alle tegenwoordige twisten. Daarom mochten wij, om duidelijk te wezen, niet al te beknopt zijn. Overigens zijn de predikanten niet woordelijk aan het formulier gebonden.” GOB. DU SART, *a. w.* blz. 100, 101.

waren er, die het in 't geheel niet lazen, en eene vermaning naar eigen goeddenken tot de ouders richtten. ¹⁾ Dit achtte de synode van 1574 gevaarlijk, zoodat tijdens de vergadering aan de aanwezige leden een formulier werd overhandigd, dat eene verkorting van VAN DER HEYDEN's formulier was, hoogstwaarschijnlijk door hemzelf, als praeses der synode, bij wijze van concept ontworpen. Door de synode van Rotterdam werd in het volgende jaar dit verkorte formulier vastgesteld. ²⁾

Nu doet zich eene eigenaardige moeilijkheid voor. De tekst van 1575 is wel in de acta der synode geschreven, doch werd, voor zoo verre men weet, niet gedrukt. In elk geval komt het verkorte formulier in geen enkele ons bekende liturgie voor, in den vorm, zooals het te Rotterdam is aangenomen. Het eerst vinden wij een gedrukt verkort formulier in de uitgave der liturgie van VAN DER HEYDEN in 1580 te Antwerpen. Doch dit heeft een anderen vorm dan dat van 1575. Het is er eene uitbreiding van. ³⁾ Deze verandering mag men, zonder daartoe eenig bewijs te hebben, natuurlijk niet toeschrijven aan de willekeur van VAN DER HEYDEN. ⁴⁾ Dit verkorte formulier is dat der nationale synode van Dordrecht A° 1578.

Volgens de geschreven acta der provinciale synode van

W. v. Dinnkerken Kapes
¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* II 299, 345, 388; V 307.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* II, 135 sub 66. De niet aanwezige leden der synode zullen het waarschijnlijk later ontvangen hebben. Dr. H. H. KUYPER, *De Post-Acta* blz. 395 zegt ten onrechte: „de synode droeg haren praeses (G. v. D. HEYDEN) op een kort uittreksel te maken.” Het uittreksel lag reeds ter tafel, zoodat de synode dit „corte formulier” slechts overgaf ter inzage en beoordeeling.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* II 158, 159. Dr. H. H. KUYPER zegt abusievelijk *a. w.* blz. 395 vr. 3: „In de editie van 1580 staat het formulier letterlijk zooals REITSMA t. a. p. staat opgegeven.” Zie bijlage III.

⁴⁾ KUYPER, *De Post-Acta*, blz. 401, 402, spreekt van: „eigenmachtige verandering door VAN DER HEYDEN.”

✓ Noord-Holland is het doopformulier „aldaer (n.l. in 1578 op de nationale synode) gemaect”. Volgens de gedrukte „aldaer geruert” (= aangeroerd, besproken.)¹⁾ Hoe het zij, al zwijgen de acta der nationale synode van 1578 over deze zaak, die der provinciale spreken zich genoegzaam uit. En wat zegt VAN DER HEYDEN zelf dien-aangaande? Hij verklaart uitdrukkelijk in zijn brief van 17 Juni 1581 aan ARNOLDUS CORNELII: „Aengaende de forme des doops ende nachtmaels, is al ouer 3 jaer verordent dat ickse stellen soude gelyckse nu is.”²⁾ Alzoo is „het formulair vande instellinghe ende ghebruyck des Doops”, waarvan op de nationale synode van Middelburg in 1581 gesproken werd,³⁾ het verkorte formulier van 1578, dat in 1580, voorzien van de aanvullingen der nationale synode, door VAN DER HEYDEN in het licht werd gegeven.⁴⁾

De verkorting en omwerking van het formulier bepaalde zich hoofdzakelijk tot het didactisch gedeelte, de leer van den doop. Het ritueele, d.i. van het gebed vóór den doop af, onderging slechts geringe wijzigingen. Het gebed en de dankzegging bleven; alleen de vragen werden een weinig veranderd.

In de eerste vraag werd het woordje „zijn” dat op „geboren” volgde, achter „de verdoemenisse selue onderworpen” gelezen, zoodat zij luidde:

„Eerstelyc, hoe wel onse kinderen in sonden ontfanghen en̄ geboren, ende daerom allerhande ellendicheyt (ia de verdoemenisse selue) onderworpen zijn, of ghi niet bekent, datse in Jesu Christo geheylicht zijn, ende daerom als lidmaten zijnder gemeynten, behooren gedoopt te wese?”

1) REITSMA en v. VEEN, *Acta* I, 58, vgl. noot 1.

2) Dr. M. F. v. LENNEP, *G. v. d. Heyden*, Amst. 1884, blz. 247.

3) RUTGERS, *Acta* 391.

4) Zie voor deze aanvullingen: Bijlagen.

In de tweede vraag werd „alhier geleert wordt” verplaatst, zoodat het zonder tegenspraak betrekking moest hebben op de geheele leer der kerk. Volgens de lezing van 1566 kon men de vraag opvatten, alsof door de doopouders alleen met de leer aangaande den doop, en niet met de andere leerstukken instemming betuigd moest worden.¹⁾

In de derde vraag werden, met meerderen aandrang dan voorheen, de ouders toegesproken.

De nationale synode van Middelburg van 1581 behandelde het formulier niet in den breedte. Alleen besprak zij de kwestie: „Wat vraghen men omtrent den Doope ghebruycken sal?”

Al wenschte de synode, dat het formulier van 1578 gebruikt zou worden, zij wist maar al te goed, dat daarmede het oude van 1566 niet afgeschaft was; de vragen vooral werden niet zoo gemakkelijk gewijzigd. Zij voorzag, dat sommige predikanten voor de keuze zouden komen te staan of de vragen van het oude of die van het nieuwe te doen. De oude waren afgeschaft en de nieuwe zouden op tegenstand stuiten, meer in 't bijzonder de woorden in de tweede vraag: „de leere die hier gheleert wordt”. 't Kwam namelijk telkens voor, dat Roomschen of Mennonieten wel hunne kinderen in de Gereformeerde kerk lieten doopen, zonder zich geheel met de leer te kunnen vereenigen. Daarom antwoordde de synode: „Men sal by de anghenomen forme blyuen”, d.w.z. bij het kerkelijk goedgekeurde formulier van 1578, doch met deze restrictie: het zou vrijstaan „dese maniere van spreecken (de leere die hier gheleert wordt) in de 2^e vraghe begrepen, te ghebruycken ofte naer te laten.”²⁾

De nationale synode van 's-Gravenhage in 1586 nam de vragen van het formulier opnieuw ter hand. Zij wijzigde

¹⁾ Hier = in de Gereformeerde kerken van Nederland. Vgl. GOB. DU SART *a. w.* blz. 140. H. H. KUYPER, *De auth. tekst*, blz. 65.

²⁾ RUTGERS, *Acta* 407, sub 21.

de eerste vraag in dien zin, dat niet alleen de kinderen, maar ook de ouders, „wy ende onsen kinderen”, in zonden ontvangen en geboren zijn. Zij liet het tusschen haakjes geplaatste „jae de verdoemenisse selue” weg en veranderde „behooren gedoopt te wesen”, in „behooren gedoopt te worden”. De tweede vraag, waaruit men reeds volgens het besluit van Middelburg „de leere die hier gheleert wort”, mocht weglaten, opdat zij op de Christelijke leer in 't algemeen betrekking zou hebben, onderging eene aanmerkelijke verandering. Voortaan zou zij luiden:

„Ten anderen oft ghij de leere des Ouden ende des Nieuwen Testaments die inde articulen des Christens gheloofs begrepen is, ende *dienvolgende inde Christelijke kercke* geleert wordt, niet bekendt de warachtighe ende volcommen leere der salicheijt te wesen”.

Bij de derde vraag werd het besluit der synode van 1574 uitgevoerd, die wenschte dat men de ouders zou „verbinden”, en de bijstaande getuigen afzonderlijk zou „vermanen”, ¹⁾ zonder dat dezen, gelijk de ouders, behoeften te antwoorden. Na het antwoord der ouders liet zij eene afzonderlijke vermaning tot de getuigen volgen met deze woorden:

„Voirts gelijckerwijs een ijegelijck Christen van weghen der liefde schuldich is sijnen naesten soo jonck als oudt tot de godtsalicheijt te vermanen, alsoo wil ick in sonderheijt ulieden die als getuijghen staet om den doop van dit kindt of kinderen gebeden ende vermaendt hebben, dat ghij tselve of deselve int opwassen wilt helpen sturen inde weghen des Heeren opdat het sijnen doop recht mach beleven”.

Deze redactie werd in 1589 door PAEDTS te Leiden woordelijk, in 1591 door SCHILDERS te Middelburg bijna

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* II, 136 sub 63.

woordelijk overgenomen en in 1611 door den laatstgenoemde, eenigszins gewijzigd, opnieuw uitgegeven. Haar eerste vraag is geheel dezelfde als die van 1580, derhalve gelijk aan die van 1566. De tweede is, wat de eerste helft aangaat, dezelfde als van 1580, en voor het andere deel als die van 1586. De derde bleef vrijwel onveranderd, evenals de vermaning tot de getuigen. Deze tekst werd o.a. afgedrukt in 1617 door LOWIJS ELZEVIER te Leiden, achter de gecombineerde editie der Psalmen van DATHEEN en van PHILIPS VAN MARNIX. Een letterlijke herdruk verscheen in 1621 achter de Psalmen van DATHEEN bij HENDRICK LOURENSZ. te Amsterdam.

Deze editie van 1611 is de meest bekende geworden. Op de nationale synode van 1618/19 kwam de revisie der liturgie ter sprake en met name het gebrek aan eenparigheid in de vele bestaande uitgaven. De synode deed eene keuze. Zij nam, misschien wel op aanraden van haren assessor FAUKELIUS,¹⁾ de uitgave van 1611 tot grondslag en deed daarmede de classis van Middelburg eene eer aan, waarvan deze op hare vergadering van 10 October 1610 geen flauw vermoeden gehad heeft. Toen n.l. op gemelden datum tot de uitgave besloten werd, had zij slechts haar zeer beperkten kring op het oog en machtigde GILLIS BUIS, een harer leden, „om van twee hondert Exemplaren voor deze Classe met den drucker over een te comen”.

Kon het op bescheidener schaal? Eene oplage van twee honderd exemplaren, zegge twee honderd, enkel en alleen voor de classis Middelburg.

Om nu tot de zoo gewenschte eenparigheid in de liturgie te komen, nam, zooals we zagen, de Dordtsche synode de uitgave van 1611, en liet deze, om een gezuiverden tekst te krijgen, nog eens nauwkeurig nazien, „overzyen”.²⁾

¹⁾ Men vergelijke hetgeen in sessie 177 aangaande den Middeldburgschen Catechismus besloten werd.

²⁾ *Acta nat. syn.* sessie 178.

Dr. KUYPER in zijne *Post-Acta* blz. 404 zegt, dat hiertoe door de synode eene „commissie tot revisie der liturgie” in de 174ste sessie benoemd is. Wij betwijfelen dit echter. Nagaande hetgeen in die zitting behandeld werd, vernemen wij, dat eene commissie benoemd is „die beyde de parthyen” n.l. de drie predikanten van Hoorn contra de gedeputeerden der Noord-Hollandsche synode, „int byzonder zouden hooren,” betreffende *leerverschillen*. Revisie van liturgie kwam niet ter sprake. Evenmin is iets van dien aard te vinden onder de gravamina. Wel vroegen Gelderland, Zuid-Holland en Overijsel: „Off men niet behoort eenparicheyt te houden int voorstellen vant gantse formulier vanden doop der kinderen”, omdat sommigen het formulier gedeeltelijk lazen of, als de Remonstranten te Kampen, de drie vragen achterwege lieten. ¹⁾ Dienovereenkomstig kon de synode in hare 162ste sessie dan ook bepalen: „De dienaers sullen int doopen zoo der jonghe kinderen als der bejaerde personen, de formulieren vande instellinghe ende gebruyck des doops, welcke tot dien eynde onderscheydelick beschreven zyn, gebruijcken.” ²⁾ Maar van eene commissie van revisoren der liturgie vinden wij geen gewag gemaakt. ³⁾ Uitgaande van deze foutieve onderstelling: in de 174ste sessie is eene commissie van revisoren der liturgie benoemd, kan Dr. KUYPER in hetgeen van de 178ste sessie medegedeeld wordt, niet anders lezen dan: de revisie kon nog niet gereed zijn en werd daarom overgedragen aan eene andere commissie, n.l.

¹⁾ KUYPER, *De Post-Acta* 124, 134, 422, 444 en 465.

²⁾ BIESTERVELD-KUYPER, *Kerkel. Handboekje*, blz. 261.

³⁾ Dr. H. H. KUYPER zegt in zijn: *De authentieke tekst der liturg. geschriften gehandhaafd tegen Prof. Dr. M. A. Gooszen*, Amst. 1901, blz. 50 aangaande ENS: „Hij heeft de „Revisores” verzonnen, om deze veranderingen te verklaren.” Onwillekeurig denkt men aan dit woord, wanneer Dr. KUYPER aan zijne „commissie van revisoren” een buitengewoon mandaat verleent.

die aangesteld was om de *acta contracta* der synode goed te keuren. Mocht deze verhinderd worden, dan konden de beide scriba's haar werk overnemen.¹⁾

Wat geven ons echter de *Post-Acta* te lezen? In de 178ste sessie werd besloten: „De Nederlantsche Liturgie . . . zal vande reviseurs der gecontraheerde acten, ofte vande Scriben deses Synodi overzyen ende overzyen zynde by de publyke schriften ghevoecht worden.”²⁾ Wat onder dit „overzyen” verstaan werd, blijkt uit hetgeen op de Zuid-Hollandsche synode van 1620 te Gouda behandeld is. Daar werd geklaagd „over de verscheidenheit in de liturgie onser kerck.”³⁾ Aan Festus Hommius werd daarom opgedragen aan de classes toe te zenden, „t gene door (hem) uyt last des synodi tot conciliatie der formulieren is gestelt.” En waarop kwam dit neer? Op 35 veranderingen van geringe betekenis, waarvan twee in het doopformulier. In het formulier van 1611 moest in de plaats van *dienaer* gesteld worden *kerckendienaer* en voor *gedaen*, *beloofft*.⁴⁾

Dr. KUYPER, die van meening is, dat in de 174ste sessie eene commissie van revisoren benoemd werd *met een verreichend mandaat*, zegt: „er is door die commissie een meer ingrijpende revisie gehouden, bepaaldelijk van het doopformulier. Het formulier is in de nationale synode „herstelt”, ergo is het vermoeden toch niet zonder grond, dat deze herstelling de beide laatste vragen van den doop raakte.”⁵⁾ En wanneer die commissie dan de haar opgedragen

1) *De Post-Acta* blz. 404, 405.

2) HOMMIUS en DAMMAN heeft het aan tijd ontbroken om eene grondige revisie te houden, die op eene vergelijking der vele van elkander afwijkende teksten der liturgie diende gebaseerd te zijn. Benoemd in de 178ste zitting, waren zij met hun arbeid gereed vóór het eindigen der synode, met de 180ste zitting. Zij hebben, dus slechts één avond gehad om te werken. *Theol. Tijdschr.* 1901, blz. 445.

3) REITSMA en v. VEEN, *Acta* III, 446.

4) *De Post-Acta*, blzz. 406—408.

5) *De authentieke tekst gehandhaafd*, blz. 63.

taak vervulde, veranderde zij de genoemde doopvragen in den vorm, zooals zij gedurende de laatste helft der 17de eeuw algemeen gangbaar waren en nu nog onveranderd dienst doen."

Gereedelijk stemt Dr. KUYPER toe, dat slechts de 35 correcties aan de uitgave van 1611 behoeften toegevoegd te worden om een zuiveren tekst te verkrijgen. Doch waar de meeste edities na 1619 met die van 1611 verschillen, ten aanzien van de tweede en derde vraag, en de daar voorkomende vermaning tot de getuigen is weggelaten, mag volgens zijne meening vrij zeker ondersteld worden, *dat deze afwijking, die een terugkeer tot den tekst van 1566 en 1580 is, door de Dordtsche synode is vastgesteld.*

Het zou ons te ver voeren, het geheele betoog in *De Post-Acta*, en in *De authentieke tekst gehandhaafd*, op den voet te volgen. Daartoe vergelijkte men de mededeelingen van Dr. L. A. VAN LANGERAAD in *De Navorscher* van 1901¹⁾ en zijne doorwrochte studie over: *De liturgie bij de Hervormden in Nederland*, datzelfde jaar in het *Theologisch Tijdschrift* geplaatst. Het bezwaar, dat Dr. KUYPER getracht heeft uit den weg te ruimen, is dit. De tekst der laatste twee doopvragen, zooals die in 1619 gangbaar was, schijnt hem Remonstrantsch wegens het algemeen Christelijke: „dienvolghende in de Christelicke Kercke geleert wordt." De tekst, die na de uitgave van CLOPPENBORGH in 1639 algemeen ingang vond, spreekt van „de Leere die in de Christelijcke Kercke *alhier* geleert wordt", en eischt dus toestemming in de Gereformeerde leer. Edoch! de uitgave van 1639 was, ook volgens het getuigenis van Dr. Kuyper,²⁾ een boekverkoopers-speculatie. Die laatste, zuiverder, tot

¹⁾ *De kerkorde, geurresteerd in de nat. synode gehouden te 's Gravenhage, den 20sten Juni—1 Aug. 1586 benevens de toen vastgestelde formulieren van: doop, bevestiging van predikanten, enz. blzz. 347—383, 432—460.*

²⁾ *De auth. tekst gehandhaafd, blz. 53.*

het oude terugkeerende lezing, kan toch niet door winst-bejagende uitgevers bedacht zijn. Zij is het werk van de groote nationale synode, ten uitvoer gebracht door de commissie van revisoren. Ook in de liturgie, vooral in het doopformulier, is gestreefd naar uitzuivering van den Remonstrantschen zuurdeesem.

Deze voorstelling, hoe moedig verdedigd, schijnt ons in strijd met de historie. ¹⁾ WTENBOGAERT zegt, dat de synode van 1586 te 's Gravenhage de tweede doopvraag in dezer voege gewijzigd zou hebben: „Of ghy de Leere, die in 't Oude en Nieuwe Testament, ende in de Articulen des Christelycken Gheloofs begrepen is ende dienvolgende in de Christelijcke Kercke gheleert wordt, niet bekent de waerachtighe ende volkomene Leer der saligheydt te wesen.” ²⁾ Dit getuigenis wordt tegengesproken door TRIGLAND. Volgens dezen werd de bedoelde wijziging daar wel voorgesteld, maar niet aangenomen. ³⁾ Wie van beiden de waarheid sprak, was moeilijk uit te maken, daar de acta der Haagsche synode reeds op de nationale van 1618/19 niet te vinden waren, ⁴⁾ totdat Dr. VAN LANGERAAD in 1901 zijne vondst, die hij in het archief der classis Dordrecht gedaan had, publiceerde. Zij is getiteld: „*De Kerkorde, gearresteerd in de Nationale Synode, gehouden te 's Gravenhage, den 20sten Juni—1sten Augustus 1586, benevens de toen vastgestelde formulieren*

¹⁾ Volgens Dr. B. WIELENGA, *Ons Doopsformulier*, Kampen 1906, blz. 309, heeft Dr. KUYPER met zijne tegenstanders de lans gekruist, en dat op zulk een wijze, dat ieder onbevooroordeeld lezer aan hem de zegepalm toe moet kennen. Dr. K. beroept zich op J. TRIGLAND, *Kerckelyke Geschiedenissen*, Leiden 1650 fol. 659 en 664. — Dr. v. LANGERAAD, *Theol. Tijdschr.* 1901 blzz. 432—435 zegt hiervan: „Neen, TRIGLAND dwaalde, en zijn verhaal is in strijd met wat werkelijk gebeurd is.” Als antwoord hierop schreef Dr. KUYPER in 1902: „*Is de auth. tekst d. lit. in 1586 of in 1619 vastgesteld?*”

²⁾ JOH. WTENBOGAERT, *De Kerkelicke Historie* z. p. 1647, Dl. IV, fol. 62.

³⁾ JAC. TRIGLAND, *Kerckelicke Geschiedenissen*, Leiden 1650, fol. 659.

⁴⁾ *Post-Acta* blz. 480. *Theol. Tijdschr.* 1901, blz. 436 en 455 noot.

van: *doop, bevestiging van predikanten, bevestiging van ouderlingen en diakenen, ban en wederopneming in de gemeente, een visitatie en een schoolreglement.*” Zoowel de kerkorde als de bijgevoegde bescheiden zijn echt en ter synodale vergadering vastgesteld. Daarvoor staat borg de eigenhandige onderteekening door: JACOBUS KIMEDONCIUS (ecclesiae Middelburgensis minister, synodi praeses electus) en ARNOLDUS (assessor).¹⁾ De meening van WTENBOGAERT bleek hierdoor overeenkomstig de waarheid te zijn. Volkomen verklaarbaar werd daardoor tevens de uitgave van PAEDTS in 1589, waarin het bekende „dienvolghende” voor ’t eerst voorkwam.

Deze lezing, door de nationale synode van ’s Gravenhage in 1586 vastgesteld, was tot de groote Dordtsche synode van 1618/19 de wettige. Maar ook daarna, want die vergadering heeft geen ingrijpende verandering in het formulier gemaakt. De vragen van 1586 waren de kerkelijk vastgestelde en geen andere. Wel waken sommige, misschien vele predikanten, hiervan af blijkens de Amsterdamsche formulierenkwestie in 1613.²⁾ Wel zonden de Contra-remonstranten in 1617 hun *Klaer ende grondich Teghenvertoogh*, waarin zij o.a. zeiden: „Daer is voor omtrent dertigh Jaeren voorgeslagen gheweest, of het niet goet waere, omme te accomoderen deghene die de Ghereformeerde Religie noch niet volcomelijck toe en stonden, datmen in plaetse van

¹⁾ Mocht men hierdoor nog niet geheel overtuigd zijn, dan leze men REITSMA en v. VEEN, *Acta* VI, 26, waar uit de acta syn. prov. Friesl. van den 18 April 1587 vermeld staat sub 21: „*Die form van de bedieninge des doops etc. te houden.* — Ten eenendtwintigsten werden alle dieners belast die form van die bedienige der dope und die gebeden (in synode van s’ Gravenhagen gementionert) soveel moglick te achterfolgen.” Vgl. de acta der syn. v. Delft, 1587, R. en v. V. II 299 sub 35, waarin speciaal het doopformulier van 1586 bedoeld is, zooals art. 52 der Haagsche kerkenordering bewijst. Zie ook ’s Gravenh. 1591, R. en v. V. II 388, sub 5.

²⁾ Zie blz. 161—163.

't gene van oudts de ouders ende Ghetuyghen gevraecht wierdt, of sy enz. Voortaan souden vragen, ofse niet en bekennen de leer die volgens het Oude ende Nieuwe Testament inde Christelycke Kercke gheleert wort, voor de waerachtighe etc. Dese veranderinghe ofse gheschiet is met goet fundament, soude noch connen worden ghedisputeert. Sij is wel naemaels hier ende daer ghemeijnlijck gevolght, maer is evenwel noyt eenpaerlyck van de Ghereformeerde Kercken hier te lande aenghenomen''¹⁾ Maar noch het eerste, noch het tweede bewijst iets tegen de geldigheid der vragen van 1586.

Het optreden van PLANCIUS en van VAN DER HEYDEN JR. in 1613 te Amsterdam was geheel eigenmachtig. En het „Teghenvertoogh”, waarin de schrijver het doet voorkomen, alsof de lezing „dienvolghende” slechts „voorgeslagen”, maar niet aangenomen is, weerspreekt zichzelf. „Dese veranderinghe ofse gheschiet is met goet fundament soude noch connen worden ghedisputeert.” Juist dat over de geldigheid, het „goet fundament” der verandering kon worden gedisputeerd, bewijst, dat zij is „gheschiet.” Bovendien, zij is „hier ende daer ghemeijnlijck gevolght” en, al was het niet „eenpaerlyck”, toch „aenghenomen”.

Doch laten wij eenige provinciale en classicale acta uit dien tijd zelf hooren.

Uitdrukkelijk wordt in die der Friesche synode van 1620, een jaar na de nationale synode van Dordt, vermeld: „Op het tuede voorstel” (der classis Leeuwarden) „inhoudende als volgt: dat bi de bedieninge des doops allenthalven in desen provincie de drie vragen achteraan staende sullen moeten voorgestellet ende met jae beantwordt werden, resolveert het synodus, dat hetselvige volgens het formulier daarvan gemaect zijnde sal moeten geschieden, welverstaende dat die tuede vrage aldus sal voorgestelt werden: oft gij

¹⁾ TRIGLAND, fol. 160, 161; *Teghenvertoogh*, blz. 84.

gij niet bekent, dat die leer, die int Oude ende Nieuwe T. ende articulen des christelijcken gelooffs begrepen is ende diensvolgens inde christelijke kercke geleert wordt, etc." 1)

Een tweede bewijs leveren ons de acta der Zuid-Hollandsche synode van 1620 te Gouda. Daar werd een gravamen van VOETIUS, die lid was geweest van de Dordtsche synode, ingediend van dezen inhoud: „Also bevonden wert verscheidenheit in de liturgie onser kerck, of niet goet waer, datter een eenparig formulier gebruikt wierde int doopen, avontmael houden, trouwen, etc.?" Hierop luidde het antwoord: „Wert gans nodig ende nuttig geacht, dat tot opbouwning van het huis des Heeren, soveel als doenlyc is, eenparicheit in de liturgie der kerck werde onderhouden volgens het besluit des nat. synodi, ende sal tot dien einde den classibus werden toegesonden, tgene door D. FESTUM uit last des synodi tot conciliatie der formulieren is gestelt." 2)

Nu heeft men zich op dit antwoord der Zuid-Hollandsche synode beroepen en aldus geredeneerd: hetgeen door FESTUS HOMMIUS „gestelt" is, bevatte onder meer de tweede doopvraag, hersteld in den vorm van vóór 1586. Opmerkelijk is daarbij, dat op de synode van Zuid-Holland te Brielle in 1623 niemand iets wist van deze herstelling. 3) Maar dat niet alleen. Over „tgene door D. FESTUM tot conciliatie der formulieren gestelt is" behoeven wij niet in twijfel te verkeerren. Het bevatte niet anders dan de 35 woordjes, door HOMMIUS als noodzakelijke correcties aangewezen.

Ten bewijze hiervoor raadplegen wij de acta synodi Groninganae gehouden 6 Mei 1622 „in den Dam", 4) alwaar wij lezen:

1) REITSMA en v. VEEN, *Acta* VI, 287 sub. 21.

2) REITSMA en v. VEEN, *Acta* III, 446 sub 74. Dat het gravamen van VOETIUS afkomstig is, blijkt uit de aantekeningen der classis Heusden.

3) *Post-Acta*, blz. 159; *De auth. tekst gehandhaafd*, blz. 81 n. 2.

4) Appingadam.

„art. 12. Aengaende den — 4 — art. sess. 4 waerinne gementioniert wordt dat D. Deputatus Synodj Suid-Hollandicae, op het begeeren descs Synodi, op hem hadde genoomen D. FESTUM HUMMIUM te vermanen dien Heidelbergensem Catechismum met die ahnhangende liturgie ende Confessionem Belgicam in druck te verveerdigen heeft D. HILLENIIUS, mede-Gedeputeerde ad Synodum Suid-Hollandicam gereferiert, dat hij selve sulckes hadden befordert, ende van D. FESTO HUMMIO die notulas ende correcture oover eenige woorden in de liturgie hadden tot soodanigen intentie in dien Synodo ont-fangen, dat wij selven die stucken tesamen in den druck solden verveerdigen met die correctie, ende dat oover-sulches die Deputati Synodi de correctie bij de liturgie hadden gestelt, ende dat die met den eersten, tot de gemeijne onder-teijckeninge in allen Classibus, gedruckt solde worden.”¹⁾

Een derde bewijs voor de meening, dat de doopvragen van 1586 op de nationale synode van 1618/19 niet veranderd zijn, vinden wij in de acta der classis Amsterdam, die tot de meest invloedrijke van het land gerekend mag worden.

Op den 26sten April 1621 bracht TRIGLAND, die als gedeputeerde der Noord-Hollandsche synode de nationale van 1618/19 bijwoonde, met de andere formulieren, de Confessie, den Catechismus en de Canones van Dordt, ook het doopformulier van 1586, „in een boeck by de andere gebonden”, volgens ontvangen last der classis, ter vergadering. Dit boek, waarin tevens het formulier van onderteekening was geschreven,

¹⁾ Sessio secunda. antemeridiana, septimo Maij hora octava art. 12. De correctie betrof slechts eenige woorden, drukfouten. Vgl. acta Appinga-Dam 1620, art. 23: „gepurgiert a mendis typographicis,” Groningen 1621, art. 23: „van idt wedderdruckent des Heijdelbergisschen Catechismi, mit die ahnhangende liturgiâ, ende Confessiones Belgicae.”

werd te Amsterdam het boek, waarin gedurende bijna twee eeuwen meer dan vijftien honderd predikanten en propo-
nenten hunne handteekening plaatsten, ten teeken hunner
trouw aan kerk en classis. ¹⁾ Daarmede erkenden zij het
doopformulier van 1586 voor het echte. Of allen het ge-
bruikt hebben, is niet uit te maken. Maar zelfs al twijfelt
men hieraan, dan moet toch ondersteld worden, dat zij
die hunne handteekening plaatsten, wisten, wat zij onder-
teekenden. In elk geval geen liturgie, herzien door „eene
commissie van revisoren der nationale synode van Dordt”. ²⁾

Hoogst merkwaardig is dan ook, dat de rij der hand-
teekeningen geopend wordt o. a. door die van CASPARUS
HEYDANUS en JACOBUS TRIGLANDUS!

In de vierde plaats verwijzen wij naar de Latijnsche ver-
taling der liturgie, die in 1627 door JAC. REVIUS werd uit-
gegeven. Volgens verklaring van den vertaler in het „Lectori
Benevolo” is zij gemaakt „juxta emendatissimum exemplar
nostrate lingua editum Amstelodami anno 1623”. Alzoo heb-
ben wij voor ons eene vertaling, naar een nauwkeurig exemplaar
der liturgie, slechts vier jaren na de Dordtsche synode, door
den onverdacht Gereformeerden REVIUS. Maar ook bij hem
vinden wij „en in de Christelijke kerk *alhier* geleerd wordt”
niet. De in 1586 op de nationale synode te 's Gravenhage
vastgestelde tekst der tweede doopvraag bleef intact.

Eindelijk herinneren we nog aan de vierde vraag in het
formulier voor den bejaardendoop, gelijk het, als door de
nationale synode van Dordrecht vastgesteld, op de Noord-

¹⁾ Het classisboek van Amsterdam (Archief band No. 45) bestaat uit:
I Catechismus en formulieren, uitgegeven door SCHILDERS te Middel-
burg 1611; II Belydenisse, uitgegeven door F. BORSALES te Dordrecht
1619; III Oordeel des Nat. Syn. 1618 en 1619 uitgegeven door I. I.
CANIN te Dordrecht 1619.

²⁾ *Acta class. Amst.* III 17b. Dr. G. J. VOS, *Amstels kerkelijk leven*
Amst. 1903, fol. 265.

Hollandsche van 1621 te Haarlem werd ingeleverd. Ook daarin zoekt ge te vergeefs het woordeke: *alhier*.

Hoe hebben we dan de moeilijkheid uit den weg te ruimen? Want het is en blijft eene vreemdsoortige zaak: de editie van 1611, d. i. de tekst van 1586, was op de synode van 1618/19 de erkende uitgave. Hoe is het nu te verklaren, dat men in de tweede helft der zeventiende eeuw de lezing van 1566—1580 gebruikte? In de tweede vraag las men: „de leer die *alhier* geleerd wordt”; en „dienvolgende”, evenals de vermaning tot de getuigen, liet men weg.

Verplaatsen wij ons in de eerste helft der zeventiende eeuw, dan vinden wij groote willekeur bij de predikanten en de uitgevers, ten opzichte van het formulier. Uit hetgeen te Amsterdam in 1613 voorviel, waarover wij later handelen, blijkt, dat PLANCIUS en C. VAN DER HEYDEN JR. toen het formulier van 1580 gebruikten.¹⁾ Ja zelfs nog ten tijde van VOETIUS (1641) gebruikten vooral bejaarde predikanten het breede formulier van 1566, ofschoon het reeds in 1574 voor Holland, en in 1581 voor al de provincies werd afgeschaft.²⁾ De gemeente was aan dezen ouden vorm gewoon en de uitgevers, die hiermede rekening moesten houden om hunne psalmboeken te kunnen verkoopen, drukten den gangbaren tekst af, zonder zich om de kerkelijke goedkeuring te bekommeren. Zoo gaf ZACHARIAS JOACHIMSZ. te Dordrecht nog in 1614, en JAN PAEDTS te Leiden in 1619, de liturgie uit naar de editie van 1566. De verregaande vrijheid van drukkers en boekhandelaren deed TRIGLAND klagen: „sy drucken ende verkoopen alles wat haer belieft, ende alsse erghens een Copie van een Psalmboek, Catechismus of dierghelijcke hebben, zy drucken eenvoudich by haer neus lanckx, manneken nae

¹⁾ TRIGLAND, *a. w.* Dl. IV, fol. 658.

²⁾ VOETIUS, *Catechisatie over den Catechismus der Remonstranten*. Utr. 1641, Voorrede.

manneken, sonder ondersoek of het wel of qualijk is, ende die boecken worden also inde winckels tot verscheyden gebruycken verkoff".¹⁾ Zoo lag het voor de hand, de lezing: „de leer, die alhier geleerd wordt" te drukken, daar zij meer *gewild* was dan die der Haagsche synode. Dit geschiedde ook in de uitgaven der liturgie, die in 1639 bij P. A. RAVESTEYN te Leiden en E. CLOPPENBORGH te Amsterdam gelijktijdig het licht zagen. De tweede doopvraag verkreeg daar dezen vorm:

„Ten anderen, oft ghy de Leere die in 't Oude ende Nieuwe Testament, ende in de Artijkelen des Christelijcken gheloofs begrepen is, ende in de Christelijcke Kercke *alhier* geleert wordt, niet en bekent de waerachtighe ende volkomene Leer der saligheyt te wesen?"

De vermaning werd weggelaten en is daarmee voorgoed uit het kerkelijk gebruik verdwenen.²⁾

Tal van onnauwkeurigheden en willekeurigheden kwamen in de daarop gevolgde uitgaven voor. De kerk stond hier machteloos tegenover. Zoolang de Staat haar niet steunde, bezat zij zelve geen afdoend middel tot handhaving van den tekst harer formulieren. Voor Holland kwam hier in 1699 verandering in, toen bij resolutie der Staten bepaald werd, dat de verplichting tot revisie der laatste drukproeven, evenals die van den Bijbel, voortaan ook van de psalmboeken en liturgieën zou opgedragen zijn aan gecommiteerden van de kerk. De boete, op de overtreding gesteld, bedroeg voor de drukkers duizend, zegge duizend gulden!

Deze streng schijnende maatregel baatte evenwel weinig. De slordigheid der drukkers en de nalatigheid der van wege de kerk aangestelde correctoren bleef groot. Na de herhaalde klachten, bijzonder op de synode van Zuid-Holland

¹⁾ *Kerckgeschiedenis*, fol. 664.

²⁾ In 1646 stond zij nog achter de Psalmen van MARNIX. Vgl. *ENS a. w.* blz. 217.

in 1731 te Dordrecht, verscheen in 1737 eene verbeterde uitgave naar den tekst van 1639, door CLOPPENBORGH te Amsterdam bezorgd. De onnauwkeurigheden bleven niettemin legio. Op de vergadering der classis Delft in 1776, en op die der synode van Gorinchem in 1780, werd zelfs het voorstel gedaan, eene algemeene correctie der liturgie te beginnen. Hieraan durfde men echter geen gevolg geven, uit vrees voor verstoring der rust. Wel vroegen de uitgevers de kerkelijke authentiseering, maar om een zuiveren tekst bekommerden zij zich niet in 't minst.

Na ons onderzoek staat nu vast: Het formulier van VAN DER HEYDEN, in 1566 voor 't eerst uitgegeven met de Psalmen van DATHEEN, werd op het convent te Wezel erkend. Door (op last van) de nationale synode van 1578 te Dordrecht werd dit breede formulier verkort. Die van Middelburg in 1581 liet vrij de woorden: „de leer die hier geleerd wordt” te lezen of weg te laten, en die van 'sGravenhage van 1586 voltooide het werk, door den vorm der doopvragen definitief vast te stellen. Volgens Gereformeerd kerkrecht mocht hierin geen wijziging gebracht worden, dan door eene nationale synode. Dit is niet geschied. Ergo, de doopvragen van 1586 zijn, of liever ze moesten nog zijn, de alleen geldende.

Gebruik van het formulier.

Toen op het convent te Wezel de bediening der sacramenten ter sprake kwam, werd aangaande den doop bepaald, dat ouders en getuigen, die kinderen ten doop brachten, ondervraagd moesten worden met de woorden van het formulier.¹⁾ Wij zagen, hiermede werd dat van

¹⁾ RUTGERS, *Acta* 28: „Atqui parentes et testes qui ad Baptismum pueros adferent iis verbis quae in forma baptismi expressa sunt interrogabuntur.”

1566 bedoeld. Dit was velen te lang. Zij lieten het ten deele of geheel achterwege en hielden eene korte toespraak. De synode van Zuid-Holland achtte dit gevaarlijk. Zij besloot in 1574, dat de „forme” overal dezelfde moest wezen en gaf in het volgende jaar hare goedkeuring aan een verkort formulier, dat waarschijnlijk in Holland eenige jaren gebruikt is, doch reeds in 1581, wegens de verschijning van VAN DER HEYDENS liturgie, afgeschaft werd. Het formulier van 1580 toch was het door de nationale synode van Dordrecht in 1578 vastgestelde. Intusschen bleef het afgeschafte, breede formulier, vooral bij bejaarde predikanten en op het platteland, waar men er bijzonder gehecht aan was, in gebruik. ¹⁾ Op hare vergadering van 1580, was b.v. de Geldersche synode van oordeel, dat het breede formulier op de dorpen dienst kon doen, wegens het kleine getal der kinderen, die gedoopt werden. In de steden moest men het korte gebruiken om „die gemeine toehoerer sooveel muglick in der kerk tho halden.” ²⁾ Na de nationale synode van 1618/19 raakte het langere in onbruik, overeenkomstig den wensch dier hooge vergadering. ³⁾

Algemeen werd het formulier gelezen, doch of dit altijd stichtelijk plaats had, valt te betwijfelen. Vele predikanten „raffelden het af”, vooral wanneer de preek wat lang geduurd had. ⁴⁾ De gementeleden zagen dikwijls misnoegd, omdat zij door de lezing van het formulier te lang werden opgehouden, of zij verlieten de kerk. Vele leeraars liepen „schielijk en rabbelende” er over heen, alsof zij gejaagd werden en

¹⁾ VOETIUS Voorrede v. d. *Catechisatie op den Catechismus der Remonstranten*.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta IV*, 5. SMETIUS, *Ordonnantiën* blz. 109.

³⁾ Kerkenordening art. 58.

⁴⁾ SCHOTEL, *De openb. Eeredienst*, 1e druk blz. 391, 392.

zich haastten om maar spoedig het einde te hebben. ¹⁾ BERNHARDUS SMYTEGELT, van 1695 tot 1735 predikant te Middelburg, sprak zijne gemeente aldus bestraffend toe: „Predikanten, ik en elkeen, lezen wij het Formulier des Doops, 't is zonder hart, zonder eerbied, zonder aandacht; en de gemeente hoort het oneerbiedig aan. De predikanten brab-belen het daar wat heen. De toehoorders zijn eveneens of ze dan wel wat mochten lachen en praten, en alsof ze zichzelf eens uitspannen mochten. Wij hebben allen schuld, en het is schande, dat wij, terwijl het teeken en zegel des genadeverbonds aan de jonge kinderen bediend wordt, ons zoo lauw en onverschillig gedragen; want zelfs, wie bidt het korte of het lange gebed mede, uit het Formulier des Doops?“ ²⁾

Verklaarbaar is dan ook het voorstel van twee predikanten van naam uit het laatst der 17^e eeuw, de formulieren in 't algemeen, en het doopformulier in de eerste plaats, af te schaffen. JODOCUS VAN LODENSTEIJN, predikant te Utrecht, en JACOBUS KOELMAN, bedienaar des Woords te Sluis, verzetten zich met alle macht tegen het gebruik van formulieren. LODENSTEIJN rekende dit tot de oorzaken der geesteloosheid zijner eeuw. Hij noemde het een sleurdienst, die men half slapende kon waarnemen. Formulieren waren goed als voorbeelden, en hadden derhalve alleen wat den geest, niet wat de woorden aangaat, bindende kracht. Hij gebruikte „merkelyke vryheit omtrent den Doop“, en wilde zich niet „binden aan het Formulier“. Een zijner tijdgenooten, PARRESIUS, verklaarde van hem en zijn collega GENTMAN te Amersfoort, dat zij het formulier niet lazen. Op de synode

¹⁾ CHRISTOPHILUS EUBULUS [JAC. KOELMAN], *De Pointen van Nodige Reformatie ontrent de Kerk, en Kerkelijke, en Belijders der Gereformeerde Kerke van Nederlandt*. Vlissingen, 1678, Point 363 B.

²⁾ BERN. SMYTEGELT, *Verklaringe v. d. Heid. Catechismus 1747*, blz. 391.

van Utrecht in 1675 werd deze quaestie zelfs afzonderlijk besproken. Een ieder moest zorg dragen, dat de zin, de beteekenis der formulieren, niet werd „gecontrarieert”. Zoo men maar geen ongereformeerde leer verkondigde, stond het een ieder vrij het formulier woordelijk te lezen, of het daarin behandelde in eigen woorden weer te geven. De synode van 1676 kwam hierop terug. Wegens herhaalde klachten over het lezen van de formulieren stelde zij vast, dat men hetgeen men uit die formulieren las, onveranderd zou lezen.¹⁾ Toen dit artikel werd opgelezen, protesteerde LODENSTEIJN daar openlijk tegen. Waren zijn ziekte en dood niet tusschenbeide gekomen, hij zoude op de volgende vergadering zich met alle kracht tegen dien formulieren-dwang verzet hebben.

KOELMAN, partij kiezende voor het streven van LODENSTEIJN, wees op de bediening des doops, die naar zijne overtuiging wegens de voorlezing van het formulier, „dien ouden trant en slenter”, van „alle Geest, kracht en pit” beroofd was. „Men leest”, zoo klaagde hij in zijne *Pointen van Nodige Reformatie* blz. 195 „het Formulier des Doops, so uyt gewoonte en na de sleur, als dat ten eynde is, zo komtmen tot den Doop; daer en wordt geen klaere nadruklijke opening gedaen van de Natuur en gelegentheydt van het genade-verbondt, en van desselfs conditie en zegel, ende daer en geschiedt niet een solemneele opwekking van alle die tegenwoordig zijn, datse de pligten van 't verzegelde verbondt Godts mochten gedenken en nakomen; de ouders worden niet ernstig aen-gezet, met beweeglijke redenen, om haar verbintenis wel na te komen; want dat is geen gewoonte; en ook meynen zy verbonden te zyn aan dat Formulier, door de oplegging van 't Synode, en zy weeten, daer wort van Politike en Kerkelijke op-gemerkt, zo yemant 't

¹⁾ *Acta syn. Utr.* 1676 art. 42. Zie ook Dr. J. VAN PROOST, *Jod. van Lodenstein*, Amst. 1880, blz. 155, 161.

Formulier verlaat, schielijk valt men dien op het lijf, en men dreytse met de ban, en met uytwerping, als of zo een in de Kerk niet te verdragen was; groot geraas maakt men daar over; 't schijnt, ja ik versekere my, dat de Duyvel vreest, dat den vleeschlijken Formulier-dienst eens ter kerke uyt zal geworpen worden; waer uyt hij nochtans weet, zo veel profijt en ondersteuning voor zijn Rijk te komen, ende gekomen te zijn, in alle de Christen-Kerken zo Oostersche en Westersche."

Elf jaren later, in 1689, was hij nog van hetzelfde gevoelen. Ook toen zocht hij de oorzaak, dat de doop zeer „geesteloos, onbewogen, met weinig vrucht, troost en kracht" voor de gemeente bediend werd, in het formulier. Men moest spreken „in eigen woorden".¹⁾

Bezwaren tegen het stipt lezen van het formulier.

Zoals wij zagen, gevoelden sommigen zich bezwaard het formulier te lezen, daar zij meenden, dat de doopsbediening ontaardde in een formaliteit. Doch er gingen ook klachten op over den inhoud van het formulier, en wel in hoofdzaak over het ritueele gedeelte, n. l. het gebed, de vragen en de dankzegging. KOELMAN o. a. was de aanhef van het gebed tot een aanstoot. Zonder „grondt van de schriftuur" werd daar gezegd, dat het verdrinken van PHARAÖ met al zijn heir in de Roode Zee en 't droogvoets doorleiden van Gods volk, den doop beduidde.²⁾ Hij hield geen rekening met hetgeen Paulus 1 Cor. 10: 1 en 2 schrijft: „En ik wil niet broeders! dat gij onwetende zijt, dat onze vaders

¹⁾ *Neerland Plicht en Voorbeeld*, blz. 180.

²⁾ *De Pointen*, p. 348 A.

allen onder de wolk waren, en allen door de zee doorgaan zijn; en allen in Mozes gedoopt zijn in de wolk en in de zee". Anderen lieten de dankzegging weg, wellicht omdat zij zoo stellig spreekt en te ruim en algemeen schijnt. En dit ging gemakkelijk. Den doop, die aan het einde der godsdienstoefening bediend werd, kon men besluiten met het vrije slotgebed en niemand viel de weglating der dankzegging op.

Van een bepaalde twist de voorlezing van gebed en dankzegging betreffend, wordt geen gewag gemaakt. Zooveel te meer trekt de strijd over het lezen der vragen onze aandacht. Stond het eerst vrij, de vragen van het formulier te stellen of achterwege te laten ¹⁾, spoedig werden zij algemeen gebruikt. Reeds de nationale synoden van 1578 en 1581 stelden ze verplichtend. ²⁾ Opmerkelijk is het besluit der Friesche synode van 1609. Zij achtte het niet noodig altijd „vraegswijze” deze voor te stellen. Mits „het fundament derselwen” behouden werd, mocht men 't ook „leerenswijze” doen. ³⁾ Een uitzondering maakten allcen de Remonstranten te Kampen, ⁴⁾ en de stad Groningen wegens verbod van den magistraat. Voor Groningen is dit vooral merkwaardig, daar in de Ommelanden, zelfs onder het stads-rechtsgebied, de vragen wèl gedaan werden. Reeds van de hervorming af bestond dit verbod en verzoeken van den kerkeraad, om de vragen te mogen stellen, bleven vruchteloos. ⁵⁾ De regeering aarzelde steeds om in dat verzoek te bewilligen, blijkens hare resolutiën van 23 April 1659 en van 13 Juli

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* I 3, Edam 1572, I 70, Amst. 1579.

²⁾ RUTGERS, *Acta* 249, 407.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* VI, 183.

⁴⁾ *Acta syn.* Kampen 1612, Zwolle 1615. REITSMA en v. VEEN, *Acta* V 290, 294 sub 7.

⁵⁾ *Acta syn. Gron.* 1649, art. 52 tot 1657, art 11; 1664 art. 43; 1665 art. 49.

1676. Herhaalde verzoeken van de synode mochten ook niet baten, zoodat die van 1687 mismoedig besloot, omdat de kerkeraad „bij Borgemeesteren en Raad daarover gedifficulteert werd”, voortaan over deze kwestie te zwijgen.¹⁾ De kerkeraad besprak haar telkens. Eindelijk besloot men in de vergadering van 26 Juli 1721, om tenminste aan hen, die dit begeerden, de vragen ter beantwoording voor te leggen en op dat besluit de goedkeuring der regeering te verzoeken. Deze weigerde. Hierover verontwaardigd, liet de kerkeraad ondanks het verbod *nu en dan* de vragen voorlezen aan vaders die te voren hadden te kennen gegeven er mede in te stemmen. Ook dit verbod de regeering bij resolutie van 6 Januari 1722 en de oude toestand werd bestendigd. Wel deed ± 1770 de synode van Stad en Lande weder een verzoek bij de regeering betreffende deze zaak, doch verkreeg geen afdoend antwoord. Zij hield het in advies, d.i. zij wees het niet af, doch willigde het ook niet in. Eindelijk werd in 1804 het verbod ingetrokken.²⁾

Ging deze strijd over het al of niet lezen der vragen, een gansch andere twist werd gevoerd over den vorm, waarin men de vragen moest lezen. Hoewel de kerk op hare nationale synoden zich telkens met den tekst der liturgie bezig hield en de lezing vaststelde, bleven de oude, feitelijk afgeschafte uitgaven in omloop. Hierdoor ontstond menig conflict, kenmerkend voor den geest, die predikanten en leden der gemeente bezielde. Twee der merkwaardigste twisten uit het jaar 1613, te Amsterdam door eenige voormannen der kerk gevoerd, zijn aan de vergetelheid ontrukkt. Oog-

1) *Acta syn. Gron.* 1687, art. 20.

2) A. YPEY, *Gesch. d. Kristlijke kerk in de achttiende eeuw.* Utrecht 1807. Dl. VIII, blz. 787—789. A. YPEY en I. J. DERMOUT, *Gesch. d. Ned. Herv. Kerk*, Breda 1824, Dl. III, blzz. 258—264.

getuigen hebben — een ieder op zijne wijze — ons deze medegedeeld. ¹⁾

Op Donderdag den 14^{den} Februari van genoemd jaar zou in de Oude kerk, in den vroegen dienst vóór zeven uur, een kind gedoopt worden van WILLEM LINDEMAN, stiefzoon van WTENBOGAERT. Voor deze plechtigheid was WTENBOGAERT, het bekende hoofd der Remonstranten, uit den Haag overgekomen, om als getuige over den doop te staan. PETRUS PLANCIUS trad op. Als vurig Contra-remonstrant liet hij deze gelegenheid niet ongebruikt voorbijgaan, om de leer der Remonstranten te bestrijden. Na de preek werd het formulier gelezen, de vragen werden gedaan en de ouders met de getuigen, onder wie WTENBOGAERT zich bevond, antwoordden „ja”. Na het eindigen der godsdienstoefening liep het gerucht, dat WTENBOGAERT zijn leer had verworpen, daar hij door op de tweede vraag, zooals PLANCIUS die gelezen had bevestigend te antwoorden, zijne instemming had betuigd met de leer die alhier, d. w. z. te Amsterdam, geleerd werd. Daarop schreef WTENBOGAERT aan PLANCIUS een brief, waarin hij er op wees, dat het vroegere formulier door de nationale synode van 1586 veranderd was en het aan PLANCIUS niet vrijstond, zulk een „Nieuwigheydt” op eigen autoriteit in een eenmaal vastgesteld formulier in te voegen.

Niet lang daarna werd EPISCOPIUS, professor in de theologie te Leiden, verzocht als getuige te staan over den doop van een kind zijns broeders te Amsterdam. CASPAR VAN DER HEYDEN had de preekbeurt in de Nieuwe kerk op Dinsdagmorgen 2 April. EPISCOPIUS, gedachtig aan de vraag, die aan WTENBOGAERT gesteld was, had zich gewapend.

¹⁾ J. WTENBOGAERT, *De kerckelicke Historie*, z. p. 1647, Dl. IV, fol. 62—64. J. TRIGLANDIUS, *Kerckelycke Geschiedenissen*, Leiden 1650 fol. 658—664. G. BRANDT, *Historie der Reformatie*, Amst. 1671—1704. Dl. II, fol. 216.

Toen op de tweede vraag volgde: „Wat seght ghy daerop?” gaf hij ten antwoord, dat hij voor de leer der zaligheid hield, al wat aldaar geleerd werd, naar Gods Woord en de Artikelen des Christelijken geloofs, naar den inhoud van 't formulier, dat de woorden bevatte: *dienvolgende*. VAN DER HEYDEN sprak daarop met verheffing van stem tot EPISCOPIUS: „Jonghman, wie ghy zyt ick en kenne u niet: Maer het en past u niet hier openbaerlyck inde kerck te wederspreecken. Ghy weet waer ick woon, hebt ghy op my of myne Leere wat te segghen, komt by my te huys, ick sal u contentement doen”. ¹⁾

Dit gaf heel wat opschudding tijdens en na de godsdienstocfening. Het volk trok partij voor den predikant en wilde EPISCOPIUS niet uit het doophek laten gaan, indien hij zich tegenover VAN DER HEYDEN en de vijf andere aanwezige predikanten niet verantwoordde over zijne handelwijze. BRANDT weet ²⁾ zelfs te verhalen, dat eenige mannen tegen EPISCOPIUS buiten de kerk zouden geroepen hebben: „Nu jongens raept steenen, gooit nu die schelmen en oproermaekers”. Ongeveer in dienzelfden tijd zou een smid, EPISCOPIUS voorbij zijn werkplaats ziende gaan, hem woedend met een gloeiend ijzer nageloopt hebben, roepende: „Gy Arminiaen en beroerder der kerke”.

Doch! fama crescit eundo.

Intusschen, EPISCOPIUS moest voor de burgemeesteren verschijnen. Een dezer kwam op de gedachte het boek, dat op den preekstoel lag, door den koster te laten halen. Bij nader onderzoek bleek toen, dat de predikanten van dit exemplaar geen gebruik maakten, doch een ander formulier voorlazen. Volkomen kwam dit overeen met de verklaring van VAN DER

¹⁾ JACOBUS TRIGLANDIUS, *Kerckelycke geschiedenissen*, Leiden 1650, fol. 661 en 662.

²⁾ *Historie der Reformatie II*, fol. 218—220.

HEYDEN, die na de doopsbediening aan de vijf aanwezige predikanten zijn exemplaar toonde „van zijn vader zaliger”, zooals TRIGLAND zegt; m. a. w. de editie van 1580. De burgemeesteren lieten EPISCOPIUS „vriendelyk” gaan. Want wie was feitelijk de schuldige? Had hij al opschudding teweeggebracht, VAN DER HEYDEN had daartoe aanleiding gegeven.

De Amsterdamsche predikanten hielden zich des te vaster aan het door hen gebruikte formulier, en vooral aan de oude redactie der tweede vraag. Volkomen in hun geest, waarschijnlijk wel op hun verzoek, gaven de Noord-Hollandsche gedeputeerden ter Nationale synode in 1618/19 te bedenken „of niet in de tweede *vraag*, die den ouderen ende getuygen voorgehouden wert, bij de woorden: *End dien volgende ind' Christelijke kerke geleert wert behoort gevoecht te werden het wordeken alhier?* Wij meenen Jae.”¹⁾ Welk besluits de synode hierop nam, vermelden ons de acta niet.

TRIGLAND meldt, dat „de Nationale Synode tot Dordrecht Anno 1619 om soodanighe bedriegerije voor te komen (n. l. als van WTENBOGAERT en EPISCOPIUS) de invoeging van het wordeken *alhier* ofte *in dese Kercke* eendrachtelijck heeft goet gevonden”. Dit gezegde is, — na het vroeger aangetoonde zal 't duidelijk zijn — weder een persoonlijke gedachte, of liever een verzinsel van dezen historieschrijver. Niet alleen het ontbreken van eenige vermelding van dit besluit in de acta, maar ook dat „*alhier* ofte *in dese Kercke*” draagt het kenmerk der onwaarschijnlijkheid. Gesteld dat de synode er toe had besloten, dan zou zij ééne formule aangegeven, en niet de keuze gelaten hebben tusschen „*alhier*” en „*in dese Kercke*.”

¹⁾ THEOD. HEYNGIUS, *Acta Synodi Nationalis breviter conscripta*. Handschrift der Utr. Rijksuniv. Bibliotheek, p. 205.

Wat partijdrijven al teweeg brengt! De omstandigheden brachten mede, dat men elkander niet toegaf. Remonstranten en Contra-remonstranten stonden juist in die dagen het heftigst tegenover elkander. De Contra-remonstrantsche predikanten waren schuldig in de bejegening der beide Remonstranten. Strikt genomen handelden zij naar het verlangen van velen in de gemeente, maar in strijd met de bepaling der kerk. Zij hadden aan hetgeen op de nationale synode in 1586 bepaald was, moeten gehoorzamen. Daartegenover staat, dat de Remonstranten, wilden zij leden der Gereformeerde kerk heeten, geen ernstig bezwaar behoeften te hebben tegen „de leer die alhier geleert wordt.” Onder *de leer alhier* werd niet verstaan, alleen de leer van het formulier (b.v. aangaande de erfzonde), of de leer van eene bepaalde kerk (b.v. de Amsterdamsche), of van een bepaald persoon (b.v. PLANCIUS of VAN DER HEYDEN), doch van de Gereformeerde kerk in haar geheel, vertegenwoordigd door de plaatselijke kerk. Had men in 1613 het exemplaar van 1586, dat op den preekstoel lag, het wettig erkende gebruikt, veel oneenigheid ware voorkomen. Later, mede uit misverstand, stootte men zich opnieuw aan dat woordeke „alhier”, vooral bij de doopsbediening op vacante plaatsen, waar men de leer, die geleerd werd, afkeurde. Sommige predikanten lieten „in de Christelijke kerk alhier geleerd wordt” dan geheel weg. Anderen lazen zeer voorzichtig: „alhier behoort geleerd te worden”.¹⁾

Een andere uitdrukking, die aanleiding tot een langduriger twist werd, is „in Christus geheiligd”, voorkomende in de eerste vraag.²⁾ Tot recht verstand van deze ingewik-

¹⁾ H. H. BARGER, *Ons Kerkboek*, 1e dr. Gron. 1900, blz. 197; 2e dr. Utr. 1907, blz. 213.

²⁾ ENS II, cap. 3 § 11: „Over de eerste vrage is nooit geschil geweest van de tyd der hervorminge af, alleen vinde ik agter MARNIX Psalmen, Anno 1591. „In Jesu Christo geheyligt zyn.” Wel was er

kelde zaak is het wenschelijk vooraf te onderzoeken, welke beteekenis VAN DER HEYDEN, de auteur, aan die woorden gehecht heeft. Wij vernemen dan later, wat deze woorden zouden *kunnen* beteekenen volgens verschillende theologen.

Van 1566 af luidde de eerste vraag, zonder eenige verandering ondergaan te hebben:

„Eerstelick (hoe wel onze kinderen in sonden ontfangen en geboren zijn, en daerom allerhande ellendichcyt, Iae de verdoemnisse selve onderworpen) *oft ghy niet en bekennt, datse in Christo gheheylicht zijn, ende daerom als lidmaten zijnder Ghemeynten behooren ghedoopt te wesen?*”

Was er geen verschil van meening wat den tekst betrof, zooveel te meer werd over de dogmatische beteekenis der woorden gestreden. Alvorens dien strijd te beschrijven wenschen we te onderzoeken welke bedoeling VAN DER HEYDEN ghad heeft, toen hij de vraag in dezen vorm opstelde. Daartoe kunnen wij de bronnen waaruit hij putte raadplegen en met eene betrekkelijke zekerheid beslissen welke zijne grondgedachte was.

Naar 't ons voorkomt heeft men niet genoeg onderscheid gemaakt tusschen de inleiding tot de vraag en de vraag zelve. Deze begint evenals de tweede en derde met *oft*. Indien men de vraag afzonderlijk leest, is haar eerste helft synoniem met de tweede. „In Christus geheiligd” beteekent dan hetzelfde als „lidmaten van Christus' gemeente”. Vergelijken wij hiermede de beide bronnen n.l. A LASCO's tweede en MICRONS eerste vraag, dan is de overeenkomst in 't oog vallend.

een uitgave waarin alleen gelezen werd: „in Christus geheyligt” met weglating van het woordje „zyn”, maar deze uitgave was „zo gebrekkig, en vol schryf of drukfouten,” dat er de minste staat niet op gemaakt kon worden.

Bij A LASCO wordt gevraagd:

„Erkent gij . . . dat onze kinderen wel van nature, gelijk ook wij allen, kinderen des toorns en des doods zijn, maar nu met ons in het goddelijk verbond, om Christus wil, begrepen, op zijn bevel met het zegel der aanneming en van zijne gerechtigheid, dat is met den doop gewisselijk behooren verzegeld te worden?”

MICRON heeft slechts twee vragen. De eerste daarvan luidt:

„Ik vrage, of gij bekent, dat dit kind, dat gij hier ten Doop brengt, een zaad der gemeente, door de kracht van het verbond met God zij, aan hetwelk, naar den inhoud van onzen dienst, de Doop toekomt, hoewel het anders van nature een kind des toorns en des doods is?”

Vergelijkende met A LASCO heeft „in Christus geheiligd” dezelfde beteekenis als „in het goddelijk verbond, om Christus' wil begrepen”. De opstellers der liturgiën der Gereformeerde kerken toch, gingen van de verbonds-gedachte uit. Het geslacht Abrahams, het volk van Israël, was wegens het verbond Gods heilig van de geboorte af, ja zelfs vóór de geboorte. De kinderen van de geloovigen des Nieuwen Verbonds zijn in Christus leden van datzelfde verbond Gods, alzoo, als een geestelijk nageslacht van Abraham, *heilig*. Hoewel door de erfzonde der verdoemenis deelachtig, worden zij, in Christus, „rechtvaardig voor God gerekend” (formulier). En willen wij vernemen hoe MICRON dacht, als hij den kleinen doopeling „een zaad der gemeente, door de kracht van het verbond met God” noemde, zoo geeft Antwoord 90 van zijn Catechismus (aangehaald door ENS blz. 215) de verklaring. Op de vraag, of van de kinderen, eer zij gedoopt werden, geene mondelinge belijdenis moest geëischt worden, gaf hij ten antwoord:

„Overmits dat de gemeente van hunne (n.l. der kinderen) zalig-

heid veel zekerder getuigenis heeft uit den Woorde Gods, dan men uit de belijdenis der volwassenen hebben kan, en hunne aangeborene krankheid, door welke zij niet gelooven, noch belijden kunnen, die wordt hun niet toegerekend, om Christus' wil, in welken zij gezegend, dat is: *heilig*, gerechtig, rein en geloovig geacht worden, niet minder dan de volwassene geloovigen."

Hunne *aangeborene krankheid*, de erfzonde wordt niet naar de Roomsche voorstelling door den doop afgewasschen, maar *om Christus wil niet toegerekend*. Zij zijn dus heilig, deelende in de genade Gods als de volwassenen, die belijdenis van hun geloof kunnen doen. Hiermede stemt ook WTENHOVES *Forme des dienstes der heiliger Doipe* overeen. ¹⁾ Vooral komt dit uit bij de aanspraak tot „den vader des doiplinges ende den tuygen ende mitsorgen mit hem." Zij luidde:

„Nademmael B. de doipe na huerer insett̄ige (als nu gehoirt is) eē kraftige versegelinge is der genadiger ende saliger wedergeborte, die dē geloiuigē ende hucrē sade, na luydt des Euangelii, door Christi Iesu, des eenigen ende ewigen Heilandes voldocinge, vermiddelingē, heylichmakinge ende verdienste, to wege gebracht is So vrage ick uth name der gemeynte, Of gy dit kindt dat gy hier bringet, achtet een geloiuich saadt te syne, ende dat d̄seluigē de Doipe in rechter bedieninge toekome?"

Even sterk sprak de dienaar het uit in het gebed, dat hij terstond na het uitspreken der doopformule liet volgen:

„God ende de vader onses Heerē Iesu Christi bestedige ende bekräftighe door synen heyligen Gheest, in desen kinde, ende in ons allen de gauen syner gheschuncken wedergeborten ende gherechticheyt in Christo Iesu ten ewighen leven. Amen."

¹⁾ Achter: *De Psalmen Daudis, in Nederlandischer sangs-rymen, door Jan VVtenhove van Ghent*. Gedrukt to Londen by IAN DAYE den 12 Septembris 1566. (Op denzelfden datum verschenen hiervan twee, in spelling zeer van elkander afwijkende, edities).

Leggen wij Geloofsbelijdenis en Catechismus hiernaast dan vinden wij daarin een zelfde gedachte. God heeft bevolen (Art. XXXIV.) te doopen allen „*die de zijnen zijn*”. Zij worden „door het sacrament des doops in de kerk Gods ontvangen en van alle andere volken en vreemde religiën afgezonderd, *om geheel Hem toegeëigend te zijn*”. Evenzoo spreekt onze Catechismus in het antwoord op de 73ste vraag. God verzekert ons door den doop, *niet* dat wij door het bloed van Christus gewasschen *zullen worden*, maar dat wij, en dus ook onze kinderen, „zoo waarachtiglijk van onze zonden geestelijk gewasschen *zijn*, als wij uitwendig met water gewasschen worden”.¹⁾

Vele theologen van dien en lateren tijd hadden dezelfde gedachte. Tegenover de Doopsgezinden hielden de Gereformeerden vast aan hunne belijdenis, dat er meer zekerheid bestaat van de verkiezing der kinderen, dan van die der volwassenen. FRANCISCUS JUNIUS (1545—1602) wilde b.v. de verkiezing van *alle* bondelingen gepraesumeerd hebben. Hij ging zelfs verder. Volgens zijne overtuiging verblijft aan God het recht ook *buiten* de grenzen des verbonds, onder de jongstervende kinderen, zijne uitverkorenen te vergaderen.²⁾ Tegenover degenen die beweerden, dat kinderen niet gedoopt mogen worden, omdat de doop het teeken van geloof, bekeering en wedergeboorte is, verklaarde hij: „Dicimus itaque, si absolutè dicatur Infantes non esse fidei capaces, falsum illud esse, quia fidem habent in principio habitus, spiritum habent fidei. De poenitentia: dicimus esse eodem modo poenitentes quo sunt peccatores. Quum ergo sint peccatores principio in Adamo priore & habitu tantum, principio in posteriore Adamo & habitu poenitentes esse fatemur, non autem actu. De regeneratione, aliter

1) Dr. A. KUYPER, *E voto dordraceno*, Amst. 1905 III, blz. 54, 55.

2) *Collatio de natura et gratia*, resp. ad. rat. 28. *Opera* II, 332, s. q.

consideratur in fundamento, id est, in Christo habitu, aliter in nobis actu. Prima regeneratio (quae dici potest transplantatio à vetere Adamo in nouum) tanquam causa est, altera tanquam fructus sequitur. De prima loquitur Christus *Iohan.* 3. Apostolus vtramque coniungit, *Rom.* 6. Hac regenerantur infantes electi, cum Christo inseruntur, & huius obsignatio fit iis dum baptizantur." ¹⁾

De eerste, dien wij van een uitwendig verbond hooren spreken, is de Delftsche predikant REINIER DONTECLOCK in zijn strijd met DIRCK VOLKERTS COORNHERT (1522—1690). ¹⁵⁹⁰ In zijn *Grondich onderrecht . . . vande Predestinatie of de eeuwighe verkiesinghe Gods* blz. 30 en 35, zegt hij, dat de kinderen des verbonds „onder de Gheloovige gherekent werden” moeten, in dezen zin: „Sy zijn mede in hare Ouders gheroepen, ende staen onder het zelve wterlijcke Verbont Godts”. „Ghelyc nu alle bedaechede die van God syn gheroepen ende aan Christum wterlijc hebben gheloofft, daerom van Godt tot de Salicheyt niet en syn verkoren, naar de spreucke Christi: Vele gheroepen, weynich wtverkoren; Zoo moet men tselve ghevoelen hebben van haren kinderen, hoe wel sy alle syn gheroepen in haer Ouders, ende staen in het wterlijcke Verbondt Gods. Wel oordeelde hij anders in zijn: *Op 't Schrift eens onbekenden*, blz. 50. Daar sprak hij als zijne meening uit, dat men aangaande de kinderen der geloovigen, die in hunne jeugd sterven, moet oordeelen, dat ze van wege het verbond Gods, waarin ze staan, al te zamen zalig zullen worden en tot de zaligheid uitverkoren zijn, zonder de verborgen oordeelen Gods te onderzoeken. Later, tijdens de Arminiaansche twisten, wierp dezelfde DONTECLOCK den Gereformeerden tegenstanders de beschuldiging naar 't hoofd, dat zij vele kinderen tot geen

¹⁾ FRANC. JUNII, *Opuscula theol. selecta, Theses theologicae* LI, De paedobaptismo thesis 7. — Deze theses werden op verschillende tijden na 1584 te Leiden door theol. candd. verdedigd „praeside D. FR. JUNIO”.

ander doel geboren achtten, dan om in het eeuwig verderf te vervallen. ¹⁾

Juist deze beschuldiging werd aanleiding, dat de Contra-Remonstranten zich in 1611 duidelijk uitspraken in zake hun beschouwing van het verbond Gods. Te 's-Gravenhage had in genoemd jaar de *Schriftelijke Conferentie* plaats. ²⁾ Daarin verklaarden zij „dat voor Gods uijtverkorene kinderen te houden zijn niet alleen de volwassene, die in Christum gelooven, ende dienvolghende waardichlijk den Evangelio wandelen, maar oock de kinderen des verbonts, so langhe als sy metter daet niet het contrarie en bewijsen, ende dat over sulcx geloovighe Ouders, wanneer hare kinderen in hare kintsheyt comen te sterven, geen oorsaecke en hebben van te twifelen van der selve harer kinderen salicheyt”. ³⁾

Men veronderstelde: de doopeling, hij zij volwassene of kind, is „in Christus geheiligd”, een uitverkorene aan wiens genadestaat wij niet mogen twifelen, tenzij — hij het tegenovergestelde door een goddeloozen levenswandel bewijst, en niet tot bekeering komt. Hieruit zou men kunnen besluiten, dat algemeene zaligheid werd toegedacht aan de gedoopten, die niet tot grove zonden vervielen; of ook, tot het verloren gaan van vele „in Christus geheiligden”, d. i. tot een afval der heiligen. Dit laatste deden de Remonstranten met beroep op vr. 74 van den Catechismus. Alle gedoopte kinderen, uit geloovige ouders geboren, zouden zalig worden, indien men *den Geest der wedergeboorte* niet kon verliezen. Maar omdat het tegendeel waar was, moest er een afval der heiligen geleerd worden.

¹⁾ G. KRAMER, *Het verband van doop en wedergeboorte*, Breukelen 1897, blz. 261, 262.

²⁾ Hieraan namen o. a. RUARDUS ACRONIUS en FESTUS HOMMIUS deel, beiden besliste voorstanders van de inwendige heilichheid. KRAMER a. w. blzz. 231—236; 258; 263.

³⁾ t. a. p. blz. 21. KRAMER blz. 263.

ACRONIUS c. s. antwoordden hierop, dat in den Catechismus „niet gheseydt ofte ghemeyndt wordt, dat inder daedt nae de waerheydt alle cleyne Kinderen, die van gheloovighe Ouders gheboren werden, den H. Gheest der wedergheboorte souden hebben ontfanghen, maer ghelijck niet alle volwassene, als sy het gheloove belijden ende daerop ghedoopt werden, den Gheest der wedergheboorte hebben, nochtans van ons naar het oordeel der liefde daer voor alle moeten worden ghehouden, soo langhe sy het contrarie niet openbaerlick en betoonen, alsoo ist, dat wy dit naer het selve oordeel der liefde moeten ghelooven, van alle cleyne Kinderen die van Gheloovige Ouders gheboren zijn (t' welck haer in plaetse van belijdenisse is) ende ghedoopt werden, totter tijdt toe dat sy haer selven int opwassen anders betoonen. Actor. 2, 39. Rom. 9, 6.7. Wanneer nu de kinderen in het opwassen door een boos ende Godtloos leven bethoonen, dat sy den Gheest der Wedergheboorte niet en hebben, dan machmen niet segghen datse de selve verloren hebben, maer dat is een seecker tecken datse de selve noyt ghehadt en hebben.”

Helder stond hun, zooals blijkt, het „geheiligt in Christus” voor den geest. Verbond en uitverkiezing werden niet met elkander vereenzelvigd. Zij werden onderscheiden, doch mochten niet van elkander gescheiden of losgemaakt worden. Zoo is het dan ook verklaarbaar, dat de Dordtsche synode van 1618/19 in hare vijf artikelen tegen de Remonstranten, godvruchtige ouders troost bij den dood van hunne jonggestorven kinderen. Zij mogen „aan de verkiezing en zaligheid dezer kinderen niet twijfelen.” Zij zijn „niet van nature, maar uit kracht van het genadeverbond” heilig. ¹⁾

Langzamerhand begon zich een zekere schroom te openbaren in 't handhaven dezer leer. Mocht men wel aan-

¹⁾ *Dordtsche leerregels*, Hoofdst. I § 17.

X nemen, dat *alle* kinderen der gemeente „in Christus geheiligd” zijn? Gaf de praktijk niet talloos vele voorbeelden van gedoopte kinderen, die in 't opgroeien niet de minste teekenen van de werking des H. Geestes vertoonden? De tucht moest wel gehandhaafd als dezulken het „contrarie” vertoonden, maar die tucht verslaptte. Nu kon men naar „den geest der liefde” wel het beste blijven hopen. Was daarmede echter niet de deur geopend, om op de heilige erve van Christus' kerk de grootste onheiligheid niet alleen te dulden, maar ze bijna goed te keuren? Aldus ging men onderscheid maken tusschen de *ecclesia* en de *ecclesiola*, het uit- en inwendig verbond.

X
X
Vooraf sedert Gomarus vond deze onderscheiding bij velen ingang. In zijne „*Disputationes de Sacramentis*” beschrijft hij haar aldus:

„*Externum autem foedus, situm est in externa, cum Deo et visibili, militantis Ecclesiae, conjunctione: qua quis, externa, fidei et vitae, professione, sese à mundi impietate et impuritate, segregat, et Dei cultui, Ecclesiaeque visibili, aggregat obstringit, et Deus vicissim ipsum pro externo, visibilis Ecclesiae suae, membro, et eatenus saltem foederato ac sancto, suscipit atque agnoscit. Internum verò foedus, est mutua inter Deum, et fidei vivae Spiritu praeditos, obligatio, qua Deus, ex gratia, sese Deum ipsorum ac servatorem esse, ac perpetuo fore, per Christi et beneficiorum illius communionem, asserit ac promittit.*”¹⁾

De kinderen mogen gedoopt worden „omdat zij tenminste tot de *uitwendige* kerk Gods behooren en deswege heilig genoemd worden”; (qui quoniam saltem ad externam Dei Ecclesiam pertinent, *sancti* appellantur).²⁾

Van Gomarus af wilden zij, die met hem instemden, allen

¹⁾ FR. GOMARUS, *Disputatio de sacramentis* sub 31 et 33. (*Opera theol. omnia*, Amst. 1664 Vol. II, fol. 101.)

²⁾ *De baptismi repugnantia*, sub 17. (*Opera* Vol II, fol. 106).

nadruk gelegd zien op het voorrecht der uitverkiezing, de inwendige heiligheid der uitverkoren doopelingen, tegenover den doop der groote menigte.

Deze onderscheiding, door Gomarus c.s. voorgestaan, verliep langzamerhand in eene geheele afscheiding van uit- en inwendig verbond. Hiertegen verzetten zich echter verschillende groote theologen der zeventiende en achttiende eeuw en verdedigden de aloude verbondsleer. Als bewijs laten wij eenige getuigenissen volgen.

G. VOETIUS, in zijne *Disputationes* zegt: „Nota est sententia eorum (scil. Reformatorum Doctorum) de efficacia Baptismi, non in producenda regeneratione, sed in *jam producta* obsignanda”.¹⁾ Hij nam de onderscheiding tusschen uit- en inwendig verbond aan, als berustende op de uitverkiezing, maar hij rukte deze beide niet uiteen. Zoolang het tegendeel niet bleek, moest worden ondersteld, dat uit- en inwendig verbond aan elkander beantwoordden.

En — merkwaardige overeenkomst — VOETIUS' groote tegenstander JOHANNES COCCEJUS, de grondlegger van de school der foederaal-theologen, dacht aangaande de heiliging der kinderen op dezelfde wijze. Volgens de verbondsbeschouwing hebben alle leden des verbonds aan de goederen daarvan deel, tenzij zij door ongeloof deze verwerpen. Doch dit laatste kan van de kleine kinderen niet gezegd worden. Daarom schreef COCCEJUS in zijne *Summa doctrinae de foedere et testamento Dei*: „Et in adultis quidem ad Foedus accedentibus requirit professionem fidei in Christum, Actor 8 : 36, 37, in infantibus nihil, nisi genitum esse à parente saltem altero fidem professo; in charitate, quae omnia sperat, judicans, et illos (n.l. de volwassenen) sincere professos et hos (n.l. de kinderen) *jam vere sanctificatos*.”²⁾

¹⁾ G. VOETIUS, *Selectae disputationes theol.*, Pars I—V, Ultraj. 1648—1669, Pars II, p. 412.

²⁾ Cap. XIII § 457, (Vide *Opera omnia* tom. VII, fol. 109).

Ook BRAKEL in zijn *Redelycke Godtsdienst* drukt zich dienaangaande duidelijk uit: „Het Formulier van den Doop vraeght de ouders ende de getuygen: *Ofse niet bekennen, dat hare kinderen in Christo geheylight zyn, ende daerom als ledematen syner Gemeynte behooren gedoopt te wesen?* Om dese vrage wel te verstaen soo merkt. *a.* Dat het Formulier spreekt tot Bondtgenoten, ende van hare kinderen. *b.* Geheylight zyn, wil niet seggen, dat de kinderen nu in waerheyt het beginsel des geloofs, der wedergeboorte, ende heylighmakinge deelachtigh zyn: Ook niet, dat alle de te doopene kinderen, en bysonder dit myn kindt uytverkoren is, bekeert ende saligh sal worden; maer in 't gemeen, dat de kinderen der Bondtgenoten, uyt kracht van het verbondt met de Bondtgenoten ende hare kinderen opgerecht, de goederen desselfs in recht hebben, ende in besittinge sullen deelachtigh worden, in tegenstellinge van de kinderen der gener, die geen Bondtgenoten zyn, dewelke geene beloften hebben in het Woordt, latende de saligheyt, als se jongh sterven, aen de vrye ende verborgene handelingen Godts, sonder het eene ofte andere met fundament daer van te kunnen seggen. Ende dewyle de kinderen der Bondtgenoten niets en vertoonen dat voor ofte tegen is, soo hebben wy se niet te onderscheyden; maer haer uyt kracht van de belofte voor kinderen Godts te houden, tot dat sy het contrarie vertoonen. Soo dat in Christus geheylight te zyn, is deel te hebben aen Christus. *c.* Geheylight te zyn, is niet in een uytwendigh verbondt opgenomen te zyn; want daer en is geen uytwendigh verbondt. Ook wordt bekend dat het kindt voor den Doop geheylight is, en daerom gedoopt moet worden: soo wordt het dan niet een Bondtgenoot door den Doop; maer het was het al te voren, en te voren was 'er geen verbondt, als het verbondt der genade.”¹⁾

¹⁾ *Redelycke Godtsdienst*, 1e dr. Rott. 1700; 18e dr. Rott. 1767. Dl. cap. XXXIX § XXVI.

Van groote beteekenis in dezen is vooral HERMANUS WITSIUS, die een afzonderlijk onderzoek naar de Gereformeerde leer over den kinderdoop ingesteld en zijne resultaten medege-deeld heeft in het geschrift: *De efficacia Baptismi in Infantibus*. WITSIUS, oordeelt: de heiligheid der kinderen is niet eene sanctitas absoluta et inhaerens, maar eene sanctitas relativa et foederalis. Dientengevolge mogen zij gedoopt worden. „Charitas enim jubet infantes ejusmodi singulos, ut dilectos Deo liberos considerare, ipsiusque Dei familiae adnumerare, donec contrarium pessima indole pravisque facinoribus demonstrent. . . . reservata interim Deo occultae praedestinationis Suae libertate.” „Vix dubitari potest, quin thesis ista de regeneratione infantium ante Baptismum, saltem secundum judicium charitatis de singulis, sit recepta Ecclesiae Belgicae sententia.” Vandaar dat hij zich ook volkomen vereenigen kon met de eerste vraag van het doopformulier en tevens met de meening van hen, die krachtens de be-teekenis der vraag onderstelden, dat de wedergeboorte van uitverkoren kinderen aan den doop voorafgaat. (Et thaec pro-corum faciunt sententia, qui infantium electorum et foedera-torum primam regenerationem Baptismo praestruunt. In quibus me hactenus acquiescere profiteor).¹⁾

PETRUS VAN MASTRICHT tegenover de Anabaptisten de gronden voor den doop der kinderen opsommende, zegt o.a.: dat zij moeten gedoopt worden: „quod sint participes Spiritus Sancti 1 Cor. 7:14.”²⁾ Hij beroept zich daarbij op de twee sprekende teksten Jeremia 1:5 en Lucas 1:15. Ook

¹⁾ HERMANNI WITSII, *Miscellaneorum sacrorum tomus alter*. Amst. et Ultr. 1700. *De efficacia Baptismi in Infantibus*, Exercitatio XIX § V, p. 617; XXXII, p. 633, 634; cf. § LII p. 647.

²⁾ 1 Cor. 7:14 was de textus classicus in dezen strijd, terwijl men zich merkwaardiger wijze niet beriep op plaatsen als 1 Cor. 1:2, 2 Cor. 1:1, Ef. 1:1 en vooral 1 Cor. 6:11, waar Paulus tot de ge-heele gemeente zegt: „gij zijt afgewasschen, gij zijt geheiligd, gij zijt gerechtvaardigd.”

herinnert hij aan de verplichting, den doopeling door den doop opgelegd n.l. „gratias Deo agere, quod lavacro regenerationis, in sanguine Christi, et Spiritus Sancti nos purgavit, purgationemque obsignaverit in Baptismo.”¹⁾ De reiniging, heiliging, die reeds plaats had gehad, werd daarna door den doop verzegeld.

Op gelijke wijze verzette zich CAMPEGIUS VITRINGA tegen de leer dergenen, die de kinderen wel heilig noemden, doch daarbij aan eene uitwendige of bondsheiligheid dachten; die hen heilig noemden, omdat zij van de wereld afgezonderd, in de gemeenschap der uitwendige kerk leefden en opgevoed werden. Zulk een sanctitas externa, of ex Foedere externo scheen hem in strijd met de heldere leer der H. Schrift. Neen, tot het genadeverbond behoorde niemand dan de „vere sanctificatus”. „Nemo sanctus dicatur, nisi qui vere pro interne sancto habetur”. „Infantes Credentium Parentum ideo dici Sanctos, quia . . . eos esse sanctificatos per Spiritum Sanctum, in Parentibus . . . quandiu nobis non liquet contrarium”. Wanneer dan de gemeente bidt, dat God door Zijnen Heiligen Geest, deze kinderen Zijnen Zoon Jezus Christus zal inlijven, behooren we daaronder, meer dan de inlijving zelve, te verstaan hare versterking, hare toename en hare vruchten.²⁾

De meest gangbare meening in de zeventiende en achttiende eeuw was, zooals wij aantoonen: de kinderen des verbonds worden, wegens hunne geboorte uit geloovige ouders, naar het oordeel der liefde, als inwendig „in Christus geheiligd” beschouwd, zoolang het tegenovergestelde niet blijkt. Alles-

¹⁾ *Theoretico-Practica Theologia*, Traj. ad. Rh, 1724. Lib. VII, cap. 4 §§ 25 en 30.

²⁾ CAMPEGII VITRINGA, *Observationum sacrarum libri VII*, Amst. 1727, Lib. II. *De Fundamentis et Rationibus Paedobaptismi Christiani* cap. VI §§ XXVI—XXVIII.

zins verklaarbaar is het, dat sommige nauwgezette predikanten en gemeenteleden hiertegen bezwaar hadden. Hoewel er wel meerdere stemmen zullen zijn opgegaan, verzette zich voor 't eerst in 't openbaar tegen de praktijk der kerk, JOD. VAN LODENSTEIJN, ¹⁾ predikant te Utrecht. Met dezen algemeen geachten en invloedrijken prediker vereenigden zich vele predikanten en gemeenteleden, vooral in de provincie Utrecht. Gaf hij de inwendige heiliging toe van kinderen der waarachtig bekeerden, het viel hem zwaar de vraag onveranderd aan alle ouders voor te stellen: „Of zij beken- den dat deze kinderen „in Christus geheiligd” waren”, daar hij slechts bij enkelen duidelijke teekenen van geloof waarnam. De provinciale synode van Utrecht, beval evenwel in September 1676 „dat men de formulieren zou lezen, zonder eenige verandering”. LODENSTEIJN en waarschijnlijk vele leden der gemeente met hem, protesteerde, doch moest zich onderwerpen. ²⁾ De kwestie bleef voortbestaan, tot opnicuw in 1727 in de Utrechtsche gemeente beroering ontstond over de genoemde woorden.

Op de Utrechtsche synode van 1723 was de nauwkeurige lezing der formulieren van doop en avondmaal reeds besproken. Ter verkrijging van meerdere eenparigheid, zouden kerkvisitatoren in alle gemeenten vragen aan de kerkeraden of de predikanten stipt de formulieren, en vooral, of zij de vragen bij den doop lazen. Op de vergadering van 1726 werden enkele predikanten genoemd, die de synodale resolutie overtraden, totdat in 1727 eenige kerkeradsleden eene bepaalde aanklacht indienden. Te Utrecht lieten de predikanten BRAKONIER, VAN DE PUTT, KELDERMAN ³⁾ en VOS

¹⁾ *Het vervalte Christendom* blz. 349.

²⁾ *Acta syn. Utr.* 1676, art. 42. MENSINGA *a. w.* blz. 449. YPEY en DERMOUT *a. w.* III, blzz. 261—263.

³⁾ In 1720 had KELDERMAN betreffende deze zaak, die feitelijk verder strekte dan de lezing van één woord, uitgegeven: *De Onderwerpen van den Heyligen Doop nader bepaald; ofte een ernstig Andwoord*

het woordje „zijn” uit de eerste doopvraag weg of lazen iets anders in de plaats daarvan. De predikant van Tienhoven las: „geheiligd moeten zijn” of „moeten worden”. De synode liet bij monde van hare deputaten, genoemde predikanten verzoeken, deze veranderingen na te laten. Meenden zij bij hunne gewoonte te moeten volharden, dan zouden zij verplicht zijn hunne bezwaren tegen het letterlijk lezen der vragen schriftelijk in te leveren.¹⁾ Op de synode van 1728 was dientengevolge voor elk der 28 leden eene gedrukte verantwoording en verdediging ter tafel, geteekend door de vier Utrechtsche predikanten en den predikant van Tienhoven G. VAN SCHUYLENBURG.²⁾

In hoofdzaak kwam de verdediging daarop neer, dat volgens het formulier eene inwendige heiligheid vereischt werd, om gedoopt te mogen worden en bij vele, zoo niet de meeste ouders en kinderen, niét de minste teekenen zichtbaar waren van het „in Christus geheiligd zijn”. Reden waarom zij de eerste vraag voorwaardelijk stelden. *Indien* de kinderen geheiligd zijn, behooren zij gedoopt te worden.³⁾

op de grote vraag, Of alle de Jonge Kinderen, die, tot het ontvangen van den H. Doop, in de Gereformeerde Kerk, werden aangeboden, en aangenomen, daar toe, gerechtigd zyn? en, of deselve, Van de Leeraars met een goed geweten, konden gedoopt werden? Opgesteld, door den Seer Eerwaardigen, Godvrugtigen, en Welgeleerden Heer GERHARD MEYER, Leeraar, toen Syn Eerw. leevde, in de Beerta.

¹⁾ Syn. Utr. 1726 en 1727, sess. 2, art. 7.

²⁾ Syn. Utr. 1728, scss. 2 art. 7.

³⁾ Dat zij de eenigen niet waren blijkt uit hetgeen J. A. MARCK mededeelt, Exercitat, ad I Corinth. Cap. 7 vs, 14 § 15. Sommigen lazen in participio: „geheiligd”; anderen: „geheiligd worden” of „kunnen, moeten geheiligd worden.” Weder anderen: „dat zij wellicht geheiligd zijn” of: „dat zij in Christus geheiligd zijnde (voorwaardelijk = indien zij geheiligd zijn) behooren gedoopt te wezen.” Volgens SMYTEGELT, *Heid. Catechismus*, Zondag 26, lazen sommigen: „de kinderen, die in Christus geheiligd zijn, behooren gedoopt te wezen.”

Als proeve van de overigens zeer wijdloopige wijze van redeneeren diene het volgende. Adressanten dan verklaarden: „Hoeveel we ook willen toegeven aan den aart der liefde en voor gelovigen houden, die ons, als soodanige voorkomen, so lange wy geen deurslaande blyken van 't tegendeel bespeuren, om dat wy geen kenners des herten zyn, zoo is 't egter seer beswaarlyk, desulke voor gelovige te houden, die we voorshands weten, dat niet alleen in de allerdiepste onkunde steken, maar daarenboven ook een godvergeten leven leyden; ja hunne kinderen in hoerery en overspel geteeld hebben.

Als ons nu sulke Ouders voorkomen (gelyk we daar van in dese stad, en elders, Helaas! maar al te veel de beklaglyke ondervinding hebben) hoe is het doenlyk, dat men met een goed gemoed desulke kan afvergen, te moeten bekennen, dat onse kinderen (waar onder sy ook die begrypen, die ze ten Doop heffen) in Christus geheyligd zyn en daarom enz.

Segd men, hoe *kunt* gy dan evenwel sulke kinderen dopen? Wy antwoorden; 't ware te wenschen, dat de Doop van sulke kinderen wierd *uytgesteld*, tot datse *self rekenschap* van Hun geloof gegeven hadden. Dog vermids men 't daar toe niet brengen kan, so blyfd'er niets anders over, als dat, wanneer de Doop aan *sulke* kinderen bediend word, den selven niets meer, dan een *uytterlyk* teken, zy, datse onreyn synde door 't Bloed van Christus en synen Geest moeten gereynigd worden van de schuld en heerschende smette der sonde, sullen se in Gods Koninkryk ingaan; maar geensins een segel dat se reeds gereynigd of in Christus geheyligd zyn; vermids voor al *sulke Ouders* geen 't minste regt hebben, om dat van Hunne kinderen te moeten bekennen; behalven, dat *gelovige* Ouders selfs, gelyk te voren gesien is, die van *alle* Hunne kinderen *niet kunnen* bekennen, om dat se *niet weten*, of 't zaad des geloofs 't welk de voorwaarde van 't Genadeverbond is, waarop 't *teken* des Doops eerst als een *segel*, bediend kan worden,

bereyds in Hun gelegd zy, en de droevige ervarendhcyd dikwyls maar al te veel 't tegendeel uytwyst. Uyt dit alles, blykt meer dan sonneklaar, wat werk 'er al aan vast is, om aan dit Vraagstuk des Doops, waar over men ons moeylyk valt eenen regten sin te geven, en besluynen derhalven, dat 't ten minste aan de vryheid der Leeraren moest gelaten werden, om, in 't doen van de bewuste Vrage, hun gemoed voor God te kwyten." 1)

De synode deed al wat zij kon om de rust en den vrede in de kerk te bewaren. Zij verzocht hare deputaten, die met de Utrechtsche predikanten onderhandeld hadden, haar met schriftelijke adviezen te dienen. Intusschen mengden zich ook anderen in 't geschil. Te Harlingen verscheen in 1729 een anoniem geschrift: *Bezwaar-redenen, om welke het stipt leezen van de Eerste Vraage in het Formulier van den Kinderdoop den Bedienaaren van het H. Evangelie door geen Synodale besluynen behoorde opgedrongen te worden.* 2) Daartegenover zagen in hetzelfde jaar te Amsterdam twee anonieme geschriften het licht, waarvan het eerste tot titel droeg: *Wederlegginge van de Beswaarredenen.* Het verscheen ten tweeden male met het opschrift: *Het Nuttig en Nootzakelyk gebruyk der Liturgie Formulieren.* Het andere geschrift werd door „een Beminnaar van Waarheyt en Vrede" uitgegeven als eene: *Beantwoording van alle de Consideratien, Redenen, en Bewysen, die de Eerw. Heeren Abrah. Jos. Brakonier, Aegid van de Putt, Reynier Kelderman, Joann. Vos schriftelyk en gedrukt hebben overgegeven, en waarom zy haar beswaart vinden, om volgens*

1) *Geschrift van BRAKONIER c. s. aan de Utrechtsche synode van 1728, blz. 41.*

2) Vermoed werd, dat H. VENEMA de schrijver hiervan was, maar dit kon niet bewezen worden, daar de uitgever, ondanks het scherpe onderzoek der Friesche synode, bleef weigeren den naam te noemen. Zie *Acta syn. Fris.* Harlingen 1729, art. 24; Dokkum 1730, art. 21.

het *Formulier des H. Doops te vragen*, of men niet bekennt etc.

N. N. te Leiden bestreed in een „*Brief*” de Utrechtsche predikanten, terwijl J. à MARCK bemiddelend trachtte op te treden. Hij gaf eene Latijnsche verhandeling in 't licht, die later vertaald werd onder den titel: *De Heiliginge van de Kinderen der Geloovigen in Christus*.¹⁾ Blijkbaar beschouwde hij deze heiliging in Christus als eene „uiterlijke heiliging, sonder eenige Voldoeninge nochtans voor haare sonden.” De kinderen werden gezegd mede in Christus te zijn n.l. in Zijne uiterlijke kerk, volgens Joh. 15 : 2 en Hebr. 10 : 29. Daarom waarschuwde hij tegen veranderen als „min noodzakelijk, min gepast of ongenoegzaam.”²⁾

Waarschijnlijk zou de strijd van langen duur zijn geworden, zonder dat men daarmee tot eenig resultaat kwam. De Utrechtsche strijd stond op het punt eene oneenigheid in de geheele kerk te worden. Wijselijk maakten de Staten van Utrecht echter aan dezen twist een einde door, bij missive van 5 September 1729, aan de synode te verbieden verder over het punt in kwestie te handelen. Op den preekstoel mocht er niet meer over gesproken, ook mocht er niets meer over geschreven worden. De zaak zou blijven in statu quo „tot dat bij Hun Ed. Mog. hier over nader sou sijn geresolveerd.”³⁾ De vier Utrechtsche predikanten werden dus niet in 't gelijk gesteld. Evenmin werd hun gelast overeenkomstig de letter van het formulier te lezen. Van DS. SCHUYLENBURG kon in 1735 op de synodale vergadering medegedeeld worden, dat hij weder las zooals er stond. En sedert dien tijd vernam men niet meer, dat de gemoederen over het woordeke „geheiligd” zoo heftig in

1) Leiden 1729. Men zie ook zijne *Exercitatio ad 1 Cor. 7 : 14*.

2) *De Heiliginge*, blz. 13, 16 en 17.

3) *Acta syn. Ultr.* 1729 § 7. — Class. verg. Oct. 1729.

beroering zijn gebracht. ¹⁾ Voortaan kon op de jaarlijksche synoden in de verschillende provincien worden geconstateerd, dat — uitgenomen in de stad Groningen — overal de vragen van woord tot woord gelezen werden.

Trouwens bij kerkelijk reglement werd hiervoor b.v. in Gelderland en Zuid-Holland streng gewaakt en bij de jaarlijksche kerkvisitatie werd in 't bijzonder een onderzoek naar het lezen der drie vragen ingesteld.

Voor al Gelderland sprak zich reeds terstond bij den allereersten aanvang van den strijd in Utrecht beslist uit in het synodaal besluit van 1722 § 21. „Geen particulier Predikant, Kerkenraad, Classis of Synodus”, aldus toch luidt deze resolutie, „heeft magt, eenige veranderingen in de Formulieren te maken, of iets daarin te amplieeren, distingueeren, of excipieeren, maar moet by de letter der Formulieren stiptelyk blyven; Overmits niet alleen in de Synod. Nationaal 1619, maar ook by de gemeene Lands wetten van de geconfaedereerde Provintien 1620. sulks is aangenomen, en als een vaste en onverbrekelyke Wet vastgesteld; sullende tegen de Transgresseurs daarin, na Kerkenorde kunnen geprocedeert worden, waar by de synodus wil, dat men als by een Constante Wet zal blyven.” En toen dit nog niet voldoende bleek, werd daaraan in 1726 nog toegevoegd, dat Candidati en Candidandi tot het stipt lezen der formulieren, „insonderheyd der drie Vraagstukken van den H. Doop”, verplicht waren. Een jaar later moesten zij het „exact leesen der Formulieren” niet alleen beloven, maar ook „sulks uyt hunne Acten doen blyken.” ²⁾

¹⁾ Wel bleef men verschillen in de verklaring van het „in Christus geheiligd”, doch dit had op de lezing van het formulier geen invloed. Zoo stond b. v. H. RAVESTEYN † 1749, in *De Nasireër Gods* de inwendige heiligheid voor, terwijl HILL. JANSSONIUS in: *De ware aart van de sacramenten* Gron. 1766, de uiterlijke heilighcid verdedigde.

²⁾ SMETIUS, *Syn. ordonnanciën*, 2e dr. Nijm. 1736, blz. 123 en 124. 3e dr. Amst. 1756, blz. 303.

Evenzoo luidde een der bepalingen in het Zuid-Hollandsche kerkelijke reglement van 1734: „De drie vragen in het formulier van den H. Doop der kinderen van woord tot woord, zoo als er staat sonder veranderinge te lesen”.¹⁾ En de deputati van verschillende synoden konden verklaren: „De Uniformiteit is algemeen”.²⁾

Een derde verschil betreffende de voorlezing der vragen deed zich herhaaldelijk voor, wanneer ouders of getuigen weigerden te antwoorden.³⁾ Zoo zag de classis Alkmaar in 1587 zich genoodzaakt advies in te winnen, of men een kind mocht doopen, wanneer de tegenwoordig zijnde vader op de voorgestelde vragen niet wilde antwoorden. De synode van Noord-Holland gaf ten antwoord, dat men de ouders ernstig daartoe vermanen moest. Mochten zij op geenerlei wijze daartoe te bewegen zijn, dan moest men het kind toch doopen, krachtens het verbond Gods.⁴⁾ Later, tijdens de Remonstrantsche twisten, lag het voor de hand, dat de Remonstranten, die ernstig bezwaar tegen de doopvragen hadden, deze niet wilden beantwoorden of althans ze onbeantwoord lieten. Sommigen gaven zelfs teekenen van afkeuring. De Zuid-Hollandsche synode van 1620 besloot dit stilzwijgen der getuigen als toestemming te beschouwen; de spotters zouden eene bestraffing ontvangen. En wanneer dit niet baatte, zouden zij „den officier aengegeven worden.”⁵⁾

Blijkbaar oordeelde BERNHARDUS KEPPEL, van 1735 tot 1743 predikant te Monnikendam anders. Hij achtte zich

¹⁾ *Theol. Tijdschr.* 1901, blz. 500. Vgl. het visitatiereglement van Delft 1721.

²⁾ *Acta syn.* Dokkum 1751, art. 9; Steenwijk 1752, art. 9; Harlingen 1778 art. 8.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* II 169, Rotterdam, 1575; RUTGERS, *Acta* 428, Middelburg 1581.

⁴⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* I, 141.

⁵⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* III, 445.

verplicht, wanneer geen lidmaat, over den doop stond, die de vragen met „ja” beantwoordde, dien te weigeren. In zijn tijd kwam het veelvuldig voor, dat noch de doopvader, noch één der getuigen lidmaat was. Heftig was het verzet der ouders, die, hoewel geen lidmaten, hunne kinderen gedoopt wilden hebben zonder, naar zij zeiden, zich te laten dwingen dat een getuige voor hen de vragen zou beantwoorden. Eindelijk liep het geschil zoo hoog, dat de magistraat der stad zich er mede bemoeide en KEPPEL eenige malen vermaande toe te geven. Doch deze bleef zijn eisch handhaven. Ten laatste ontsloeg men hem uit zijnen dienst, met verlies van tractement. KEPPEL begaf zich naar Utrecht, waar in 1744 eene verdediging zijner wijze van handelen het licht zag, onder den titel: *De waarheit vervolgt en het recht der Kerke verraaden*. De Noord-Hollandsche synode poogde den ontzetten, getrouwen dienaar der kerk in zijn dienst te herstellen. De synode te Haarlem in 1747 verklaarde, dat zij hem als wettig predikant van Monnikendam en als lid van de Edamsche classis steeds zou erkennen. Maar de tegenstanders zegevierden. Het ontslag bleef gehandhaafd.

II. Het formulier voor den doop der bejaarden.

De tekst van het formulier.

Het formulier om den heiligen doop aan de volwassnen, of zooals men vroeger zeide, de bejaarden, te bedienen, is niet, zooals het formulier voor den kinderdoop, van elders overgenomen, maar van zuiver Nederlandschen oorsprong. Wegens den telkens voorkomenden doop van volwassnen, bleek reeds spoedig behoefte aan een zekere „forme” te bestaan. ¹⁾ De classis Amsterdam nam hiertoe het initiatief

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* VI, 178; III 191. MENSINGA *a. w.* vermoedt, dat de opstellers ook aan den overgang van Heidenen tot

en wendde zich in 1580 tot de Noord-Hollandsche synode. Deze oordeelde, iedere kerk moest den doop der volwas- senen voorshands bedienen op die wijze, die haar als de meest stichtelijke voorkwam. De aanstaande nationale synode zou in dezen wel meerder vastheid van vormen geven. ¹⁾

De generale synode van 1856 deed dit evenwel niet, zoo- dat op aandrang der Zuid-Hollandsche gedeputeerden, op de Noord-Hollandsche synode van 1602 besloten werd „een concept formulier” samen te stellen en daar het eene zaak was, die de algemeene kerk aanging, dit „by provisie”, te gebruiken. ²⁾ Voor dit concept is waarschijnlijk ook geput uit een formulier, dat JOHANNES AMBROSIUS (van 1580—1599 predikant te Amsterdam) voor eigen gebruik had samen- gesteld. ³⁾ Hoe het zij, op de synode van 1603 te Brielle werd een formulier voor den doop der „outjarige” voorge- lezen en goedgekeurd. ⁴⁾ Men gaf het niet in druk en men achtte zich er ook niet woordelijk aan gebonden, maar zond het aan de classes ⁵⁾ en mocht weldra het genoeg smaken, dat dit formulier „met grooten ernst ende vlijt tsamen- gestelt,” in 1606 door Gelderland en in 1608 door Friesland werd overgenomen. ⁶⁾

Een tweede formulier voor den doop der bejaarden ont- stond geheel zelfstandig in de provincie Zeeland. De Zeeuw- sche synode besloot in 1610 te Veere: „Men zal het oude

het Christendom in Oost- en West-Indië gedacht hebben. De Acta spreken alleen van: „versuimenis”, „ander gesintheyt der ouderen” en „getrouwt werden”.

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* I, 150.

²⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* I, 324.

³⁾ *Werken der Marnix-Vereeniging*, Serie III, Dl. IV, blz. 175. Dr. G. J. VOS, *Amstels kerkel. leven*, Amst. 1903 fol. 146.

⁴⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* III, 203. Een gelijkkluidend afschrift is te vinden in de Acta van Friesland, VI, 178—180.

⁵⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* I, 351.

⁶⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV, 138, 142. VI, 174.

formulier des doops met de minste veranderinghe, die mogelijk is, accomoderen op de volwassene.”¹⁾ In hetzelfde jaar werd een concept samengesteld²⁾ en — terwijl het Hollandsche slechts in manuscript bestond, omdat men op de nationale synode wachtte — werd dit Zeeuwsche door H. FAUKELIUS met de liturgie in 1611 bij R. SCHILDERS te Middelburg uitgegeven.

Deze beide formulieren bleven naast elkander in gebruik tot op de nationale synode van 1618/19, toen naar aanleiding van de vraag van Noord- en Zuid-Holland „Offmen niet behoort te stellen een eenparich formulier opt doopen vande beiaerde” een nicuw formulier werd vervaardigd.³⁾ En ook toen was de eenparigheid nog betrekkelijk, want voor Noord-Holland gold een nog al afwijkende lezing, waarin b.v. het veelbesproken „hier” gemist werd. (Zie Bijlage V).

Wanneer wij dit formulier van Dordt met de beide andere vergelijken bemerken wij, dat het eene omwerking daarvan is. Tot de aanspraak der ouders toont het groote overeenkomst met het Zeeuwsche, dat zich bij het formulier voor den kinderdoop aansluit. In de gebeden vóór en na den doop, die uit het formulier van den kinderdoop zijn overgenomen, werd: „*dit uw kindt*” vervangen door: „*deese christgelovige persone*” of: „*dese persone*”. Voor de vragen werd niet het Zeeuwsche, dat twee, maar het Hollandsche, dat er vijf had, gevolgd en terwijl de Zuid-Hollandsche synode van 1603 reeds gevoelde, dat verkorting wel wenschelijk was, breidde de nationale deze vijf vragen nog uit.

Deze verlenging schijnt ons een min gelukkige, zelfs schadelijke aan den indruk der plechtigheid. Nadat de doopeling bij het afleggen zijner belijdenis bliken van zijne kennis

1) REITSMA en v. VEEN, *Acta V*, 104.

2) REITSMA en v. VEEN, *Acta V*, 110—112.

3) H. H. KUYPER, *De Post-Acta*, blz. 134.

heeft gegeven, behoeft men niet, of juister nog, is het verkeerd hem met allerlei theologische kwesties lastig te vallen. De omschrijving van Vader, Zoon en H. Geest als „onderscheiden in drie personen” is in de eerste vraag niet op haar plaats. Evenmin de dogmatische bepaling in de derde, dat Jezus Christus „te gelyck waerachtich ende eewich God is ende waerachtich mensche, die zyne menschelyke nature uijt het vleesch ende bloet der maghet Maria heeft aengenomen.”

Zeer wel mogelijk is het dat de opstellers bij de eerste vraag de Socinianen op het oog hebben gehad, die met den kinderdoop de leer der drieëenheid verwierpen. Zoo kunnen zij in de derde de Doopsgezinden bestreden hebben, die leerden, dat Jezus zijne menschelijke natuur niet uit het vleesch en bloed van Maria had *aangenomen*, maar deze uit den hemel *medebracht*. Maar zijn deze dingen hier op haar plaats? Het dogmatisme voert den boventoon en de uitbreiding heeft tot overlading geleid.

Van de vierde vraag is vooral het slot vermeldenswaardig. Daarin staat uitdrukkelijk de verplichting van den volwassen doopeling beschreven, dat hij moest beloven niet alleen onder de prediking te komen, maar ook het heilig avondmaal te gebruiken.

Telkens verzochten personen gedoopt te worden, die niet ten avondmaal wilden gaan. In Holland handelde men met zulke lieden zeer voorzichtig. Weigerden zij beslist, na hun doop zich tot het avondmaal te zullen begeven, zoo werd hun de doop niet toegestaan. Maar beloofden zij verbetering van leven of gaven zij eenige „goede hope”, dat zij later zouden toetreden, dan werden zij gedoopt. ¹⁾ De Friesche synode daarentegen bepaalde kortweg: „Sullen geen oude volwassene personen gedoopt worden, welcke geheel onbequaem sijn totten avontmael des Heeren te gaen

¹⁾ REITSMA en V. VEEN, *Acta* II, 427; III 50.

ende datselve te genieten." 1) Wie overtrad zou kerkelijk gestraft worden. 2)

Dat deze praktijk allerlei moeilijkheden opleverde ligt voor de hand, vooral wanneer, om het weigeren van ten avondmaal te gaan, de doop aan een Mennist niet toegestaan werd en zijn huwelijk met een Gereformeerde niet door kon gaan. Was het dan vreemd, dat de synode van Sneek in 1614 zich genoodzaakt zag de predikanten en kerkeraden, die „niet richtelyck noch ordentlyk" gehandeld hadden, aan hunne verplichting te herinneren, om voortaan den doop in in dergelijke gevallen te weigeren? 3)

In Utrecht stonden de Remonstranten en Contra-remonstranten ook op dit punt scherp tegenover elkaar. De Remonstrantsche synode te Utrecht in 1612 wilde den doop, ook zonder deelname aan het heilig avondmaal toestaan. De predikant van Cockengen mocht volgens haar advies de personen doopen, die tot hem kwamen uit andere plaatsen, omdat zij op hun woonplaats tot den doop niet werden toegelaten, dan onder expresse belofte van zich terstond ten avondmaal te zullen begeven. 4) De Contra-remonstranten op hunne synode van 1618 deze handelwijze der Remonstranten besprekende, besloten op de nationale te vragen: „Off men ijemandt volwassen sijnde dopen mach, die niet beloven wil hem ter eerster gelegentheyt ten h. avondtmael te begeven?" Zuid- en Noord-Holland vereenigden zich hiermede, 5) zoodat in de 162ste sessie der Dordtsche synode dit gravamen behandeld werd en voortaan het 59ste artikel der kerkenordering luidde: „De bejaerde worden door den Doop de Christelijcke ghemeente inghelijft,

1) REITSMA en v. VEEN, *Acta VI*, 98, Leeuw. 1598, art. 11.

2) REITSMA en v. VEEN, *Acta VI*, 174, Bolsward 1608, art. 5.

3) REITSMA en v. VEEN, *Acta VI*, 227, 236.

4) REITSMA en v. VEEN, *Acta VI*, 342.

5) REITSMA en v. VEEN, *Acta VI*, 354; KUYPER, *De Post-Acta* blz. 134.

ende voor Lidtmaten der Gemeente aengenomen, ende zijn daerom schuldich het Avontmael des Heeren oock te ghebruycken, ¹⁾ t' welck sy by haren Doop sullen beloven te doen".

Gebruik van het formulier.

Eindelijk hebben wij nog te spreken over het gebruik dat van dit formulier voor den bejaarden-doop is gemaakt.

Velen hebben het formulier zooals het in de Dordtsche acta (sessie 175) staat, en in de liturgie te vinden is, beginnende met de woorden: „Ende alhoewel”, aangezien voor een compleet formulier. De acta zelf gaven hiertoe eenige aanleiding door de vermelding, dat werd voorgelezen en gearresteerd „het formulier vande bedieninghe des doops omtrent de bejaerde”. In de 162ste sessie drukte men zich ^{u 150} nauwkeuriger uit, door te spreken van „een Formulier vande *vraghen*, die den bejaarden op haren doop zullen voorgehouden worden”. De bedoeling der synode is duidelijk. Zij wilde deze vragen laten volgen op de voorlezing van het didactische deel van het formulier voor den doop der kinderen. Langzamerhand lieten de drukkers het aanvangswoordje *En* weg, zoodat de aanspraak en de vragen golden voor het geheele formulier. Om dit misbruik, tengevolge van een misverstand, tegen te gaan stelde de correspondens van Utrecht op de Zuid-Hollandsche synode van 1751 te Leerdam voor, de drie stukken, die de hoofdsom van de leer des doops uitmaken, daarbij te laten drukken. ¹⁾ Hij wilde het formulier derhalve volledig geven, zooals SCHILDERS in 1611 deed. Op de synode van het volgende jaar sloeg de classis Leiden voor, dat voortaan het begin niet meer zou luiden: „Hoewel”, maar naar 't oorspronkelijke: „En

¹⁾ Leerdam 1751, art. 19.

alhoewel". Men kon ten overvloede een N.B. vooraf laten gaan: „Hier moeten de drie stukken van de hoofdsomme der Leere des H. Doops uit het formulier van den kinderdoop vooraf verklaard worden".¹⁾ De classis Schieland achtte het beter, de nieuw aankomende predikanten bij hun examen er op te wijzen, dat zij, in geval zij bejaarde personen moesten doopen, de drie hoofdstukken van het formulier van den kinderdoop vooraf behoorden gelezen te worden, en daarna het formulier der bejaarden. De synode van 1753 nam een besluit in overeenstemming met het voorstel van de classis Schieland.²⁾ De commissarissen politiek gaven hierop in bedenking, of het niet volgens het oordeel der nationale synode van 1618/19 er op aan kwam, dat *de vragen* gelezen werden. Moest men nu iemand, die pas belijdenis van zijn geloof, dus ook van de leer des doops had afgelegd, zoo uitvoerig onderrichten? De classis berustte naar het heette in dit prae-advies. Maar de deputaten der syode en de classis Schiedam wisten het toch wel zoo te leiden, dat onder de kerkelijke reglementen van 1755 werd opgenomen: „Het lezen van het doopformulier voor bejaerden",³⁾ hetgeen in 1756 ter voorkoming van misverstand aldus werd gewijzigd: „Bij het voorleesen van 't doopformulier van de bejaarden te laten voorafgaan de drie stukken van de hoofdsomme der leere des H. Doops uyt 't formulier van de kinderdoop".⁴⁾ En hierin is sedert dien tijd geen verandering aangebracht.

1) Breda 1752, art. 21.

2) Dordrecht 1753, art. 24.

3) Leiden 1755, art. 16, no. 34.

4) Schiedam 1757, art. 14, no. 34 en IV.

HOOFDSTUK VI.

DE DOOPPLECHTIGHEID.

Ouders en Getuigen.

Het pasgeboren kind werd, gelijk gebleken is, zoo spoedig mogelijk gedoopt, meestal in de eerste godsdienstoefening na de geboorte, 't zij deze in de week of op den Zondag werd gehouden. De Gereformeerde ritus liet geen scheiding van doop en evangelieprediking toe. De gemeente moest getuige zijn van de bediening des sacraments, opdat zij de beteekenis daarvan, en voor de kinderen en voor de volwassenen, te beter zou leeren verstaan. Maar de kerk had bovendien nog eene andere bedoeling. De vader moest ten aanhoore van de gansche gemeente zijne belofte aangaande de opvoeding van zijn kind afleggen. Daardoor werd hij met alle kracht op zijne verplichting als hoofd des gezins gewezen en werd der gemeente telkens in herinnering gebracht, aan hare doopbelofte getrouw te blijven.

Dit was bepaald iets nieuws. Wij zouden meenen, dat het eene vanzelf sprekende zaak was: de vader behoorde bij den doop van zijn kind tegenwoordig te zijn. Wanneer dit der gemeente werd ingelijfd wilde hij daarvan gaarne getuige zijn, vooral ook, omdat zulks der moeder onmogelijk was. Dergelijke gedachten kwamen evenwel ten tijde der Hervorming bij de groote menigte niet op. In de Roomsche kerk bemoeiden de ouders zich weinig met den doop hunner kinderen. Het sacrament werkt ex opere operato. Als hij maar overeenkomstig de voorschriften der kerk bediend wordt, doet het er betrekkelijk weinig toe, wie het kind ten doop

houdt. Niet de ouders, maar de peter en de meter, de peet-ouders zijn de getuigen er bij.

De Gereformeerden gingen echter van eene gansch andere onderstelling uit. Volgens hen hadden kinderen alleen *recht* op den doop, als zij kinderen des verbonds waren. Daarom kwam het er op aan, te weten, of de ouders in het verbond der genade waren opgenomen, of zij konden geacht worden „geloovigen” te zijn. Dan toch liep de lijn des verbonds over hen heen ook tot de kinderen door.¹⁾ Daarbij werd alle nadruk op de *verplichting*, de verantwoordelijkheid der ouders gelegd. Zij waren aansprakelijk voor de opvoeding hunner kinderen; zij, en niet de bijkomende getuigen, waren dus de aangewezen personen om hun kinderen ten doop te houden. En daar de moeder wettig verhinderd was, moest de vader bij de bediening tegenwoordig zijn.

De kerkenordeningen van Dordrecht van 1574 en van 1578 drongen er op aan, dat de vader van den doop van zijn kind getuige zou zijn. Die van 1578 bepaalde in art. 61: „De vader des kints dat te doopen is sal in sonderheyt by den doop wesen, ten ware dat hy een wichtighe oorsake syns affwesens hadde. Op dat hij voor zyn kint bidde, ende het seluig den Heere opdraghe, ende beloue te doen tghene dat hem van den Kerckendienaer voorghehouden wordt, volghende het formulaer in de bedieninghe des doops ghestelt.” Het verzet tegen deze geheel nieuwe doopspraktijk was van langen duur. Telkens moesten de onwillige vaders op hun plicht gewezen worden.²⁾ Ja, zelfs kwam nog op de nationale synode van 1618/19

¹⁾ Dr. H. BAVINCK, *Ouders of getuigen*, Kampen 1901, blz. 40 v. v.

²⁾ Kerkenordering Middelb. 1581, art. 40; Den Haag 1586, art. 51; Dordt 1618/19, art. 57. — Prov. synoden: Amst. 1578. REITSMA en v. VEEN, *Acta* I, 57; Harderwijk 1580, IV 10; Rotterdam 1581, II 199; Vlissingen 1581, V 7; Middelb. 1591, V 24; Dordrecht 1598, III 115; Delft 1618, III 323; Leiden 1619, III 393.

een gravamen van Zuid-Holland in betreffende de noodzakelijkheid, dat de vader bij den doop tegenwoordig behoorde te zijn.¹⁾ Onkunde en onwil bemoeilijkten de kerk, al getuigde haar streven ook van hare goede bedoelingen. De zonderlingste argumenten voerden de vaders somtijds aan, om toch maar vrijgesteld te worden. Zoo meende „een lidmaat der kerck” te Strijen in 1624 bij den doop van zijn kind best gemist te kunnen worden, omdat! . . . hij in het Woord Gods nergens het gebod kon vinden: „Gy vader moet selve compareren over den doop van u kint”.²⁾ Eerst langzamerhand werd het regel, dat de vaders hun plaats „voor den preckstoel” innamen.³⁾

Anders was het met de moeders gesteld. Met den doop werd niet gewacht totdat ook zij daarbij tegenwoordig konden zijn. Wel waren er ouders, die den doop hunner kinderen lieten bedienen, wanneer de moeder zelve haar kind kon presentereen, doch dit achtte de synode van Dordrecht van 1574 „gheen wettelicke oorsaecke te sijn om den Doop wt te stellen” (Kerkenordening art. 57). In de kerkenordeningen wordt alleen de vader genoemd en het doopformulier richt zich tot de ouders als „Christelicke Broeders” (1566), of stelt de vragen aan den vader (1611). Slechts bij hooge uitzondering hief de moeder het kind ten doop. De predikant teekende dan in zijn doopboek aan: „dit kind is door de moeder selve ten Doop gebracht.” De oorzaak hiervan werd afzonderlijk vermeld, b.v. „zijnde de vader onlangs overleden” of „dit kind in onegt geteeld”.⁴⁾

1) GRAVAMEN 33: „Off de Vaders niet en behooren altyt over den doop van hare kinderen te staen ofte yemandt in hare plactse.” KUYPER, *De Post-Acta*, blz. 467.

2) *Acta class. Dordrecht*, Nov. 1624, art. 17.

3) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, Aug. 1658: „De vaeders moete staen over den doop der kinderen of anders moet er een briefje syn, dat sy belet hebben.”

4) *Doopboek Harmelen*, 15 Feb. 1728; 18 Jan. 1733; 2 Maart 1809.

In het laatste geval moest de moeder, in gezelschap van van één of twee getuigen, zelve haar kind presentereen. Hiervoor bestond evenwel geen vaste regel. Op sommige plaatsen, vooral wanneer de geboorte van onechte kinderen vrij veel voorkwam, waren de bepalingen streng. Zoo moest te Oudewater de schuldige vrouw persoonlijk en in eene volle kerkeradsvergadering het verzoek komen doen, om tot den doop geadmitteerd te worden. Zij werd dan door den praeses over „de verfoeilijkheid van haar daad en gegeven ergernis gecorrigeerd, haar ongevijsde boetvaardigheid toegewenscht en op belofte van beterschap en bekeering van haar boosen zondenweg” tot het ten doop houden van haar kind toegelaten.¹⁾ Elders handelde men zachtkens met de jongedochter, wanneer zij zich voor de eerste maal had misgaan. Een getuige mocht haar kind ten doop heffen. Maar voor de tweede maal schuldig bevonden, werd zij bij den doop „in facie Ecclesiae” bestraft.²⁾ Bleef zij eenige weken na de geboorte van haar kind ziekte voorwenden, om daardoor deze openbare vermaning te ontgaan, dan moest zij een attest van den dokter kunnen toonen, waaruit hare ongesteldheid duidelijk bleek.³⁾

Wanneer een kind gedoopt zou worden, moest de vader vooraf zich tot den predikant (of een ouderling) wenden.

¹⁾ J. W. MARGADANT, *Blikken in het kerkel. en gemeentel. leven*. Rotterdam 1904, blz. 147.

²⁾ *Acta v. d. Kerkeraad* te Elburg, 4 Nov. 1726. *Acta classis Edam*, 28 Mei 1736 § 17.

³⁾ Een dergelijk attest, dat bewaard gebleven is, luidt:

Ik ondergeschreven stads med. doctor verklaare bij deesen, dat ANNA VAN DER SCHULP niet in staat is, zonder zich zelve aan toevallen waaraan zij sujet is te exponceren, haar kind zelve ten Doop te presentereen.

Actum Oudewater den 7 Februari 1786.
was get. J. W. VAN NOORT.

In de predicatiën moest afzonderlijk op de noodzakelijkheid hiervan gewezen worden. Waarschijnlijk werd een bepaald uur tot de ontvangst der doopvaders aan de pastorie of in de consistorie bekend gemaakt. De beteekenis van den doop werd hun dan onder 't oog gebracht en zij werden tevens herinnerd aan hun „schuldige plicht”. Ook vernam de predikant, welke getuigen over den doop zouden staan, hetgeen eene zaak van gewicht was, daar vele ouders getuigen namen die ongeloovig „der religie vreemd”, waren.¹⁾

De keuze van getuigen werd lang vóór den doop reeds besproken. De inzichten der kerk verschilden in dit opzicht nog al van die harer leden, zoodat het nuttig was — vooral in de eerste jaren der Hervorming — te vernemen, of de doopouders misschien eene lichtvaardige keuze hadden gedaan. Zij konden dan bijtijds nog gewaarschuwd worden en andere getuigen stellen. In de Roomsche kerk was het gewoonte één of meer getuigen te nemen en de Gereformeerden bleven die gewoonte getrouw.²⁾ De Roomsche kerk leerde, vooral na AUGUSTINUS, dat de kinderen van nature onrein waren. Zij hadden in zichzelf geen recht op den doop. Ook hadden zij geen persoonlijk geloof, noch konden zij van zulk een geloof belijdenis doen. Maar het geloof hunner ouders, het geloof dergenen die hen ten doop hielden, het geloof der gansche kerk kwam aan de kinderen ten goede. Het is de ééne Katholieke kerk die het kind ten doop houdt. Zij gelooft en belijdt in zijne plaats, zij smeekt over dat kind om Gods genade, zij spreekt voor

¹⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* I 2, Edam 1572; Kerkenordening 1578, art. 61; *Acta nat. syn. Middeltb.* 1581, RUTGERS, *Acta* 408. Te Dordrecht stond een boete van een schelling voor ieder predikant „die niet op de doopbeurt zat”, d. w. z. verzuimde tegenwoordig te zijn, wanneer het zijn beurt was, de vaders mede te ontvangen, als zij hunne kinderen aangaven om gedoopt te worden. Zie SCHOTEL, *kerkel. Dordt* II, 204, 4.

²⁾ Dr. H. BAVINCK, *Ouders of Getuigen*, Kampen 1901.

zijne toekomst borg. ¹⁾ En van die ééne, heilige, Katholieke kerk zijn bij den doop de getuigen de vertegenwoordigers. ²⁾ Zij hadden den doopeling, wanneer hij een kind was, voor den doop aan te bieden. Zij moesten hem naar de vont dragen en ten doop heffen. Daarbij antwoordden zij op de doopvragen en legden belijdenis af in naam van het kind. Zij verleenden hulp op het oogenblik dat het gedoopt werd en hieven het uit de doopvont, waarin het ondergedompeld werd, op. Zij stonden er voor in, dat het in overeenstemming met zijn doop opgevoed en in de leer des geloofs onderwezen zou worden. ³⁾ Zij traden dus in de toekomst als borgen voor het kind op en waren de geestelijke ouders, die voor zijne geestelijke belangen hadden zorg te dragen. ⁴⁾

Het lag voor de hand, dat de ouders als zulke getuigen opraden. In den eersten tijd deden zij het dan ook. Later ontwikkelde zich eene tegenstelling tusschen ouders en getuigen. Op het concilie te Mainz in 813 werd bepaald, dat niemand bij den doop van zijn zoon of dochter als doopheffer mocht optreden. De ouders werden zoo goed als uitgesloten, hetgeen in den Catechismus verklaard wordt met deze woorden: „vt ex eo magis appareat, quantum haec spiritualis educatio à carnali distet.” ⁵⁾ Zoo zien we, aan het tegenover elkander stellen van ouders en

¹⁾ *Catech. Rom.* II, 2, 27 en 38.

²⁾ Reeds in de tweede eeuw kwamen deze doopgetuigen voor en droegen hun naam overeenkomstig de taak die op hen rustte (sponsors, susceptores, fide-jussores, patroni, compadres, commatres).

³⁾ *Catech. Rom.* II, 2, 22: „Debent eos admonere vt castitatem custodiāt, iustitiam diligāt, charitatem teneant, & ante omnia symbolum & orationem Dominicam eos doceāt; Decalogum etiam, & quæ sint prima Christianæ religionis rudimenta.”

⁴⁾ Dr. A. TROELSTRA, *De toestand d. Catechese*, Groningen 1901, blz. 1—3.

⁵⁾ *Catech. Rom.* II, 2, 23.

getuigen lag de gedachte ten grondslag: natuur en genade, wereld en Godsrijk zijn niet alleen *onderscheiden*, zij zijn volkomen *gescheiden*. Zij kunnen niet samengaan. De ouders zijn de vleeschelijke verwanten van het kind. Door hen is het in zonden ontvangen en geboren. Wanneer zij als getuigen optraden, zou het onderscheid van natuur en genade uitgewischt worden. Zij mogen, zij kunnen geen getuigen zijn over hun eigen kind.

Daarbij kwam nog eene andere reden. De Roomsche theologie kent geen verbond der genade, dat zich voorzet van geslacht tot geslacht, van ouder tot kind. De ouders zijn voor haar niets dan de natuurlijke, vleeschelijke voortbrengers. En het kind, in zonden ontvangen en geboren, staat feitelijk onder de heerschappij van Satan. De kinderen van Christenouders staan, zoowel als Heidenkinderen, buiten de genade. De kerk, waardoor God Zijne genade verleent, kan alleen dit kind behouden. Nu komen de getuigen als vertegenwoordigers der kerk. Zij nemen het kind in geestelijken zin van de ouders over. Hun geloof en belijdenis komt te staan in de plaats van het geloof des kinds. De natuurlijke ouders worden alzoo bij den doop geheel vervangen door de geestelijke, de getuigen.

Dit getuigenstelsel ontaardde in den loop der eeuwen hoe langer hoe meer. Had men gemeend, dat de geestelijke ouders een beteren waarborg voor de Christelijke opvoeding gaven dan de natuurlijke, de uitkomst leerde wel anders. De Catechismus Romanus klaagt II, 2, 22: „van het ambt der getuigen is niets dan de ijdele naam overgebleven en de menschen vermoeden in de verte niet, wat heilige verplichting deze dienst voor de getuigen ten opzichte van hunne peetkinderen in zich sluit.”

De Hervormers, de verbastering van het Roomsche getuigenstelsel ziende, gingen terug tot de ouders. Dezen waren niet alleen de natuurlijke voortbrengers, maar tevens de geestelijke verzorgers, de opvoeders van het kind. Niet de

getuigen, neen, de ouders moesten het kind ten doop brengen. Zij ontvingen de hun van God gegeven *rechten* en daarmede tevens de hun opgelegde *verplichtingen* terug. Hadden de Hervormers naar eigen wensch kunnen handelen, het getuigenstelsel ware, wegens de daaraan verbonden misbruiken, voor een groot deel afgeschaff. Doch zij hadden rekening met de volksgewoonte te houden en dus ook met dit overoude gebruik. Zoo zeiden zij in de Wezelsche artikelen: „Wij laten het gebruik van bijzondere getuigen vrij.” ¹⁾ Op een zelfde wijze drukten de Embdensche acta zich uit: „Ghetuyghen in den Doop te nemen, ofte niet te nemen, achten wy voor een middelmatigh dinck.” ²⁾ Dat zij naar beperking overhielden, blijkt wel uit de toevoeging; „derhalven salmen den Kercken haer ghewoonheyt laten, een yegelijck nae hare vrijheyt, ter tijt toe dat daer van anders in de alghemeyne Synodale vergaderinge besloten werde.” Zij beschouwden de getuigen niet als noodzakelijk. In de H. Schrift wordt van hen geen gewag gemaakt. Het gebruik wordt niet geboden of verboden; 't is een *ἀδιάφορον*; men zij voorzichtig en verandere het niet „lichtveerdelick.” ³⁾

Duidelijk, en in haar geheel de opvatting der Gereformeerde vaders weergevende, is het 62ste artikel der Dordtsche kerkenordening van 1574. Het luidt als volgt: „Omdat wij gheen ghebot van den Heere en hebben gheuaders ofte ghetuyghen te nemen om de kinder ten Doope te presenteren, soo en machmen niemant hier van eenen bijsonderen noot oplegghen. Nochtans nademael het een oudt ghebruijck is, ende tot goeden eijnde ingheuoert, te weeten om vanden ghelooue der ouderen ende den Doope des kindts te betuyghen, ende op hen te nemen den last van het kindt t'onderwijsen,

¹⁾ Hoofdst. VII, art. 3.

²⁾ Art. 20.

³⁾ Kerkenordening v. Middelb., art. 40.

in val dat hem sijn vader ofte moeder afstorue, Item om d'onderlinghe ghemeijnschap ende verbindinghe der vrient-schap tusschen den ghelooighen t'onderhouden, Die dit ghebruijck niet en begheeren te volghen, maer hare kindere selue willen presentereen, sullen met neersticheijt aengheporret ende vermanet worden, dat sij gheen twist en soecken, dan datse sich na de ghewoonlicke ende oude oordeninghe schicken die goet ende profitelijck is."

Het stelsel van getuigen, uit de Roomsche kerk afkomstig, bleef bestaan, maar in ge-re-formeerden vorm. Voortaan zou het een gansch ander karakter dragen. De ouders (in casu de vaders) legden de belofte bij den doop af. Naast hen of in hunne plaats stonden de getuigen „degenen, die mede ten doop kwamen." In het eerste geval waren zij als familieleden of vrienden bij den doop tegenwoordig, om later, wanneer aan het feit van den doop getwijfeld mocht worden, te getuigen, dat deze werkelijk bediend was. Daarbij namen zij de verplichting op zich, indien de ouders nalatig in de opvoeding waren, hen te vermanen of de kinderen zelf te onderwijzen. ¹⁾ En indien de ouders door den dood aan hunne kinderen ontvielen, hadden de getuigen hunne plaats geheel in te nemen. ²⁾ In het tweede geval, waarin de getuigen plaatsvervangend optraden, namen zij het kind geheel voor hunne rekening en stonden borg voor de Christelijke opvoeding. ³⁾

De Gereformeerden lieten het gebruik voortbestaan, maar zorgden er voor, dat de getuigen de ouders niet op zijde konden dringen. Dezen moesten voorgaan. De plaats der getuigen was *naast* de ouders. Alleen wanneer de vader de doopbelofte niet kon afleggen, trad de getuige *in de*

¹⁾ *Doopformulier*: „te doen of te helpen onderwijzen." *Acta syn. Dordt* 1574. REITSMA en v. VEEN, *Acta* II, 145.

²⁾ VOETIUS, *Pol. Eccl.*, P. I, lib. 2, p. 704.

³⁾ *Doopboek Grootte kerk 's Gravenhage*, 25 Sept. 1748.

plaats der ouders. De getuige „representeerde” dan de ouders. Was de vader vóór den doop overleden of geëxcommuniceerd, of behoorde hij niet tot de Gereformeerde kerk, zoo gold deze representatie voor de geheele opvoeding van het kind. Was hij wegens ziekte, eene reis of andere dringende omstandigheden wettig verhinderd, dan representeerde de getuige slechts gedurende de doopsbediening, zonder verder eenige verplichting tegenover het kind op zich te nemen. Behoorde de vader tot de Roomsche kerk, dan bleef hij bij de doopsbediening „absent” en de getuige representeerde de moeder. Ook traden getuigen in plaats van andere getuigen op. Peter en meter waren (b.v. door ongunstige weersgesteldheid, grooten afstand, hoogen ouderdom enz.) verhinderd bij den doop tegenwoordig te zijn. De doopeling mocht toch van hun peetschap niet verstoken blijven, al was het alleen maar wegens de pillegift. Ergo: zij werden vertegenwoordigd. De princen en princessen van Oranje die meermalen als getuigen van kinderen uit aanzienlijke familiën optraden, lieten zich daarbij vertegenwoordigen door leden van den hofkring.¹⁾ Op eenzelfde wijze werden kinderen, die als getuige over den doop stonden, „om haare Jongheid” door een volwassene vervangen.²⁾

Hoewel het niet valt te ontkennen, dat het getuigenstelsel ook zijn goede zijde had en gunstig werkte, genoot het toch niet de volle sympathie van de voorgangers der gemeente, wegens de grove verbastering en de vele misbruiken, die er mede gepaard gingen. Sommige getuigen konden (b.v. wanneer zij ver van den doopeling woonden), anderen wilden hunne beloften bij den doop afgelegd, niet nakomen. Maar dit niet

¹⁾ *Doopboek Groote kerk 's Gravenhage*, 25 Sept. 1748.

²⁾ *Hetzelfde*, 12 Juni 1748.

³⁾ Syn. Rotterdam 1581. REITSMA en v. VEEN, *Acta* II, 199. Nijmegen 1606. IV 147. SMETIUS, *Syn. ordonnantiën*, 1e dr., Nijmegen 1699, blz. 107, 108. — Woerden 1604, III, 217.

alleen. De ouders stonden ook schuldig. Het nemen van getuigen geschiedde met allerlei bijbedoelingen. Ter wille van de pillegiften voor het kind, de statie in de kerk, de verhooging der feestvreugde bij het doopmaal, verzocht men een groot aantal getuigen. Men bekommerde er zich weinig om of zij „bequaem” waren om aan de verplichting als getuige te voldoen. Goddelooze, wegens overspel en hoererij ongunstig bekend staande personen, Roomschen, David-Joristen en dergelijke kwamen mede ten doop. De Staten van Holland wilden dit misbruik tolereeren. Volgens hen moest men allerlei menschen als getuigen toelaten „om eendraght te behouden en te vermeerderen”.¹⁾ De kerkelijke vergaderingen evenwel konden eene dergelijke vergoelijking van het kwaad niet dulden en bestreden het met alle kracht.

De wereld werd in de kerk gebracht. Met een kostbaar uitgedosten stoet ging men ten doop. Vrome leeraars waarschuwden tegen zulk eene „pronkvertooning, alsof men 't kind aan de wereld en Satan wilde opofferen”.²⁾ Alle zorg werd aan het uiterlijk vertoon besteed; en aan de innerlijke waarde der plechtigheid werd schier niet gehecht. Openbare spotters gedroegen zich oneerbiedig. De Overijselsche synode van 1615 zag zich zelfs genoodzaakt maatregelen te nemen tegen die vrouwen, die toonden weinig eerbied voor de plechtige ure des doops te hebben. Voortaan zou men toezien, dat zij zich „niet so vol ende dol” gedroegen.³⁾ Vrienden, burens, peters en meters gingen gezamenlijk te doop. In den Briel moest hun getal beperkt worden tot „niet meer dan XII personen”.⁴⁾ In Zeeland wilde men eerst een zekere boete heffen, maar later vond

¹⁾ Kerkelijke wetten in 1576 ontworpen. HOOYER, *Oude Kerk-ordeningen*, Zalt-Bommel 1865, blz. 124.

²⁾ SCHOTEL, *De openbare Eeredienst*, 2e uitg., Leiden, blz. 367.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta V*, 294 sub 11.

⁴⁾ SCHOTEL, *Oud-Holl. huisgezin*, 2e uitg., Leiden, blz. 43.

men beter als hoogste getal vier getuigen toe te laten en degenen die daarboven medekwamen niet aan te teekenen.¹⁾ In Friesland en Noord-Holland bestond ook de gewoonte kleine kinderen van acht, negen of tien jaren, niet altijd door de baker vergezeld, te zenden om den zuigeling ten doop te heffen. De ouders waren tevreden als het kind maar gedoopt was.²⁾ Tot beteugeling dezer misbruiken en tot recht verstand van de verplichting, die de getuigen op zich namen, drong de kerk er telkens op aan, dat de dienaren geene getuigen zouden toelaten dan „voljarige” „der suijsere leer toghedaen ende vroom van wandel.”³⁾

Wegens de bezwaren, die het stelsel van getuigen in de praktijk drukten, waarschuwdten sommige predikanten ernstig tegen de misbruiken of drongen op geheele afschaffing aan. Hoornbeek (1617—1666) zou gaarne het gebruik verboden hebben, omdat, zeide hij, „het meer dient tot eerezucht, ofte tot een ydel gebruyk, dan tot waardigheydt en luyster van dat heylige; ook dewijle die borgen of getuygen zich met breede beloften aan de Kerk, ende aan den gedoopten verbinden meer dan sy denken ofte besorgen, ende dewijl de menschen doorgaans met meer teerheydt schijnen borgen te zoeken, dan zy bekommert zijn, om haar trouw te bewijzen aan het kindt, zo zoude dat heele beslach met kleyne schade, en licht met meer vrucht nagelaaten worden; 't welk noch een Godlijk gebodt noch exempelman heeft, ten ware als 'er peri-

1) Goes 1597, REITSMA en v. VEEN, *Acta V*, 40, 44; Veere 1610 V 102.

2) Dokkum 1591, REITSMA en v. VEEN, *Acta VI*, 61; Harlingen 1596, VI, 87. *Acta syn. Nd.-Holl.* 1621 § 36.

3) Kerkenordening Middelb. 1581, art. 40. — *Comp. kerkel. wetten van Vriesl.*, blz. 147, 148. — *Acta prov. syn.*, Dokkum 1591. REITSMA en v. VEEN, VI, 61; Franeker 1595, VI, 82; Harlingen 1596 VI, 87; Leiden 1600 III, 155; Goes 1620 V, 166.

kel is en vrees, over de opvoeding van 't kindt, wegens de fout ofte absentie der Ouderen."

KOELMAN in *De Pointen Van Nodige Reformatie* ijverde tegen deze „menschlijke inzetting, zijnde een navolging van het superstitieuse Pausdom". 't Was, zoo oordeelde hij, „een gewoonte waer door veele ja meest alle zich schuldig maeken aen leugentael, meyneedigheijdt, en trouwloosheydt, doende voor Godt en de gemeynthe solemnele beloften, die zy in haer leven noyt trachten uyt te voeren, ja ook zommige niet kunnen uytvoeren; En het is een onnodige instelling, dewyl de gansche gemeente getuige is, ende alle Christenen en liefde moeten bewijzen, tot bevordering van jonge, en oude, kinderen en ouders, haar welstant en pligten, dit is des Heeren Gebot en instelling, die nu veel ofte heel aen de gront legt; Dat hier ontrent dan Reformatie geschiedde, ende zulken gewoonte af-geschaft worde." ¹⁾ In zijne *Pligten der Ouders* ²⁾ vermaande hij dezen, om zelve in het openbaar de belofte voor God en de gemeente te doen, hunne kinderen in de waarheid en godzaligheid op te voeden. Zij moesten geen peters en meters nemen, wijl dit maar eene menschelijke instelling was, door God niet gezegend en uit het pausdom afkomstig. Getuigen waren veelal „tuig", terwijl in eene zuiver Gereformeerde omgeving de „raison d'être" eigenlijk verviel.

BERNHARDUS SMYTEGELT, de Middelburgsche boeteprediker († 1739), riep zijne gemeente bij de verklaring van den 27sten Zondag toe: „Wat nu dengenen, die over den Doop als getuigen staan, aangaat; gij zoudt hun mogelijk uw goet niet toebetrouwen, en gij betrouwt hun de zielen uwer kinderen toe. Zij zijn dikwijls botte en domme menschen, die niet eens de plechtigheid weten of bevatten, die zij bijwonen, of wat ze

¹⁾ CHRISTOPHILUS EUBULUS, *De Pointen Van Nodige Reformatiën*, Vlissingen 1678, blz. 204.

²⁾ *De plichten der Ouders, in Kinderen voor God op te voeden*. Amst. 1679 blz. 7 en 8.

daar beloven ; en gij doet het dikwijls maar om de statie en om de gift, die gij indertijd daarvan verwacht. En aangaande den vrienden en bureu ; men bezoekt het kind, men wenscht het zegen, 't is zoo een complimentje. De getuigen spreken het kind licht hun leven niet eens aan, hetgeen ze nochtans met buiging hunner lichamen beloofd hebben. Geliefden! wie weet wat een bittere ontmoeting dat zal wezen, als ouders, getuigen en kinderen, elkander zullen ontmoeten in 't oordeel?"

Dergelijke predikaties lieten waarschijnlijk niet na indruk op de hoorders te maken. Het getal der getuigen verminderde langzamerhand, zoodat in de 18de eeuw het meestal beperkt was tot één of twee. In de doopboeken van dien tijd is afzonderlijke vermelding der getuigen telkens weggelaten, of men vindt de opmerking „getuige de vader”.

In sommige gevallen was het een bepaald *vereischte*, dat één of twee leden der kerk als getuige over den doop stonden. ¹⁾ Wanneer vader en moeder geen van beiden belijdenis des geloofs hadden afgelegd, of gecensureerd waren, hoe zouden ze zorgen voor eene opvoeding in de Gereformeerde leer, die zij zelve niet beleden of veronachtzaamden? De kinderen mochten gedoopt worden ondanks de ontrouw der ouders. Zelfs al waren dezen niet gedoopt, mochten de kinderen, wanneer de voorouders gedoopt waren, het sacrament ontvangen. Zij werden beschouwd, „niet als kinderen der Heydenen, maer als kinderen, die van gedoopte ouders gesproten waren”. ²⁾ Evenzoo werden bij den doop van onechte kinderen — in ontucht of overspel verwekt — één of liever twee „onbesproken” lidmaten als getuigen gesteld. ³⁾

¹⁾ Vgl. de *Copie des Artijkels van Geneven* als antwoord der Embdenschc synode op de 10de particuliere vraag.

²⁾ *Acta class. Delft en Delfland*, 25 Juni, 1621.

³⁾ *Doopboek Waverveen*, 10 Feb. 1669; *Acta kerkeraad*, 3 Feb. 1771: twee getuigen. *Acta classis Delft*, 4 April 1757, art. 22; 2 April 1792, art. 12: één of twee getuigen.

Somtijds was het niet mogelijk getuigen te vinden. Zoo deed zich in 1760 te Maasland een geval van bloedschande voor. Een meisje werd door haren stiefvader „beswangert”. De grootmoeder van het kind vroeg om den doop; zij zou de ontrouw van haren echtgenoot vergeten en als getuige staan. Doch de kerkeraad, die geen genoegzamen waarborg voor 't „opbrengen in de Leere der waarheid” vond, als deze vrouw getuigde; evenmin eenige verwachting had van „de bloedschendige ouders”; ook zelf niet getuigen wilde „wyl dit kind reeds door de groot armemeesters wierdt gealimenteerd”, en twee onbesproken lidmaten der gemeente niet als getuigen wenschte toc te laten, wendde zich tot de classis om raad.

De vergadering op 6 April 1761 te Delft bijeengekomen „met droefheid aangedaan over dit schandelijk en verfocelijk bedrijf”, was van oordeel, „dat vermits een kerkenraad het opzicht heeft over de gansche Gemeijnte, den kerkenraad van Maasland in eadem qualitate de naaste betrekking heeft tot de opzigt over den doop van dit kind, en 't gunt zij hier in doen, razione officii daarin handelen: weshalven dezelve versogt word nomine Synedrii twe Leeden uit haare Vergadering over den doop van 't voorseide Kind te laten adsisteren, en vervolgens na haar vermogen de toezigt over 't zelve in de opvoeding in de Leere der waarheid te nemen”. 1) In gevallen van nood, wanneer een getuige verhindering had gekregen, stond de dienstbode van den predikant wel eens als getuige, 2) maar dat de predikant zelf als getuige optrad was zeer hooge uitzondering.

Niet alle predikanten en kerkeraden zagen echter de noodzakelijkheid van het stellen der getuigen onder zulke

1) *Acta class. Delft en Delfland*, 2 Nov. 1761, art. 7: drie bloedverwanten namen aan, getuigen te zijn en de kerkeraad zou het opzicht over de opvoeding „in de leere des doops” houden.

2) *Doopboek Harmelen*.

omstandigheden in. Duidelijk blijkt dit uit de harde behandeling, die aan BERNARDUS KEPPEL te Monnikendam in 1743 ten deel viel. De Magistraat zette KEPPEL uit zijn ambt, omdat hij wegens gemoedsbezwaren weigerde den doop te bedienen aan kinderen, van wie vader noch moeder lidmaat was en de getuige evenmin tot de kerk behoorde. De classis, hoewel niet bij machte KEPPEL te handhaven, keurde zijne wijze van handelen volkomen goed. Hij viel als slachtoffer van zijn plicht.¹⁾

Elders zag de predikant zich genoodzaakt namens den kerkeraad aan de gemeente bekend te maken, dat voortaan geen kinderen ten doop mochten aangeboden worden, zonder dat een lidmaat „voor den Predikstoel” verscheen. Wanneer de vader geene belijdenis had afgelegd, moest een lidmaat in zijne plaats als getuige staan. Mocht deze van elders wegens den doop zijn overgekomen, dan moest een behoorlijk bewijs van zijn lidmaatschap getoond worden.²⁾

De doopsbediening.

De doop van een kind was, niet alleen voor het huisgezin, maar ook voor de familieleden en vrienden, eene gewichtige gebeurtenis. De vader en de, vaak van elders expresselijk overgekomen getuigen gingen te zamen, in ouderwetsch gewaad, wanneer zij deffige burgers waren, gemanteld en gebeft, ten doop. Velen droegen bij deze gelegenheid hun bruiloftskleed. Aanzienlijke lieden kwamen met een groot gevolg „sierlyk geleyt en uitgedoscht” ter kerke. Pracht-

¹⁾ *De Waarheit Vervolgt, en Verdrukt, en het Recht der Kerke Verraden en Verkragt, in den Persoon van B. KEPPEL, Predikant te Monnikendam, Amst. 1744.* Tegen dit geschrift gaf ABR. ARN. VAN TOLL in 1745 een werkje uit, getiteld: *Verhandeling van den Kinderdoop.*

²⁾ *Acta v. d. Kerkeraad te Harmelen, 4 Juli 1813.*

lievende, wereldschgezinde rijken overdreven dit in zulk eene mate, dat het niet was alsof men het „huis des gebeds”, maar „een huis van plaisantie” ging bezoeken. Dan schitterde het van juweelen, goud, satijn en kant. Soms gevoelden de predikanten zich gedrongen, te wijzen op het zondige en verkeerde van deze „overdadige pronkery en tooi”. Men diende te bedenken, dat alle opschik in strijd was met de nederigheid van geest, die bij eene plechtigheid als de doopsbediening het schoonste sieraad was. „Extravagantie in kleeding, sleepen en vliegende hairen”, „kuiven, kapsels en tabberden” moesten uit des Heeren huis geweerd blijven. ¹⁾

De doopvaders en de getuigen namen plaats binnen het doophek of den tuin, voor den preekstoel. Na de preek werden de kinderen, die gedoopt zouden worden en aan wier kleeding dubbele zorg was besteed, binnengebracht. De koster vulde het doopbekken met warm water, de vaders verzezen van hun plaats en de predikant las het formulier voor. Was hij voorstander van het oude, dan las hij het breede formulier, was hij meer vooruitstrevend, dan kreeg men den verkorten vorm te hooren. Hij stelde de gebruikelijke vragen aan de vaders en vermaande de getuigen. Dan nam hij plaats bij de doopvont. De vader of een der getuigen hief het kind ten doop. ²⁾ Onder de besprenging met het water sprak de leeraar de gewone formule: „N. Ick Doope v inden Name Godts des Vaders, des Soons, ende des Heylighen Gheests”. Alzoo de instellingswoorden zonder eenige toevoeging. Daarna beklom hij weder het spreekgestoelte, en besloot de plechtigheid en tevens de godsdienstoefening met het uitspreken der „Dancksegghinghe,” welke door het algemeene gebed gevolgd werd. Na het

¹⁾ SCHOTEL, *Oud-Holl. huisgezin*, blz. 45.

²⁾ De volwassen doopeling ontving den doop staande of knielende, REITSMA en v. VEEN, *Acta* III, 203.

zingen van een psalmvers en het ontvangen van den zegen spoedden de belangstellende nabestaanden en vrienden zich naar het huis van den doopeling, waar het doopmaal hen wachtte.

De doop was bij de beste leden der gemeente in eere. En gebruikten wereldschgezinde lieden de plechtigheid om aan hun praalzucht bot te vieren en van de menschen gezien te worden, de gemeente beschouwde den doop als eene der meest gewichtige gebeurtenissen in het leven. Als op elk terrein slopen ook hier misbruiken in. Leeraren en leden der gemeente waren niet algemeen doordrongen van de hooge beteekenis der heilige handeling. Velen uit „het volk” vroegen den doop uit gewoonte. Wie een kind ongedoopt liet, was den Heidenen gelijk. En het bijgeloof dreef velen tot de doopvont, daar zij het verschrikkelijk zouden gevonden hebben, wanneer hun kind ongedoopt kwam te sterven. Zij bekommerden zich er minder over, dat hunne kinderen, hoewel den Drieëenige opgedragen, opgroeiden als zonder God in de wereld. De bijgeloovige, Roomsche gedachte: „Door den doop is de macht des Duivels gebroken (exorcisme) en de zaligheid verzekerd” bleef merkbaar voortleven en leidde tot onverschilligheid. De leeraren, wanneer zij het formulier lazen „brabbelden het daar wat heen.” Zij deden het „zonder hart, zonder eerbied, zonder aandacht.” In hunne vermaningen spaarden zij de grooten en bejegenden de armen te kwalijker.¹⁾ De toehoorders gedroegen zich, „of ze dan wel wat mochten lachen en praten, en alsof ze zichzelf eens uitspannen mochten”. Wie bad het gebed en de dankzegging uit het formulier des doops mede? 't Was eene gewoonte geworden, dat men tijdens het gebed een ruim hoorbaar gebruik van zijn

¹⁾ SCHOTÉL, *De openbare Eeredienst*, 2e uitg. blz. 371.

zakdoek maakte, ontstichtende door „zulk eene snoeverij”.¹⁾

Daar de meeste onzer eerste Gereformeerde leeraren in Heidelberg gestudeerd of in de Paltz het predikambt bekleed hadden, lag het voor de hand, dat zij ook het uitwendige van den eeredienst op gelijke wijze als daar inrichtten. De groote steenen en koperen doopvonten vervingen zij door tinnen doopbekkens.²⁾ In het laatst der zestiende eeuw waren deze algemeen in ons vaderland in gebruik. Langzamerhand werden zij door koperen of zilveren vervangen, waarop meestal bijbelspreuken of de namen en wapens der schenkers waren aangebracht. Zij werden op eene tafel of op een vaststaand of verplaatsbaar voetstuk, een zogenoamden doopstoel, vóór den preekstoel gezet. Ook werden zij aan den preekstoel of de doopbank bevestigd. Te Dordrecht gebruikte men zelfs een gouden doopbekken, dat eene erggift was van den apotheker MATTHAEUS CODDAEUS, aldaar in 1744 overleden.

Volgens den oudheidkundige H. G. HAASLOOP WERNER in zijne: *Wandelingen door de kerken der Veluwe*, werden omstreeks 1850 nog in bijna iedere boerenwoning der Veluwe, koperen bekkens aangetroffen met bijbelsche voorstellingen, zooals: Adam en Eva (het zinnebeeld der erfzonde), Josua en Kaleb (dat der huwelijksrouw en vruchtbaarheid), de boodschap des engels aan Maria en de H. Drievuldigheid. Zij zouden als doopbekkens gediend hebben, toen in de allereerste jaren der Hervorming de kinderen aan huis gedoopt werden. De doopgetuigen zouden deze bekkens aan de ouders ten geschenke gegeven hebben, wanneer een kind gedoopt moest worden.³⁾ Wij betwijfelen echter of deze bekkens doopbekkens geweest zijn. De afkeer, dien onze

1) B. SMYTEGELT, *Verkl. Heid. Catech.*, Zondag 27.

2) Prov. syn. Arnhem 1593, Harderwijk 1595, REITSMA en v. VEEN, *Acta* IV 44, 49. VOETIUS *Pol. Eccl.* P. I, p. q. 19.

3) *Nieuw Archief van Kerkgeschiedenis*, Dl. I, blz. 93. — In het Museum voor Geschiedenis en Kunst te Amsterdam vindt men bekkens,

vaderen van den huisdoop hadden, is genoegzaam bekend. Werd de doop in 't bijzijn van slechts weinige geloovigen aanvankelijk toegestaan, het lag toch nooit in de bedoeling hiervan regel te maken. In den nood der tijden werd het geduld, om zoo spoedig mogelijk te worden vervangen door den doop in de openbare vergadering der geloovigen. Hoogstwaarschijnlijk hebben zij tot doopgeschenken gediend, op dezelfde wijze als de porceleinen of Delftsche borden, die bij de geboorte geschonken werden.

De doop geschiedde „alleen met rein water”. Alle water, dat geschikt was om het lichaam te reinigen, mocht gebruikt worden om de reiniging der ziel door Christus' bloed te symboliseeren.¹⁾ Hoewel men bij het besprengen van het voorhoofd des doopelings het een „middelmatig” ding vond, of dit één, twee of driemaal plaats had,²⁾ meende de Zuid-Hollandsche synode van 1574 „dat het raedtsaemste ende beste ware, dat de kercken ééne besprenginghe in den doop ghebruycten”. Zij oordeelde, dat de manier van driemaal te besprengen „gedraghen” zou worden in de kerken, waar zij in gebruik was, ter tijd toe, dat men de andere wijze van doopen zou invoeren.³⁾ Alleen te Leiden bleef

die groote overeenkomst met de beschrevene vertoonen, doch zij dateeren uit den voor-reformatorischen tijd. Zij werden in bruikleen gegeven door den heer J. A. FREDERIKS te Middelburg. JAN KALF gaf eene beschrijving met afbeeldingen in: *Het Huis, Oud en Nieuw*. 1905. — Voor de zilveren doopschaal te Ingen (Neder-Betuwe) A^o 1671, zie: *De Navorscher* 1875, blz. 168. Vgl. C. SPOELSTRA, *Bouwstoffen* Amst. 1907, Dl. II 279.

¹⁾ Art. 34, Ned. Geloofsbelijdenis. — *Synopsis pur. theol.* Lugd. Bat. 1625, Disput. XLIV §§ XVI, XVII verwijst naar Matth. 3 : 6, Hand. 10 : 47, Joh. 3 : 23 en Hand. 8 : 36. — VOETIUS, *Pol. Eccl.* I, p. 674: „baptizandum usuali aqua ad sordes corporis abluendas ac purgandas idonea.” cf. Catech. antw. 73.

²⁾ Wezel Hoofdst. I § 10; Embden § 19; *Synopsis* Disp. XLIV § XIX.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta* II, 136. Concilie van Toledo anno 633, canon 5: „Unitatem, quum semel immergimus; trinitatem, dum nomine Patris, Filii et Spiritus Sancti baptizamus.”

het gebruik van éénmaal te besprengen geruimen tijd bestaan, maar vond weinig navolging. ¹⁾ De doop ging vergezeld van eene milde besprenging; in het oude formulier is dan ook sprake van begieten, waarschijnlijk om de overvloedige reiniging door Christus' bloed des te duidelijker af te beelden.

Aangaande het geven van den naam bij den doop bestond geen bepaald voorschrift. Toch moesten liefst geen namen gegeven worden, die op God of Christus toepasselijk waren, zooals Emanuel of Salvator. Evenmin die „der officien en bysondere diensten”, zooals Engel, Baptista of andere bijgeloovige namen. ²⁾ Gaarne gaf men den kinderen bijbelsche namen. De meest voorkomende waren, (behalve die tegenwoordig nog algemeen gebruikt worden, als Jakobus, Johannes, Maria, Elisabeth,) uit het oude testament: Adam, Eva, Abraham, Sara, Rebekka, Job, Jozua, Samuel en Jeremia, terwijl uit het nieuwe testament Philippus en Paulus vrij vaak genoemd werden. Het gebruik onzer voorouders om aan hunne kinderen namen te geven van dieren, in welke zij kracht, schoonheid of zekere deugden of bevalligheden opmerkten, is algemeen bekend; ook nu nog vindt men de meisjesnamen Duifje, Zwaantje enz. KOELMAN waarschuwde tegen het geven van dergelijke diernamen, omdat het later eene kwelling voor de kinderen zou zijn, „dat zy door hunne Ouders met die beesten-namen in de rol van Christus' soldaten en huisgenooten zijn ingeschreven”. ³⁾

Bij het uitspreken der formule volgde men de instellingswoorden van Matth. 28 : 19. Het breede formulier van 1566 en het verkorte, van 1578 hadden: „Ick doope v inden Name Godts des Vaders, des Soons, ende des Heylighen Gheests”. Het Haagsche van 1586 en de latere uitgaven

¹⁾ BRANDT, *Hist. d. Reformatie* I, 557.

²⁾ Dordt 1578, art. 63; Middelh. 1581, art. 23. — Dat men hiervan afweek, blijkt uit den naam van Nederlands grooten zeeheld: *Michiel* ADR.Z. DE RUYTER en van zijn zoon: *Engel* DE RUYTER.

³⁾ *De pligten der ouders*, Amst. 1679, blz. 9.

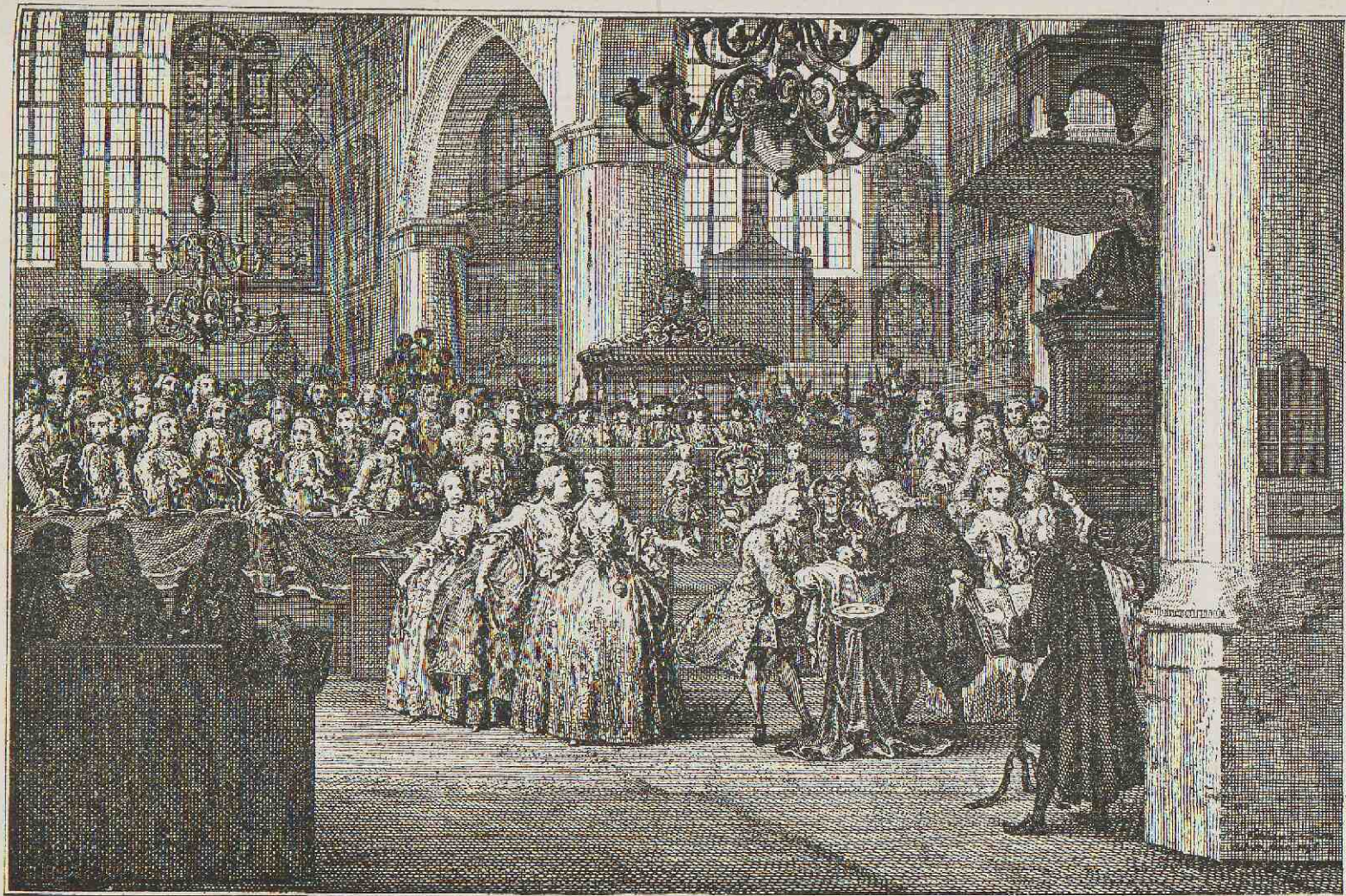
lieten het woord „Godts” weg. Ook werden er uitgaven gevonden met de formule: „Ik dope u in de name des Vaders, ende des Zoons ende des Heyligen Geestes.” De Bijbel bij JAN PAEDTS in 1590 uitgegeven had in de vertaling van Matth. 28 : 19 ende, welk woordje in de doopformule werd overgenomen. Na de verschijning der staten-vertaling in 1637, die „ende” niet had, werd het minder gebezigd. Het gebruik om het woord „Godts” in te voegen bleef „als oudste gewoonte” tot in de 18de eeuw bestaan.¹⁾ Kwam het al eens voor, dat een leeraar van de gebruikelijke formule afweek en doopte „in den naam van Jesus”, dan werd hij „ernstig gecorrigeert als afwijkende van het een mael vastgestelde, op Godts woordt gegront gebruik”, maar de doop werd niet „herhaelt”.²⁾

In de Londensche gemeente liet terstond na het uitspreken der formule, de dienaar volgen: „God ende de vader onses Heerē Iesu Christi bestedige en bekräftighe door synen heyligen Geest, in desen kinde, ende in ons allen de gaven syner gheschuncken wedergeborten ende gherechticheyt in Christo Iesu ten eeuwighen Ieuen, Amen.”³⁾ In lateren tijd hield de leeraar eene speciale toespraak tot den doopeling, b.v. „Cornelis, moogt gij in het opwassen eenen Cornelius gelijken” of: „Anna, o! werden uwe schreden tot het heiligdom gericht, opdat gij als eene profetesse mocht wandelen voor 's Heeren aangezicht.” Na de bediening van den doop

¹⁾ J. ENS, *Kort historisch berigt*, Utr. 1733, blz. 221. De tritheistische herhaling der woorden „in den naam van” en de toevoeging van het woordje „Amen”, vonden wij niet vermeld.

²⁾ *Acta syn. Gelr.* Nijmegen 1760, art. 13: Ds. KELDERMANS, adjunct-predikant te Varik werd mede om deze overtreding „voor onwaerdig verklaert langer den H. Dienst te bekleeden en het II. Avondmael te gebruiken.” — cf. *Acta syn. Zd.-Holl. Woerden* 1761, art. 13.

³⁾ J. WTENHOVE: *Forme des dienstes der heiliger Doipe*. SCHOTEL, *De Openbare Eeredienst*, 2e uitg., blz. 369.

Doop van WILLEM V in de Groote Kerk te 's Gravenhage. 11 April 1748.

wierpen de vaders en getuigen eene gave voor de armen in eene collectebus of open schaal. ¹⁾)

De predikant, die inmiddels zijne plaats op den preekstoel weer had ingenomen, eindigde met het slotgebed, dankende uit naam der ouders en biddende om een zegen over de gedoopte kinderen, zonder daarbij altijd gebruik te maken van de „Danksegginghe” van het formulier, daar velen haar te ruim en van te verre strekking oordeelden. ²⁾)

D o o p b o e k e n .

Reeds op het convent te Wezel werd de wenschelijkheid uitgesproken, de namen der gedoopten op te teekenen. ³⁾) Dit was noodig, opdat zij, die den doop ontvangen hadden, daaraan later niet behoefden te twijfelen. Tevens kon de kerkeraad op de gedoopten beter toezicht houden en de getuigen aan hunne verplichtingen herinneren. Nalatige ouders kon men op hun verzuim wijzen en het gevaar vermijden, dat een ongedoopte tot het avondmaal werd toegelaten. ⁴⁾) De predikant moest een register aanleggen, waarin hij, een ouderling, de koster of de voorlezer ⁵⁾) de namen der gedoopte kinderen met die der ouders en ge-

¹⁾) J. KOELMAN, *Neêrland Plicht en Voorbeeld*, Amst. 1689, blz. 182. G. A. WUMKES, *De Ger. kerk in de Ommelanden tusschen Eems en Lauwers*, Gron. 1904, blz. 145.

²⁾) D. MOLENAAR, *De formulieren van Doop en Avondmaal*, 1838, blz. 66.

³⁾) Cap. VI art. 6.

⁴⁾) REITSMA en v. VEEN, *Acta* II, 195. Vgl. VI 143 sub 23; 354 sub IX, 4.

⁵⁾) REITSMA en v. VEEN, *Acta* III, 249, Rotterdam 1605. *Werken d. Marnix-Vereeniging*, serie III, dl. V, blz. 114. *Reglement v. d. Keulschen kerkeraad*, 24 Mei, 1587.

tuigen opteekende, den datum van den doop daarnevens vermeldende. Zoo bepaalde de provinciale Dordtsche synode van 1574: „Item men sal een boeck in allen ghemeeynten hebben, daer in men teijckenen sal de namen der kinder die gheboren ende ghedoopt werden, met den namen der ouderen ende ghetuijghen”. Naar aanleiding van deze bepaling werd op de vergadering der classis Dordrecht, gehouden te Schoonhoven den 3^{den} Aug. 1574, gevraagd (art. 10): „*Of die broeders niet voor gaet aen en sien na uwtwijzen des Dordracensen synodi, boecken te hebben in welcken den namen der ghedoopter kinderen ende tsamen ghegeven luiden in den huwelicken staet ende der gheener die in der ghemeente opghenomen werden*”. Hierop werd door de broederen geantwoord: „jae”. Dat de broederen, overtuigd van het nut der registers, van de vergadering in hunne gemeenten teruggekeerd, terstond doop-, trouw- en lidmatenboeken hebben aangelegd, bewijzen de acta der classicale vergadering van den 5^{den} October deszelven jaars te Gouda, waarin wij onder artikel 17 lezen: „Is bevonden dat in alle ghemeenten daer een consistorie is een weeckelicke bijeencoempste ghehouden wordt, ende dat alle handelinghe die inden consistorien besloten werden in een boeck daer toe verordent opgheteickent worden. Wordt oock bij den meesten bevonden, dat sy die namen der ghemeenten, der kinderen die ghedoopt werden ende der ghehude in een boeck elks bysonder, daer toe verordent werden opgheschreven, beloven oock die andere sulcks nae te comen voor 't eerste”.

Later moesten herhaaldelijk nalatige predikanten aan hunne verplichting herinnerd worden doopboeken aan te leggen en bij te houden. ¹⁾ Pas in 't midden der 17de eeuw begon men meer algemeen nauwkeurig op te teekenen en

¹⁾ Dordt. 1574. REITSMA en v. VEEN, *Acta* II, 132; Kerkenordening Middelburg 1581, art. 42; den Haag 1586, art. 53; Dordt 1618/19, art. 60, en verschillende provinciale synoden.

ook toen kwam het nog voor dat van den doop gedurende vele jaren niets genoteerd werd. Daarom moesten de ge-committeerden tot de jaarlijksche kerkvisitatie de doopboeken nazien. ¹⁾ Bij vertrek naar een andere standplaats had de predikant vooral zorg te dragen, dat zijn opvolger een goed ingericht en geheel bijgeschreven doopregister in handen kreeg. ²⁾ Tijdens eene vacature moesten de dienstdoende predikanten de namen der kinderen, die zij gedoopt hadden, terstond inschrijven. ³⁾

Dit toezicht op de doopboeken vond zijne oorzaak in den twijfel, die meermalen bestond, of iemand wel gedoopt was. „Hartneckige Papisten”, „Wederdooperen”, „verachters der Sacramenten” (Socianen) lieten hunne kinderen ongedoopt. ⁴⁾ Later, bij het aangaan van een huwelijk of het afleggen van belijdenis, ontstonden moeilijkheden daaruit. ⁵⁾ Ongedoopten werden tot het kerkelijk huwelijk en het h. avondmaal niet toegelaten. De kerk moest dus weten, of iemand gedoopt was. Bovendien, door het doopboek was zij beter in staat op de gedoopten, de ouders en de getuigen toezicht te houden. En degenen, die den doop nalieten, kon zij „als verachters des verbonts Godes” beter vermanen en de wederstrevigen uit haar midden weren. ⁶⁾ Ten opzichte van de bejaarden was het opteekenen der namen even noodig als voor de kinderen. De predikanten moesten hierin getrouw zijn „ten eijnde op hen (n.l. de gedoopten) acht genomen werde; opdat se haer totten avontmale des Heeren mochten begeven.” ⁷⁾

¹⁾ Tholen 1602, REITSMA en v. VEEN, *Acta V*, 60; Harlingen 1610, *Acta VI*, 188.

²⁾ Dokkum 1597, *Acta VI*, 93.

³⁾ *Extract uit de Acta class. Utrecht*, 1791.

⁴⁾ Kampen 1603, *Acta V*, 263. Zie over het z.g.n. „ongedoopt” blijven der Roomschen. Hoofdstuk II, blz. 45 en 46.

⁵⁾ Utrecht 1616, *Acta VI*, 298.

⁶⁾ Rotterdam 1581, *Acta II*, 195.

⁷⁾ Den Briel 1603, *Acta III*, 203.

Opvallend is de weglating van den geboortedatum in de meeste doopboeken. Geen der kerkenordeningen spreekt hierover, uitgezonderd die voor de Groninger Ommelanden anno 1595. Geboorte en doop volgden elkander bijna onmiddellijk, zoodat onder geboorte- en dooptijd vrijwel hetzelfde verstaan werd. Eerst in het einde der achttiende eeuw begon men den datum der geboorte ook op te teekenen.

De getuigen rekenden zich het eene hun toekomende eer, dat hun naam met dien van den doopeling en de ouders geboekt werd. Weglating bleek dan ook een beproefd middel om het overgroot aantal getuigen te doen vermindern. Insgelijks kon men spotters tijdens de doopsbediening en ongodsdienstige lieden niet beter straffen, dan door hun naam niet te boeken. ¹⁾

Was een kind buiten echt geboren, dan werd dit bij den doopnaamgenoteerd. Doch zoodra het „gelegitimeerd,” d.w.z. door een opgevolgd huwelijk der moeder als echt erkend werd, moest men hiervan kennis geven, opdat deze aantekening kon weggenomen en „de vorige onegtheid uitgewist” zou worden. ²⁾

Bij het afleggen van belijdenis, het sluiten van een huwelijk of in burgerlijke zaken, moest men een bewijs van zijn doop overleggen. ³⁾ Daartoe werd de doop-cedul of doopceel „geligt”. Daardoor vernam men de namen der ouders, familieleden en vrienden, die in het doopboek opgeteekend stonden. ⁴⁾ Zulk een doopceel deed dienst als geboortacte en was geldig voor de wet. Zij werd geschreven op een „zeegel van twaalf stuiver” en zij, die zich met eene ongezegelde

¹⁾ *Aanhangsel op de kerkel. wetten v. Friesl. 1771—1776.* Leeuwarden 1776, blz. 10. VEERE 1610, *Acta V*, 100 sub 8 en 102 sub 6.

²⁾ *Aanhangsel op de kerkel. wetten v. Friesl. 1771—1776. Reglement van de . . . Kinderdopen in Gelderland 1771*, art. 7.

³⁾ REITSMA en v. VEEN, *Acta II*, 195.

⁴⁾ De uitdrukking „Iemands doopceel lichten” kreeg zoo de beteekenis van openbaar maken, wie iemand van zijne geboorte af was.

doopacte zochten te behelpen, liepen gevaar voor vijf en twintig gulden beboet te worden. ¹⁾

Het dubbel of contra-doopboek werd pas in de tweede helft der achttiende eeuw ingevoerd. In Gelderland gaven de Staten 16 October 1771 een Reglement „van de Ledematen, Kinderdoopen, en die trouwen”, daar het hun gebleken was, „dat ten platten lande in deze provincie zig verscheiden defecten opdeden in 't aantekenen” o.a. van de kinderen die gedoopt werden.

Artikel 13 van dit Reglement luidde aldus:

„De Costers zullen gehouden zijn om contraboek van de gemelde drie boeken te houden en daarin de respective aantekeningen, zoo van de ledematen, die aangenomen worden, of van elders inkomen, als de gedoopten en getrouwen mede te doen, zullende de Predikanten t'elkens de namen der voors: ledematen en getrouwden aan de Costers hebben mede te delen, alles tot dit twederley einde, als vooreerst om daerdoor 't een of ander ingeslopen abuis of verzuim dit te eerder te kunnen ontdekken en redresseren, en ten anderen, om wanneer door 't een of ander onvoorsiene toeval 't boek van den Predikant, dat voor 't origineele altijd nogtans moet worden gehouden en waeruit den Predikant dan ook alleen bevoegd is om extracten, aen die zulx verzoeken, te geven, mogt vermist worden, alsdan nog altijd recours tot 't contraboek van de Costers zoude kunnen worden genomen, zullende, om eenigzints aen dezelve voor deze contra-ordinaris moeite te gemoet te komen, die Costers van ieder litmaet, van d' ouders of getuigen van yder gedoopte en van yderpaar getroude, welke in 't contraboek zullen aantekenen, mogen nemen twee stuivers, waeronder nogtans 't schrijven van de twee doopbriefjes, (één voor den predikant en één voor den koster), ten aanzyn van de gedoopte mede zal zijn begrepen, alles ten ware ymant

¹⁾ 30 Sept. 1744. — N. WILTENS, *Kerkel. Placaat-boek*, Dl. IV, fo. 554.

uit armoede 't zelve gratis of om niet mogte verzoeken, wanneer desniettemin verplicht zullen zijn die respective aantekeningen doen." 1)

In Zuid-Holland trachtten in 1774 deputati synodi maatregelen te nemen, om het wegraken der doopboeken door brand enz. te voorkomen. De synode vond echter in 1775 gewenscht ten aanzien van de doopboeken, deze op den ouden voet te laten. In 1777 werd aan deputati verzocht pogingen aan te wenden bij den stadhouder, dat „daartegen een politieke voorziening zou worden verkregen”, maar toen zij met den raadpensionaris over deze zaak spraken, meende hij, dat dit niet gemakkelijk zou gebeuren. Hij zou er nog eens over nadenken. Maar verder kwam het ook niet, tot in 1780 op de synode te Gorinchem het volgende voorstel ad referendum werd genomen: „of dese Synodus, na 't voorbeeld van die van Utrecht 2), niet sou kunnen goedvinden en mogen ordonneren, dat op alle plaatsen ten platten lande een dubbelt van doop- en trouwregisters sou moeten gehouden worden, 't eene door de predikanten, het andere door den koster of voorlezer, beide naar de briefjes door de lieden die dat aangaat selve gegeven, en dat dese 2 onderscheide registers jaarlijks door den kerkeraad dier plaatsen, daags voor de kerkevisitatie sullen moeten gecollationeert worden, 't gebrekkige aangevult, en daar in de kerkevisitatie selve expresse gevraagd”. De classes bleven onderling zeer in hun oordeel verschillen; men nam nog een jaar om er over te denken, wendde zich in 1783 opnieuw tot den raadpensionaris, maar kwam niet verder. Ten slotte werd bij resolutie der Staten van Holland, van den 15^{den} Juni 1792 bepaald: „dat niet alleen door de

1) Dr. G. A. HULSEBOS, *Verlag in zake de kerkelijke Archieven*, 30 April 1906. Bijlage No. 1.

2) Waarschijnlijk is Gelderland bedoeld, daar het Utrechtsche contra-boek van 1795 dateert. Zie de De Kruyff, *Syn. Handb.* blz. 59.

hervormde Kerkenraaden, maar algemeen, door alle Gezindheden, zoodanige dubbele Trouw- en Doopboeken voortaan zullen moeten worden gehouden, buiten kosten van de Ingezetenen, en op onderscheide Plaatsen bewaard; dat in de Doopboeken ook zal moeten worden aangeteekend de dag en plaats *van de geboorte* der Kinderen enz." ¹⁾ Tevens zouden de Burgemeesters en Regeerders der steden, en Gecommitteerde Raden der beide Quartieren (n.l. van Noord- en Zuid-Holland) ten opzichte van het platteland „versogt en geauthoriseerd" worden, zoodanige maatregelen te nemen als zij noodig oordeelden. ²⁾ Weldra volgden de andere provincies.

Eindelijk toen men den band tusschen kerk en staat los gemaakt had, lag het voor de hand, dat aan de doopboeken in burgerlijke zaken de dienst werd opgezegd. 21 Aug. 1811 werd aan de kerkeraden bevolen de geboorten en doopprotocollen aan de Maires der burgerlijke gemeente af te staan. Dezen vergenoegden zich met een afschrift der doopboeken en voortaan sprak men niet meer als voorheen van „de doopceel lichten", maar ingeschreven bij „den Burgerlijken stand", ontvangt men een *geboortecte*.

¹⁾ Wij cursiveeren. De dag der geboorte moest voortaan afzonderlijk aangeteekend worden. We zijn in het einde der achttiende eeuw. Tusschen geboorte en doop verliep reeds een langere tijd.

²⁾ Dr. L. A. v. LANGERAAD, *De liturgie bij de Hervormden in Nederland*, Theol. Tijdschr. 1901, blz. 503, 504. N. WILTENS, *Kerkel. Placaatboek*, 's Gravenhage 1808, Dl. V, fol. 522.

HOOFDSTUK VII.

VOLKSGBEUIKEN IN VERBAND MET DEN DOOP.

D o o p m a a l.

Na het eindigen der doopplechtigheid begaf de vader zich met de getuigen te voet of in carossen naar zijne woning terug, vergezeld van de baker of de doophefster, die het kind droeg. Vooral de ernstiggezinde vader spoedde zich naar huis, waar de moeder verlangend naar haar gedoopt kind uitzag, dankbaar voor de goedertierenheden Gods. Samen verheerlijkten de ouders den Gever van alle goeds, die zijn verbond bevestigt van geslacht tot geslacht. Zulk een „gesprek tusschen den vader en de moeder bij de terugkomst met het gedoopte kind” geeft ons Ds. REDDINGIUS, predikant te Waardenburg in de Betuwe, op de volgende wijze weer :

„De vader, het kind bij de bedstede der moeder brengende. De plegtigheid mijne lieve! is volbragt. Zie daar ons kind, door den Doop de gemeente van onzen Heiland ingewijd. O dat het den Heere behage die gevoelens en zuchten, die bij deze indrukmakende plegtigheid in mij plaats hadden, te verhooren, en den Doop aan dit kind zoo te zegenen, als ik gewenscht en gebeden heb!”

De moeder vervolgt: „En als ik gedaan heb, lieve man! (*Zij omhelst het kind en kuscht het.*) Ook ik bad voor u, lieve kleine! ik was in den geest bij uwen Doop ook tegenwoordig; ik heb ook onzen God beloofd, als moeder, zoo wel voor uwe ziel als voor uw ligchaam te zullen zorgen, en Hem gesmeekt om alle de daartoe noodige

gaven! — O mijn lieve kindje! God hoore de gebeden van uwen vader en van uwe moeder!

De vader. Ja, waarde vrouw! dat zal Hij zeker doen. Hij is de getrouwe God, Vader, Zoon en Heilige Geest. Hij liet ons en ons kindje doopen, opdat wij op Hem vertrouwen zouden, en dat zullen wij doen, dan komen wij vast niet beschaamd uit: Heiland Jezus is onze voorspraak bij den Vader, en Hij heeft kinderen lief.

De moeder. Ja, die op den Heere vertrouwen zijn welgelukzalig, want Hij zorgt voor hen, en ondersteunt hen: maar wij moeten toch steeds aan onze verplichtingen omtrent dit kind denken, middelen gebruiken, om daaraan meer te kunnen beantwoorden, en God bidden.

De vader. Ja, lieve vrouw! dat eischt God van ons, dat hebben wij Hem beloofd, en wij zijn dat aan dit kind verplicht" ¹⁾ enz.

Zoodanige gesprekken waren ongetwijfeld in vele huisgezinnen overeenkomstig de plechtigheid der gebeurtenis. Doch bij minder godvruchtige familiën heerschte eene geheel andere stemming. Terstond na het eindigen der godsdienstoefening, of in den avond, kwamen vrienden en geburen in grooten getale op het doopmaal. Nadat de berkemeyer met gesuikerden rijnwijn, waarin een kaneelstok met gestrikte linten stak, of de brandewijnkom lustig was rondgegaan, plaatsten de gasten zich aan tafel.

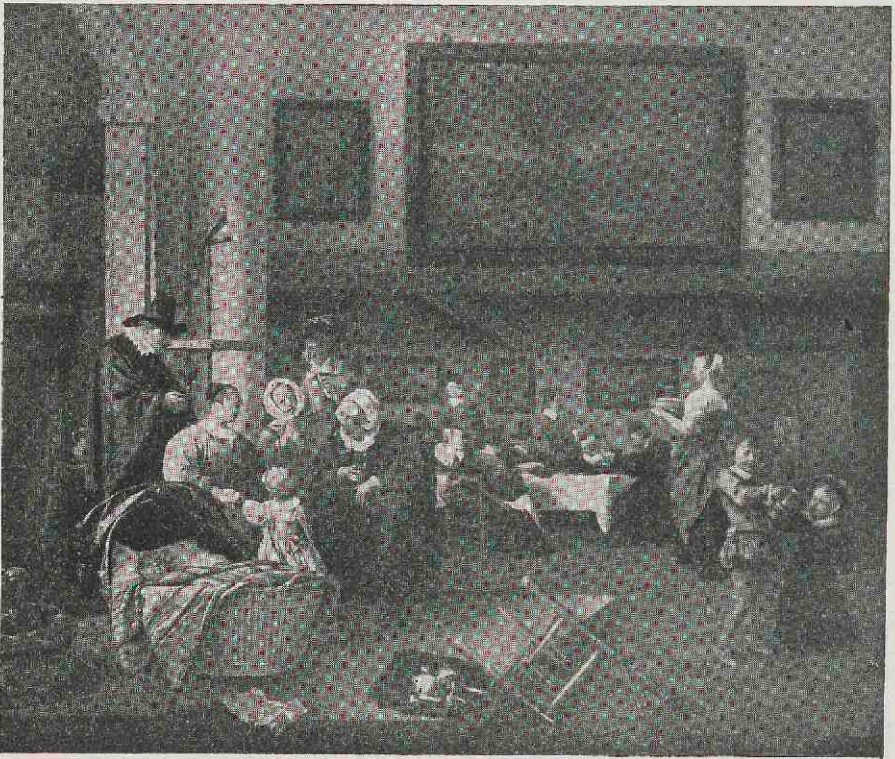
Aan zulk een maaltijd werden geen kosten gepaard „om teenemaal de doopmaelyt met veel personen ende groote onkosten te houden dickwils veel dagen lanck". ²⁾ Ter eere van het kind en zijne familie moest het feest recht luisterrijk zijn. Al het familie-zilver en porcelein werd op tafel geplaatst of „op den dres" uitgesteld. Op de lijsten van

¹⁾ G. B. REDDINGIUS, *Over den Doop en het Avondmaal*, 2e dr., Amst. 1809, blzz. 28—32.

²⁾ *Acta* II, 426 sub 5, Leiden 1592.

hetgeen bij zulk eene gelegenheid werd opgedischt, telde men somtijds meer dan vijftig schotels van „vleesch en compots, taarten en pasteywerck”.

Ook was het ten platten lande gewoonte, bij het doopmaal bier te schenken, Bier was de geliefkoosde volksdrank. Vandaar dat het doopmaal meestal kinderbier heette. Het zware kluunbier werd er met onbekrompen hand geschonken en in overvloedige mate gebruikt. ¹⁾

Berlijn.

HET DOOPGEZELSCHAP.

Jan Steen 1636—1678.

¹⁾ Het doopmaal was één der kinderbieren, die men hield ter eere van den jonggeborene. J. TER GOUW, *De oude tijd*. Haarlem 1872, Kinderbieren. Vgl. G. A. WUMKES, *De Ger. Kerk in de Ommelanden*, Gron. 1904 blz. 72. Bier beteekent in tal van samenstellingen drinkgelag, feest waarbij veel bier gedronken werd. G i l d e bieren, Arnhem, *Acta* IV, 69, 14;

Vooral in de deftige standen was het doopmaal een groote festiviteit. Eenigen tijd van te voren werden uitnoodigingsbrieven gezonden, en al het mogelijke werd in het werk gesteld om de plechtigheid een feestelijk aanzien te geven. Een duidelijk beeld van de toebereidselen tot zulk een maal geeft ons een brief van 7 Maart 1604, waarbij de Drost en de Gedeputeerden van het Landschap Drenthe op een doopfeest worden genoodigd.

„Gestrenge, Edele, Erentfeste, oick Achtbaere Discrete, seer Voersienige Heeren.

Alsoe de Almoegende Godt belieft heft, mi voer eenige daegen te geeuen een Jongen Soen, dien ick na Christelicker Insettinge, ende onser kerckenordeninge, nu anstaende Sondaeghe ouer achte daegen, wesende den 18^{den} Martii, van meininge bin te laeten doepen: Hebbe daerom U: Gestr: ende E: vuith naeme ende van wegen de Landtschap onderdenichst willen versoucken, dat U: Gestr: ende E: willen gelieuen als Gevadders ouer het kindeken te staen, ende hetselue opte Fonte te doen heffen. Verhoepende dat ick het-selue kindt, tot kentenisse gecoemen synde (so mi Godt het leuent laet), also tuchtelick ende godtsalichliken in gelertheit ende goede consten sall doen optrecken, dat de Landtschap daervan hir naemaels sonder twiuell goede diensten sall hebben te verwachten, daertho oick de Almechtige Godt genedichlich sinen Zegen sall verleenen: Sall oick t'gemelte kindeken tot sijnen Jaeren coemende, daer doer dies te meerder werden geinciteert, de eere, hem in de Doepe doer U: Gestr: ende E: beweesen, met onderdenige diensten an de Landtschap ende U: E: ende haere kinderen particu-

v a s t e l a v o n d b i e r e n , Harderwijk IV, 114, 21; M e i b i e r e n Deventer V, 258, 7; g r o e v e b i e r e n , Kampen V, 262, 25; s c h u t t e b i e r e n ; Kampen V, 298, 5; l o o f b i e r o f l o v e l b i e r , waar de doode geloofd werd, Loppersum VII, 28, 10; l e e d t b i e r e n , Appingadam VII, 242. 9; D r o e f b i e r , Assen VIII, 256.

lierlick t'verschuldigen. Neffens dien hebbe ick U: Gestr: ende E: neffens U: Gestr: ende E: respective Huisvrouwen, Kinderen ende Familien seer vlitelich ende dienstlich willen versoecken, dat deselue, nae gedaene Doepe, willen belieuen sich t'vercleenen, ende de portie na Drentsche maniere te neemen, ende met andere goet geselschap een aem Wijns helpen vuithdrincken, ende Volgendes maendaeges met en aubiten, ende tgene daer an cleeft, de Kinderdoepe sluiten, behaluen wat den volgenden dinxdach de Spinde ende Tonne vermoegen sullen.

Hijr mede

Gestrenge, Edele, Erentfeste, oick Achtbare, Discrete, seer Voersienige Heeren, sal ick den Almoegenden bidden, U: Gestr: ende E: in voerspoedige ende lanckdurige regeringe te willen erholden.

Actum den — 7 — Martii 1604.

U: Gestr: ende E:
onderdenige

HUBERTUS WEYNICHMAN."

Op dezen brief staat met eene andere hand geschreven het woord: „Fijat" ten bewijze, dat Drost en Gedeputeerden deze uitnoodiging, door den Secretaris van hun Collegie hun gezonden, hebben aangenomen. ¹⁾

Het kindermaal diende tot „grooter eer voor 't kynd" naar het heette, maar feitelijk was het niets dan ijdel prachtvertoon.

Is 't lant (zong LYDIUS) niet ryk? Zie maer het proncksalet, En d' overdadigheit op 't kindermael bancket.

Bij den maaltijd werd het kind aan de gasten „gepresenteerd". Men dronk op het: GELUCK MET DE IONG GEBOOREN

¹⁾ *Drentsche Volksalmanak* 1838, blzz. 165—171.

of: HET WELVAAREN VAN DE KRAAMVROUW EN KINTIE. ¹⁾
 De gasten hieven de geboortezangen aan, die expresselijk gedrukt en in zilver- of goudpapier genaaid, uitgedeeld werden. Soms behoorde de dichter tot de gasten en droeg zelf zijne verzen voor.

De burger- en boerenstand hadden ook hunne doopvetjes. Vooral gingen de vrouwen gaarne op „suikerdenbol”. De buurkinderen werden natuurlijk niet vergeten. Zij werden getraceerd op de gekartelde of jongentjes-, en gladronde of meisjes-suikers en deden zich te goed aan suikerdebollen.

*40 jaard (1910)
 gelade nog
 op toeren pl...*

Allerlei liedjes werden gezongen in den trant van het hier volgende :

Kraamheer, komt de stock gegrepen,
 Sny de koeck in flincke reepen,
 Koeck en sop syn beide eel,
 Leeve, leeve de kandeel. (*bis.*) ²⁾

Kon de zwakke huisvrouw zulk een feestvierend gezelschap niet in hare nabijheid hebben, of was zij te zindelijk om zooveel voeten op haar vloer te dulden, dan gingen de mannen naar het Stadswijnhuis of de een of andere taveerne. ³⁾ Dit had zijne gevaarlijke zijde. Ten doopmaal of kindelbier gaan was voor velen hetzelfde als: „in kennelijken staat” des avonds thuis te komen of gebracht te worden. Vandaar die aanhoudende strijd der kerk tegen „de overdaedige kindelbieren”. ⁴⁾ Door vriendelijk vermaan trachtte zij hare leden te overtuigen van het overbodige en zondige

¹⁾ In het Rijksmuseum te Amsterdam bevindt zich eene bokaal en een glazen beker bij zulke maaltijden gebruikt.

²⁾ DR. G. D. J. SCHOTEL, *Oud-Hollandsch huisgezin*, 2de uitg. blz. 53.

³⁾ J. TER GOUW, *De Volksvermaken*, Haarlem 1871 blz. 549. Dezelfde, *De Oude Tijd*, Haarlem 1872 Kinderbieren, blz. 89, enz.

⁴⁾ 's Gravenhage 1591, *Acta* II, 399; Arnhem 1593, IV, 44; Harderwijk 1595, IV 49; 1603, IV 114; Zutten 1620, IV, 346; Kampen 1603, V 265.

van zulk een brassèrij. Ook riep de kerk de hulp der overheid in, opdat zij nauwkeurig zou toezien „op de excessijue maeltijden,” die ten platten lande na den doop der kinderen gehouden werden ¹⁾ en deze steunde haar door strafbepalingen te maken ter beperking van het aantal der gasten bij de doopmalen. Zwolsche stedelijke keuren bevalen, dat, alvorens een doopmaal gehouden werd, een stadsbode zou komen om te „tellen die vrouwen en jufferen, die aldaer ter maeltijt bleven,” want meer dan vier en twintig (twaalf van elke zijde) mochten er niet zijn. Voor de mannen mocht „vijf pinten Rijnwijns” getapt worden, niet meer. Te Groningen mocht eene vrouw „na het kerstennen van haar kind,” op boete van vijf mark, niet meer dan „12 butenhusen ten eten bidden.” Eene keur van Zutphen bepaalde: „Op kinderbieren sal men oock niet meer dan acht paer volcks bidden und sal niemandt daerop schencken [een geschenk geven] dan die ghevaderen. Und die in desen contrarieerden, dieselve sal gheven, soowel gifter als ontfanger, elcks eenen daelder und van yeder persoon, die over die acht paer sinnen, oeck soo veel.” ²⁾ Dergelijke bepalingen vond men ook te Amsterdam, Haarlem, Leiden, Dordrecht en andere steden. Zij hadden tengevolge, dat langzamerhand de omvang der feestelijkheden bij den doop een weinig werd ingekrompen en „de dartele en onbehoorlycke banketten” ten minste op den dag des Heeren ge-weerd werden.

¹⁾ *Remonstrantie aan Leycester, over een aantal punten, waarop naar het oordeel der Synode, door de Overheid orde moest gesteld worden.* 's Gravenhage 1586. RUTGERS, *Acta* 633.

²⁾ *Landrecht der Graafschap van 1604.*

Pillegift.

Zooals reeds bleek was het gebruikelijk bij gelegenheid van den doop, of ook wel bij de geboorte een geschenk te geven, dat den naam droeg van pillegift. SCHOTEL in zijn *Oud-Hollandsch huisgezin der zeventiende eeuw* wijdt hier een geheel hoofdstuk aan, waarin hij aantoonst dat dit gebruik, dateerende uit den Roomschen, volgens anderen zelfs uit den Germaanschen tijd, na de Reformatie algemeen bleef voortbestaan.

Over de afleiding van het woord pillegift zijn de taalgeleerden het niet eens. Sommigen meenen in pille de *bullae* terug te vinden, die de kinderen der aanzienlijke Romeinen om den hals droegen. Anderen denken, dat pillegift eene verkorting is van *pupillegift* ¹⁾ of wel, dat het oorspronkelijk *pullgift* zou geweest zijn, omdat deze gift menigmaal uit pullen bestond. Sommigen leiden pil af van pillen of peylen, want „de doopeling werd tot op den bodem der vonte neergelaten en door den peter of meter daaruit geligt, en pillegift was hetgeen door hen bij die gelegenheid werd geschonken of beloofd.”

SCHOTEL twijfelde er niet aan of het woord pille is hetzelfde als *pelle*, doopkleed en beteekent eenvoudig doopgift. Hij hield echter geen rekening met eene andere beteekenis, die *pelle* ook heeft, n.l. lijkkleed. Posten voor het verkoopen van de oude en het aanschaffen van de nieuwe *pelle* vindt men herhaaldelijk in de oude gildeboeken en daarmede stemt de afleiding uit het Latijn (*pallum* = deken) ook overeen. ²⁾

¹⁾ K. VAN ALKEMADE en P. VAN DER SCHELLING, *Nederlands dis-plegtigheden* Rott. 1732, Dl. I, blz. 236. J. LE FRANQ VAN BERKHEY, *Natuurlyke historie van Holland*, Amst. 1769, 1811, deel III, stuk II, blz. 1267.

²⁾ J. VERCOULLIE, *Beknopt etymologisch woordenboek der Ned. taal*, sub voce.

De eenvoudigste en, naar 't ons voorkomt, de duidelijkste en zuiver historische verklaring geeft TER GOUW, ¹⁾ als hij zegt: „De *pil* is 't petekind en de *pillegift* is het geschenk dat aan den pil — het kind — gegeven wordt.” Voor deze verklaring beroept hij zich op HUYGENS' *Spaensche Wijsheit* no. 435 waar gezegd wordt:

„Van mijn Gevaêrs Brood aen mijn Pill
Een stuck soo groot als hij self wil.”

Dit beteekende dus, dat de gevader of peter, van hetgeen hij „aen syn pill”, b.v. krentebrood, taart of ander gebak, ten geschenke had gegeven, bij het doopmaal zoo veel gebruiken mocht als hij zelf verkoos.

De pillegift was oorspronkelijk de gift van peter en meter. Zij diende tot bevestiging der belofte door het „op de vonte heffen” afgelegd, dat zij het kind, wanneer de ouders stierven vóór zijne opvoeding voltooid was, als het hunne zouden aannemen. Verder heetten de geschenken der andere gasten bij het doopmaal ook pillegiften, daar zij eveneens voor den pil bestemd waren of ter zijner eere gegeven werden. Naast de geschenken van peter, meter en de andere getuigen, werden zij voor de doopgasten ten toon gesteld en wanneer het kostbare stukken waren, zorgvuldig „in de pronckkast” bewaard.

Men schonk pillegiften in allerlei vorm. Soms bestonden zij in eene som gelds of in eene bijdrage voor het doopmaal zooals het bij HUYGENS genoemde brood. Ook zorgden peter of meter in elk geval voor een keurige doopjurk, vooral wanneer de doopeling naar hen genoemd werd. Aanzienlijke burgers gaven de geheele uitrusting voor de luicrmand. De meest gewone gift was een zilveren bel of rammelaar, die met een ketting om den hals van het

¹⁾ J. TER GOUW, *De oude tijd*, Haarlem 1872, blz. 91.

kind werd bevestigd.¹⁾ In patricische familien gaf men bovendien een gouden of zilveren dooppenning, die van het eene geslacht op het andere overging.

LE FRANCO VAN BERKHEY verhaalt hiervan het volgende: „Wyders”, zegt hij in zijne *Natuurlyke Historie van Holland*, „is het een bestendig gebruik geweest, om de Kinderen, het zy dan uit het eene of andere inzicht, met een Gouden of Zilveren Medaille, aan een zyden Lint of Koord, te versieren. By den Adel miste het nooit, of 'er hing iets dergelijks aan Gouden of Zilveren ketens; die, naar maate van 't vermogen, somtyds wel tot vyf of zes dik gedraagen wierden. Deeze ketenen of Medaillen waren mede niet zeldzaam Pillegiften; vanwaar ik nog zoodanig een toestel bezit, het welk, van geslagt op geslagt, op my is overgegaan; en dat ik, een Kind zynde, aan een Oranje snoer gedraagen heb; ter gedagtenisse van myn Oud-Over-Bet-Grootvader. Deeze had dit gedenkstuk, in 't Beleg der Stad Leyden, A^o 1574, verworven; benevens eene Zilveren Bel, aan my ter Pillegifte geschonken.”²⁾

Deze penning, die herhaalde malen als pillegift dienst heeft gedaan, behoeft nog niet bij den doop gegeven te zijn; bij de geboorte gaf men ook wel geschenken. Anders is het echter wanneer dergelijke penningen expresselijk vervaardigd werden. Dan stond daarop de naam van den doopeling en de namen van peter en meter vermeld. Of gelijk op den dooppenning van GUSTAVUS PECHLIN,³⁾ men plaatste rondom het familie-wapen de data van ge-

¹⁾ Eenige van deze bellen of rammelaars, waaronder een gouden, worden in het Rijksmuseum te Amsterdam bewaard.

²⁾ *Natuurlyke historie van Holland*, Amst. 1769, Dl. III, stuk II, blz. 1273.

³⁾ GUSTAVUS PECHLIN, geboren 15 Nov., gedoopt 21 Nov. 1649. Zie: *Catalogus d. Ned. Gedenkpenningen* aanwezig op het Koninklijk Penning-Kabinet, 's Gravenhage 1903, Dl. I, no. 764.

boorte en doop beide. Gewoonlijk droegen deze penningen eene godsdienstige voorstelling (van den doop in de Jordaan, Christus zegent de kinderen ¹⁾) enz.) of ook wel eene symbolische voorstelling van het leven: een knaapje door bloemen omringd met den rechterarm leunende op een zandlooper en in de linkerhand een doodshoofd houdende ²⁾ Zij

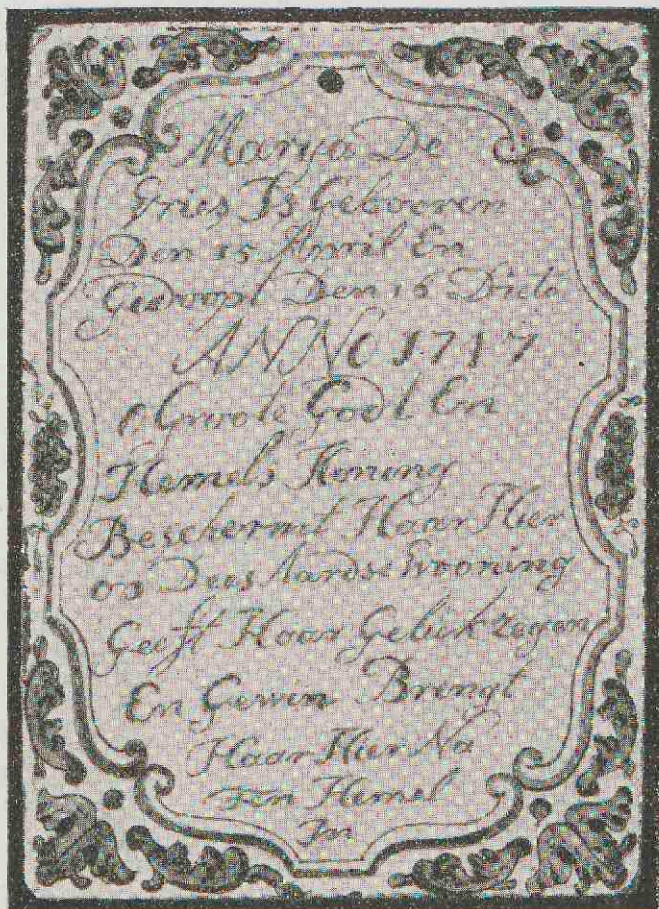
waren meestal van goud of verguld zilver en zeer kunstig bewerkt. De meest kostbare, die ooit vervaardigd werd, zal waarschijnlijk de gouden penning geweest zijn, die op

¹⁾ De hier afgebeelde dooppenning van HANS, zoon van HANS HERMANS en URSALA HALEWIJN dateert van 1578. Vgl. *Catalogus Ned. Kon. Penningkabinet 's Gravenh.* 1903 Dl. I no. 310.

²⁾ B. v. de gouden penning van DANIEL DE VAGHER, geb. te Zierikzee 15 Febr. 1615, beschreven door Mej. M. DE MAN, in het *Tijdschr. van Munt- en Penningkunde* 1907, blzz. 1—6.

den doop van den koning van Rome geslagen is. Hij werd door negen en veertig steden bekostigd en aan Napoleon aangeboden. ¹⁾)

Een ander geschenk, waardoor men de herinnering aan

belangrijke gebeurtenissen in de familie levendig hield was het Delftsch aardewerk. Bij de geboorte gaf men b.v. borden waarop vermeld stond: „Gebooren” Op den

¹⁾) Vriendelijke mededeeling van Mej. M. DE MAN, te Middelburg.

dag der belijdenis schonk men een tegel in lijst, waarop de naam van den aannemeling, de datum der belijdenis en de naam van den predikant, bij wien de belijdenis was afgelegd, vermeld stonden. En zoo ook werd het heuglijk feit, dat een huisgenoot den doop had ontvangen, door een tegel aan den wand in de herinnering bewaard. Daarop stond eenvoudig alleen de datum der doopsbediening vermeld, of, gelijk achterstaande afbeelding aantoon, een vrome wensch werd voor den doopeling uitgesproken. ¹⁾

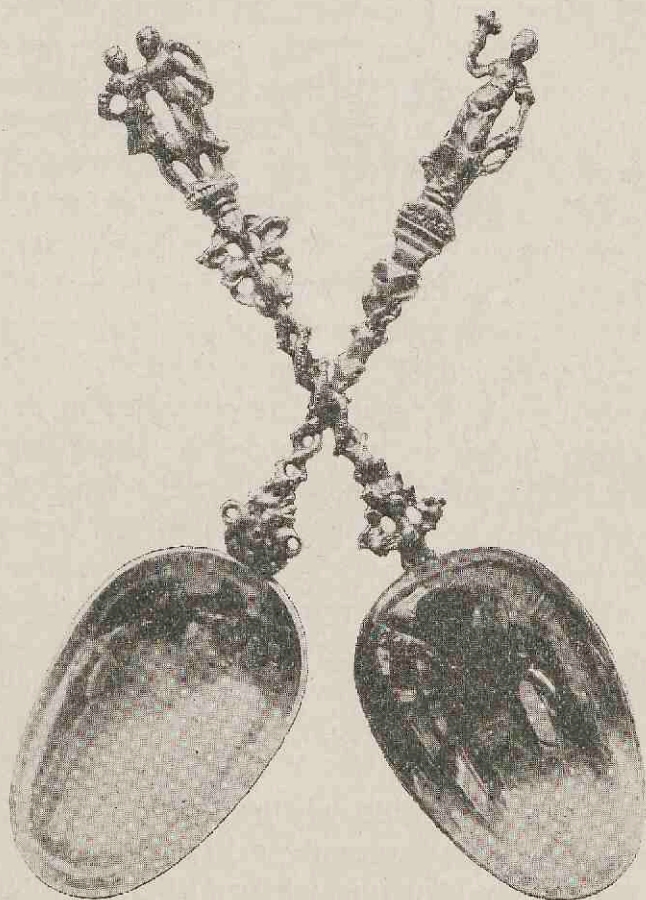
Ook de geboortelepels, die heden ten dage nog in oude Friesche families gevonden worden, hebben als pillegift gediend. Volgens J. H. HALBERTSMA ²⁾ dagteekent dit gebruik, van een lepel te geven aan het pasgeboren kind, uit den eersten tijd van het Christendom in deze landen, toen men niet met vorken, maar met de vingers at; vloeibaar voedsel met lepels. Dat is ook het voedsel voor een kind. Gaf nu een doopgetuige aan zijn petekind een zilveren lepel, waarop de naam en geboortedatum van het kind vermeld stonden, dan legde hij door 't geven van dit geschenk de belofte af: „Ik neem aan om u als mijn kind te onderhouden, wanneer vader of moeder te kort schieten.” Het beeldje aan het einde van den steel (Eng. Apostelspoon) stelde den Apostel of Heilige voor, bij wien men de belofte der verzorging had afgelegd. Deze Apostel of Heilige mocht op den grooten dag des oordeels den ontrouwen pleegvader ter verantwoording roepen, wanneer deze naar lichaam en ziel de belangen van zijn petekind niet had behartigd.

De eeuwen hebben dit gebruik veranderd. Langzamerhand werd „de geboorte-lepel” geschonken door maag of vriend, naar wien het kind is genoemd, zonder dat dezen daarbij aan de verplichtingen der getuigen zich gebonden

¹⁾ De afgebeelde tegel werd mij welwillend afgestaan ter reproductie door den heer A. O. VAN KERKWIJK te 's Gravenhage.

²⁾ *Rimen ind teltsjes*, blz. 59.

achtten. In alle geval, de geboortelepel was een pillegift, ten nauwste met de geboorte en met de belofte bij den doop in verband staande. Geboorte en doop volgden spoedig op elkaar. Men sprak, omdat er voorheen geen burgerlijke stand was, immers ook niet van *geboortecte*, daar de *doopceel*

diende als geboortebewijs. En zoo zal de lepel, als pillegift, bij het doopmaal aan den doopeling ten geschenke zijn gegeven. ¹⁾

¹⁾ De hier afgebeelde lepels uit de 18de eeuw werden mij welwillend ter reproductie afgestaan door mijn hooggeachten Promotor Prof. Dr. S. D. VAN VEEN.

Wanneer de prinsen en prinsessen van Oranje als getuigen stonden over den doop van aanzienlijke kinderen, gaven zij kostbare geschenken. Maar vooral wanneer mijne heeren de Staten-Generaal tot het peterschap waren uitgenoodigd, muntten de pillegiften door kostbaarheid uit. De pillegift van H. H. Mog. aan prins WILLEM II (geb. 27 Mei 1626) was een pensioenbrief van *f* 8000 jaarlijks, liggende in eene gouden doos van *f* 1259. De Staten van Holland schonken een jaarlijksch pensioen van *f* 5000, de stad Delft *f* 600; alles te zamen was de pillegift *f* 13600. Ook over den doop van WILLEM III, WILLEM IV en WILLEM V stonden H. H. Mogenden als peters. De Staten van Holland, Zeeland en Friesland, steden als Amsterdam, Rotterdam, Leiden, Dordrecht en Nijmegen gaven jaarlijksche rentebrieven in fraai bewerkte gouden of zilveren doozen.

In navolging der hooggeplaatste personen in den lande, gaven deftige lieden en burgers ook kostbare voorwerpen ten geschenke. En hoewel hierin op zichzelf niet het minste kwaad stak, zagen de stedelijke besturen zich genoodzaakt, keuren uit te vaardigen tot beperking der overtollige weelde. Zoo bepaalde de regeering van Haarlem „dat de pillegaven niet hooger mochten klimmen dan tien schellingen, op de boete van een pond,” die van Zwölle „eyn teke wyns geldens,” die van Groningen, „vier olde vlaemsche of vijf staten kromsterten.”

Het doopfeest ontardde al te dikwijls in een eet- en drinkpartij, terwijl het overmatig gebruik van wijn, brandewijn of bier niet zelden oorzaak van allerlei buitensporigheden was. ¹⁾ Daarom werd het geven van pillegiften in het landschap Drenthe op den landdag van den 16^{den} Februari 1629 geheel verboden. Hij die op een kindelbier een gifte of geschenk gaf zou met eene boete van drie gulden ge-

¹⁾ Vgl. REITSMA en VAN VEEN, *Acta* II 399 en 426.

straff worden, en die het geschenk aannam met eene boete van zes gulden. Alleen zou het aan de gevaders vrij staan „een pillegaeve tot een gedachtenisse aen 't kindt te vereeren.”¹⁾

Bij doopmaal en pillegift viel de ontaarding van het oorspronkelijk goede gebruik in 't oog. De meest sprekende voorbeelden, die onze aandacht troffen, deden duidelijk zien, dat de klacht van den waardigen SIMON OOMIUS niet overdreven was toen hij schreef: „sommige hebben beginnen te roepen (alleene om de voorseyde pillegifte) vijf, sesse, achte, thien of meer Getuygen; soo is dit misbruyck ten lesten daer uyt gevolght, dat men om de Peters ende Meters te vereeren, een groot Brasmael heeft gaen houden, daer gemeenelijck de voor-seyde giften of de waerde van dien, in groote overdaet ende gulsigheyt verquist worden. Alle dese ende diergelijcke abuysen ontrent de Ordinantie van de Peters ende Meters, sijn soo grof dat'se geen wederlegginge van noode en hebben, ende wy verfoeyen die met alle vrome Christenen van gantscher herten.”²⁾

Gelukkig! Waar wereldsche lieden den doop tot het middelpunt maakten van hunne overdadige feestvreugde, daar werden ook vrome Christenen gevonden, die met OOMIUS, dit „abuys” van ganscher harte verfoeiden. Zij echter stonden bij die lieden in hunne feestelijke stemming niet achter, want in hunne woning weerklonk de dankzegging en de lofpsalm.

¹⁾ *Drentsche Volksalmanak 1837.*

²⁾ *De practyke der twee heylige Sacramenten, Gron. 1683, blz. 79.*

BESLUIT.

Na de thans volbrachte beschrijving van de doopspraktijk der Gereformeerde kerken in ons vaderland, van hare opkomst af tot den tijd waarin zij aanmerkelijk gewijzigd werd, willen wij den indruk weergeven, dien wij ontvingen. Alles in enkele woorden samenvatten kunnen wij niet. Gaarne zouden wij bij enkele punten nog een oogenblik stilstaan. Dit is ons echter duidelijk: veel was er in de opvatting van het volk aangaande de doopspraktijk te laken. Meer viel er te prijzen, vooral wanneer wij zagen hoe de kerk streed voor de handhaving van het beginsel. Uit alles bleek dat de doop eene eereplaats had in de kerk en in het hart der vromen, in huisgezin en school, en dat zijn invloed telkens in het burgerlijke leven openbaar werd.

Vóór dat wij scheiden van het door ons onderzochte terrein, waarop wij *gehoord* hebben de stem der kerk en de prediking harer dienaren, waarop wij *gezien* hebben de handeling van voorgangers en gemeente, mogen wij God danken voor de wijze waarop Hij het voorgeslacht in Zijne heilgeheimen heeft ingeleid. Tevens bewonderen wij den moed en de volharding van hen, die, vooral bij de opkomst der Hervorming, streden voor eene schriftuurlijke opvatting van den doop.

De doop stond niet geïsoleerd, als in een schuilhoek, maar in het midden, op de eereplaats. Al is het ons niet ontgaan, dat ziekelijke overschatting en schuldige minachting van het sacrament tot allerlei misbruiken hebben geleid, de kerk streefde er naar het pand haar toebetrouwd rein te bewaren. Daartoe kon zij geen veiliger weg bewandelen, dan dien der H. Schrift. Met het Woord in de hand kon

zij hare leer van het genadeverbond toelichten en verdedigen. Op grond van dat Woord bracht zij den „geloovigen” de blijde tijding van de belofte, die hun toekwam en hunnen kinderen. Maar ook vermaande en bestrafte zij hare leden met ernst, wanneer zij niet leefden overeenkomstig de heiligheid van het genadeverbond en niet toonden door een godvruchtigen wandel, lidmaten van Christus’ gemcente te zijn.

Valt het niet te ontkennen, dat in den strijd over de formulieren te groote waarde aan de letter is toegekend, wij mogen nooit vergeten, dat dit bij velen geschiedde uit liefde voor de handhaving van de aloude verbondsleer.

De schaduwzijden zijn niet verborgen gebleven. Niet allen verstonden de innerlijke waarde van den doop en bleven te groote beteekenis aan het uiterlijke hechten. De wereld werd in de kerk gebracht. Veel pronk en praal had achterwege moeten blijven. Het schoonste doopkleed was de nederigheid van hart. Maar toch geeft dit euvel stof tot denken. Want zij, die door onnoodig haasten of door ongepaste vreugde den doop ontheiligden, toonden rekening met het sacrament te houden.

Des te meer trekt het onze aandacht hoe de levende leden der gemeente, en allen die wèl dachten, overtuigd waren van den zegen in den doop weggelegd. Meer dan in den tegenwoordigen tijd, zal menige moeder haar troost in den doop hebben gevonden, als zij hare kinderen zag opgroeien, of treurende neerzat naast het lijkje van heur kind. Menig stervende, die zich besmet en bezoedeld wist door de zonde, mocht „gewasschen, gereinigd en geheiligd”, in zijne laatste oogenblikken dankbaar terugdenken aan die ure, waarin over hem de belofte des Drieëenigen werd uitgesproken: „Ik ben uw God, met wien gij hebt een eeuwig verbond der genade. Ik zal het werk mijner handen niet laten varen!”

BIJLAGE I.

FORMULIER VAN DE PFALTZ.

HEIDELBERG 1563.

FORM ZU TAUFFEN.

Vnser hülff stehet im Namen des Herrn, der Himel vnd Erden erschaffen hat, Amen.

Dieweil vnser Herr Jesus Christus sagt, dasz wir anderst nicht inn das reich Gottes mögen kommen, es sey dann dasz wir new geboren werden, so gibt er vns ein gewisse anzeigung, dasz vnser natur durchaus verkehrt vnd vermaledeiet ist, Vnd vermanet vns derhalben heimit, dasz wir vns für Gott demüthigen, vnd ein miszfallen haben sollen an vns selbst, vnd bereitet vns also Seine gnade zubergeren, durch welche all vnser boszheit vnd vermaledeiuung vnserer alten natur abgetilget werde, Dann wir der gnaden Gottes nicht fehic sind, es sey denn das zuuor alles vertrauen auff vnser eigen vermögen, weiszheit und gerechtigkeit, ausz vnseren hertzen genommen sey, ja auch bisz dasz wir alles was in vns ist, gantz und gar verdammen.

Nach dem vns aber Christus vnser elend also für die augen gestellt, so tröst er vns auch viel mehr durch seine barmhertzigkeit, in dem er vns vnd vnsern kintzen verheisset, dasz er vns von allen vnsern Sünden waschen, das ist, vns deiselbigen von wegen seines blutuergiessens nicht zurechnen, auch vnser Natur wider zu seinem Ebenbild durch seinen heiligen Geist ernewern wölle, Vnd solche verheissung vnserm schwachen glauben zubestätigen vnd an vnserm eignen leib zu versiglen, hat er befohlen, dasz wir in dem namen Gottes des Vaters, des sohns, vnd des heiligen Geistes sollen getaufft werden.

Derhalben zum ersten, da er wil, dasz wir mit wasser in dem Namen des Vaters getauffet werden, bezeugt er vns, gleich als mit einem sichtbaren Eyd, all vnser lebenslang, dasz Gott vnser vnd vnser samens Vater sein wil, vnns mit aller notdurfft leibs vnd der

seelen versorgen, vnnnd alles vbel vns zu gut wenden, Dieweil alle Creaturen von wegen des bunds, so wir mit Gott haben, vns nit schaden können, sonder zu vnserm heil dienen müssen.

Zum andern, in dem wir in dem namen des Sohns getaufet werden, verspricht er vns, dasz alles was der Sohn Gottes gethan vnd gelidten hat, vnser eigen seie, Also dasz er vnser vnd vnser Kinder Heiland sey, vns mit seiner heilsamen gnaden salbe, vns durch seine heilige empfangnus, geburt, leiden vnd sterben, von aller vnreinigkeit vnd sünden erlöset hab, vnd all vnsern fluch vnd vermaledeung ans Creutz genägelt, dieselbige mit seinem Blut abgewaschen vnd mit ihm vergraben habe, vnd also vns von der hellischen pein erledigt, auff dasz er vns durch sein aufferstehung vnd himmelfart mit seiner gerechtigkeit bekleidet, vnnnd jetzt für dem himlischen Vater vertrette, vnd am jüngsten gericht herrlich vnd one mackel für das angesicht des Vaters darstelle.

Zum dritten, da wir in den namen des heiligen Geists getaufft werden, wird vns verheissen dasz der heilige geist, vnser vnd vnserer kinder lehrer vnd Tröster in ewigkeit sein werde, vns zu waren gliedern des leibs Ihesu Christi mache, auff dasz wir an Christo vnd allen seinen gütern, sambt allen gliedern der Christlichen Kirchen gemeinschaft haben, also dasz vnserer sünden in ewigkeit nit mehr gedacht, auch die sünde vnd schwacheit die in vns noch vbrig bleibet, je lenger je mehr getödtet, vnd in vns ein newes leben angefangen, vnd endlich in der seligen aufferstendtnusz (da disz vnser fleisch dem herrlichen leib Christi gleichförmig sein wird) in vns volkomlich offenbart werden sol.

Nach dem aber in einem jeden Bund, beide theil sich verpflichten, so verheissen auch wir Gott dem Vater, Sohn, und heiligen Geist, dasz wir durch seine gnad jn allein für vnsern einigen waren und lebendigen Gott erkennen vnd bekennen wöllen, jn allein in aller not anruffen, vnd als gehorsame kinder leben, wie diese neue geburt erfordert, welche in disen zweien stucken stehet, Erstlich, dasz wir ausz warer rew vnd leid vber vnser sünd, alle vnser vernunft vnnnd lüste verleugnen, vnd dem willen Gottes vnterwerffen, vnd alle sünde von hertzen hassen vnnnd fliehen, Darnach auch dasz wir anheben

lust vnd lieb zu haben, nach dem wort Gottes in aller heiligkeit vnd gerechtigkeit zuleben.

Wann wir aber vnterweilen ausz schwachheit in Sünden fallen, so sollen wir doch nicht darinnen bleiben ligen, noch verzagen, oder durch einiche andere mittel, denn durch Christum vergebung der sünden suchen, sondern, alle zeit durch vnsern Tauff erinnert werden, daruon ab zustehen vnd festiglich zuertrawen, dasz derselben vmb des blutuergiessens Christi willen für Gott nimmermehr solle gedacht werden, Sintemal vns der H. Tauff ein vngezweiflet zeugnuß ist, dasz wir einen ewigen bund mit Gott haben, vnd in den lebendigen brunnen der ewigen barmhertzigkeit des vaters, und des aller heiligsten leidens vnd sterbens Iesu Christi, durch die krafft des heiligen Geistes getaufft sein.

Wiewol aber vnser kindlein diese gemeldten vrsachen vnd geheimnuß noch nicht verstehen, viel weniger können bekennen, so sollen sie doch vom heiligen Tauff keins wegs ausz geschlossen werden: Dieweil sie von Gott zu seinem Bund beruffen seind, den Gott mit Abraham den vater aller gleubigen vnd seinem samen, vnd also auch mit vns vnd vnsern Kindern gemacht hat: Ich wil, spricht der Herr, auffrichten meinen bund zwischen mir vnd dir, vnd deinem samen nach dir, bey jren nachkommen, dasz es ein ewiger Bund sey, also dasz ich dein Gott sey, vnd deines samens nach dir,

Nun ist aber vnser Herr Iesus Christus in die welt kommen, nit die gnad seines Himlischen Vaters zu schmälern, sondern vil, mehr den Gnadenbund so zuuor im Volck Israel ein geschlossen war, durch die gantze welt auszubreiten, Vnd hat an statt der Beschneidung den heiligen Tauff zum warzeichen vnd sigel dieses bunds, vns vnd vnsern kindern verordnet, wie der h. Apostel Petrus solche bestätigung des bunds ausztrücklich lehret in den Geschichten der Apostel im 2. Cap. da er spricht: Thut busz vnd lasz sich ein jeder täuffen auff den namen Ihesu Christi, zur vergebung der sünden, so werdet jr empfangen die gabe des heiligen Geists, Denn ewer vnd ewer kinder ist diese verheissung vnd aller die fern seind, welche Gott vnser Herr herzu rüffen wird. Darzu heisset auch der Herr Christus selbst die vnmündige kindlein zu sich bringen, vnd spricht jhnen mit

worten vnd wercken das Himelreich zu, wie Marci am 10. geschrieben stehet: Zu der zeit brachten sie die kindlein zu Iesu, dasz er sie anrühete. Die jünger aber furen die an die sie trugen Da es aber Iesus sahe, ward er vnwillig vnd sprach zu jnen, Lasset die Kindlein zu mir kommen, vnd weret jnen nicht, dann solcher ist das reich Gottes. Warlich ich sage euch, wer das reich Gottes nit empfahet als ein kindlein, der wird nicht hinein kommen, vnnnd hertzet sic, vnd leget die hend auff sie, vnd segenet sie. Ausz diesen worten ist offenbar, dasz auch vnser kider in Reich, vnnnd Bund Gottes seind, vnd derhalben auch den Tauff, als das Sigill des bunds empfangen sollen, ob sie schon die geheimnusz des Tauffs, alters halben noch nicht verstehen, Gleich wie die kindlein von Iesu Christo selbst mit worten vnnnd wercken gesegnet sein, vnd in der alten kirchen am achten tag beschnitten wurden, wiewol sie den segen des Herren, wie auch die geheimnusz der beschneidung noch nit verstunden.

Derhalben so last vns Gott also anruffen.

O Almechtiger, ewiger Gott, der du hast durch die sündflusz nach deinem strengen vrtheil die vngleubige vnd vnbuszfertige welt gestrafft, vnd den gläubigen Noe selb acht ausz deiner grossen barmhertzigkeit erhalten, vnd den verstockten Pharao mit allem seinem volck im roten Meer ertrencket, dein volck Israel aber truckens fusz hindurch geführt, durch welches dieser Tauff bedeutet ward.¹⁾ Wir bitten dich durch deine grundlose barmhertzigkeit, du wöllest disz dein kind gnediglich ansehen vnd durch deinen heiligen geist, deinem sohn Iesu Christo einleiben, dasz es mit jm in seinen tod vergraben werde, mit jm auch aufferstehe in einem neuen leben, in dem es sein Creutz jm teglich nachfolgende frölich trage, jm anhang mit warem Glauben, steiffer hoffnung, vnnnd innbrunstiger liebe, dasz es dieses leben, das doch nichts anders ist, denn ein todt, vmb deinet willen getrost verlassen möge, vnd am jüngsten tag für dem richterstul Christi deines sohns vnerschrocken erscheinen, durch denselben vnsern Hernn Ihesum

¹⁾ Het oorspronkelijske in Luthers *Libellus de baptizandis infantibus* van het jaar 1526 luidt: „quibus historiis lavacrum hoc baptismi praefigurasti, et baptismi tui dilectissimi Filii, Domini nostri Iesu Christi, Iordanem omnesque alias aquas in salutare diluvium et copiosam ablutionem peccatorum consecrasti et instituisti.“

Christum deinen Sohn, der mit dir vnd dem heiligen Geist ein einiger Gott, lebt vnd regiert in ewigkeit, Amen.

vnsrer Vater, u. s. w.

Bekennet auch mit mir die Artickel vnsers alten allgemeinen vngeweißelten Christlichen glaubens, darauff disz kind getaufft wird.

Ich glaub in Gott Vater, Allmechtigen Schöpfer Himels vnd der Erden x Amen.

Frag.

Begeret jr dann ausz warem glauben an die verheissung Gottes in Jesu Christo, welche vns vnd vnsern kindern gegeben ist, dasz er nit allein Vnsrer, sondern auch vnsers Samens Gott sein wölle, bisz ins tauzend glid, dasz dieses kind darauff getaufft werde, vnnnd die versiglung der kindschafft Gottes empfahe?

Antwort.

Ia.

Hie ist vnuonnöten das kind auffzuwicklen, sonder genug, dasz jm das haupt entpösset werde.

Vnnnd als dann sage der Kirchendiener, dasz sie das Kind nennen, vnd darnach begiesse er es mit wasser, vnd spreche: N. Ich tauff dich in dem namen Gottes des Vaters, des Sohns vnd des heiligen Geistes.

Dancksagung.

Last vns Gott dem Herren danken.

Allmechtiger barmhertziger Gott und Vater, wir sagen dir lob vnd danck, dasz du vns vnd vnsern kindern durch das Blut deines lieben Sohns Iesu Cristi alle vnsere Sünden verziehen, vnd vns durch deinen heiliger Geist zu gliedern deines eingebornen Sohns, vnd also zu deinen kindern angenommen hast, vnd disz alles vns mit dem heiligen Tauff versiglet vnd bekreffiget. Wir bitten dich auch durch denselben deinen lieben Sohn, dasz du disz kind mit deinem heiligen Geist allzeit wöllst regieren, auff dasz es Christlich vnd Gottselig auffgezogen werde, vnd in dem Herren Iesu Christo wachse vnnnd zuneme, auff das es deine väterliche güte vnd barmhertzigkeit, die du jm vnnnd vns allen bewiesen hast, bekennen, vnd in aller gerechtigkeit vnter vnserem einigen Lehrer, König vnd hohen Priester Christo Iesu leben,

vnd ritterlich wider die sünde, den Teuffel vnd sein gantztes reich streitten vnd siegen möge, dich vnd deinen Sohn Iesum Christum sampt dem heiligen Geist den einigen vnnnd waren Gott ewiglich zu loben vnd zu preisen, Amen.

Ir geliebten inn dem Herrn Iesu Christo, dieweil jr euch dieses kinds angenommen habt, so gedenckt dasz unser Gott ein warhafftiger Gott ist, vnnnd wil dasz wir jm in warheit dienen, Vnnnd der halben solt jr freund vnd verwanten, insonderheit aber jr vater vnd geuattern allen fleisz anwenden, dasz disz kind in rechter erkantnusz vnd forcht Gottes, laut der artickel des Christlichen glaubens vnd der lehre, welcke von Gott ausz dem Himel offenbaret, vnd im alten vnd newen Testament begriffen ist, dem Herrn Iesu Christo auffgezogen werde, vnd wann es zu verstand kompt, ermanen, dasz es durch empfangung diezes Göttlichen bundzeichens, vnd siegels des heiligen Tauffs offentlich für dem angesicht Gottes, seinen heiligen Engeln vnd Christlichen gemein, dem Teuffel vnd der welt mit allen jren wercken vnd lüsten abgesägt, vnnnd sich dem Herrn ergeben vnd verpflichtet habe, jm sein gantztes lebenslang in aller heiligkeit vnd gehorsam seines heiligen Euangeliums zu dienen, Das verleihe euch vnd jm der ewige Vater vnsers Herrn Ihesu Christi, Amen.

BIJLAGE II.

FORMULIER VOOR DEN KINDERDOOP.

HEIDELBERG 1566.

FORME,

OM DEN HEYLIGEN DOOP WT TE RECHTEN.

*ONse hulpe stae in den Naeme des HEERen, die
Hemel ende Eerde geschapen heeft. Amen.*

Psal. 121.

DEvvylyc onse Heere IESVS CHRISTVS seght, dat vvy in Godes Rycke niet mogen kommen, t' en sij dat vvy nieuuv geboren werden †, So geeft hy ons daermede een sekere bevvysinge, dat † Ioh. 3, 3. onse nature gantsch verkeert ende vermaledyd̄t is, ende vermaent ons daermede, dat vvy ons voor Gode verootmoedighen, ende aen ons seluen een mishaege hebben moeten, ons also bereydende, syn genaede te begeeren, op dat doer die selue alle onse boosheit en̄ (73) vermaledydinge onser ouder naturen afghevasschen ende begrauen vverde. Vvant vvy konnen Godes ghenade niet declachtich sijn, t' en sij dat voorhenen, alle vertrauven op ons eygen vermogen ende vvijsheit ende gerechticheit, vvt onsen herten ghenomen sijn, lae oock, tot dat vvy alles vvat in ons is, gantschelick verdoemen.

Nae dien ons Christus onse allendicheit, also voor oogen ghestelt heeft, so troost hy ons vvederom doer sijne barmherticheit, ons ende onsen Kinderen belouende van allen onsen sonden te vvasschen, dat is, ons die selue om sijns bloetvergietens vville niet toe te rekenen, ende onse verdoruen nature vvederom tot synen euenbeelde, doer synen heyligen Geest te vernieuven. Ende op dat hy sulcke belofte onsen svvacken gelooue soude beuestigē, ende aen onsen eygenen Lichaeme versegelde, Heeft hy beuolē, dat vvy (74) in den Naeme Godes des Vaders, des Sones, ende heylighen Geests souden gedoopt werden †.

† Mat. 28, 19.

Daerom ten eersten, als hy vuilt dat vvy met Vvater in den Naeme

des Vaders ghedoopt vverden, betuyght hy ons, gelijk als met eenen sichtbaerē cedt, all ons leuen langh, dat Godt onse ende onses saedes Vader sijn vvil, ons met aller nootdrufft des Lichaems ende der sielen versorgende, ende alle quaet ons ten goede vvendende, Ouermits dat alle Creaturen (van vveghen des verbondts, dat vvy met Gode hebbe) * * Gen. 17, ons niet konnen schaedighen, maer t' onser salicheit dienen moeten †. † Ro. 8, 29

Ten anderen, als vvy in den Naeme des Sones ghedoopt vverden, belouet hy ons, dat alle t' gene dat de Sone GODES ghedaen ende geleden heeft, ons cyghen sy, also dat hy onse ende onser Kinderen Salighmacker is, ons met sijner salighmaekender genaede sal-(75)uende, ons doer sijne heylighe ontfanghenisse, gheboorte, lyden ende steruen van aller onreynicheidt ende sonden verlost heeft, ende all onse vermaledijdinge * aen 't Cruyce ghenaeget, die selue met sijnen Bloede * Gal. 3, 13 afghevasschen, ende met hem begrauen † heeft, ende ons also van † Rom. 6, der hellscher pijnē bevrijdt, op dat hy ons doer sijn Opstandinghe ende Hemcluaerdt met sijner gerechtigheit * bekleyden, nu voor den * Ro. 4, 24 hemelschē Vader voortreden † ende ten letsten oordeele heerlick en † Ro. 8, 34 sonder vleckē * voor 'taenschijn der Vaders presentereen soude. * Eph. 5, 2

Ten derden, als vvy in den Naeme des heyligen Geestes ghedoopt vverden, vverdt ons beloeft, dat de heylige Geest onse ende onser Kinderen leeraer ende trooster † in evvicheit sijn sal, ons tot vvaer- † Ioh. 16, 7 achtigen lidtmaeten des Lichaems Christi * maekende: op dat vvy * Rom. 8, 1. Cor. 12, aen Christo ende aen alle sijne goeden (met-(76)gaeders alle lidtmaeten der Christelicke Kercke) gemeynschap soudē hebben, Also, dat onser sonden in eeuvvicheit niet meer gedacht vverde †, oock † Ier. 31, die sonden ende svvackheidt, die in ons noch ouerblijft, so langhs so meer ghedoodet *, in ons een nicuvv leuen beghonnen, ende eyn- * Rom. 6, delick in der saligen Opstandinge (daer dit vleesch den heerlickē Lichaeme Christi † gelijkformich sijn sal) volkomelick gheopenbaert † Phil. 3, 1. Cor. 15, vverde.

Maer naedien dat in alle verbonden, beyde deelen sick met malkanderen verbinden, so belouē vvy ooc Gode den Vader, Sone, ende heyligen Geest, dat vvy, doer syne ghenaedē, hem * alleene voor onsen * Gen. 17, eenigen, vvaerachtigen ende leuendigen Godt houden ende bekennen vville, hem alleene in alle onse noot † acnroepen, ende als gehoorsacme † Psal. 50,

Kinderen leuen, ghelijck dese nieuwe gheboorte van ons heyschet, (77) vvelcke in dese tvvee stucken ghelegen is, Eerstelick dat vvy vvaerachtich berauvv * ende leedtvvesen onser sonden hebbende, * Matt. 3, 2. ons eyghen vernuft † ende allerhande lusten verloochenen, ende den † 2. Cor. 10, 5. vvile Godes ondervverpen, ende alle sonden van herten haeten ende vliedē, Daernaē ooc dat vvy beghinnen lust * ende liefde te hebben, * Rom. 6, 3. naē Godes Vvoort in aller heylicheit † ende gerechticheit te leuen. † Luc. 1, 75.

En̄ als vvy somvvylen vvt svvackheit in sonden vallen, so en moeten vvy nochtans daerin niet blijuen liggen, noch vertwijfelen, ofte doer eenige ander middelen, dan alleen doer CHRISTVM vergeuinge der sonden soeken, Maer altyt doer onsen Doop vermaent vverden * van sonden af te staen, ende vaste te vertrauvvē dat der * Rom. 6, 4. seluer (om des bloet vergietens Christi vville) voor Gode nemmermeer sal † gedacht vverden. Ouermidts ons de heylige (78) Doop † Jer. 31, 34. een ongetwijfelt ghetuygenis is, dat vvy met GODE een eevvigh verbondt hebben, ende in de leuendighe † fonteyne der eevvighē barmherticheit des Vaders, ende des allerheylighsten lijdens * ende steruens * Rom. 6, 4. IESV CHRISTI, doer de † kracht des heylighen Geests gedoopt sijn. † 1 Cor. 6, 11. Matt. 28, 19.

Ende all ist dat onse Kinderkens dese gemelde oorsaecken ende verborgentheiden noch niet en begrijpen, ende noch veel vveyniger konden belijden, so mogen se nochtans van den heyligen Doope gheensins vvtghesloten vverden, Ouermidts se van Gode tot sijnen verbonde beroepen sijn, dien hy met * Abraham die een Vader is * Gen. 17, 4. aller gheloouigen, ende † sijnen saede, ende also oock * met ons † Luc. 1, 55. * Gal. 3, 9. ende onsen Kinderen gemaect heeft: ICK vvil (spreect de Heere) oprechten mijn verbondt tusschen my ende v, en̄ uvven saede naē v, by haeren naekoemelingen, (79) dat het een eevvigh verbondt sij, also dat ick uvve Godt sij ende uvves sacdes naē v.

Nu is onse Heere IESVS Christus in de vveerelt gekommen, niet om die ghenade sijnēs hemelschen Vaders te † verminderen, maer † Act. 2, 18. veel meer, dat verbondt der ghenaden (d' vvelck hier voortijts * * Jer. 31, 32. binnen dat volck Israel ingesloten vvas) † doer de gantsche vveerelt † Mat. 28, 19. Mar. 16, 15. vvt tebreyden, ende heeft in de plaetse * der Besnydinghe, den * Col. 2, 11. heyligen Doop tot een vvaerteecken † ende segel deses verbondts, ons † Rom. 4, 11. 1. Pet. 3, 21. ende onsen Kinderen ingestelt, Gelijck de heylige Apostel Petrus

sulcks vvtvdrvckelick leert, Act. 2. seggende *: Doet boete, ende * Act. 2, 38
 een jehelick laete hem doopen in den Naeme IESV Christi, tot ver-
 geuinge der sondē, So sult ghy ontfangen die gaeue des heyligen
 Geests, Vvant uvve, en̄ uvver kinderē is dese beloffenisse, en̄ al dergenē
 die noch † verre sijn, vvelcke Godt onse Heere ooc daertoe beroepen sal. † Eph. 2, 13

(80) Also beueelt ooc de Heere Christus selue die onmondighe Kin-
 derkens, tot hem te bringen, ende belouet het met vvoorden ende
 vvercken dat Hemelrijcke, ghelijck Marcus in 't 10. schrijft †: Te † Mar. 10, 13
 dier tijdt brochten se Kinderkens tot Iesum, op dat hy se soude
 aenroeren, Ende die iongeren straffen de gene die se brochten. Doen
 dat IESVS sach, nam hy 't onvveerdelick, en̄ sprack tot hen. Laet
 de Kinderkens tot my komen, ende en vveert hen dat niet, vvant
 sulcken is dat rijcke Godes. Voorvvaer ick segghe v, Vvie dat rijcke
 Godes niet ontfanght gelijk een Kindeken, die en sal daer niet in
 komen. Ende hy omvingh se in sijne aermen, ende leyde de handē
 op sy, ende segende se. VVt desen vvoordē ist openbaer, dat ooc
 onse Kinderkens in Godes rijcke en̄ verbondt sijn, ende daerom ooc
 den Doop als * den segel des verbondts behooren te ontfangē, al
 is 't datse (81) de verborgenheit des Doops, doer jongheit van jaeren,
 noch niet verstaen, Euen ghelijck oock de Kinderkens van IESV Christo
 selue, met vvoorden ende vvercken † gesegent sijn, Ende ghelijck † Mat. 19,
 se in de oude Kercke ten * achtsten daege besneden vvierden, hoe * Gen. 17,
 vvel se noch den segen des Heeren, noch de verborghenheit der
 Besnydinge konden verstaen ofte begrijpen.

Op dat vvy dan dese heylige ordeninge Godes, tot sijner eeren,
 t'onsen trooste, ende tot stichtinghe der Gemeynnten vvtrechten ende
 bedienen mogen, laet ons sijnen heyligen Naeme also aenroepen:

O Allmachtige, eevvige Godt, Ghy die nae uvven stranghen oor-
 deele die ongelooouige ende onboetueerdighe Vveereldt † met de † Ge. 6 et
 Sundtvloet gestrafft hebt, ende den geloouigen Noah *, sijn achtster, * 1. Pet. 3,
 vvt uvve groote barmherticheidt (82) behouden en̄ bevvaert, Ghy die den
 verstockten Pharao † met all sijnen volcke in 't roode Meer ver- † Exo. 14,
 dronckē hebt, en̄ uvve volck Israel drooghs voets daer doer gheley-

det, door d' vvelcke desen Doop* beduydert wert, Vvy bidde v doer uvve * 1. Cor. 10, 2.
 grondloose barmherticheit, dat ghy † dit uvve kind genaedelick wilt † 1. Pet. 3, 21.
 aensien, en̄ doer uvven heilige Geest uvven Sone Iesu Christo † ofte dese uvve
 inlijuen, dat het met hem in sijn doodt* begrauen vverde, ende met * Rom. 6, 4.
 hem magh opstaen in een nieuuv leuen, op dat het sijn Cruys, hem
 daghelicks naevolgende, vroylick draegen moge, hem aenhangen met
 vvaerachtigen gelooue, vaster hope, ende vieriger liefde, dat het
 dit leuen (d'welck toch niet anders † is, dan een ghestaedige doot) † Job 7, 16.
 om uvvent vville getroost verlaete, en̄ ten letsten daege voor den † Ps. 90, 9.
 Rechterstoel Christi uvves Sones sonder verschricken moge ver-
 schijnē, doer den seluen onsen Heere Iesum Chris- (83) tum, uvven
 Sone, die met v en̄ den heylighen Geest een eenigh Godt leeft en̄
 regiert in eevvicheit, Amen.

*Vermaeninge aen die Ouders, en̄ die mede te
 doope komen.*

Christelicke Broeders, ghy hebt gehoort, dat den Doop een orde-
 ninge Godes is, om ons ende onsen saede sijn † verbond te * † Gen. 17, 4.
 versegelen, Daerom moeten vvy hem tot dien eynde, ende niet vvt * Rom. 4, 11.
 gewoente ofte superstitie gebruyken. Op dat het dan openbaer
 vverde, dat ghy also † ghesinnet sijt, sult ghy van uvventwege hierop † Act. 2, 39. ende
 ongheveynselick andvvoorden. † 8, 37. ende 16, 15.

Eerstelick (hoe vvel onse kindere in sonden ontfangē * en̄ gebore * Ps. 51, 6.
 sijn, en̄ daerom allerhande allēdicheit, ja de † verdocmenisse † Epg. 2, 3.
 selue ondervorpen) of ghy niet bekendt, dat se in Christo * † Eph. 5, 26.
 geheylight syn, en̄ daerō als † lidmaectē sijner gemeyntē behooren † 1. Cor. 7, 14.
 gedoopt te vvesen? † 1. Cor. 12, 13.

(84) Ten anderen, of ghy dese leere *, die hier gheleert vvert, * 2. Tim. 3, 14.
 ende voorder, in 't oude ende nieuuv Testamen ende in d'Artijkelen
 des Christelicken gheloofs begrepen is, niet † bekendt de vvaer- † Rom. 12, 2.
 achtige ende volkomene * leere der salichheit te vvesen? * 2. Pet. 1, 19.

Ten derden, of ghy niet belouet ende voor v neemt, dit † Kindt † Gen. 18, 19.
 (als 't tot sijnen verstande komt) daerin nae v vermoghen t'ondervvysen? † Exo. 13, 14.
 Psal. 78, 4.
 Eph. 6, 4.
 Heb. 6, 2.

Andwoorde.

Iae vvy.

Daernaē begiet de Kerckendiener die tot den doope gebrocht werden, met water, segghende :

N. ICK doope v in den * Naeme Godes des Vaders, des Sones, <sup>* Mat. 29, 1
Act. 2, 38</sup> ende des heyligen Geestes.

(85)

DANCKSEGGINGE.

Laet ons Godt den Heere dancken.

ALmachtige, barmhertige Godt ende Vader, vvy dancken ende louen v, dat ghy ons en̄ onsen Kinderen, doer dat † Bloet uvves <sup>† Eph. 1, 7
18.</sup> lieuen Sones Iesu Christi, alle onse sonden verguen, ende ons doer uvven heyligen Geest tot * lidtmaeten uvves eengeborenen Sones, ende also tot uvven Kinderen aengenomen hebt, Ende ons dat selue met den heyligē Doope versegelt ende bekrachtigt, Vvy bidden v oock doer den seluen uvven lieuē Sone, dat ghy † dit kind met <sup>† of, dese
deren.</sup> uvven heylighen Geest altijd vvilt regiere, op dat het Christelick ende Godtsalighlick opghetrocken vverde, ende in * den Heere IESV Christo <sup>* Joh. 15, 5
† Psal. 105</sup> wasse ende toeneme, op dat het uvve † Vaderlicke goetheit en̄ (86) † barmherticheidt, die ghy hem ende ons allen bevvesen hebt, magh bekennen, ende in aller † gerechticheit, onder onsen eenigen Leeraer, ^{† Luc. 1, 76} Koningh ende hoogē Priester Christo IESV leue, Ende vromelick teghen de Sonde *, den Duyuel ende sijn gantsche Rijke strijden ende <sup>* Eph. 6, 15
Gal. 6, 24</sup> ouervvinnen moghe, v ende uvven Sone IESVM CHRISTVM, mitgaeders den heyligen Geest, den † eenighen ende vvaerachtigen ^{† Joh. 17, 3} Godt eevvighlick te louen ende te prijsen,

AMEN.

BIJLAGE III.

VERKORT FORMULIER DER NATIONALE SYNODE VAN DORDRECHT 1578. ANTWERPEN 1580.

FORME OM DEN HEYLIGHEN DOOP UYT TE RICHTEN.¹⁾

DE hooftsumma der leere des h. Doops, is in desen dryē stucken begrepen.²⁾ Eerstelijck, dat wy met onsen kinderen in sonden ontfangen ende geborē *a*, ende daerom kinderen des toorns, zijn *b*. *a* Psa. 51. 7. *b* Eph. 2.3, 11, 12
Soo dat wy int rijke Gods niet en moghen comen, ten sy dat wy wederom ende van nieus gheborn werden *c*. Dit leert ons ³⁾ *c* Joann. 3. 3.
den onderganck, ende de besprenginghe metten water *d*, daer door *d* Rom. 6. 3. 4.
ons d'onreynicheyt onser sielen, wort aengewesen,⁴⁾ Op dat wy ⁵⁾ vermaent werden, een mishaghen aen ons seluen te hebben, ons voor Gode te verootmoedighen, en onse reynmakinghe, ende salicheyt buyten onseluē te soecken. Ende daerom worden wy ghedoopt inden naeme Godes des Vaders, des Soons, ende des h. Gheestes *e*. *e* Mat. 28. 19.

II. Ten anderen. Als wy in den naeme des *Vaders* gedoopt worden so betuycht, ende verseghelt ons Godt de Vader, dat hy met ons een eeuwich verbondt der ghenaden oprichtet *f*, Ons tot synen kinderen ende erfgenamen aenneemt, ende daerom van alle goet versorghen, ende alle quaet van ons weeren, ofte t'onsen bestē keerē wil *g*. *f* Gen. 17. 4. *g* 1. Pet. 3. 20.
Ende de *Sone* verseghelt ons, dat hy ons wascht in synen bloede, van allen onsen sonden, Ons inde ghemeyschap zijns doodts ende wederopstandinge inlyuende ⁶⁾ *h*. Alsoo dat wy van onsen sonden *h* Rō. 6. 3. 4. 5.
ghe-(49)vrijt, ende rechtveerdich voor Gode gerekent worden. Desgelijcx

¹⁾ Men vergelijke het „Corter formulier voor het doopen te gebruycken”, vastgesteld op de prov. synode van Zuid-Holland, te Rotterdam 1575, REITSMA en V. VEEN, *Acta* II, 158; cf. 135, art. 66. De toevoegingen der nat. synode van Dordrecht van 1578 zijn gespatieerd gedrukt. De veranderingen zijn in de noten onder de bladzijden weergegeven.

²⁾ 1575; bestaet.

³⁾ (de induckinge.)

⁴⁾ gelijk het ons oock aenwijset,

⁵⁾ (hierdoer.)

⁶⁾ inlijft.

de *h. Gheest* versekert ons, ¹⁾ door synen Dienaer, met dit heylich Sacramēt, dat hy in ons woonē, en̄ ons tot litmaten Christi heyligē ²⁾ wil *a*, ons toeeyghenende, tgene dat wy in Jesu Christo hebbē, *a* 1 Cor. 12.
 namelijk, d'afwasschinge onser ³⁾ sonden, en̄ de dagelijksche vernieuwinge onses leuens *b*, tot dat wy eyndelijc ond' de gemeynte *b* Tit. 3. 5. Ephes. 5.
 der uytvercorenē in d'eeuwich leuen, onbevleet sullē gestelt wordē.

Maer ouermids dat in allen verbondē twee deelen begrepē zijn, So worden wij oock wederom van Gode, door dē Doop vermaent, ende verplicht ⁴⁾ tot een nieuwe ghehoorsaemhey, Naemelijc, dat wij desen eenighen Godt, Vader, Sone, ende *h. Gheest*, aenhangen, betrouwen, ende lief hebben, ⁵⁾ van gantscher herten, van gantscher sielen, van gantscher ghemoede, en̄ allen crachtē *c*. De *c* Matt. 22. 37.
 werelt verlaten, onse oude verdoruen natuere dooden, ⁶⁾ ende in een nieu godsalich leuen wandelen *d*. ⁷⁾ *d* Rom. 6. 3.

En̄ als wy somtijts, uyt swacheyt in sonden vallen, so moeten ⁸⁾ wy acn Gods ghenade niet vertwyfelen, noch inde sonde blyuen ligghen, ouermids de Doop eenen seghel, en̄ ongetwijfelt getuychenis is, dat wy een eewich verbondt met Gode hebbē *e*. *e* Genes. 17. Ose. 2. 18. Rom. 3. 2. 3.

Ende hoe wel onse kinderen dese dingē niet en verstaen, so machmense nochtans daerom, van den Doop niet uytsluyten, Aenghesien *datse* oock sonder haren weten, der verdoemenisse in Adam deelachtichlich zijn *f*, en̄ alsoo oock wedero in Christo ⁹⁾ tot ghenaden *f* Rom. 5. 12.
 aenghenomen werden, gelijck Godt spreekt, ⁹⁾ tot Abraham den vader aller gheloouigen, ende alsoo oock tot ons, ende onsen kinderen, segghende: Ick wil oprechten mijn verbondt, tusschen my ende dy, ende dynen sade na dy, bij haren nacominghen, dat het een eewich verbondt sy, also dat ic dijn God sy en̄ dijn saeds na dy *g*. *g* Gen. 17. 7.

Ende Petrus betuycht oock sulcks, segghende:

1) 1575: versgelt ons ende onsen kynderen.

2) maken.

3) der.

4) Ten darden vermanet en verplicht ons de doop.

5) lief te hebben.

6) doodende.

7) wandelende.

8) dat.

9) soe Gen. 17 cap. ende Act. 2 cap. gelesen wort.

want v, ende uwen kinderen, is de belofte ghedaan, ende den ghenen die noch verre zijn, soo vele alsser de Heere onse Godt toeroepen zal *a*. Daerō *a* Act. 2. 39. heeftse God voormaels bevolē te besnyden *b*, dwelc eenē segel des *b* Gen. 17. 11. verbonts, en̄ der gerechticheit des geloofs was *c*, Ghelijckse oock *c* Rom. 4. 11. Christus omhelst, de handen opghelecht, ende gesegent heeft, *d* Mar. 10, 13 tot 16. Mar. int. 10, cap. *d*. Dewyle nu de Doop inde plaetse der besnydinghe *e* Col. 2. 11. ghecomen is *e*, so salmen de kinderen, als crfgenamen des rijcks Gods' ende zijns verboads Doopen. Ende d'ouders sullen ghehouden zijn ¹⁾ haren kinderen, in d'opwassen, hiervan breedder 't onderwysen *f*.

f Ex. 13. 14. 15.
Deut. 6. 7.
Ps. 78. 5. 6. 7.

Op dat wy dan dese H. ordeninge Godes, tot zijnder eeren, ²⁾ t'onsen trooste, ende tot stichtinge der gemeynten, uytrechtē, ende *b c d i e n e n* mogen, ³⁾ laet ons synen heylighen naeme aldus aenroepen :

O Almachtige, eeuwige Godt, Ghy die na dynen stranghen oordeele, de onghelououighe, en̄ onboetveerdige werelt, met de Suntvloet gestrafft hebt *g*, en̄ den geloouigē Noah, zijn achtster, uyt dyne groote bermherticheyt ⁽⁵¹⁾ behouden, ende bewaert *h*. Ghy die den verstocsten Pharao, *h* 1 Pet. 3. 20. met al zijn volck, int roode Meyr verdroncken hebt, ende dijn volc Israel, droochs voets, daer door geleydet *i*, door d'welcke desen Doop *i* Exo. 14. 28. beduydet wert *j*. Wij biddē dy, ⁴⁾ door dyne grondloose barmhertichz, *j* 1 Cor. 10. 2. 1 Pet. 3. 21. dat ghy dit ⁵⁾ kindt *k*, ghenadelijck wilt aensien, ende door dynen *k* Ofte dese kinderen. heylighen Gheest, dynen Sone Jesu Christo inlyuen, dat het met hem, in zijn doot begrauen werde, en̄ met hem mach opstaen, in een nieu leuen *l*, op dat het zijn Cruys, hem dagelicks naevolgende, *l* Rom. 6. 4. vrolijck dragen moge, hem aenhāgende ⁶⁾ met waerachtighen ghelooue, vaster hope, en̄ vierigher liefde, dat het dit leuen (dwelc toch niet anders is, dan een ghestadighe doot *m*) om dynent wille ghetroot *m* Job 7. 16. Ps. 90. 9. verlatē, en̄ ten lesten dage, voor dē Rechterstoel Christi, dijns Soons, sonder verschrickē, moghe verschynen, door den seluen onsen Heere Jesum Christum, dynen Sone, die met dy, en̄ den h. Gheest, een eenich God, leeft, en̄ regiert, in eewicheyt. Amen.

1) 1575: werden.

2) desen doop tot Godes eren.

3) (soe)

4) V. D. HEYDEN schrijft steeds: dy, dyne, in plaats van: u, uwe.

5) 1566 (uwe).

6) aenhāge.

Vermaninghe aen de Ouders, ende die mede ten Doop komen.

Christelijcke N. ¹⁾ die dit kindt (of dese kinderē) ten Doope presenteert, ghy hebt gehoort, dat de Doop eē orde-
ninge Gods is, om ons, ende onsen zade, zijn verbont te versegelē ^a Gen. 17. 10
daerom moetē wy hem, tot dien eynde, en̄ niet uyt gewoōte, of Rom. 4. 11
superstitie gebruyckē, opdat het dan openbaer werde, dat ghy also Act. 2. 39
gesint zijt, so suldy vā uwent (⁵²) wegghen, hier op ongeveynselijck ende 10.
antwoorden. ende 16.

Eerstelijc hoe wel onse kinderen in sonden ontfanghen en̄ geboren ^{b, 2)} b Psal. 51. 7
ende daerom allerhande ellendicheyt (ia de verdoemenisse selue) c Rom. 5. 13
onderworpen zijn c, of ghi niet bekent, datse in Jesu Christo Eph. 2. 8.
geheylighet zijn ^d, ende daerom als lidmaten zijnder gemeynten e, d 1 Cor. 7. 1
behooren ghedoopt te wesē? e 1 Cor. 13. 1
Eph. 5. 26.

Ten anderen, of ghy *de leere, die int oude ende nieuwe Testament f,* f Act. 20. 24
ende in d' articulen onses Christelijcken gheloofs begrepen is g, ende hier g Rom. 12. 6
gheleert wort, ³⁾ niet bekendt, de warachtighe, ende volcomen leere der h 2 Tim. 3. 1
salicheyt te wesen h? 15. 16.
Iouu. 20. 41.

Ten derden, of ghy niet belooft, ende voor u neemt (in sonder-
heynt de Ouders) dit kindt (of dese kinderen) alst tot
synen verstande comt, daerin, na v vermoghen t' onderwysen ⁱ?

Antwoorde, Ja wy.

Daerna begiet de Kerckendienaer, die totten Doope ghebrocht
werden, met water, segghende:

N. Ick Doope dy, inden naem Godes des Vaders,
des Soons, ende des heyligen Gheestes.

¹⁾ 1566: broeders.

²⁾ sijn.

³⁾ dese leere, die hier gheleert werdt, ende voorder, in 't Oude ende Nieuwe Testament ende in d'Artijckelē des Christelicken geloofs begrepen is.

ⁱ Gen. 18. 19
Exod. 13. 1
Psal. 78. 5.
Ephes. 6. 4
Heb. 6. 1.

Dancksegghinghe. ¹⁾

Almachtige barmhertighē Godt en Vader, wy danckē dy, dat
 ghy ons met onsen zade, in dijn verbont ghe-
 nomen hebt, ende dat selue metten h. Doop, aen *a.* Gen. 17. 10. 11
 onsen lichamen verseghelt, ende becrachticht *b.* Wy *b.* Act 2. 39.
 bidden dy, dat ghy²⁾ dit kindt (oft dese kinderen) wilt *ende* 10. 47.
 wasschen metten bloede ende gheeste Jesu Christic, *c.* Matth. 3. 11.
 dat is, wilthem syne sonden om des bloetstortens *Joan.* 1. 2.
 Christi wille, niettoerckenē, ende door dynen h. *6. 88.*
 Gheest wederbaren, en vernieuwen, *d*²⁾ op dat het *1 Cor.* 6. 11.
 Christelijck, ende godsalichlyck opgebracht³⁾ werde *e,* ende inden *d* Tit. 3. 5.
 Heere Jesu Christo wasse, ende toenem *f,* op dat het dyne Vaderlijcke *e* 1 Sam. 2. 26.
 goetheit en barmherticheyt, die ghy hem, ende ons allen bewesē hebt, *f* *Luc.* 1. 80.
 mach bekennen *g,* ende in aller gherechticheyt *h,* onder onsen eenighen *ende* 2. 52.
 Leeraer, Coninc, en hoogenpriester, Jesu Christo⁴⁾ leue, ende vro- *f* *Ioan.* 15. 5.
 melijck teghen de sonde, den Duyuel, ende zijn gansch rijk *g* *Psal.* 103. 13.
 strydē, en ouerwinnen moghe *i,* dy, ende dynen Sonc Jesum Christum, *h* *Luc.* 1. 75.
 mitsgaders den H. Gheest, den eenighen ende warachtigen Godt *j,* *i* *Ephe.* 6. 10.
 eewelijck te louen, ende te prysen, Amen. *11. etc.*
Gal. 5. 24.
Ioan. 17. 3.

1) 1566 na: Dancksegghinghe: Laat ons Godt den Heere dancken.

2) wy danken ende loven v, dat ghy ons en onsen Kindere, door dat Bloedi wes lieuen Sones Jesu Christi, alle onse sonden vergeuen ende ons door uwen heylighen Gheest tot lidtmaeten uwes eengeborenen Sones, ende alsoo tot uwen Kinderen aenghenomen hebt, Ende ons dat selue met den heyligen Doopce versegelt ende becrachticht, Wy bidden v ooc door den seluen uwen lieue Sonē, dat ghy dit kind met uwē heylighen Gheest altijt wilt regieren.

3) 1566: opgetrocken. Eene uitgave van 1568: opgebracht.

4) Christo Jesu.

BIJLAGE IV.

DE CHRISTELICKE ORDINANCIEN.

1554.

„Mijne Broeders! die dit kint ten Doope sijt presenteerende: Ghy hebt ghehoirt, dat den Doop van *Christo* den Heere sy inghestelt, toteen Seghel des Bondts Gods met ons: Van den welcken onse kinderen niet gheweert connen wesen, ouermidts dat sy, in den seluen Bondt begrepen sijn. Aenghesien dan dat ghy dit Kint (oft Kinderen) ten doope sijt presenterende: so wilt doch dit doen, niet wt eenighe ghewoente, oft Superstitie: Mer alleen wten ghelooue der beloffenisse Gods, in *Christo Jesu*, tot ons ende onsen sade ghegheuen. Ende op dathet seker sy, dat ghy 't wten seluen gheloouc ten Doope syt presenterende: so wilt my nu opentlick voer der ghemeinte be-
tuyghen.

Ten Eersten, ghemerckt dat de Heere den Doop des waters heeft inghestelt, om sijn Ghemeinte daer mede te wasschen: so vraghe ick u: oft ghi dit Kint, dat ghy ten Doope syt presenterende, een saedt der Ghemeinten, doer de cracht des Verbondts Gods, bekendt te wesen: den welcken, na den eisch ons diensts, den Doop is toecomende, hoe wel zy van Natueren weghen, Kinderen des Toorens ende des doots sijn?

Antworde: Ja.

Bekendt gij ooc niet, vwer ende der ganscher Ghemeinten, scult te wesen, de voorseide Verborgentheden des Doopsels, metden leuen wt te drucken, ende dese Kinderen (oft dit teghenwordigh Kint) alst tot sijnen Verstande commen sal, in dese Verborgentheden, ende in de warachtighe Kennisse Gods, een ieghelick na sijn vermogen, te onderwijsen?

Antworde: Ja.

FORMA AC RATIO.

1555.

„Audivistis, fratres! Baptismi lavacrum esse institutum a Christo Domino in sua Ecclesia obsignaculum divini foederis nobiscum, etc ... ego ... a vobis postulo, ut mihi in conspectu totius Ecclesiae tanquam testes publici ipsius testificemini:

1. an infantes isti, quos offertis, sint etiam semen nostrae huius Ecclesiae, ut per nostrum ministerium hic legitime baptizentur?

Respondent: Etiam.

2. agnoscitisne etiam doctrinam nostram, quam de Baptismo et eius mysteriis audistis, veram esse, et quod nostri infantes natura quidem sua, ut et nos omnes, irae ac mortis filii ¹⁾, iam tamen divino nobiscum foederi propter Christum inclusi, instituto a Christo et ipsi acceptationis iustitiaeque suae sigillo, Baptismo inquam, debeant omnino obsignari?

Respondent: Etiam.

3. postremo agnoscitisne esse id vestri et totius simul Ecclesiae debiti atque officii, imprimis autem vos Patres — *si Patres ipsi praesentes adsint* — una cum vestris uxoribus, infantium istorum matribus, ut oblati infantes isti, ubi adolescere coeperint, in vera Dei notitia et religione instituantur?

Respondent: Etiam.”

¹⁾ Ephe. 2.

VERMANINGHE AEN DIE OUDERS,
ENDE DIE MEDE TEN DOOPE COMEN.

1566.

Eerstelick (hoe vvel onse kinderē in sonden ontfangē en geborē sijn, en daerom allerhande allēdicheit, ja de verdoemenisse seluc ondervvorpen) of ghy niet bekendt, dat se in Christo geheylight sijn, en daerō als lidtmaetē sijner gemeyntē behooren gedoopt te vvesen?

Ten anderen, of ghy dese leere, die hier gheleert vvert, ende voorder, in 't oude ende nieuwve Testament ende in d'Artijckelen des christelicken geloofs begrepen is, niet bekendt de vvaerachtige ende volkomene leere der salichheit te vvesen?

Ten derden, of ghy niet belouet ende voor v neemt, dit Kindt (als 't tot sijnen verstande komt) daerin nae v vermoghen t'ondervvysen?

Antwoorde.

Iac vvy.

VERMANINGHE AEN DE OUDERS,
ENDE DIE MEDE TEN DOOP COMEN.

1580.

Eerstelijc hoe wel onse kinderen in sonden ontfanghen en geboren, ende daerom allerhande ellendicheyt (ia de verdoemenisse selue) onderworpen sijn of ghi niet bekendt, datse in Jesu Christo geheylighet sijn, ende daerom als lidtmaten zijnder gemeyn-ten behooren ghedoopt te wesē?

Ten anderen, of ghy *de leere, die int oude ende nieuwe Testament, ende in d' articulen onses Christelijcken geloofs* begrepen is *ende hier gheleert wort*, niet bekendt, de warachtighe, ende volcomen leere der salicheyt te wesen?

Ten derden, of ghy niet beloof, ende voor u neemt in sonder heyt de Ouders dit kindt of dese kinderen alst tot synen verstande comt, daerin, na v vermoghen t'onderwysen?

Antwoorde, Ja wy.

DE STIPULATIE DES DOOPS.

1586.

Eerstelijcken hoewel wij ende onsen kinderen in sonden ontfanghen ende geboren sijn ende daeromme alderhande ellendicheyt onderworpen, oft ghij nijet en bekent datse in Christo geheijlicht sijn, ende daeromme als lidmaten sijnder ghemeeente behooren ghedoopt te worden.

Ten anderen oft ghij de leere des Ouden ende des Nieuwen Testaments die inde articulen des Christens ghe-loofs begrepen is, ende dien volgende inde christelijke kercke geleert wordt, niet bekent de waerachtighe ende volcommen leere der salicheijt te wesen.

Ten derden vraghe ick u ghij die ouders sijt van desen kinderen of ghij nijet en ghelooft ende vor u nempt, dat dit kindt of kinderen alst tot sijnen verstande komt inde voorseijde leere nae u vermoghen te onderwijzen? Antwoordt: Ja wij. Ende den getuijgen vermanende sal de dienaer aldus spreken, voirts gelijckerwijs een ijegelijck Christen van weghen der liefde schuldich is sijnen naesten soo jonck als oudt tot de godtsalicheyt te vermanen, alsoo wil ick in sonderheijt ulieden die als getuijghen staet om den doop van dit kindt of kinderen gebeden ende vermaendt hebben dat ghijtselve of de selve int opwassen wil helpen sturen inde weghen des Heeren opdat het sijnen doop recht mach beleven.

VERMANINGHE AEN DIE OUDERS,
ENDE DIE MEDE TEN DOOP COMEN.

1611.

Eerstelick, hoe wel onse kinderen in sonden ontfanghen ende ghebornen sijn, ende daerom allerhande ellendicheyt, jae de verdoemenisse eslve onderworpen, oft ghy niet bekent datse in Jesu Christo gheheylicht sijn, ende daerom als lidmaten zijnder ghemeynten behooren ghedoopt te wesen?

Antwoorde.¹⁾

Jae.

Ten anderen, oft ghy die leere die int oude ende nieuwe Testament, ende in d'Artikelen des Christelicken gheloofs begrepen is, ende dien volghende inde Christelicke Kercke geleert wordt,²⁾ niet bekent de waerachtighe ende volcomene leere der salicheyt te wesen?

Antwoorde.³⁾

Jae.

Ten derden vraghe ick u, ghy * * Ofte Vader van dit Kindt, oft ghy niet en belooft ende voor u neemt, t'selve alst tot sijnen verstande comt, inde voorseyde leere nae u vermoghen t'onderwijzen?

Antwoorde.

Jae.

Daer nae spreeckt den Dienaer aldus : Voorts ghelijckerwijs een eyder Christen van weghen der liefde schuldich is sijnen naesten soo ionck als oudt tot der godsalicheyt te vermanen: Alsoo wil ick u voornemelick die als getuygen staet over den Doop van dit * Kindt, ghebeden ende vermaent hebben, dat ghy tselve in 't opwassen wilt helpen stieren in de weghen des Heeren, op dat het sijnen Doop recht mach beleven.

1) „Antwoorde” door Cloppenborgh 1639 weggelaten.

2) Cloppenborgh: „ende in de Christelijke Kercke alhier geleert wort.”

3) „Antwoorde” door Cloppenborgh weggelaten.

* * Ofte Vaders van dese kinderen.

* Offt dese kinderen.

BIJLAGE V.

FORMULIER VOOR DEN DOOP DER BEJAARDEN.

BRIELLE 1603.

Voorgeleesen sal worden het formulier, gelijk het achter in den Catechismo gestelt is, daer die hoofdsomma der leere des h. doops kortelijck in begrepen is, mits achterlatende hetgeene int formulier wort gestelt van de kinderen. Maer wanneer daer nefens den bejaerden oock kinderen te doop gepresenteert worden, so sal men dit bequamelijck den gemeente aenseggen, maer so daer geen kinderen maer alleen bejaerde personen te doopen zijn, in welcke geval in beijde die gebeden voor ende na den doop, in plaetse van dit uwe kindt ofte kinderen te seggen, sal sijn: deese christgelovige personen oft persone, als oock int tueede gebet soude moeten achterlaten worden die woorden: dat het christelick opgevoedt worde etc. Na het eerste gebet sal men den bejaerden dopelinghen deese navolgende vraagstukken voorhouden.

MIDDELBURG 1611. 1)

Ende hoewel de kinderen der Christenen, sonder dese dinghen te verstaen, uyt cracht des Verbonts, moeten ghedoopt werden, soo en ist nochtans niet gheoorloft de volwassene te doopen, ten sy de selve al vooren het Evangelium gehoort ende gelooft hebben.

Want hierom ist

dat Jezus Christus sijnen Apostelen bevolen heeft, alle volcken te leeren, ende de selve te doopen inden name des Vaders, ende des Soons, ende des heylighen Gheestes: (Matt. 28 : 19) voeghende oock dese belofte daer by: dat de ghene die ghelooven sal ende gedoopt sal zijn, sal salich werden (Mc. 16 : 16). Nae welcken regel de Apostelen sich altijd in het doopen vande volwassene gericht hebben: blijkende by de menichfuldige exempelen, de welcke daer van in het boeck vande handelinghe der Apostelen

1) „De hoofdsomma v. d. leere des h. Doops enz.” tot: „dat wy een eeuwich verbondt met Gode hebbe,” is hetzelfde als hetgeen voorkomt in het formulier voor den kinderdoop.

FORMULIER VOOR DEN DOOP DER BEJAARDEN.

DORDRECHT 1619.

Ende alhoewel de kinderen der Christenen niet tegenstaende zij dit niet en verstaen, uyt cracht des verbonts moeten gedoopt worden, zoo machmen nochtans de bejaerde niet doopen tenzy dat zij eerst haer sonden ghevoelen, belydenisse doen van hare boetveerdicheyt ende ghelove in Christum; Want hierom ist dat niet alleene Johannes de dooper predikende door Godes bevel den doop der bekeringhe tot vergevinge der sonde, die ghene, die haere sonden beleeden, gedoopt heeft Marc. 1. 4. 5. Luc. 3. 3. Maer oock onse Heere Jesus Christus heeft zyne Apostelen bevolen alle volckeren te leeren ende te doopen inden name des Vaders, des Soons, ende des H. Gheestes, Matth. 28. 19. Marc. 16. 15. 16. dese belofte daer by voegende, wye ghelooft ende gedoopt wort, die zal zalich worden; gelijk oock de Apostelen volgende desen regul gheen andere bejaerde gedoopt hebben, dan die belydenisse deden van hare boetveerdicheyt ende ghelove, als blyckt uyt de handelinghe der Apostelen c. 2. v. 38: c. 8. v. 39: c. 10. v. 47: c. 16. v. 14. etc. 31.

HAARLEM 1621.

Hoewel de kinderen der Christenen onnaengesien sy die niet en verstaen, uyt cracht des verbonts moeten gedoopt werden, is nochtans niet geoorlooft de bejaerden te doopen, ten sij die te vooren haer sonden gevoelende belijdenisse doen van haere boete en geloof in Christum, want om dese oorsake heeft niet alleen Johannes de Dooper, predikende nae het gebodt Godts, den doop der boete tot vergevinge der sonden, die haer sonden beleeden gedoopt Marc. 1. 4. 5. Luc. 3. 3. maer onse Heere Jesus Christus heeft oock syne discipulen bevolen alle volckeren te leeren en die te doopen in de naem des Vaders, des Soons, en des H. Geestes Matth. 28. 19. Marc. 16. 16. deese belofte daer bij voegende, dat die geloof sal hebben en gedoopt sal sijn, sal salig worden, gelic oock de apostelen alst blyckt uijt de handelinghe der selfden int 2 Cap. vs. 38. 39 en 10. 47. 48 en volgens Capp. 16. vs. 14. 15. 31. 32. 33. volgens deesen regel geen andere bejaerde gedoopt hebben als die belijdenisse van haer gelooff hebben gedaen,

FORMULIER VOOR DEN DOOP DER BEJAARDEN.

BRIELLE 1603.

Ende ghij N., naedien ghij mede den h. doop begeert te ontfangen tot een zegel uwer inlijvinghe in Gods gemeente, opdat het blijcke voor die christelijcke gemeente, dat ghij die ware christelycke religie hebt aengenomen, daervan ghij particulierlijcken onderweesen zijnde uwe bekentenisse voor ons gedaen hebt, so vraghe ick u eerstelijck:

Oft ghij gelooft in Godt, Vader, Soon ende H. Geest, die hemel ende aerde met alles, wat daerin is, wt niet geschapen heeft ende dieselve noch dagelickx onderhoudt ende regiert, also dat niet en geschiet noch in den hemel noch opter aerden sonder sijne godtlijke wille?

Antwoort: ja.

MIDDELBURG 1611.

te lesen zijn (Act. 8, 37 ende 10, 47, 48 ende 16, 14, 15, 31, 32, 33). Dewijle dan de Apostelen nac het bevel Christi, gheene andere volwassene hebben gedoopt dan de ghene, die het Evangelium gelooft, ende met den monde beleden hebben, soo en machmen oock als nu aen gheen ander volwassene den Doop bedienen, dan aen de ghene die de verborghenheyt des Doops, uyt de vercondinge des heylighen Evangelij hebben leeren verstaen, ende daer van door belijdenisse des monds goede reenschap gheven.

Dan volgt het gebed en de: „Vermaninghe tot de persoon diemen doopen sal”: „Christelicke Broeder (of Suster) ghy hebt ghehoort dat den Doop een ordeninghe Gods is etc., soo sult ghy van uwent wegen hier op ongheveijnsdelick andtwoorden.

Eerstelick hoe wel ghy in sonden ontfanghen ende gheboren zijt, ende daerom allerhande ellendicheyt, iae de verdoemenisse selve onderworpen: oft ghy niet en bekent, dat ghy in Christo geheylight zijt, ende daerom als een lidmaet sijner Ghemeynte behoort gedoopt te wesen?

Antwoorde: jae.

FORMULIER VOOR DEN DOOP DER BEJAARDEN.

DORDRECHT 1619.

Waerom het heden oock niet gheoorloft en is enighe andere bejaerde te doopen dan die de verborgentheyt des H. Doops uyt de predikatie des H. Evangelij geleert hebben, ende verstaen, ende daervan, midtsgaders van haer gelove door de belydenisse des monts weten rekenschap te geven.

Aenspraecke tot den bejaerde, die te doopen is.

Nademael dan ghy N. oock begeert gedoopt te worden tot een segel uwer inlivinghe inde kercke Goodts, opdat blycke dat ghy niet alleen de Christelycke religie aenneemt, waer in ghy van ons int bijzonder onderwesen zyt, ende waer van ghy voor ons belydenisse gedaen hebt: maer dat ghy oock gesint zyt u leven daer na aen te stellen door de genade Goodts, zoo zult (ghy) voor Godt ende zyne kercke ongeveynsdelijck antwoorden:

1. *Off ghy ghelooft in den enighen waren Godt, onderscheyden in drye personen, Vader, Soon ende H. Gheest, die hemel, aerde ende alles wat daer in is, uyt niet geschapen heeft, ende als noch onderhout ende regeert, also datter niet en geschiet noch in hemel noch op aerde sonder zynen Godtlycken wille?*

Antw. Ja.

HAARLEM 1621.

dienvolgens is huydendaegs niet geoorloft eenige andre bejaerden te doopen als de welcke de verborgenth. des H. Doops uijt de predikatie des H. Euangeliums geleert hebben, en verstaen de selfden, en te gelic haers gelooffs door mondel. belijdenisse rekenschap te kunnen geven.

Aenspraecke des bejaerden die gedoopt sal werden.

Aenghesien ghy¹⁾ N. oock begeert met het H. Doopsel gedoopt te werden, ten eijnde het V sy een zeegel der inlijvinge inde kke Gods en dat blycke dat ghy niet alleen de Christel. religie aenneemt, in welcke ghy privatel. van ons sijt onderweesen, daer van ghy meede bij ons belydenisse gedaen hebt, maer oock U leeven nae die selfde door Godes genade wilt aenstellen, sult²⁾ ghy voor Godt en sijn gemeente ongevijnsdel. antwoorden.

I. Off ghy gelooft in eenen waerachtigen Godt, onderscheyden in drie personen, Vader, Soon en H. Geest die hemel en aerde, en alles wat daer in is uijt niet geschapen en gemaect heeft en noch onderhout en regeert, soodat niet en geschiede

1) Het Dordtsche: „dan ghy”.

2) Het Dordtsche: „zoo zult”.

FORMULIER VOOR DEN DOOP DER BEJAARDEN.

BRIELLE 1603.

Ten 2^{en} oft ghij gelooft, dat ghij in sonden ontfangen ende geboren sijt ende daerdoor een kint des toorns, van naturen onbequaem tot eenigen goede ende geneijgt tot allen quaden?

Antwoort: ja.

Ten 3^{en} oft ghij gelooft, dat u alle uwe sonden vergeven sijn om des bloetstortens Christi wille, ende dat ghij duer waren geloove in Jhesum Christum ende door die cracht des II. Geests geworden zijt een lidtmaet Jesu Christi ende sijner gemeente?

Antwoort: ja.

Ten 4^{en} oft ghij voorts alle puncten der christelicker religie, also dieselve hier in de christelicke gemeente wt den woorde Gods geleert worden, voor goet kent, ende oft ghij bij diesetwighe leere vol-

MIDDELBURG 1611.

Ten anderen: oft ghy die leere, die int Oude ende Nieuwe Testament, ende inde artikelen des Christelicken ghe- loofs begrepen is, ende dien volgende inde Christelicke kercke geleert wordt, niet en bekent de ware ende volcom- mene leere der salicheyt te wesen: Belovende oock, door des Heeren ghe- nade, de selve te beleven, ende by de suyvere belijdenisse van dien, tot den eynde uwes levens te volheerden?"

Antwoorde: jae.

In het gebed en de dankzegging werd gelezen in plaats van „dit kindt”, „desen persoon”.

FORMULIER VOOR DEN DOOP DER BEJAARDEN.

DORDRECHT 1619.

2. *Off ghy ghelooft, dat ghij in sonden ontfanghen ende geboren zyt, ende daerom een kint des toorns, van nature tot gheenen ghoede bequaem, ende tot allen quaden geneycht; ende dat ghy met ghedachten, woorden, ende wercken de geboden des Heeren dickmael hebt overtreden ende off u dese sonden niet van herten leet zijn?*

Antw.: Ja.

3. *Off ghy gelooft dat Jesus Christus, die te gelyck waerachtich ende eeuwich Godt is, ende waerachtich mensche, die zyne menschelycke nature uijt het vleesch ende bloet der maghet Maria heeft aengenomen, u tot een salichmaker van God geschoncken zij. Ende dat ghy door dit ghelove ontfanght vergevinge der sonden in zynen bloede, ende door cracht des H. Gheestes geworden zyt een lidmaet Jesu Christi ende zynkerkercke?*

Antw.: Ja.

4. *Off ghy voorders alle de articulen der Christelycke religie, ghelyck die hyer inde christelycke kercke uyt den Woorde Goodts geleert worden, toestemt: ende off ghy voor u hebt genomen inde selve*

HAARLEM 1621.

op Heemel noch op aerde, sonder sijn goddel. wille.

Antwoorde: jae.

II. *Off ghy gelooft dat ghij in sonden ontfangen en gebooren sijt en volgens een kindt des toorns van naturen ten goeden gansch onbequaem geneijgt tot allen quaede, en dat ghy met gedachten, woorden en wercken de geboden des Heeren meenigmael hebt overtreden, en off deese sonden u niet van herten leet syn.*

Antwoorde: jae.

III. *Off ghy niet en gelooft, dat Christus die ¹⁾ waerachtighe en eewig Godt is, en waerachtig mensch, die sijn menschel. natuer uijt vleesch en bloet, des magets Maria aengenomen heeft, U tot een saeligmaecker van Godt geschoncken is, en dat ghy door dit gelooff ontvangt vergevinge der sonden, in sijnen bloede en dat ghy een lidt Jesu Christi; en sijner kke, door cracht des H. Geestes sijt geworden.*

Antwoorde: jae.

IV. *Voorts of ghy al de art. des Christel. geloofs gelijk die inde Christel.*

¹⁾ Het Dordtsche: „die te gelyck waerachtich”.

FORMULIER VOOR DEN DOOP DER BEJAARDEN.

BRIELLE 1603.

MIDDELBURG 1611.

standich begeert te blijven tot den eynde uwes levens, versakende alle ketterien ende dwalingen, die daertegen strijden ende voor u genomen hebt door Gods genade tot die gemeijnschap der christelicker kercke niet alleen int gehoor van Gods woort maer ooc int gebruik des avontmaels te begeven?

Antwoord: ja.

Ten laesten oft ghij oock nu van harten niet voorgenomen hebt u na die wet des Heeren christelijck ende danckbaerlijck voor den Heere uwen Godt een godtsalich leven te voeren ende dragen?

Antwoord: ja.

Daertoe verleene u Godt sijne genade door Jesum Christum, amen.¹⁾

¹⁾ Vgl. REITSMA en VAN VEEN, *Acta* VI, 78—180.

FORMULIER VOOR DEN DOOP DER BEJAARDEN.

DORDRECHT 1619.

leere stantvastelick te volharden tot den eynde uwes levens: Ende met eenen versaect alle ketterijen end dolinghen teghen dese leere strijdende; ende be- looft dat ghij inde ghemeenschap der Christelycke kercke, niet alleen door t' ghehoor des Godtlycken Woorts, maer oock door t' ghebruyck des H. Avont- maels wilt blyven?

Antw.: Ja.

5. *Off ghy van herten voor u ge- nomen hebt, dat ghij altyt Christelyck wilt leven, ende de werelt met hare boose begerlickheden versaecten, ge- lyck leden Christi ende zijner ghe- meente betaemt; ende off ghy u alle Christelycke vermaninghen geerne wilt onderwerpen?*

Antw.: Ja.

De goede ende almachtighe *Godt verleene u tot dit h. voornemen zyne Godtl. genade* ende seghen, *door onsen Heere Jesum Christum. Amen.*

HAARLEM 1621.

kercke ¹⁾ uijt den woorde Godts geleert worde toestemt, en van voornemen en sijt, in de selfde leere ten eynde Uwes leevens standvastich te vol- herden, en beneffens die ver- saectt alle ketterien en dwaelinghen met deese leere strijdende, en be- looft dat ghy in gemeenschap van onse Christel. kke niet int gehoor des woorts, maer in 't gebruyck des avondmaels oock sult verdueren.

Antwoorde: jae.

V. *Off ghy van herten voorge- sett hebt altyt Christel. te wande- len, de weerelt en haere quaede begerlich. te versaecten als dat de lidtmaeten Christi en sijner ge- meente betaemt, en U alle Christel. vermaeninge ²⁾ wilt onderwerpen.*

Antwoorde: jae.

De goede en groote Godt ver- leene hiertoe en tot dat u ³⁾ voor- neemen genadel. sijn gratie en zeegen door Jesum Christum onsen Heere. Amen.

¹⁾ Het Dordsche: „die hyer in de christe- lycke kercke”.

²⁾ Het Dordsche: „geerne onderwerpen”.

³⁾ Het Dordsche: „heilig voornemen”.

BIJLAGE VI.

PROJECT OMTRENT 'T DOOPEN VAN ONEGTE KINDEREN, OM EENS EN VOOR ALTOOS EEN VASTE VOET TE HEBBEN.

UTRECHT 20 MAART 1719.

1. Dat een vrouwspersoon voor de eerste maal in ontugt haar verlopen hebbende, door de Predikant vande wyck sal aangesproken en tot boedveerdigheyt bewrogt worden, of voor sy inde craam bevalt, of als sy al bevallen is, eer 'er een briefje tot den doop van 't kind gegeven sal werden.

2. Een vrouwspersoon voor de twedemaal aan onegt schuldig geworden zynde, sal geen briefje ten doop van haar kind ontfangen, tenzij (sy) alvorens voor de E. kkeraad verschenen en bestraft is, en sal ook gehouden syn, een bekent persoon, en soo 't mogelijk is, een Lidmaat, als getuyge ten doop te besorgen.

3. Een vrouwspersoon voor de derdemaal gebaart hebbende, sal voor de E. kkeraad niet alleen gedaagt en op 't ernstigste bestraft worden, maar sal ook selve voor den predikstoel ten doop moeten verschynen, en in 't openbaar over hare grouwelen aangesproken werden vanden predikstoel.

4. Een vrouwspersoon, voor de eerste maal in overspel kramende sal voorde E. kkeraad moeten komen, en bestraft werden, enselve ten doop verschynen met een goede getuyge; doch, soo sy weder in overspel haar quam te verlopen, sal dan nog bovendien vanden predikstoel op 't ernstige bestraft werden.

Werd ook in bedenkinge gegeven, of 't niet dienstig was, dat elk vande Predikanten een afschrift van die order die beraamt mogt werden voor zig maakte, om in alle voorvallen, zig daar na te kunnen schikken.

REGISTER.

PERSONEN. 1)

- Abraham 2, 18, 87, 128, 211.
Acquoy, J. G. R. 32.
Adam 14, 168, 169, 209, 211.
Alting, H. 38.
Alva 40.
Amesius, G. 4, 9, 14, 15, 90.
Anabaptisten (zie Wederdoopers) 5,
18, 21, 40.
Appelius, 56.
Arler, E. en H. van 74, 75.
Augustinus 14, 195.
- Barger, H. H. 135, 164
Baum, G. 112.
Bavinck, H. 2, 192, 195.
Becius 107.
Bellarminus, 4, 5, 10.
Berg, P. A. v. d. 56.
Biesterveld, P. (en H. H. Kuyper) 25,
29, 38, 135, 143.
Blaupot ten Cate, S. (zie Ten Cate.)
Blom 76.
Boeles, W. B. S. 9. 79.
Boetzelacr, C. W. Th. — v. Dubbel-
dam 87, 111.
Borsales 151.
Bos, T. 21.
Brakel, W. à 20, 21, 27, 28, 36, 47, 54,
63, 90, 174.
- Brakonier 177, 180.
Brandt, G. 36, 52, 63, 161, 162, 211.
Bronsveld, A. W. 110.
Bruyn, C. L. A. v. Troostenburg de 30
Buchelius 98.
Bullinger 137.
- Callenbach, J. R. 87, 88.
Calvijn III, IV, 20, 21, 31, 114, 132,
134, 136.
Canin I. L., 151.
Cate (S. Blaupot ten) 40, 53.
Cloppenborgh, E. 144, 153, 154.
Coccejus, J. 173.
Coddæus, M. 209.
Cornelii, A. 139.
Coornhert, D. V. 169.
Cyprianus 18.
- Damman 144.
Daniel 23.
Datheen, P. 134, 135, 136, 142, 154.
Daye, I. 167.
Dermout (zie Ypey).
Dobber 35.
Doedes, J. I. 135.
Doopsgezinden (zie Anabaptisten, We-
derdoopers, Doopsgezinden) 53, 105.
Dooreslaer 128.

1) Op de cursief genummerde bladzijden zijn de titels der aangehaalde werken duidelijk weergegeven.

- Eduard VI 132, 133.
 Elsevier, L. 142.
 Embdre, S. van 90.
 Ens, J. 109.
 Ens, J. 131, 143, 153, 164, 166, 212.
 Episcopi^{us} 161, 162, 163.
 Essenius 131.
 Eubulus, Chr. (zie: J. Koelman.)
 Ezechiël 22.

 Farizcën 1.
 Faulkelius, H. 142, 186.
 Filips I 40.
 Francq v Berkhey. 227, 229.
 Frederiks, J. A. 210.
 Fruin 105.

 Geisweit 34.
 Gentman 156.
 Germens G. 73.
 Gobi^{us} du Sart (zie: Du Sart.)
 Gomar^{us} Fr. 20, 21, 59, 172, 173.
 Goor, G. v. G. 18.
 Gooszen, M. A. 143.
 Gortel, H. v. 101.
 Gouw, J. ter. 222, 225, 228.
 Grevinchovius, C. 32, 33.

 Haasloop Werner, H. G. 209.
 Halbersma, J. H. 232.
 Halewijn, U. 230.
 Hartnack J. 124.
 Hase 32.
 Hellenbroek, A. 109.
 Herder, A. de 93, 94.
 Hermans, H. 230.
 Hermens, W. 73.
 Heurnius J. 37.
 Heyden, G. v. d. Sr. 136—139, 154,
 155, 164.
 Heyden, G. v. d. Jr. 148, 150, 152,
 161—164.

 Heyden, W. J. v. d. 31.
 Heyngius, Th. 163.
 Hillenius 150.
 Hoekstra, S. 53.
 Hommi^{us}, F. 144, 149, 150.
 Honert, v. d. 20, 21.
 Hoornbeek 202.
 Hooyer 60, 74, 87.
 Horatius 1.
 Hulsebos 86.
 Hulsebos, G. A. 218.
 Huygens, 228.
 Huyzen K. van 17.

 Israël 59.
 Israëlieten 23, 76.

 Janssonius, H. 182.
 Japin 89.
 Jeremia 21, 211.
 Jezuïeten 41, 44, 100, 101.
 Joachimsz., Z. 152.
 Job 211.
 Johannes de dooper 10, 11, 21.
 Jood 16, 22, 26, 71, 90, 105.
 Jozua 209, 211.
 Judas 6, 16.
 Junius, Fr. 8, 9, 20.

 Kalf, J. 210.
 Kelderman, J. R. 54, 177.
 Keldermans, 212.
 Keppel, B. 95, 96, 183, 206.
 Kerkwijk, A. O. van 232.
 Kimedoncius, J. 147.
 Kist (en Royaards), 51, 116.
 Knappert, L. 69, 107, 119.
 Knuttel, W. P. C. 41, 45.
 Koelman, J. 68, 75, 156, 157, 158, 203,
 211, 213.
 Kramer, G. 21, 170.
 Kromsigt, P. J. 56, 78.

- Kruyff, Chr. de 30, 109, 116, 123, 218.
 Kruythof, 34, 35.
 Kuyper, A. 3, 14, 21, 168.
 Kuyper, H. H. *De Post Acta* 36, 66, 105, 107, 122, 125, 138, 143, 186, 188, 193. Andere geschriften: 56, 58, 140, 143, 146.
 Labadisten, 67.
 Lambers, C. Hille Ris, 46.
 Langeraad, L. A. v. IV, 145, 146, 219.
 Lasco, J. à, 132, 133, 136, 137, 165, 166.
 Lennep, M. F. v. 136, 139.
 Leicester, 226.
 Lijnden, v. (tot Oldenaller.) 126.
 Lijnden, v. (tot Resse.) 126.
 Lindeman, W. 161.
 Lodensteijn, J. v. (Lodenstein) 92, 156, 157, 177.
 Long, I. Le, 132.
 Los, F. J. 134.
 Lourensz, H. 142.
 Lydius 224.
 Man, M. de, 230, 231.
 Marck, J. à. 20, 21, 26, 37, 39, 56, 63, 91, 178, 181.
 Maresius, S. 14, 56, 90, 91.
 Margadant, J. W. 73, 194.
 Maria, 133.
 Marnix, Ph. v. 142, 153.
 Martyr, P. 20.
 Maastricht, P. v. 7, 9, 11, 20, 37, 97, 175.
 Mennisten, 40, 52, 53, 67, 105.
 Mensinga, J. A. M. 132, 135, 136, 177, 184.
 Meyer, G. 94, 178.
 Micron, M. 13, 16, 133, 134, 136, 137, 165, 166.
 Mohamedanen, 22.
 Molenaar, D. 213.
 Moor, de, 20, 21.
 Mozes, 159.
 Napoleon, 231.
 Nieburg, 114.
 Noach, 2, 9.
 Noort, J. W. v. 194.
 Oldenaller, 127. (zie: v. Lijnden.)
 Olevianus I, 134, 136, 137.
 Oomius, S. 15, 27, 235.
 Oorthuys, G. 21.
 Pacts, J. 141, 152, 212.
 Paulus, 211.
 Pechlin, G. 229.
 Perkinsius, G. 74.
 Pharao, 158.
 Philippus, 211.
 Philips, D. 19.
 Plancius, P. 148, 152, 161, 164.
 Pluim, F. 101.
 Pollanus, V. 113, 132, 133.
 Polyander, J. 2.
 Popke, 53.
 Proost, J. v. 157.
 Putt, v. d. 177.
 Ravesteyn H. 182.
 Ravesteyn, 153.
 Rebekka, 211.
 Reddingius, G. B. 220, 221.
 Reitsma J. 49, en
 Veen, S. D. van 28, passim.
 Rennenberg, 40.
 Revius, 151.
 Ridderus, F. 93, 94.
 Rogge, H. C. 115.
 Rolandus, 86.
 Royaards (zie: Kist.)
 Rutgers, F. L. 29, 87, 134, 154, 183, 226.
 Ruyter, E. de 211.
 Ruyter, M. A. de 211.

- Sadduceën, 1.
 Salvator, 211.
 Samuel, 211.
 Sara, 211.
 Sart, J. W. F. *Gobius* du, 114, 132, 133, 135, 137, 140.
 Schelling, P. v. d. 227.
 Schijn, H. 17.
 Schilders, R. 141, 151, 186.
 Scholten, J. H. 14, 15, 31, 32, 53.
 Schotel, G. D. J. 67, 115, 120, 155, 195, 201, 207, 208, 212, 225, 227.
 Schulp, A. v. d. 194.
 Schuylenburg, 178, 181.
 Simon de toovenaar, 6, 16.
 Sijmons, Menno, 5, 17, 19.
 Smetius, J. 28, 29, 33, 52, 86, 90, 122, 201.
 Smith, J. 126, 127.
 Smytegelt, B. 28, 53, 156, 178, 203, 209.
 Socinus, (Socinianen) 5, 16, 26, 90.
 Spoelstra, C. 87, 109, 120, 210.
 Steen, J. 222.
 Stephanus, 18.

 Teellinck, W. 99.
 Teerhuys, 35.
 Tegularius, 128.
 Thysius, A. 2.
 Toorenenbergen, J. J. v. 14, 38.
 Tratsaert, P. 30.
 Trelcatius, L. 37.
 Trigland, J. 146, 148, 150, 151, 152, 161, 163.
 Troelstra, A. 26, 196.
 Troostenburg de Bruyn, C. A. L. 30, 88.
 Twiller, W. v. 74.

 Uko Walles, 53.
 Ursinus, I.
 Utenhove, (zie: Wtenhove.)

 Vagher, D. de 230.
 Veen, J, S. van 46, 104.
 Veen, S. D. van 116, 233. (zie: Reitsma)
 Venema, H. 15, 180.
 Vercoullie, J. 227.
 Verdam, 32.
 Visscher, H. 127.
 Vitringa, C. 15, 176.
 Voctius, G. 20, 26, 27, 31, 32, 37, 39, 56, 76, 87, 109, 110, 111, 120, 149, 152, 155, 173, 199, 209, 210.
 Volkelius. 5 (Vgl.: Socinus.)
 Vos, 177.
 Vos, G. J. 151, 185.
 Vossius. G. J. 3.
 Vries, M. de 231.

 Walaeus, A. 2, 39, 110.
 Weynichman, H. 224.
 Wielenga, B. 135, 146.
 Wielenga, J. D. 78.
 Wiggerus, C. 38, 51.
 Willem II, III, IV, V, 234.
 Willemsze, P. 30.
 Wiltens, N. 31, 217, 219.
 Witsius, H. 11, 12, 15, 21, 175.
 Woudstra, M. 104, 132, 135.
 Wtenbogaert, J. 146, 147, 160, 161.
 Wtenhove, J. 114, 133, 167, 212.
 Wumkes, G. 76, 213, 222.

 Ypcy, A. (zie: Dermout) 160, 177.
 Yvon, P. 67, 68.

PLAATSNAMEN.

- Afrika (Zuid-) 87.
 Alkmaar 30, 86, 106.
 Amersfoort 43, 44.
 Amsterdam, 30, 38, 44, 51, 86, 105,
 107, 121, 142, 147, 150, 151, 152, 160,
 163, 234.
 Angeren 73.
 Appingadam 53, 73, 76, 106, 123, 149,
 223.
 Arnhem 33, 37, 42, 44, 65, 66, 74, 209,
 222, 225.
 Assen 116, 223.
 Baarn 43.
 Batavia 88.
 Beerta 94.
 Beilen 66.
 Bleiswijk 93.
 Bolsward 52, 110, 188.
 Breda 48, 105, 190.
 Bredevoort 100.
 Bremen 126.
 Brielle 185, 201, 215.
 Carthago 18.
 Ceylon 89.
 Coevorden 100.
 Colombo 89.
 Delfshaven 72.
 Delft 33, 71, 76, 118, 124, 127, 154,
 183, 204, 205, 234.
 Deventer 33, 44, 118, 223.
 Dodewaard 30.
 Doesburg 73.
 Dokkum 183, 215.
 Dordrecht 33, 50, 55, 69, 88, 117, 193,
 195, 198, 209, 234.
 (prov. syn.) 137, 141, 154.
 (nat. syn.) 1578: 69, 76, 98, 118, 123,
 139, 124, 1618/19: 36, 66, 87, 98, 103,
 107, 110, 122, 125, 146, 150.
 (zie ook: kerkenordering.)
 Dreischor 75, 100.
 Drenthe 44, 70, 74, 223.
 Duitschland 38.
 Edam 30, 31, 34, 70, 97, 105, 109, 119,
 194, 195.
 Eenrum 65.
 Efeze 58.
 Elburg 42, 46, 120, 121, 194.
 Elst 30.
 Embden 54, 75, 198, 210.
 Emmeloort 43.
 Enkhuizen 33, 38.
 Filippi 58.
 Franeker 40, 202.
 Frankenthal 133.
 Frankfort 133.
 Frankrijk 112.
 Friesland 33, 36, 40, 44, 46, 53, 148,
 185, 202, 216, 232.
 Gelderland 36, 40, 46, 65, 74, 100, 101,
 124, 143, 185, 216, 217.
 Goede Hoop (Kaapde) 100.
 Goes 108, 118, 124, 202.
 Gorinchem 105, 122, 218.
 Gouda 42, 45, 46, 100, 117, 122, 144, 149.
 's Gravenhage (zie ook: kerkenorde-
 ning) 66, 72, 140, 145, 146, 199, 200, 212.
 Groningen (Ommelanden) 36, 40, 44,
 66, 76, 105, 106, 109, 159,
 213, 222.
 (stad) 33, 36, 52, 53, 66, 79,
 133, 159, 226.
 Haarlem 107, 152.
 Harderwijk 33, 42, 98, 192, 223, 225.
 Harlingen 33, 40, 42, 183, 202.
 Harmelen 71, 114, 193, 205, 206.
 Hattem 119.
 Heusden 149.
 Hien 30.

- Hindeloopen 105.
 Holland 33, 35, 40, 46, 49, 185, 187, 201.
 (Noord) 59, 86, 87, 124, 115.
 (Zuid) 35, 42, 44, 51, 66, 69,
 105, 107, 123, 144, 149, 218 enz.
 Hoorn 46, 51, 107, 108.
 Indie (Oost) 86, 87.
 Jacatra 86.
 Jans-steen St. 30, 31.
 Jordaan 2.
 Kampen 42, 63, 108, 115, 143, 159, 215,
 223, 225.
 Kuilenburg 44.
 Leerdam 189.
 Leeuwarden 29, 104, 113, 132, 133.
 Leiden 51, 116, 119, 141, 142, 181, 188,
 190, 192, 202, 210, 229, 234.
 Londen 29, 104, 113, 132, 133, 135.
 Lopikerkapel 30.
 Loppersum 223.
 Maasland 205.
 Mainz 196.
 Matura 89.
 Middelburg (zie ook: kerkenordening)
 31, 47, 49, 50, 99, 136, 139, 140, 141,
 142, 147, 156, 183, 195, 203, 211.
 Monnikendam 95, 183, 186, 206.
 Montfoort 43.
 Montfort 46.
 Nerijsen 30.
 Nigtevecht 64.
 Nijmegen 33, 36, 101, 120, 212, 234.
 Oldebroek 115, 119.
 Oosterwolde 119, 121.
 Opijsen 30.
 Oudewater 43, 72, 194.
 Overijsel 33, 44, 66, 105, 108, 143 enz.
 Putten (o. d. Veluwe) 43, 73, 75, 76,
 126.
 Rhenen 71.
 Rhoden 43.
 Rome 18, 231.
 Rotterdam 33, 71, 72, 105, 183, 192,
 213, 215, 234.
 Schiedam 69, 117, 190.
 Schieland 48, 190.
 Schoonhoven 105, 117.
 Sluis 156.
 Sneek 40.
 Spanje 100.
 Steenwijk 183.
 Straatsburg 132.
 Tholcn 62, 101, 116.
 Utrecht (provincie) 40, 42, 44, 48, 116,
 125, 177, 188, 215.
 (stad) 41, 42, 46, 71, 73, 91,
 92, 93, 95, 98, 109, 156, 177—
 182, 193, 215.
 Veere 116, 185, 216.
 Veluwe 44, 46, 73, 101, 126, 209.
 Venlo 46.
 Vianen 44.
 Vlaanderen 30, 31.
 Vleuten 95.
 Vlissingen 63, 124, 192.
 Waalwijk 100.
 Waardenburg 30, 320.
 Waverveen 71, 204.
 Wezel IV, 25, 73, 114, 119, 122, 123, 210.
 Wezepe 124.
 Wijk bij Duurstede 71.
 Wilnis 44.
 Worms 133.
 Woudenberg. 41.
 Zeeland 35, 40, 59, 62, 99, 101, 108,
 116, 124.
 Zegveld 71.
 Zennewijnen 30.
 Zierikzee 116, 230.
 Zuilichem 30.
 Zutten 65, 66, 124, 225.
 Zwolle 66, 159, 226.

ZAKEN.

- Afscheid predikant 114.
 Anabaptisme 5, 18, 21, 26, 40, 50, 51, 52, 53.
 Artikelen (Smalkaldische) 31.
 (Wezelsche, zie: Wezel.)
 Avondmaal 103, 111, 125, 129,
 Bastaard 86.
 Bededagen 144.
 Bedienaar van den doop 25.
 Hoofdstuk II: de bedienaar des
 Woords 25; ouderling, diaken, vader,
 29; vroedvrouw 31; proponent 35;
 afgezet predikant 37; Roomschen,
 Lutherschen 30; Remonstranten 48.
 Bejaarden 103—111; 184—190.
 Belijdenis des geloofs 124.
 Besnijdenis 8, 18, 59.
 Bezittingen (overzeesche) 30.
 Bijgeloovigheid 62.
 Bloedschande 205.
 Boete 45, 48, 66.
 Brasmalen 116 (zie ook: Doopmaal.)
 Catechismus (Heidelbergsche) I, 3, 12,
 13, 20, 22, 28, 53, 55, 57, 114, 115, 116.
 (kleyne) 13, 14, 20.
 (maior) 17.
 (minor) 12.
 (Racov.) 16, 53.
 (Romanus) 5, 12, 14, 16,
 17, 23, 31.
 Censuur 31, 76.
 Concubinaat 73.
 Diaken 29.
 Donderdag 118, 161 (vgl. 123.)
 Doopbekken 209.
 Doopboek 213.
 Doopbriefje 217.
 Doopceel 216, 219.
 Doopgeschenk (zie: Pillegift)
 Doopmaal (zie Hoofdstuk VII) 220.
 Dooppenning 230.
 Doopplechtigheid 190.
 Doopsbediening 206.
 Doopvragen (zie: Vragen.)
 Doopeling Hoofdstuk III 55; kleine
 kinderen der „geloovigen” 58—68;
 onechte 69—75; kinderen van god-
 deloozen 76; van ongedoopten 78;
 van andersdenkenden 79—83: van
 heidens 84, 85; van heidenen 86—
 89; vondelingen 89—91;
 Drieëenheid 11, 18, 50, 52, 53, 92.
 Duivelbanning 130 (zie exorcisme).
 Dwang 106.
 Erfschuld 14.
 Erfzonde 13.
 Excommuniceren 4, 52, 76.
 Exorcisme 23, (zie duivelbanning).
 Formulier 11, 13, 19, 20, Hoofdstuk V.
 I. voor den kinderdoop 130, de tekst
 131; gebruik 154;
 bezwaren tegen het stipt lezen 158;
 II voor den doop der bejaarden 184;
 de tekst 184; gebruik 189;
 Feestdagen 114.
 Gadoop 31, 32.
 Geëxcommuniceerd 69, 76, 77, 107.
 Geheiligd (in Christus) 20, 164—176.
 Geloofsbelijdenis (Nederlandsche) 6, 7,
 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 25,
 56, 57.
 Getuigen 195—206.
 Gevangenis 124.
 Goddeloozen 76.
 Hagepreek 40, 134.
 Heidenen 86, 87, 90, 105.
 Heidens (Zigeuners) 84, 85.
 Heiligheid (inwendige) 173—176.
 (uitwendige) 169, 173.

- Hemelvaartdag 115.
 Her-doop 17, 46, 49, 54, 105.
 Hoer 72.
 Hoereerder 69.
 Huisdoop 123—129.
 Huwelijk (gedwongen) 75.
 (doop in verband met)
 196—108.
 Katholieken 40, 41, 52, 69.
 Kerckganck 74.
 Kerkenordening 1574: 114, 117, 118,
 123, 192, 193.
 1578: 114, 192, 211.
 1581: 114, 122, 192,
 198, 214.
 1586: 35, 65, 106, 114,
 118, 122, 147, 214.
 1618/19: 66, 114, 214.
 Klokkendoop 56.
 Kort Begrip 12, 109.
 Koster 36, 120.
 Kruyskerken 29.
 Kranke kinderen 62, 63.
 volwassenen 108.
 Leer (Hoofdstuk I) 1—24.
 Leerregels Dordtsche 20, 63.
 Legerplaats (doop in de) 120.
 Minachting v. d. doop 99.
 Misdadigers (doop van) 108, 124.
 Mombers 100.
 Namiddaggodsdienstoefening 115, 116.
 Nooddoop 26, 32, 118.
 Noodzakelijkheid v. d. doop 24, 180,
 120, 122.
 Onecht 69—75.
 Ongedoopt (laten) 66.
 (volwassene) 78, 106.
 (zoogenaamd) 46.
 (sterven) 32, 39, 63, 129.
 Ongehuwde moeder, 6.
 Ouderling 29.
 Paapsche scholen 100,
 Paschen 8, 115.
 Pastoor 43, 122.
 Pest 125.
 Pillegift 125.
 Priester (geordende) 47, 122.
 (vagabunde) 44, 47, 50, 51.
 Proponent 35.
 Remonstranten 39, 48, 51.
 Roomsche kerk (leer) 12, 31, 39, 40, 41,
 45, 62, 69, 79, 83.
 Schepen (doop van schepen) 56.
 (doop op schepen) 120.
 Schippers 121.
 Schoolmeester 30, 31.
 Soldaten 120.
 Superstitien 42, 62.
 Tijd v. d. doop 116, 119.
 Uitstel (zie ongedoopt) 66, 67, 76.
 Vastendagen 114.
 Vader 30, 191—193.
 Vluchteling 132.
 Volwassene (zie: Bejaarden.)
 Verzuim 106.
 Vondeling 89.
 Voorlezer 30.
 Vragen bij den doop 139—141.
 1^e doopvr. 165—182.
 2^e doopvr. 145—154, 160,
 164.
 Vroedvrouwen 30, 32, 65.
 Volksgebruiken 220.
 Watervloed 120.
 Wedergeboorte 13, 18, 19, 21, 164—176.
 Wederdoopers (zie: Annabaptisme.)
 Weigering v. d. doop 109.
 Woensdag 118, 119 121. (vgl. 123.)
 Zondag 117, 123, 226.
 Zieke (zie: kranke) kinderen.

STELLINGEN.

I.

De Nederlandsche Gereformeerde liturgie is samengesteld door GASPAR VAN DER HEYDEN.

II.

Het verkorte doopformulier van 1578, vermeerderd met de vragen van 1586, bevat kerkrechtelijk tot op heden de niet afgeschafte lezing.

III.

Genadeverbond en uitverkiezing moeten beschouwd worden in het licht van Deut. 29 : 29.

IV.

LUTHERS daad van 10 December 1520 vormt het groote keerpunt in diens leven.

V.

De Leidsche vertaling geeft de bedoeling van Gen. 3:15 niet juist weer, als zou dit bevatten eene „verklaring van den natuurlijken afkeer dien de mensch van de slang heeft”.

VI.

Meestal duidt het „Ik” der Psalmen niet een onbekenden dichter, maar de ééne, welbekende gemeente aan.

VII.

THOMAS overdrijft, als hij zegt *Geschichte des A. und N. Bundes*, I S 502. Anm.: „Ein Fortleben nach dem Tode kannte man im älteren Judentum nicht”.

VIII.

In Joh. 6 : 51 is niet aan het avondmaal gedacht.

IX.

Jac. 2 : 14—26 bevat geene bestrijding der Paulinische rechtvaardigingsleer.

X.

In 2 Cor. 5 : 14 is *ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ* een genitivus subjectivus.

XI.

De naam *Χριστιανός* duidde oorspronkelijk eene verachting aan.

XII.

Het Buddhisme draagt in zijn wezen elementen, waardoor het belemmerend werkt voor het streven naar hooger cultuur.

XIII.

Er is een principieel onderscheid tusschen natuurwet en zedewet.

XIV.

„De feiten van het ethisch leven zelf getuigen onwedsprekelijk voor de afhankelijkheid van het zedelijk leven met betrekking tot het religieuse.”

(Dr. H. VISSCHER, *Religie en zedelijk leven* blz. 43.)

XV.

Het valt niet te ontkennen, dat in het fetiçisme, hoe egoïstisch het ook zijn moge, zich het religieuse leven openbaart.

XVI.

De verhouding tusschen God en de wereld, wordt in het dogma der triniteit op de juiste wijze uitgedrukt.

XVII.

a. „Maximus vero studiorum fructus est et velut praemium quoddam amplissimum longi laboris, ex tempore dicendi facultas.”

(QUINCTILIANUS X. 17).

sie! b. Het improviseeren is de beste preekmethode.

VERBETERINGEN.

Blz. 77	regel	11	van	boven	lees:	rustte.
Blz. 83	"	22	"	"	"	ontvingen dezen.
Blz. 84	"	2	"	"	"	geheel.
Blz. 86	noot	1			"	Ordonnantiën.
Blz. 133	regel	7	"	"		
			en	noot	1	"
Blz. 136	"	23	van	boven	"	Christelicke ordinancien.
Blz. 156	"	19	"	"	"	Woords.
Blz. 169	"	10	"	"	"	(1522—1590.)
Blz. 183	"	26	"	"	"	Bernardus.
Blz. 185	"	6	"	"	"	1586.
Blz. 203	"	25	"	"	"	Bernardus.

